

**Настоящата електронна версия
на четвъртото издание
на български език на
книгата на Карл Маркс**

Към критиката на политическата икономия

**е подготвена от
Центъра за икономически теории и стопански
политики към СУ „Св. Климент Охридски“
(www.economy.uni-sofia.bg)**

2017

КАРЛ МАРКС

КЪМ КРИТИКАТА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ

ЧЕТВЪРТО ИЗДАНИЕ

ПАРТИЗДАТ / СОФИЯ 1983

Sur Kritik

der

Politischen Oekonomie

von

Karl Marx.

Erstes Heft.

Berlin.

Verlag von Franz Duncker.
(W. Beyer's Verlagsbuchhandlung.)

1859.

*Заглавната страница на първото издание на
„Към критиката на политическата икономия“*

Карлъ Марксъ.

К Р И Т И К А

НА

ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ

(Zur Kritik der politischen Oekonomie)

Прѣв. Д. Благоевъ.

П Л О В Д И В Ъ

Издание на Ив. Г. Игнатовъ

1904.

*Заглавната страница на първото издание на
„Към критиката на политическата икономия“
в превод на Димитър Благоев от 1904 г.*

КЪМ ЧЕТВЪРТТО ИЗДАНИЕ

За пръв път откъс от произведението на Карл Маркс „Към критиката на политическата икономия“ се появява в превод на български през 1892 г. Социалистът народняк Димитър Бойкинов превежда от руското задгранично издание фрагменти от „Към критиката на Хегеловата философия на правото“, „Капиталът“, „Нищетата на философията“ и „Към критиката на политическата икономия“, снабдява ги с кратък предговор и ги издава в отделна брошура под заглавие „Въведение към критиката на философията на правото от Хегеля...“

В началото на XX в., във връзка с непримиримата борба на българските революционни марксисти против опортюнизма в редовете на Българската работническа социалдемократическа партия бележитото произведение на Маркс придобива особена актуалност. Въоръжени с руския превод от 1896 г. и френския превод от 1899 г. на „Към критиката на политическата икономия“, изтъкнати дейци на партията начело с Димитър Благоев успешно воюват срещу общоделците. На страниците на социалистическия печат често се появяват откъси и извадки от книгата и от предговора на автора към нея.

В навечерието на историческия X конгрес на БРСДП, свикан в Русе през юли 1903 г., Димитър Благоев отправя писмо до Георги Бакалов във Варна (датирано 8 май 1903 г.), в което предлага на адресата да издаде отдавна подготвения от него превод на „Zur Kritik der politischen ökonomie“. Между другото той пише: „...отдавна е готов преводът на Марксовото съчинение „Критика на политическата икономия“. Бяха обещали да го печатат габровци, но като „широки“ ми се разсърдили, види се, и отказали да го печатат...“. Не са известни

мотивите, с които Бакалов отклонява предложението на Благоев. През 1904 г. пловдивският издател Иван Г. Игнатов се съгласява да издаде Благоевия превод на книгата. През май с.г. Димитър Благоев написва предговор към нея, в който подчертава, че Марксовият труд е естествен увод към том I на „Капиталът“. Същевременно той посочва източниците, с които е работил: „Книгата е преведена от руския превод, но българският превод е най-грижливо сравнен с французкия превод на Léon Remy. Последният е направен от новото немско издание на Карла Кауцки в 1897 година.“

На 1 юли 1904 г. „Работнически вестник“ съобщава на читателите си, че е излязла на български книгата на Карл Маркс „Критика на политическата икономия“ в превод от Д. Благоев.

Това забележително събитие в идейния живот на БРСДП (т. с.) се посреща с неприязън от общоделците. В кн. 4 от 1904 г. на сп. „Общо дело“ се появява рецензия от Янко Сакъзов, в която книгата „Към критиката на политическата икономия“ се характеризира като труд, който има само „историческо значение“ и „не представлява съвременен интерес“. Незабавно в кн. 7 от 1904 г. на сп. „Ново време“ Димитър Благоев излиза с блестяща защита на гениалното Марксово произведение.

В продължение на четири десетилетия Благоевият превод служи като незаменимо идейно оръжие в борбата на партията срещу всякакви прояви на опортюнизъм и ревизионизъм, за чистота на революционния марксизъм.

Още в първите години след победата на социалистическата революция у нас книгата „Към критиката на политическата икономия“ претърпя две издания (през 1947 и 1949 г. в превод от немски на Кирил Тотев). През 1964 г. произведението бе отпечатано в том 13 от Съчиненията на К. Маркс и Фр. Енгелс. Откъси от него бяха публикувани в различни периодични издания, както и в някои тематични сборници с произведения на основоположниците на научния комунизъм. През 1972 г. Партиздат поднесе на читателите си трето отделно издание на „Към критиката на политическата икономия“.

Настоящото отделно издание е четвърто поред. То има юбилеен характер и е посветено на 100-годишнината от смъртта на Карл Маркс.

От Партиздат

ПРЕДГОВОР КЪМ БЪЛГАРСКОТО ИЗДАНИЕ

Първото издание на „Към критиката на политическата икономия“ излиза в Берлин през 1859 г. Сам Маркс гледа на тази публикация като на първа част от своя основен труд – „Капиталът“. Наистина в I т. на „Капиталът“, който излиза от печат осем години по-късно, съдържанието на „Към критиката...“ е резюмирано. При това „множество пунктове, които там (т.е. в „Критиката към...“) бяха едва набелязани, получиха тук (т.е. в „Капиталът“) по-нататъшно развитие... и обратно, някои положения, обработени там подробно, тук са набелязани само накратко“ (Маркс, Предговор към първото издание на I т. на „Капиталът“). Именно в това обстоятелство, че в „Към критиката...“ се съдържа подробно изложение на редица пунктове, които в „Капиталът“ са само резюмирани, се състои самостоятелното значение на този труд.

Това се отнася преди всичко за фундамента на цялото по-нататъшно творчество на Маркс в икономическата наука – теорията за стойността.

През изминалия близо век и четвърт оттогава едва ли може да се намери публикация, отнасяща се до основните проблеми на икономическата наука, в която Марксовата теория за стойността да не е била предмет или на ожесточена атака, или на енергична защита. Самото това обстоятелство е вече достатъчно, за да стане ясно голямото значение на този труд, мястото, което той заема както в историята на икономическата мисъл, така и в системата на съвременната икономическа наука.

Постановката, която предшествениците на Маркс и в частност представителите на английската класическа политическа икономия даваха на проблема за стойността, се обуславяше от един съвсем емпиричен въпрос: от какво се определят количествените отношения (а следователно и цените), в които стоките – при едни вече развити капиталистически отношения – се разменят. „Изследванията на Рикардо – пише Маркс в настоящата книга – се ограничават изключително с величината на стойността (к. К. М.) и по отношение на нея той поне се догажда, че осъществяването на закона зависи от определени исторически предпоставки“ (с. 64) – става дума именно за развитие на капиталистически отношения. Такъв е подходът към въпроса и при Бенжамин Франклин, който предшества Рикардо: „Работното време се представя у Франклин веднага икономически едностранчиво като мярка за стойностите. Превръщането на действителните продукти в разменни стойности се разбира от само себе си и затова въпросът е само да се намери мярка за величината на тяхната стойност“ (с. 60).

Поставяйки като непосредствен проблем количественото определение на разменните отношения при капитализма, представителите на английската класическа политическа икономия се виждаха изправени пред една икономическа система, която се характеризира в най-общата си форма като стоково производство – и разменните отношения при тази най-обща форма те се опитаха да пренесат направо и механически върху нейното по-нататъшно развитие, каквото представлява зрялата капиталистическа икономика. По този начин те не само че не можаха да решат, но просто прескочиха основния проблем – да се изведат теоретически икономическите отношения (и в това число, разбира се, и чисто количествените разменни отношения на стоките при капитализма) от общите закони на стоковото производство и по този начин да се разкрие обективната необходимост на историческия процес, при който стоковото производство се развива в капиталистическо стоково производство.

Най-релефно и остро изпъква сложността на проблема за отношенията между стоковото производство и капиталистическото производство в това противоречиво положение, в което се оказва Адам Смит. („Наистина Адам определя стойността на

стоката със съдържащото се в нея работно време, но след това пренася действителността на това определение на стойността в доадамовите времена. С други думи, онова, което му се вижда правилно от гледна точка на простата стока*, става за него неясно, щом на нейното място се появяват по-висшите и по-сложни форми: капитал, наемен труд, поземлена рента и т.н. Той изразява това така, че стойността на стоките се е измервала със съдържащото се в тях работно време в *paradise lost* (загубения рай) на бюргерството, когато хората още не си противостоели като капиталисти, наемни работници, поземлени собственици, арендатори, лихвари и т.н., а само като прости производители и обменители на стоки“ (с. 63).

Приведеното място от „Към критиката...“ представлява пример за дълбок и в същото време крайно синтетичен анализ на цяла една школа в икономическата наука. Превъзходната ирония, която се получава с назоваването на Смит по личното му име – Адам, и с отпращането към доадамовия рай, който митологическият Адам е загубил, изразява именно това обстоятелство, че противоречията на развитите капиталистически отношения, пред които тясната постановка на проблема за стойността изправя Адам Смит, го карат да търси спасение в изкуствени условия (липса на капитал и на поземлена частна собственост), които са надраснати от капитализма.

Тази остра критика, на която Маркс подлага Смит заради опита му да обясни капиталистическите отношения с „условия“, които са характерни за „изгубения рай“ на простостоковото производство, става в наши дни съвсем актуална поради един куриозен опит на такъв широко известен съвременен представител на американската икономическа мисъл като Самюелсън – опит да се атакува Маркс не иначе, а на основата на същото това отпращане към изгубения рай. В неговия курс „Икономика“ (седем издания!) въпросът за рая е изнесен даже в заглавието¹, с което започва критиката срещу Марковата теория за стойността: „Трудовата теория за стойността в Едем преди намаляващия се добив“. Отбелязва се, че „прословутата „трудова теория за

* Маркс има предвид простото стоково производство (б. ред.).

¹ Samuelson, Paul A. Economics, seventh edition. Mc Graw-Hill, 27 – 28.

стойността“ беше приспособена от Маркс, след като беше заета от такива класически писатели като Адам Смит и Дейвид Рикардо – и от това се прави изненадващият извод, че „няма по-добро въведение в нея от това да се цитира „Богатството на народите“ на Адам Смит“. И което е най-интересното, Самюелсън цитира от Смит именно това място, където той, Смит, ни препраща, по изречение на Маркс, към изгубения рай. Ето приведения от Самюелсън цитат от Смит: „В онова ранно и първобитно (rude) състояние на обществото, което предшества както натрупването на запаси (така Смит нарича капитала – Е. М.) и присвояването на земята, пропорцията между количествата труд, необходими за набавянето на различни предмети, е било, изглежда, единственото обстоятелство, което е можело да бъде някакво правило за тяхната размяна“ (Адам Смит, „Богатството на народите“, кн. I, гл. VI).

Веднага след приведения пасаж от Смит, Самюелсън пише: „Забележете, че законът за намаляващия се добив няма шанс да действа в Едем. Защо? Защото, ако удвоите приложения в едно производство труд... вие винаги ще имате неограничена свободна площ, за да я прибавите наред с изменящото се количество труд.“

С приведения пасаж от Смит, Самюелсън преследва няколко цели. Преди всичко атаката срещу Смит се обявява за равнозначна на една атака срещу Маркс; за обект на критика се взема най-слабият аргумент на Смит – препращането към първобитните условия на простостоковото производство, където се търси пряко и непосредствено количествено обяснение на разменните отношения при капитализма, именно този аргумент, за който не друг, а Маркс, и то повече от 100 години преди Самюелсън, го иронизира; трето, цитираното място от Смит е много удобно, за да се противопостави на трудовата теория на стойността идеята за „намаляващия се добив“ (diminishing return).

И така, щом като капитализмът се отличава от рая на Смит по това, че съществува частна собственост върху производствените фондове и върху земята, то според Самюелсън, за да обясним ценообразуването, няма защо да се интересуваме от това, какво представлява стоката изобицо: достатъчно е да противопоставим на неограничените ресурси в Смитовия рай ограниченията, които частната собственост върху производствени-

те фондове и върху земята поставят след изгонването от рая – и въпросът е изчерпан.

Във всяка друга област на науката, която бихме приели за сравнение, позиция като тази, от която Самюелсън критикува Смит и мисли, че критикува Маркс, би изпъкнала като очевидно ограничена. Има ли нещо по-специфично от законите, по които съществува и еволюира биологическата система – но ние не можем да разберем нейния произход, ако не слезем до еволюцията на химическите процеси върху планетата Земя, които предшестват биологическите. Има ли нещо по-специфично по отношение на животинския свят от човека – но ние не можем да разберем произхода му, ако не минем надолу по всички звена, които го свързват с неговите предшественици. Аналогично – и в икономиката: не можем да разберем капиталистическата икономика, в това число и процесите на ценообразуването, към които Самюелсън се мъчи да сведе цялата проблематика на стойността, ако не стигнем до стоката, от която капиталът произхожда и логически, и исторически.

„Към критиката...“ се открива със следното изречение: „На пръв поглед буржоазното богатство изглежда като огромно натрупване на стоки, а отделната стока – като негово елементарно битие“ (с. 27). Със същото изречение започва и „Капиталът“. Има ли по-ясен и по-естествен подход към цялата предстояща проблематика, която се открива след този „пръв поглед“, от това, да се подложи на анализ именно елементарното битие на стоката?

На такава широка плоскост Маркс поставя и характеристиката на стоката като „елементарно битие“ на буржоазното богатство: „Потребителните стойности са непосредствено средства за живот. На свой ред самите тези средства за живот са продукти на обществения живот, резултат на изразходвана човешка жизнена сила, опредметен труд. Като материализация на обществения труд всички стоки са кристализация на едно и също единство. Сега трябва да разгледаме определения характер на това единство, т.е. на труда, който е въплътен в разменната стойност“ (с. 29).

Както се вижда от приведеното място в „Към критиката...“, трудът като субстанция на стойността не се постулира

априорно – той изпъква в това си качество непосредствено, по един очевиден начин. Наистина трябваше да мине в историята на икономическата мисъл цяла епоха, например тази на физиократите, за да се разграничи производството от природните процеси – но след всичко това става съвсем ясно и очевидно, че всяко производство във всяка епоха, независимо от неговата обществена форма, независимо от това, голяма или малка роля играят натрупаните отнапред производствени фондове, ще има ли или няма да има частна собственост върху производствените фондове и земята – се отличава от всеки друг процес с това, че представлява въздействие на организирани в общество хора върху природните обекти (за да станат те потребителска стойност), т.е. представлява именно изразходване, по прекрасния израз на Маркс, на „човешка жизнена сила“.

Именно в тези колкото очевидни, толкова и фундаментални положения Маркс пуска корените на своята трудова теория за стойността. Каква форма получават отношенията между хората в този именно процес на материалното производство, в който те влагат своята „жизнена сила“ – този въпрос съставлява главния проблем на икономическата наука: но очевидно неговото изследване е невъзможно, ако се игнорират посочените изходни положения.

Тази постановка на фундаменталните проблеми на икономическата наука е така характерна за Маркс, така ясно и определено е формулирана, че опитът на Самюелсън да се разправи с Маркс чрез Смит (собствено Самюелсън тук не е оригинален и много негови предшественици правят същото) просто буди недоумение.

Принципната постановка на Маркс, при която общественото производство се разглежда като изразходване на „човешка сила“, се оказва през изтеклите век и четвърт много продуктивна за икономическата наука. Това обстоятелство впрочем е сигурен белег за ценността на всяка научна теория: с течение на времето нейната продуктивност расте. Каква е от тази гледна точка съдбата на Марксовата фундаментална теория за стойността през изтеклия оттогава период?

В т. II на „Капиталът“ Маркс приведе своя знаменит двупродуктов модел на възпроизводството. Както беше изтъкнато от

Ленин, Марксовите схеми имат приложение не само за капитализма, но и за всеки вид производство с развит обществен характер. На тази база, както и на базата на „Критика на Готската програма“, в хода на социалистическото строителство в Съветския съюз още от знаменития Ленинов перспективен план ГОЕЛРО насам се разви балансовият метод на планиране. Идеята и практическият опит на балансовия метод получиха математически израз в известната Леонтиевска матрица на междуотрасловите връзки. Ако вземем в съвкупност всички видове възпроизводими продукти, ще получим система, при която един вид продукция служи при определени разходни коефициенти за производство на друг вид продукция. От гледна точка на системата в цялост и без още да сме пристъпили към въпроса за класовата структура на общественото производство, изходът от тези взаимно преплетени междуотраслови връзки е крайната продукция, която – в най-общия модел – представлява съдържание на националния доход. На този изход съответства вход отвън. При единичните производствени процеси той представлява новоприсъединената стойност. В общия модел (без още да бъде разграничена между работна заплата и печалба) тази категория получи в съвременната икономическа наука на Запад наименованието *value added* (присъединена стойност). Когато прекараме „присъединената стойност през системата с помощта на транспонираната матрица на междуотрасловите връзки, получаваме като мерна единица на всеки един елемент в изхода коефициентите на преките плюс косвените (т.е. чрез употребените средства за производство) вложения на труд, изразен в условни по своя мащаб парични единици.

Иначе казано, в основния модел, който описва общественото производство само по себе си, без още да сме пристъпили към неговата класова структура, ние получаваме стойността в точния Марксов смисъл на това понятие.

По такъв начин матрицата на междуотрасловите връзки – този превъзходен апарат за описание и анализ на общественото производство – се оказа истински микроскоп, който даде възможност на икономистите, в това число и на противниците на Маркс, да видят във всички подробности това, което Маркс със своето остро теоретично зрение видя и показа и без микроскопа на математиката още преди повече от сто години.

Капиталистическата форма на стоковото производство се отличава, първо, с това, че стоковите отношения обхващат цялото обществено производство и получават най-високата си степен на развитие, и, второ, с това, че те се разпростират и върху работната сила. Анализът на тази форма, който, както се вижда, не може да не се опре върху общата характеристика на стоковите отношения, е предмет на трите тома на „Капиталът“.

Ако насочим „микроскопа“ на математическия апарат на междуотрасловите връзки към зряло капиталистическия етап на еволюцията на стоковите отношения, този апарат ще ни покаже какво става с основната категория – стойността, която той ни беше разкрил по-горе в общия ѝ вид.

Работното време (изразено с някакъв паричен мащаб, например 1 работен час = 1 лев), което виждаме като екзогенен ресурс, се разделя на две. Едната негова част е заплатена, например 1 работен час = 0,5 лева заплата, останалата част става печалба. Това е също въпрос на непосредствена констатация и именно в това си качество представлява отправна точка за по-нататъшния теоретически анализ. Първата част си остава пропорционална на вложения труд. С втората стават съществени изменения.

За да се разберат тези изменения, необходимо е да видим зад функционалните връзки, които моделът описва, каузалните фактори, които движат цялата система – конкуренцията, като неин „механизъм“.

При простото стоково производство непосредственото съдържание на конкуренцията е минимизацията на трудовите разходи за единица доход. При развитието му в капиталистическо двигателят изменя своето съдържание. Решения взимат капиталистите, те са главният агент на конкуренцията. Тяхната непосредствена цел е минимизацията на вложения капитал за единица печалба. Затова точката на равновесие, към която в хода на конкуренцията системата се стреми, се характеризира с тенденция към един среден коефициент на пропорционалност на принадлежната стойност не спрямо вложеното работно време, а спрямо вложения капитал. Поради това, докато при стоковото производство изобищо разменните отношения намират пряк израз в стойността, която моделът ни показва като преки и

косвени вложения на работно време, при неговото прерастване в зрял капитализъм те се обуславят от сумата на два фактора: преките и косвените вложения на работно време, изразени в коефициента на работната заплата за единица труд, плюс преките и косвените вложения на капитал, изразени чрез средната норма на печалба.

Тази характеристика на разменните отношения, която математическият модел на междуотрасловите връзки ни показва по екзактен начин, не е нищо друго освен теорията на Маркс за средната норма на печалбата и производствената цена, която е приведена в трети том на „Капиталът“.

От този пункт нататък цялата дискусия около теорията за стойността, която се води в течение на век и половина-два, се съсредоточава върху въпроса запазва ли се връзката и каква е тя между стойността като вложен среден обществено необходим абстрактен труд и производствената цена като резултат от двата экзогенни фактора на системата от уравнения.

На пръв поглед коефициентите, с които преките и косвените вложения на работно време, от една страна, и преките и косвените вложения на капитал – от друга, определят цената, могат се да изменят независимо един от друг. Тази външна видимост дава начало на всички теории за „производителността“ на различните фактори поотделно за разпределението като израз на тази различна производителност. В това число – и на теорията, която Самюелсън възприема от миналото, за „намаляващия се добив“.

Но нека при равни други условия, т.е. при дадени разходни коефициенти на матрицата на междуотрасловите връзки, и при даден номинален израз на заплатения труд да изменим произволно процента на печалбата спрямо вложения капитал. Това изменение ще засегне и средното равнище на цените в цялост. Но от значение за разглеждания проблем тук е не абсолютното равнище, а отношението между цените. За да разберем релативните цени, трябва да приемем средното равнище като дадено. Ако спазим това условие, коефициентът на работното време, т.е. паричният израз за работната заплата за единица труд, от една страна, и средната норма на печалбата – от друга, могат да се изменят само по отношение на едното към другото: намаление-

то на работната заплата за единица труд ще означава увеличаване на печалбата за единица капитал или обратното.

Средната норма на печалбата се оказва по такъв начин чисто и просто преобразувана форма на нормата на принадлежната стойност. Тези стоки, които се отличават със средна трудоемкост и средна фондоемкост, получават цени, които се покриват с техните стойности; стоки, които имат по-висока трудоемкост и по-ниска фондоемкост от средните величини, получават цени, отклонени надолу по стойността; и съответно стоки, които имат по-ниска трудоемкост и по-висока фондоемкост от средните значения, получават цени, отклонени нагоре. Сумата от цените е равна на сумата от стойностите, изразени в условния коефициент, който сме приели като зададен.

Едно твърде елементарно преобразуване на матричното уравнение на производствената цена, което тук не можем да приведем, е достатъчно, за да покаже всичко това с ясни и точен език на математическия модел.

Впрочем и тук, въпреки привидната сложност на теорията, става въпрос за един очевиден факт: ако приемем равнището на цените, както и производителността на труда, за определени, а това значи – ако приемем стойностната маса за дадена, можем да увеличаваме печалбата само ако намаляваме заплатите, или да увеличаваме заплатите само ако намаляваме печалбата. Но и в единия, и в другия случай се касае за разпределение на една и съща „материя“ – стойността (изразена с даден мащаб на цените). Ясно е, че за да говорим за разпределение, трябва да знаем какво е това, което разпределяме. Фундаменталната теория за стоката и стойността идва, за да ни даде точен отговор: това, което се разпределя, е „жизнената сила“ на човека, неговият труд, който отличава съвкупността от производствените процеси от всички други процеси в природата.

Мястото на фундаменталната теория за стойността изпъква по такъв начин с цялата необходима убедителност.

И така, цената – при капитализма и при условията на свободна конкуренция – представлява преразпределена стойност.

Необходимо и достатъчно обяснение – както от качествена, така и от количествена гледна точка – на това преразпределяне се съдържа в две основни предпоставки: частна собственост

върху производствените фондове и свободна конкуренция (липсата на монопол).

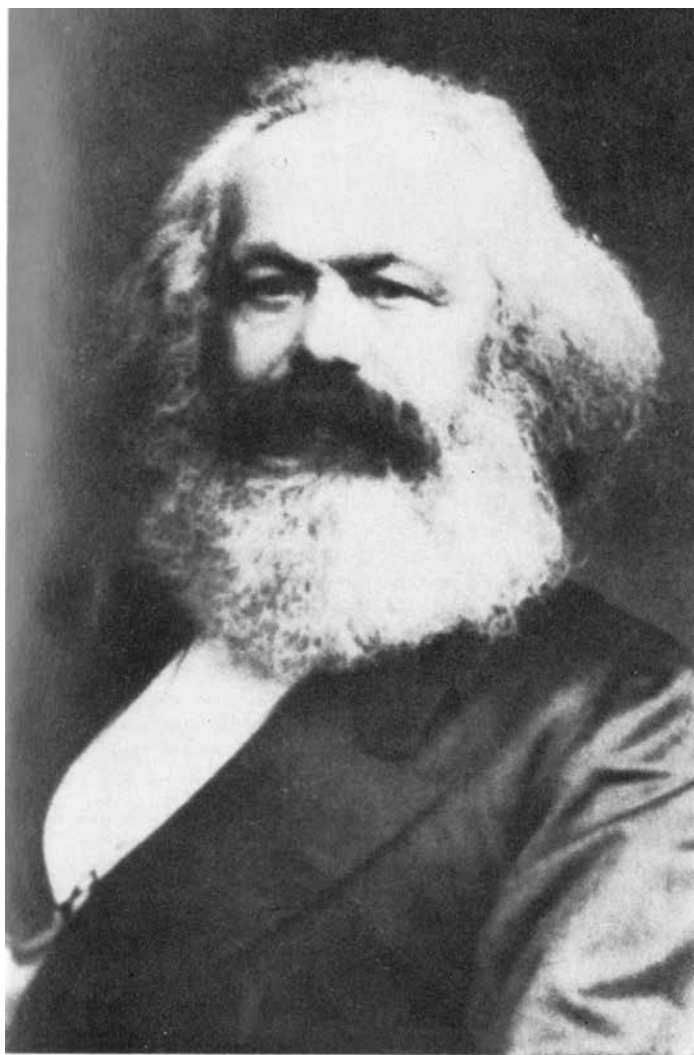
От тази гледна точка т.нар. теория за намаляващия се добив, която черпи своите аргументи от променливите условия на конкуренцията, може да има само значение на оправдание (при това – неубедително), но не и на обяснение на цената и печалбата като обективни факти.

Марксовата теория за производствената цена разкри механизма на ценообразуването (превърщането на относителната стойност в цена) при равновесното състояние на системата, което се характеризира със съответствие (на базата именно на такива цени) между търсене и предлагане. Но равновесното състояние е само някаква средна величина, около която се колебаят действителните състояния на неравновесие. Именно чрез отклонение на пазарните цени (терминът е на Маркс) от тези цени на равновесието конкуренцията управлява при условията на капиталистическата частна собственост количествените отношения. По такъв начин без понятието за абсолютната стойност става невъзможно да се обясни производствената цена (обусловена от двата вектора: вложения труд и вложения капитал), без понятието за производствената цена става невъзможно да се обяснят емпирично съществуващите при свободна конкуренция цени – тъй както без центъра на равновесието не можем да си обясним движението на махалото.

Но тази строга логическа линия на теорията продължава и по-нататък. Силата на привличането, което производствената цена упражнява, е пълна при идеалните условия на свободна конкуренция. Но отклоненото махало на дадена емпирична цена може да бъде задържано по пътя му към производствената цена (като точка на равновесието) от някакъв допълнителен фактор. В съответната на тази преграда степен емпиричната цена се превръща в монополна. Маркс постави основите и на теорията за монополната цена, а именно в тази сфера, в която монополът намираще най-ярко проявление през миналия век. Става дума за теорията на Маркс за диференциалната и особено за абсолютната земна рента. И това, което в случая е от значение да се изтъкне, се състои отново в тясната връзка, по последователните звена на проследената дотук логическа линия, на теорията за монополната цена с теорията за стойността.

И така, теорията на Маркс за стойността, която той за пръв път изложи обширно в „Към критиката...“, работи. Тя работеше с богати плодове през всичките три тома на „Капиталът“. Работеше при прехода на капитализма от стадия на свободната конкуренция към стадия на монополистическия капитал в течение на всичките години на изтеклия век и четвърт, работи и сега. Работи не като догма, а така, както всяка „добра теория“ във всяка истинска наука действа: като база за все по-дълбоко разбиране на изследвания обект.

Акад. ЕВГЕНИ МАТЕЕВ

Karl Marx

ПРЕДГОВОР

Аз разглеждам системата на буржоазната икономия в следния ред: капитал, поземлена собственост, наеман труд; държава, външна търговия, световен пазар. Под първите три рубрики изследвам икономическите условия за живот на трите големи класи, на които се разпада съвременното буржоазно общество; взаимната връзка между другите три рубрики е очевидна. Първият отдел на първата книга, която разглежда капитала, се състои от следните глави: 1) стоката; 2) парите, или простата циркулация; 3) капиталът изобщо. Първите две глави образуват съдържанието на настоящата книга. Целият материал лежи пред мен във формата на монографии, които бяха написани през доста отдалечени един от друг периоди не за да бъдат отпечатани, а самият аз да си изясня въпросите, и последователната обработка на тези монографии по посочения план ще зависи от външни обстоятелства.

Изоставям общия увод², който бях нахвърлил, защото при по-обстойно размисляне всяко предварително изказване по резултати, които тепърва трябва да бъдат доказвани, ми се струва спънка, а читателят, който изобщо желае да ме следва, трябва да се реши да върви от частното към общото. Някои бележки обаче относно хода на моите собствени политико-икономически занимания могат да се окажат уместни.

Моето специално образование беше юриспруденцията, която обаче изучавах само като подчинена дисциплина покрай

философията и историята. През 1842 – 1843 г. като редактор на „Rheinische Zeitung“³ изпаднах за пръв път в затруднението да се изказвам по така наречени материални интереси. Разискванията в рейнския Ландтаг по кражбата на дърва и парцелирането на поземлената собственост, официалната полемика, която господин фон Шапер, тогавашен оберпрезидент на Рейнската провинция, започна с „Rheinische Zeitung“ относно положението на мозелските селяни, най-после дебатите по свободната търговия и защитните мита бяха първите поводи да започна да се занимавам с икономически въпроси.⁴ От друга страна, по онова време, когато доброто желание „да се отиде по-нататък“ многократно компенсираше познаването на материята, в „Rheinische Zeitung“ беше отекнало леко философски оцветено ехо на френския социализъм и комунизъм. Аз се изказах против това дилетантство, но същевременно открито признах в една полемика с „Allgemeine Augsburger Zeitung“⁵, че тогавашните ми знания не ми позволяваха да се реша да изкажа каквото и да било мнение относно самото съдържание на френските течения. Напротив, с жар се възползвах от илюзията на отговорните издатели на „Rheinische Zeitung“, които се надяваха, че с по-умерена позиция на вестника ще могат да постигнат отменяване на произнесената срещу него смъртна присъда, за да се оттегля от обществената арена в научния кабинет.

Първият труд, започнат, за да бъдат разрешени съмненията, които ме обземаха, беше едно критично преразглеждане на Хегеловата философия на правото; уводът към този труд излезе в издаваните през 1844 г. в Париж „Deutsch-Französische Jahrbücher“⁶. Моето изследване завърши със заключението, че правните отношения, както и държавните форми, не могат да бъдат разбрани нито въз основа на самите тях, нито въз основа на тъй нареченото развитие на човешкия дух, а че, напротив, те се коренят в материалните условия на живота, чиято съвкупност Хегел, по примера на англичаните и французите от XVIII в., нарича „гражданско общество“, и че анатомията на гражданското общество трябва да се търси в политическата икономия. Изследването на последната, което започнах в Париж, продължих в Брюксел, където се бях преселил вследствие на една заповед, издадена от господин Гизо за екстрадирането ми от Париж.

Общият резултат, до който стигнах и който, веднъж получен, служеше като ръководна нишка в моите изследвания, може накратко да се формулира така: В общественото производство на своя живот хората влизат в определени, необходими, независими от тяхната воля отношения – производствени отношения, които отговарят на определена степен от развитието на техните материални производителни сили. Съвкупността от тези производствени отношения образува икономическата структура на обществото, реалната база, върху която се издига една правна и политическа надстройка и на която отговарят определени обществени форми на съзнанието. Начинът на производството на материалния живот обуславя процеса на социалния, политическия и духовния живот изобщо. Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а обратно, тяхното обществено битие определя съзнанието им. На известна степен от своето развитие материалните производителни сили на обществото влизат в противоречие със съществуващите производствени отношения или – което е само юридически израз на същото – с онези отношения на собственост, в границите на които те са се движили дотогава. От форми на развитие на производителните сили тези отношения се превръщат в окови за същите. Тогава настъпва епоха на социална революция. С изменението на икономическата основа се извършва по-бавен или по-бърз преврат в цялата огромна надстройка. При разглеждането на такива преврати трябва винаги да се прави разлика между материалния преврат в икономическите условия на производството, който може да се установи с точността на природните науки, и правните, политическите, религиозните, художествените или философските, накратко, идеологическите форми, в които хората осъзнават този конфликт и го разрешават с борба. Както за отделния човек не може да се съди по това, което той сам мисли за себе си, така за една епоха на преврати не може да се съди по нейното съзнание. Напротив, това съзнание трябва да се обясни въз основа на противоречията на материалния живот, въз основа на съществуващия конфликт между обществените производителни сили и производствени отношения. Никога една обществена формация не загива, преди да са се развили всички производителни сили, за които тя дава достатъчно простор, и никога нови,

по-висши производствени отношения не се появяват, преди материалните условия за съществуване на същите да са узрели в недрата на самото старо общество. Ето защо човечеството си поставя винаги само такива задачи, които то може да разреши, защото, по-отблизо погледнато, винаги ще се оказва, че самата задача възниква само там, където материалните условия за нейното разрешение са вече налице или най-малко се намират в процес на формиране. В общи черти азиатският, античният, феодалният и съвременният – буржоазният – начин на производство могат да бъдат наречени прогресивни епохи на икономическата обществена формация. Буржоазните производствени отношения са последната антагонистична форма на обществения производствен процес, антагонистична не в смисъл на индивидуален антагонизъм, а на антагонизъм, израстващ от обществените жизнени условия на индивидите; но развиващите се в недрата на буржоазното общество производителни сили създават същевременно материалните условия за разрешаването на този антагонизъм. Затова с тази обществена формация завършва предисторията на човешкото общество.

Фридрих Енгелс, с когото, откакто се появи гениалният му очерк към критиката на икономическите категории⁷ (в „Deutsch-Französische Jahrbücher“), поддържах непрекъсната писмена размяна на идеи, беше дошъл по друг път (сравни неговото произведение „Положението на работническата класа в Англия“⁸) до същия резултат, до който бях стигнал и аз; и когато през пролетта на 1845 г. и той се засели в Брюксел, ние решихме да разработим съответно нашите възгледи в противоположност на идеологичните възгледи на немската философия, всъщност да си разчистим сметките с нашата предишна философска съвест. Изпълнихме намерението си във формата на критика на следхегеловата философия. Ръкописът⁹, два дебели тома в октава, беше отдавна пристигнал на мястото на издаването във Вестфалия, когато получихме известие, че изменилите се обстоятелства не позволяват да бъде отпечатан. Ние с толкова по-голяма готовност предоставихме ръкописа на гризящата критика на мишките, тъй като бяхме постигнали главната цел – изяснение на въпросите за самите нас. От разпръснатите трудове, в които по онова време излагахме от една или друга страна

нашите възгледи пред публиката, споменавам само съвместно написания от Енгелс и мен „Манифест на Комунистическата партия“ и публикуваната от мен „Реч за свободата на търговията“¹⁰. Решаващите точки на нашия възглед бяха за пръв път научно изложени, макар и само в полемична форма, в моето съчинение „Нищета на философията“¹¹, издадено в 1847 г. и насочено срещу Прудон. Печатането на написания на немски език трактат за „Наемен труд“¹², в който бях вплел лекциите си на тази тема, четени пред Брюкселското германско работническо дружество,¹³ бе прекъснато вследствие на Февруарската революция и на насилственото ми отстраняване във връзка с нея от Белгия.

Издаването на „Neue Rheinische Zeitung“¹⁴ през 1848 и 1849 г. и последвалите по-късно събития прекъснаха икономическите ми изследвания, които можах да бъдат възобновени едва през 1850 г. в Лондон. Огромният материал по история на политическата икономия, събран в Британския музей, благоприятната позиция, която Лондон осигурява за наблюдаване на буржоазното общество, най-после новият стадий на развитие, в който, както изглеждаше, навлизаше последното с откриването на калифорнийското и австралийското злато – всичко това ме накара да започна пак съвсем отначало и да прегледам критически новия материал. Тези занимания ме отвеждаха отчасти сами по себе си в привидно съвсем странични дисциплини, в които трябваше да престоявам по-кратко или по-продължително време. Обаче времето, с което разполагах, се съкращаваше главно поради повелителната необходимост да работя за насъщния хляб. Моето вече осемгодишно сътрудничество в първия англо-американски вестник „New-York Daily Tribune“¹⁵ (същински вестникарски кореспонденции аз пиша само по изключение) налагаше извънредно чести прекъсвания в научните ми занимания. При това статиите за забележителни икономически събития в Англия и на континента съставляваха такава значителна част от сътрудничеството ми във вестника, че бях принуден да се запознавам отблизо с практически подробности, които са извън обсега на същинската наука политическа икономия.

Тези бележки за заниманията ми в областта на политическата икономия целят само да покажат, че моите възгледи,

както и да бъдат преценяване и колкото и малко да съвпадат с егоистичните предразсъдъци на господстващите класи, са резултат от добросъвестни и дългогодишни изследвания. Но на входа на науката, както и на входа на ада, трябва да се постави изискването:

Qui si convien lasciare ogni sospetto;
Ogni viltà convien che qui sia morta.*

Лондон, януари 1859 г.

Карл Маркс

* Тук трябва да оставиш всеки страх
и всяка своя мисъл колеблива.
(Данте, „Божествена комедия“ III песен) – бел. ред.

КНИГА ПЪРВА
ЗА КАПИТАЛА

РАЗДЕЛ ПЪРВИ

КАПИТАЛЪТ ИЗОБЩО

ГЛАВА ПЪРВА

СТОКАТА

На пръв поглед буржоазното богатство изглежда като огромно натрупване на стоки, а отделната стока – като негово елементарно битие. Всяка стока се представя обаче от двояка гледна точка: като *потребителска стойност* и като *разменна стойност*.*

Преди всичко, по израза на английските икономисти, стоката е „някакво нещо, необходимо, полезно или приятно за живота“, предмет на човешки потребности, средство за живот в най-широкия смисъл на думата. Това битие на стоката като потребителска стойност съвпада с нейното природно, осезаемо съществуване. Пшеницата например е отделна потребителска стойност за разлика от потребителните стойности памук, стъкло, хартия и т.н. Потребителната стойност има стойност само за

* *Aristoteles*. De Republica, L. 1, C. 9 (edit. I. Bekkeri, Oxonil 1837). [*Аристотел*. Политика, кн. 1, гл. 9, с. 13, изд. на И. Бекер, Оксфорд, 1837.] „Защото употребата на всяко благо е двояка... Едната е присъща на предмета като такъв, а другата – не; например един сандал може да служи и за обуване, и за размяна. И двете са потребителни стойности на сандала, тъй като и онзи, който разменя сандала срещу нещо, което му липсва, например срещу храна, също използва сандала. Но не по естествения начин на неговата употреба. Защото той не съществува заради размяна. Същото важи и за другите блага.“

потреблението и се осъществява само в процеса на консумацията. Една и съща потребителна стойност може да бъде използвана различно. Но сумата на всичките възможни полезни употреби е синтезирана в нейното съществуване като нещо с определени свойства. Освен това тя е определена не само качествено, но и количествено. Съобразно с природната им своеобразност различните потребителни стойности имат различни мерки, например шепел пшеница, топ хартия, аршин платно и т.н.

Каквато и да е обществената форма на богатството, винаги потребителните стойности образуват неговото съдържание, което отначало е безразлично към тази форма. По вкуса на пшеницата не може да се определи от кого е произведена, дали от руски крепостен, от френски дребен селянин или от английски капиталист. Макар да е предмет на обществени потребности и затова е в обществена взаимовръзка, потребителната стойност обаче не изразява обществено производствено отношение. Дадена стока като потребителна стойност е например диамант. По диаманта не може да се узнае, че той е стока. Там, където той служи като потребителна стойност, естетично или механично, на гърдите на леката жена или в ръката на шлифовача, той е диамант, а не стока. Да бъде потребителна стойност е необходима предпоставка за стоката, но да бъде стока е безразлично определение за потребителната стойност. Потребителната стойност в това безразличие към определението на икономическата форма, т.е. потребителната стойност като потребителна стойност, лежи извън кръга на въпросите, разглеждани от политическата икономия.* Тя попада в техния кръг само където сама е определение на формата. Тя е непосредствено веществената база, в която се изразява едно определено икономическо отношение – *разменната стойност*.

Разменната стойност се явява преди всичко като *количествено отношение*, в което потребителните стойности се разменят една срещу друга. В такова отношение те представляват една и

* Това е причината, поради която немските компилатори разглеждат *com amore* [с любов] потребителната стойност, означена с името „благо“. Вж. например *L. Stein. System der Staatswissenschaft, Bd. I, den Abschnitt von den „Gütern“*. [Л. Штайн. Система на тактическите науки, т. I, отдел за „благата“.] Сведения за „благата“ трябва да се търсят в „Ръководства по стокосзнание“.

съща разменна величина. Например 1 том Проперций и 8 унции емфие могат да бъдат еднаква разменна стойност въпреки разнородните потребителни стойности на тютюна и елегията. Като разменна стойност една потребителна стойност струва точно толкова, колкото и друга, стига да са взети в правилна пропорция. Разменната стойност на един дворец може да бъде изразена в определен брой кутии вакса за обуща. Обратно, лондонските фабриканти на вакса са изразили в дворци разменната стойност на своите многобройни кутии вакса. Следователно съвсем безразлични към своя естествен начин на съществуване и без оглед на специфичната природа на онази потребност, за която те са потребителни стойности, стоките се покриват една с друга в определени количества, заместват се една с друга в размяната, важат като еквиваленти и по този начин, въпреки привидната си пъстрота, представляват едно и също единство.

Потребителните стойности са непосредствено средства за живот. На свой ред самите тези средства за живот са продукти на обществения живот, резултат на изразходвана човешка жизнена сила, *определен труд*. Като материализация на обществения труд всички стоки са кристализация на едно и също единство. Сега трябва да разгледаме определения характер на това единство, т.е. на труда, който е въплътен в разменната стойност.

Да приемем, че 1 унция злато, 1 тон желязо, 1 квартал пшеница и 20 аршина коприна са еднакво големи разменни стойности. Като такива еквиваленти, в които качествената разлика на техните потребителни стойности е заличена, те представляват еднакво количество от един и същ труд. Трудът, който е предметен равномерно в тях, сам трябва да бъде еднообразен, неразличаващ се, прост труд, за който също е безразлично дали се явява в злато, желязо, пшеница или коприна, както за кислорода е безразлично дали се намира в ръждата на желязото, в атмосферата, в сока от гроздето или в кръвта на човека. Но да се копае злато, да се добива желязо от рудника, да се произвежда пшеница и да се тъче коприна – това са качествено различни видове труд. И наистина това, което веществено се явява като разлика между потребителните стойности, в процеса се явява като разлика между дейностите, създаващи потребителните

стойности. Безразличен към отделното вещество на потребителните стойности, трудът, създаващ разменната стойност, е следователно безразличен и към отделната форма на самия труд. Освен това различните потребителни стойности са продукти от дейността на различни индивиди, т.е. резултат на индивидуално различни видове труд. Но като разменни стойности те представляват еднакъв, неразличаващ се труд, т.е. труд, в който е заличена индивидуалността на работещите. Затова трудът, създаващ разменна стойност, е *абстрактно всеобщ* труд.

Ако 1 унция злато, 1 тон желязо, 1 квартал пшеница и 20 аршина коприна са еднакво големи разменни стойности, или еквиваленти, тогава 1 унция злато, 1/2 тон желязо, 3 бушела пшеница и 5 аршина коприна са разменни стойности от съвсем различна величина и тази количествена разлика е единствената разлика, която те изобщо могат да имат като разменни стойности. Като разменни стойности от различна величина те представляват нещо повече или по-малко, по-големи или по-малки количества от онзи прост, еднообразен, абстрактно всеобщ труд, който образува субстанцията на разменната стойност. Пита се как да се измерват тези количества. Или по-точно, пита се какво е количественото битие на самия този труд, защото количествените разлики на стоките като разменни стойности са само количествените разлики на предметения в тях труд. Както времето е количественото битие на движението, така и *работното време* е количественото битие на труда. Различието в продължителността на труда е единствената разлика, която може да има трудът, ако приемем качеството му за дадено. Като работно време трудът получава свой мащаб в естествените мерки на времето – час, ден, седмица и т.н. Работното време е живото битие на труда, безразлично към неговата форма, неговото съдържание или неговата индивидуалност, то е живо количествено битие на труда и същевременно иманентна мярка на това битие. Определеното в потребителните стойности на стоките работно време е както субстанцията, която ги прави разменни стойности и оттам и стоки, така и мярката за измерване на определените величини за техните стойности. Съотносителните количества от различните потребителни стойности, в които се определя едно и също работно време, са еквиваленти, т.е. всички потребителни

стойности са еквиваленти в пропорциите, в които те съдържат еднакви количества изразходвано, предметено работно време. Като разменни стойности всички стоки са само определени количества *кристализирало работно време*.

За да се разбере определянето на разменната стойност от работното време, трябва да се придържаме към следните основни гледища: свеждането на труда до прост, тъй да се каже, безкачествен труд; специфичния начин, по който трудът, създаващ разменна стойност, следователно и произвеждащ стоки, е *обществен труд*; най-после, разликата между труда, доколкото той има за резултат потребителните стойности, и труда, доколкото има за резултат разменни стойности.

За да измерваме разменните стойности на стоките с работното време, което се съдържа в тях, самите различни видове труд трябва да са сведени до еднакъв, еднороден, прост труд – накратко, до труд, който е качествено еднакъв и поради това се различава само количествено.

Това свеждане се явява като абстракция, но това е абстракция, която в обществения производствен процес се извършва всекидневно. Превръщането на всички стоки в работно време не е по-голяма, но същевременно и не по-малка реална абстракция от превръщането на всички органични тела във въздух. Трудът, който по този начин се измерва с времето, се явява всъщност не като труд на различни субекти, а по-скоро различните работещи индивиди се явяват като прости органи на *този* труд. С други думи, трудът, както се въплътява в разменни стойности, би могъл да бъде наречен *всеобщо човешки* труд. Тази абстракция на всеобщия човешки труд *съществува* в средния труд, какъвто може да извършва всеки среден индивид от дадено общество – това е определено производително изразходване на човешки мускули, нерви, мозък и т.н. Това е *прост труд*^{*}, на какъвто може да бъде приучен всеки среден индивид и който той, в една или друга форма, трябва да извършва. Самият характер на този среден труд е различен в различните страни и в различните културни епохи, но той се явява като нещо дадено във всяко съществуващо общество. Простият труд съставлява далеч по-голяма част от общата маса труд в буржоазното об-

* Английските икономисти го наричат „unskilled labour“ [„необучен труд“].

щество, както може да се убедим от всяка статистика. Дали *A* произвежда в продължение на 6 часа желязо и в продължение на 6 часа платно, а *B* също произвежда в продължение на 6 часа желязо и в продължение на 6 часа платно, или пък *A* произвежда в продължение на 12 часа желязо, а *B* произвежда в продължение на 12 часа платно – очевидно е, че това е само различно използване на *едно и също* работно време. Но как стои въпросът със сложния труд, който се издига над средното равнище като труд с по-голямо напрежение, с по-голямо относително тегло? Този вид труд се свежда до съставен прост труд, прост труд, повдигнат на по-висока степен, така че например един сложен работен ден се равнява на три прости работни дни. Тук е още рано да разглеждаме законите, които регулират това свеждане. Обаче ясно е, че такова свеждане става: защото като разменна стойност продуктът и на най-сложния труд в определена пропорция е еквивалент на продукта на простия среден труд и следователно се приравнява към определено количество от този прост труд.

Освен това определянето на разменната стойност от работното време предполага, че в определена стока, например в един тон желязо, е предметено еднакво количество труд на *A* или на *B*, или че различни индивиди употребяват еднакво работно време за произвеждането на една и съща, количествено и качествено определена потребителна стойност. С други думи, приема се, че работното време, което се съдържа в една стока, е *необходимото* за нейното производство работно време, т.е. работно време, нужно, за да се произведе при дадени общи производствени условия нов екземпляр от същата стока.

Условията на труда, който създава разменна стойност, както те произтичат от анализа на разменната стойност, са *обществени определения* на труда, или определения на *общественния труд*, но обществен не чисто и просто, а по особен начин. Това е специфичен вид общественост. Преди всичко лишената от различия простота на труда е *равенство* на труда на различните индивиди, взаимно отнасяне на техните видове труд един към друг като равни, и то чрез действително свеждане на всички видове труд до еднороден труд. Трудът на всеки индивид, доколкото се представя в разменни стойности, притежава този

обществен характер на равенство, а той се представя в разменна стойност само доколкото е отнесен към труда на всички други индивиди като към равен.

Освен това работното време на отделния индивид се явява в разменната стойност непосредствено като *всеобщо работно време*, а този *всеобщ характер* на обособения труд – като негов *обществен характер*. Работното време, възплътено в разменната стойност, е работно време на отделния човек, но на отделния човек без разлика от другия отделен човек, от всички отделни индивиди, доколкото те извършват равен труд, така че работното време, нужно на някого за производството на определена стока, е *необходимото* работно време, което всеки друг би употребил за производството на същата стока. Това е работното време на отделния индивид, *неговото* работно време, но само като общо за всички работно време, за което следователно е безразлично *на кого* от отделните индивиди то е работно време. Като всеобщо работно време то се изразява в един всеобщ продукт, във *всеобщ еквивалент*, в определено количество предметно работно време, за което е безразлична определената форма на потребителната стойност, в която то се явява като непосредствен продукт на един индивид, и то може произволно да бъде прехвърляно във всяка друга форма на потребителната стойност, в която се представя като продукт на всеки друг индивид. Само като такава *всеобща* величина той е *обществена* величина. За да може трудът на отделния индивид да има за резултат разменна стойност, той трябва да има за резултат един *всеобщ еквивалент*, т.е. възплътяване на работното време на отделния индивид като всеобщо работно време или възплътяване на всеобщото работно време като работно време на отделния индивид. Като че ли различните индивиди са нахвърлили на куп работното си време и са възплътили в различни потребителни стойности различни количества работно време, с което общо разполагат. Така че работното време на отделния индивид е фактически работно време, от което обществото се нуждае за произвеждане на определена потребителна стойност, т.е. за задоволяване на определена потребност. Но тук се касае само за специфичната форма, в която трудът придобива обществен характер. Определено работно време на предача се предме-

тява например в 100 фунта прежда. Нека 100 аршина платно, продукт на тъкача, да представляват същото количество работно време. Доколкото тези два продукта представляват еднакво количество от всеобщото работно време и поради това са еквиваленти на *всяка* потребителна стойност, която съдържа същата количество работно време, те са еквиваленти един на друг. Само с това, че работното време на предача и това на тъкача се представят като всеобщо работно време, а оттам и техните продукти – като всеобщи еквиваленти, трудът на тъкача за предача и трудът на предача за тъкача тук се превръща в труда на единия за труда на другия, т.е. в общественото битие на техния труд един за друг. Напротив, в селско-патриархалната промишленост, където предачи и тъкачи са живеели под един покрив, женската част на семейството е предяла, а мъжката тъкала, да кажем, за собствените нужди на семейството, преждата и платното са били *обществени* продукти, а преденето и тъкането – *обществен* труд в рамките на семейството. Обаче техният обществен характер не се е състоял в това, че преждата като всеобщ еквивалент се е разменяла срещу платното като всеобщ еквивалент или че и двата продукта са се разменяли един срещу друг като равнозначни и равностойни изрази на едно и също всеобщо работно време. Напротив, семейната връзка с нейното естествено възникнало разделение на труда е слагала върху продукта на труда своеобразния си обществен печат. Или да вземем ангарията или доставките в натура през Средновековието. Определеният труд на отделния индивид в неговата натурална форма, особеността, а не всеобщността на труда, образува тук обществената връзка. Или да вземем най-послед задружния труд в неговата саморасла форма, както го намираме пред прага на историята на всички културни народи.* Тук

* Смешен е разпространеният напоследък предразсъдък, че формата на първобитната обща собственост била специфично славянска или дори изключително руска форма. Тя е първобитната форма, която можем да проследим при римляните, германците и келтите, от която обаче при индийците още се среща, макар отчасти вече разрушаваща се, цяла колекция от разнообразни образци. По-точното изследване на азиатските и по-специално на индийските форми на обща собственост би показало как от различните форми на първобитната обща собственост произлизат различни форми на нейното разпадане. Така например различните оригинални типове на римска и германска частна собственост могат да се изведат от различните форми на индийската обща собственост.

общественият характер на труда очевидно не е опосредстван от това, че трудът на отделния индивид приема абстрактната форма на всеобщността или че неговият продукт приема форма на всеобщ еквивалент. Общинната форма [Gemeinwesen] като предпоставка на производството възпрепятства труда на отделния индивид да бъде частен труд, а неговият продукт – частен продукт, а напротив, представя отделния труд непосредствено като функция на един член от обществения организъм. Трудът, който се въплътява в разменната стойност, е предпоставен като труд на обособения индивид. Той става обществен с това, че приема формата на своята пряка противоположност, формата на абстрактната всеобщност.

Най-после трудът, създаващ разменна стойност, се характеризира с това, че общественото отношение на хората се представя сякаш превратно, а именно като обществено отношение на вещите. Само доколкото една потребителна стойност се отнася към друга като разменна стойност, трудът на различните индивиди се отнася един към друг като равен и всеобщ. Затова, ако е правилно да се каже, че разменната стойност е отношение между лица*, необходимо е все пак са се прибави: отношение, скрито под вещна обвивка. Както един фунт желязо и един фунт злато, въпреки техните различни физически и химически свойства, представляват *една и съща* тежест, така и две потребителни стойности на стоки, съдържащи едно и също работно време, представляват *една и съща разменна стойност*. Така разменната стойност се явява като обществена природна определеност на потребителните стойности, като определеност, която им е присъща като на вещи и вследствие на която те в процеса на размяната се заместват едни други в определени количествени съотношения, образуват еквиваленти, също както простите химически вещества се съединяват в определени количествени съотношения, образуват химически еквиваленти. Само поради навика от всекидневния живот изглежда триви-

* „Богатството е отношение между две лица.“ (Galiani. Della Moneta, p. 221. В том III на изданието на Кустоди „Scrittori classici italiani di economia politica. Parte Moderna“. Milano, 1803). [Галиани. За парите, с. 221 в том III на изданието на Кустоди „Италиански класици на политическата икономия. Съвременни икономисти“, Милано, 1803.]

ално, разбиращо се от само себе си, че едно обществено производствено отношение приема формата на предмет, така че отношението на лицата в техния труд се представя по-скоро като отношение, в което вещите се намират едни към други и към хората. В стоката тази мистификация е още твърде проста. Всички повече или по-малко имат смътната представа, че отношението на стоките като разменни стойности е по-скоро отношение на лицата в тяхната взаимна производителна дейност. В по-висши производствени отношения тази привидност на простота изчезва. Всички илюзии на монетарната система произлизат от това, че по външния вид на парите* не се вижда, че са обществено производствено отношение, но във формата на природна вещ с определени свойства. При съвременните икономисти, които се надсмиват на илюзиите на монетарната система, проличава същата илюзия, щом започнат да боравят с по-висши категории, например с капитала. Тази илюзия проблясва в признанието на наивно учудване, когато това, което току-що грубо са помислили, че са установили като вещ, скоро се появява като обществено отношение, а след това започва пак да ги дразни като вещ онова, което току-що са фиксирали като обществено отношение.

Тъй като разменната стойност на стоките фактически не е нищо друго освен взаимоотношение на труда на отделните лица като равен и всеобщ, нищо друго освен предметен израз на една специфична обществена форма на труда, тавтология е да се каже, че трудът е *единственият* източник на разменната стойност, а следователно и на богатството, доколкото то се състои от разменни стойности. Също така е тавтология да се каже, че природното вещество като такова не съдържа разменна стойност**, защото не съдържа труд, и че разменната стойност като такова не съдържа природно вещество. Но когато Уилям Петри

* В първото издание *златото*; поправено в личния екземпляр.

** „В своето естествено състояние веществото е винаги лишено от стойност. *Mac Culloch. Discours sur l'origine de l'économie politique etc.*, traduit par Prévost. Genève, 1825, p. 57. [*Мак Кълък. Разсъждение върху произхода на политическата икономия и т.н.*, прев. от Прево. Женева, 1825, с. 57.] Вижда се колко високо стои дори един Мак Кълък над фетишизма на немските „мислители“, които обявяват „веществото“ и още половин дузина нелепости за елементи на стойността. Сравни например Л. Щайн. Цит. съч., Том I, с. 170.

нарича „труда баща, а земята майка на богатството“¹⁶ или когато епископ Баркли пита:

„Дали четирите елемента и човешкият труд в тях не са истинският източник на богатството“^{*}

или когато американецът Т. Купър популярно обяснява:

„Отнеми от един самун хляб употребения за него труд, труда на хлебаря, мелничаря, земеделеца и т.н. и какво ще остане? Няколко зърнени треви, диворастващи и безполезни за каквато и да е човешка употреба.“^{**}

във всички тези възгледи не става дума за абстрактния труд като източник на разменна стойност, а за конкретния труд като източник на вещественото богатство, накратко, за труда, доколкото той произвежда потребителни стойности. Щом се предпоставя потребителната стойност на стоката, предпоставя се особената полезност, определената целесъобразност на погълнатия от нея труд, но от гледище на стоката с това се изчерпва целият интерес към труда като полезен труд. В хляба като потребителна стойност ни интересуват неговите свойства като хранителен продукт, но в никой случай не ни интересува трудът на земеделеца, мелничаря, хлебаря и т.н. Ако благодарение на някакво изобретение 19/20 от този труд отпаднаха, хлябът щеше да оказва същата услуга, както и преди. Ако падаше готов от небето, той не би изгубил нито атом от своята потребителна стойност. Докато трудът, създаващ разменна стойност, се осъществява в равенството на стоките като всеобщи еквиваленти, трудът като целесъобразна производителна дейност се осъществява в безкрайното разнообразие на техните потребителни стойности. Докато трудът, създаващ разменна стойност, е *абстрактен всеобщ и равен* труд, трудът, създаващ потребителна

* *Berkeley*. The Querist. London, 1750. [*Баркли*. Питаният. Лондон, 1750.]: “Whether the four elements, and man’s labour therein, be not the true source of wealth?”

** *Th. Cooper*. Lectures on the Elements of Political Economy. London, 1831 (Columbia, 1826), p. 99. [*Т. Купър*. Лекции върху основите на политическата икономия. Лондон, 1831 (Колумбия, 1826), с. 99.]

стойност, е конкретен и отделен труд, който според формата и материала се разпада на безкрайно различни видове труд.

За труда, доколкото създава потребителни стойности, е погрешно да се каже, че е *единственият* източник на създаденото от него, а именно на вещественото богатство. Тъй като той е онази дейност, която приспособява веществото за една или друга цел, той се нуждае от веществото като предпоставка. В различните потребителни стойности пропорцията между труд и природно вещество е твърде различна, обаче потребителната стойност винаги съдържа някакъв природен субстрат. Като целесъобразна дейност за присвояване на природното в една или друга форма трудът е природно условие на човешкото съществуване, независимо от всички социални форми условие за обмяната на веществата между човека и природата. Напротив, трудът, създаващ разменна стойност, е специфична обществена форма на труда. Например шивашкият труд в своята веществена определеност като отделна производителна дейност произвежда дрехата, но не и разменната стойност на дрехата. Той произвежда последната не като шивашки труд, а като абстрактно всеобщ труд, а този, последният, спада към една обществена взаимовръзка, която не е същата от шивача. Например в античната домашна промишленост жените са произвеждали дрехата, без да произвеждат разменната ѝ стойност. Трудът като източник на вещественото богатство е бил познат както на законодателя Мойсей, така и на митническия чиновник Адам Смит.*

Да разгледаме сега някои по-близки определения, които следват от свеждането на разменната стойност до работно време.

Като потребителна стойност стоката действа причинно. Например пшеницата действа като хранителен продукт. Машината замества труд в определени пропорции. Това действие на стоката, само чрез което тя е потребителна стойност, предмет на консумацията, може да се нарече нейна услуга, услугата, която тя

* Фр. Лист, който никога не е могъл да разбере, защото разбирането е било изобщо чуждо на неговия практически заинтересован разсъдък, разликата между труда, доколкото той съдейства за създаването на полезни неща, на потребителна стойност, и труда, доколкото той произвежда определена обществена форма на богатството, разменната стойност, е виждал поради това в английските съвременни икономисти само плагиатори на Мойсей от Египет.

извършва като потребителна стойност. Но като разменна стойност стоката винаги се разглежда само от гледище на резултата. Тук не се касае за услугата, която тя оказва, а за услугата*, която е била оказана на нея самата при нейното производство. Така например разменната стойност на една машина се определя не от количеството работно време, което се замества от нея, а от количеството работно време, изразходвано за самата нея, и което е необходимо, за да се произведе нова машина от същия вид.

Ето защо, ако количеството труд, необходимо за производството на стоки, останеше постоянно, тяхната разменна стойност щеше да бъде неизменна. Но лекотата и трудността на производството се изменят постоянно. Ако порасне производителната сила на труда, той произвежда същата потребителна стойност за по-малко време. Спадне ли производителната сила на труда, изисква се повече време за производството на същата потребителна стойност. Ето защо величината на съдържащото се в една стока работно време, т.е. нейната разменна стойност, е променлива, тя се повишава или спада обратно пропорционално на повишаването или спадането на производителната сила на труда. Производителната сила на труда, която в манифактурното производство се прилага в предварително определена степен, в земеделието и добивната индустрия е обусловена и от природни условия, които не се поддават на контрол. *Един и същ* труд ще даде по-голям или по-малък добив на различни метали в зависимост от сравнително по-големите или по-малките залежи на метали в земната кора. *Един и същ* труд може при благоприятна реколта да се определи в 2 бушела пшеница, а при неблагоприятна – в 1 бушел. Рядкостта или изобилието като природни условия изглежда, че определят тук разменната стойност на стоките, защото те определят свързаната с природните условия производителна сила на отделен реален труд.

Различните потребителни стойности съдържат в нееднакви обеми едно и също работно време или една и съща разменна стойност. В колкото по-малък обем на своята потребителна

* Разбираемо е каква „услуга“ трябва да оказва категорията „услуга“ (service) на икономисти от рода на Ж. Б. Сей и Ф. Бастиа, резониращата мъдрост на които, както правилно е забелязал още Малтус, навсякъде се абстрахира от специфичната определеност на формата на икономическите отношения.

стойност, сравнена с другите потребителни стойности, една стока съдържа определено количество работно време, толкова по-голяма е нейната *специфична разменна стойност*. Ако намираме, че в различните много отдалечени една от друга културни епохи известни потребителни стойности образуват помежду си редица специфични разменни стойности, които запазват една към друга ако не точно същото числено съотношение, поне общото съотношение на възходящо и низходящо подреждане, както например злато, сребро, мед, желязо или пшеница, ръж, ечемик, овес, от това следва само, че прогресивното развитие на обществените производителни сили въздейства равномерно или приблизително равномерно върху работното време, необходимо за произвеждане на тези различни стоки.

Разменната стойност на една стока не се проявява в нейната собствена потребителна стойност. Обаче като определяне на всеобщото обществено работно време потребителната стойност на една стока е поставена в съотношения към потребителните стойности на другите стоки. По този начин разменната стойност на една стока се манифестира в потребителните стойности на другите стоки. Еквивалент е всъщност разменната стойност на една стока, изразена в потребителната стойност на друга стока. Например, ако кажа, че един аршин платно има стойност на два фута кафе, разменната стойност на платното е изразена в потребителната стойност на кафето, и то в определено количество от тази потребителна стойност. Щом е дадена тази пропорция, аз мога да изразя стойността на всяко количество платно в кафе. Ясно е, че разменната стойност на една стока, например на платното, не се изчерпва с пропорцията, в която друга една отделна стока, например кафето, образува нейния еквивалент. Количеството всеобщо работно време, чийто израз е аршинът платно, е реализирано едновременно в безкрайно различни обеми от потребителните стойности на всички останали стоки. Потребителната стойност на всяка друга стока образува еквивалент на един аршин платно в пропорцията, в която тя представлява същото количество работно време. Затова разменната стойност на *тази отделна стока* се изразява изчерпателно само в безкрайно много уравнения, в които потребителните стойности на всички останали стоки образуват

нейния еквивалент. Една стока е изразена изчерпателно като *всеобщ еквивалент* само в сумата на тези уравнения, или в съвкупността на различните пропорции, в които тя е разменяема с всяка друга стока. Например редът от уравнения

- 1 аршин платно = $\frac{1}{2}$ фунт чай,
- 1 аршин платно = 2 фунта кафе,
- 1 аршин платно = 8 фунта хляб,
- 1 аршин платно = 6 аршина басма

може да бъде представен и така

1 аршин платно = $\frac{1}{8}$ фунта чай + $\frac{1}{2}$ фунт кафе + 2 фунта хляб + $1\frac{1}{2}$ аршина басма.

Ето защо, ако имахме пред себе си цялата сума от уравнения, в които изчерпателно се изразява стойността на един аршин платно, можехме да представим нейната разменна стойност във формата на един ред. Всъщност този ред е безкраен, защото кръгът на стоките никога не е окончателно затворен, а постоянно се разширява. Но докато по този начин едната стока измерва своята разменна стойност с потребителните стойности на всички други стоки, обратно, разменните стойности на всички други стоки се измерват с потребителната стойност на тази, измерваща се с тях стока.* Щом разменната стойност на един аршин платно се изразява с $\frac{1}{2}$ фунт чай или 2 фунта кафе, или 6 аршина басма, или 8 фунта хляб и т. н., следва, че кафето, чаят, басмата, хлябът и пр. са равни помежду си в онази пропорция, в която те са равни на едно трето, на платното, следователно платното служи като обща мярка за техните разменни стойности. Като предметено всеобщо работно време, т.е. като определено количество всеобщо работно време, всяка стока изразява своята разменна стойност последователно в определени количества от потребителните стойности на всички други стоки и обратно, разменните стойности на всички други стоки се

* „Още една особеност на мярката е и това, да бъде в такова отношение с измереното нещо, че измереното става един вид мярка на измерващото.“ *Montanari. Della Moneta*, p. 41, в изданието на Кустоди, vol. III. Part Antica. [*Монтанари*. За парите, с. 41, в изданието на Кустоди, том III. Икономисти на древните времена.]

измерват с потребителната стойност на тази отделна изключителна стока. Обаче като разменна стойност всяка стока е както изключителна стока, служеща за обща мярка на разменните стойности на всички останали стоки, така и, от друга страна, само една от многото стоки, в съвкупния кръг на които всяка друга стока изразява непосредствено своята разменна стойност.

Величината на стойността на една стока не се засяга от това, дали освен нея съществуват малко или много стоки от друг вид. Обаче от по-голямото или по-малкото разнообразие на другите стоки зависи дали редът от уравненията, в които се реализира нейната разменна стойност, е по-голям или по-малък. Например редът от уравнение, в който се представя стойността на кафето, изразява сферата на неговата разменяемост, границите, в които то функционира като разменна стойност. На разменната стойност на една стока, като определяне на всеобщото обществено работно време, съответства изразът на нейната еквивалентност в безкрайно различни потребителни стойности.

Видяхме, че разменната стойност на една стока се изменя заедно с количеството на непосредствено съдържащото се в самата нея работно време. Нейната реализирана, т.е. изразена в потребителните стойности на другите стоки, разменна стойност трябва също да зависи от отношението, в което се изменя работното време, изразходвано за провеждане на всички останали стоки. Например, ако работното време, необходимо за произвеждане на един шефел пшеница, останеше същото, а се удвоеше работното време, необходимо за произвеждането на всички други стоки, разменната стойност на един шефел пшеница, изразена в нейните еквиваленти, щеше да спадне наполовина. Резултатът би бил практически същият, ако необходимото за произвеждане на един шефел пшеница работно време станеше наполовина, а работното време, нужно за произвеждане на всички други стоки, останеше неизменно. Стойността на стоките се определя от пропорцията, в която те могат да бъдат произведени за едно и също работно време. За да видим на какви възможни промени е изложена тази пропорция, нека вземем две стоки, *А* и *Б*. *Първо*: Нека работното време, необходимо за произвеждане на *Б*, остане неизменно. В този случай разменната стойност на *А*, изразена в *Б*, спада или се покачва право пропорционално на намалението или увеличението на работното време, необходимо

за произвеждането на *A*. *Второ*: Нека работното време, необходимо за произвеждането на *A*, остане неизменно. Разменната стойност на *A*, изразена в *B*, спада или се покачва обратно пропорционално на намалението или увеличението на работното време, необходимо за произвеждането на *B*. *Трето*: Нека работното време, необходимо за произвеждане на *A* и *B*, се намалява или увеличава в еднаква пропорция. Тогава изразът за еквивалентността на *A* и *B* остава неизменен. Ако поради някакво обстоятелство производителната сила на всички видове труд се намалеше в еднаква степен, така че всички стоки да се нуждаеха в еднаква пропорция от повече работно време за тяхното произвеждане, стойността на *всички* стоки щеше да се покачи, реалният израз на тяхната разменна стойност щеше да остане неизменен, а действителното богатство на обществото щеше да се намали, защото то щеше да се нуждае от повече работно време, за да създаде същата маса потребителни стойности. *Четвърто*: Нека работното време, необходимо за произвеждане на *A* и *B*, се увеличава или намалява, но не в еднаква степен, или нека необходимото за произвеждане на *A* работно време се увеличава, а онова за *B* се намалява, или обратно. Всички тези случаи могат просто да се сведат до това, че необходимото за произвеждането на една стока работно време остава неизменно, докато това на другите се увеличава или намалява.

Разменната стойност на всяка стока се изразява в потребителната стойност на всяка друга стока било в цели величини или в дробни части от тази потребителна стойност. Като разменна стойност всяка стока е също така делима, както и самото работно време, предметено в нея. Еквивалентността на стоките е също тъй независима от тяхната физическа делимост като потребителни стойности, както и за събирането на разменните стойности на стоките е безразлично на какви реални промени по форма се подлагат потребителните стойности на тези стоки при претапянето им в *една* нова стока.

Досега стоката се разглеждаше от двойно гледище, като потребителна стойност и като разменна стойност, всеки път едностранчиво. Обаче като стока тя е непосредствено *единство* на потребителната стойност и разменната стойност; същевременно тя е стока само по отношение на другите стоки. *Действителното* отношение на стоките една към друга е *процесът на размя-*

ната им. Това е общественият процес, в който участват независимите един от друг индивиди, но те участват в него само като стокопритежатели; тяхното взаимно съществуване един за друг е съществуването на техните стоки и по този начин те се явяват всъщност като съзнателни носители на процеса на размяната.

Стоката е потребителна стойност: пшеница, платно, диамант машина и т. н., но като стока тя същевременно *не е* потребителна стойност. Ако тя беше потребителна стойност за своя притежател, т.е. непосредствено средство за задоволяване на собствените му нужди, тя нямаше да бъде стока. Напротив, за него тя е *непотребителна стойност*, а именно само веществен носител на разменната стойност, или просто *средство за размяна*: като активен носител на разменната стойност потребителната стойност става средство за размяна. За него тя е потребителна стойност само като разменна стойност.* Ето защо тя трябва *да стане* потребителна стойност, най-напред за другите. Тъй като не е потребителна стойност за своя собствен притежател, тя е потребителна стойност за притежатели на други стоки. Ако не, неговият труд е бил безполезен труд, следователно и резултатът му не е бил стока. От друга страна, тя трябва да стане потребителна стойност за *него самия*, защото неговите средства за живот съществуват *вън* от нея, в потребителните стойности на чуждите стоки. *За да стане* потребителна стойност, стоката трябва да се срещне с онази отделна потребност, за която тя е предмет на задоволяване. Следователно потребителните стойности на стоките *стават* потребителни стойности, като сменят всестранно своите места и преминават от ръцете, в които те са средства за размяна, в ръцете, в които те са предмети за потребление. Само чрез това всестранно *отчуждаване* на стоките съдържащият се в тях труд става полезен труд. В това *процесобразно* отнасяне на стоките едни към други като потребителни стойности те не получават нова икономическа определеност по форма. По-скоро изчезва онази определеност по форма, която ги характеризираше като стоки. Хлябът например, като преминава от ръката на хлебаря в ръката на консуматора, не изменя своето съществуване като хляб. Напротив, едва консуматорът се

* Именно в тази определеност Аристотел схваща разменната стойност (вж. цитирания пасаж в началото на тази глава).

отнася към него като към потребителна стойност, като към този определен хранителен продукт, докато в ръцете на хлебаря той беше носител на икономическо отношение, сетивно свръхсетивно нещо. Следователно единствената промяна по форма, която претърпяват стоките при превръщането им в потребителни стойности, е премахването на тяхното формално съществуване, в което те бяха непотребителни стойности за своя притежател. За да станат потребителни стойности, стоките трябва всеотстранно да се отчуждават, да влизат в процеса на размяната, но тяхното съществуване за размяната е съществуването им като разменни стойности. Ето защо, за да се реализират като потребителни стойности, те трябва да се реализират като разменни стойности.

Докато от гледището на потребителната стойност отделната стока изглеждаше първоначално като нещо самостоятелно, напротив, като разменна стойност тя беше разглеждана още от самото начало по отношение на всички други стоки. Но това отношение беше само теоретично, мислено. То влиза в действие само в процеса на размяната. От друга страна, стоката е наистина разменна стойност, доколкото в нея е вложено определено количество работно време, следователно, доколкото тя е *опредметено работно време*. Но в своя непосредствен вид тя е само предметено индивидуално работно време с отделно съдържание, а не *всеобщо* работно време. Затова тя *не е* непосредствено разменна стойност, а трябва тепърва *да стане* такава. Преди всичко тя може да бъде предметявана на всеобщото работно време само доколкото представлява работно време за определено полезно приложение, следователно за всякаква потребителна стойност. Това беше вещественото условие, само при което работното време, съдържащо се в стоките, се приема като всеобщо, като обществено. Следователно, ако стоката може да стане потребителна стойност само като се реализира като разменна стойност, тя, от друга страна, може да се реализира като разменна стойност само като се прояви при отчуждаването ѝ като потребителна стойност. Като потребителна стойност една стока може да бъде отчуждена само на този, за когото тя е потребителна стойност, т.е. предмет на отделна потребност. От друга страна, отчуждават я само срещу друга стока или ако застанем на страната на притежателя на другата стока, той също така може да отчужди, т.е. да реализира своята стока само като

я постави в контакт с отделната потребност, чийто предмет е тя. Следователно при всестранното отчуждаване на стоките като *потребителни стойности* отнасят ги едни към други според техните веществени различия като отделни неща, които със своите специфични качества задоволяват отделни потребности. Но като такива прости потребителни стойности те са една за друга безразлични съществувания дори без взаимни отношения. Като потребителни стойности те могат да бъдат разменени само във връзка с отделни потребности. Но те са разменяеми само като еквиваленти, а са еквиваленти само като равни количества предметено работно време без оглед на техните природни свойства като потребителни стойности, следователно и без оглед на отношението на стоките към отделни потребности. Напротив, една стока се проявява като разменна стойност, когато тя като еквивалент замества какво да е определено количество от всяка друга стока, безразлично дали тя е потребителна стойност за притежателя на другата стока или не. Обаче за притежателя на другата стока тя става стока само доколкото е за него потребителна стойност, а за своя собствен притежател тя става разменна стойност само доколкото е стока за другия. Така че едно и също отношение трябва да бъде отношение между стоките като равни по същество и само по количество различни величини, да ги изравнява помежду им като материализация на всеобщото работно време и същевременно да бъде тяхно отношение като качествени различни неща, като отделни потребителни стойности, задоволяващи отделни потребности, накратко, да бъде отношение, което ги различава като действителни потребителни стойности. Но това приравняване и това неприравняване се изключват взаимно. По такъв начин се получава не само един порочен кръг от проблеми, тъй като разрешението на единия предполага разрешението на другия, но и една съвкупност от противоречиви изисквания, тъй като изпълнението на едно условие е непосредствено свързано с изпълнението на неговата противоположност.

Процесът на размяна на стоките трябва да бъде както разгръщане на, така и разрешение на тези противоречия, които не могат обаче да се представят в него в тази проста форма. Ние само наблюдавахме как самите стоки биват отнасяни едни към други като потребителни стойности, т.е. как стоките се проя-

вяват като потребителни стойности *в рамките* на процеса на размяната. Разменната стойност, напротив, тъй както я разгледахме досега, съществуваше само в нашата абстракция или ако искате, в абстракцията на отделния стокопритежател, за когото стоката като потребителна стойност лежи в склада, като разменна стойност – на съвестта. Обаче в рамките на процеса на размяната самите стоки трябва да съществуват една за друга не само като потребителни стойности, но и като разменни стойности и това тяхно съществуване трябва да се прояви като тяхно собствено отнасяне една към друга. Затруднението, което срещнахме отначало, беше това, че за да може да се представи като разменна стойност, като предметено всеобщо работно време, стоката трябва да бъде предварително отчуждена като потребителна стойност, да се пласира, докато пък отчуждаването ѝ като потребителна стойност има за предпоставка нейното съществуване като разменна стойност. Но да приемем, че това затруднение е разрешено. Да приемем, че стоката се е отърсила от своята отделна потребителна стойност и чрез нейното отчуждаване е изпълнила вещественото условие да бъде обществено-полезен труд, вместо отделен труд на отделния индивид за себе си. Тогава тя като разменна стойност трябва да стане в процеса на размяната всеобщ еквивалент, предметено всеобщо работно време за другите стоки и по този начин да придобие вместо ограниченото действие на една отделна потребителна стойност непосредствената способност да се представя във всички потребителни стойности като в свои еквиваленти. Но всяка стока е *тази* стока, която по този начин, чрез отчуждаване на своята отделна потребителна стойност, трябва да се прояви като пряка материализация на всеобщото работно време. Обаче, от друга страна, в процеса на размяната си противостоят само отделни стоки, отделни видове труд на частни индивиди, предметени в отделни потребителни стойности. Самото всеобщо работно време е абстракция, която като такава не съществува за стоките.

Ако разгледаме сбора от уравнения, в които разменната стойност на една стока намира своя реален израз, например:

1 аршин платно = 2 фунта кафе,

1 аршин платно = $\frac{1}{2}$ фунт чай,

1 аршин платно = 8 фунта хляб и т.н.,

тези уравнения наистина означават само, че в 1 аршин платно, 2 фунта кафе, $\frac{1}{2}$ фунт чай и т.н. е предметено всеобщо, обществено работно време от еднаква величина. Но всъщност индивидуалните видове труд, които се представят в тези отделни потребителни стойности, стават всеобщ, а в тази форма и обществен труд само когато те действително се разменят помежду си пропорционално на времетраенето на съдържащия се в тях труд*. Общественото работно време съществува в тези стоки, тъй да се каже, само латентно и се разкрива едва в процеса на тяхната размяна. Отправна точка не е трудът на индивидите като обществен труд, а напротив, отделният труд на частни индивиди, трудът, който едва чрез снемане на неговия първоначален характер в процеса на размяната се очертава като всеобщ обществен труд. Поради това всеобщият обществен труд не е готова предпоставка, а формиращ се резултат. И от това произлиза новото затруднение, че, от една страна, стоките трябва да влязат в процеса на размяната като предметено всеобщо работно време, а, от друга страна, самото предметяване на работното време на индивидите като всеобщо работно време е само продукт на процеса на размяната.

Чрез отчуждаване на своята потребителна стойност, т.е. на своето първоначално съществуване, всяка стока трябва да придобие своето съответно съществуване като разменна стойност. Ето защо в процеса на размяната стоката трябва да удвои своето съществуване. От друга страна, самото нейно второ съществуване като разменна стойност може да бъде само някоя друга стока, защото в процеса на размяната си противостоят само стоки. Как да се представи непосредствено една отделна стока като *предметено всеобщо* работно време или, което е същото, как непосредствено да се придаде на индивидуалното работно време, което е предметено в една отделна стока, характерът на всеобщност? Реалният израз на разменната стойност на една стока, т.е. на всяка стока като всеобщ еквивалент, се представя в една безкрайна сума от уравнения като:

$$1 \text{ аршин платно} = 2 \text{ фунта кафе,}$$

$$1 \text{ аршин платно} = \frac{1}{2} \text{ фунт чай,}$$

* В първото издание *пропорционално на тяхното времетраене*; поправено в личния екземпляр.

- 1 аршин платно = 8 фунта хляб,
- 1 аршин платно = 6 аршина басма,
- 1 аршин платно = и т.н.

Това изразяване беше теоретично, доколкото само *мислено* стоката беше определено количество предметено всеобщо работно време. Съществуването на една отделна стока като всеобщ еквивалент се превръща от чиста абстракция в *обществен* резултат на самия процес на размяна чрез простото обръщане на горния ред от уравнения. Например:

- 2 фунта кафе = 1 аршин платно,
- $\frac{1}{2}$ фунт чай = 1 аршин платно,
- 8 фунта хляб = 1 аршин платно,
- 6 аршина басма = 1 аршин платно.

Щом кафето, чаят, хлябът, басмата, накратко всички стоки, изразяват съдържашото се в самите тях работно време в платно, разменната стойност на платното се разгръща обратно във всички други стоки като в нейни еквиваленти и предметеното в самото него работно време става непосредствено всеобщото работно време, което се представя равномерно в различни количества на всички останали стоки. Платното става тук *всеобщ еквивалент* чрез *всестранното действие* на всички други стоки върху него. Като разменна стойност всяка стока ставаше мярка на стойностите на всички други стоки. Тук обратно, тъй като всички стоки измерват разменната си стойност посредством една отделна стока, изключената стока става адекватно битие на разменната стойност, нейно битие като всеобщ еквивалент. Напротив, безкрайната редица, т.е. безкрайното множество уравнения, в които се представяше разменната стойност на всяка стока, се свежда до едно единствено уравнение от само 2 члена. 2 фунта кафе = на 1 аршин платно е сега изчерпателният израз на разменната стойност на кафето, защото в този израз платното се явява непосредствено като еквивалент на определено количество от всяка друга стока. Следователно сега в рамките на процеса на размяната стоките съществуват една за друга като разменни стойности във формата на платно.

Обстоятелството, че всички стоки като разменни стойности се отнасят една към друга само като различни количества определено всеобщо работно време, се явява сега така, че те като разменни стойности представляват само различни количества *от един и същ* предмет, платното. Поради това всеобщото работно време се представя от своя страна като отделно нещо, стока наред със и извън всички други стоки. Но същевременно уравнението, в което стоката се представя за друга стока като разменна стойност, например 2 фунта кафе = 1 аршин платно, е приравняване, което трябва тепърва да се осъществи. Само чрез отчуждаването ѝ като потребителна стойност, което зависи от това, дали в процеса на размяната тя се е оказала годна като предмет на някоя потребност, стоката действително се превръща от формата си на кафе във формата си на платно, приема по този начин формата на всеобщия еквивалент и става наистина разменна стойност за всички други стоки. И обратно, поради това, че всички стоки чрез отчуждаването им като потребителни стойности се превръщат в платно, последното става превърнатата форма на всички останали стоки и само като резултат от това превръщане на всички останали стоки в него то непосредствено става *определяване на всеобщото работно време*, т.е. продукт на всестранното отчуждаване, снемане на индивидуалните видове труд. Щом стоките удвояват по този начин своето съществуване, за да се явят една за друга като разменни стойности, и отделената като всеобщ еквивалент стока удвоява своята потребителна стойност. Освен отделната си потребителна стойност като отделна стока тя получава и една всеобща потребителна стойност. Самата тази нейна потребителна стойност е определеност по форма, т.е. произлиза от специфичната роля, която тя играе в процеса на размяната вследствие на всестранното действие на другите стоки върху нея. Потребителната стойност на всяка стока като предмет на отделна потребност има различна стойност в различните ръце, например има една стойност в ръцете на този, който я отчуждава, и друга стойност в ръцете на онзи, който я придобива. Отделената като всеобщ еквивалент стока е сега предмет на една всеобща потребност, израстваща от самия процес на размяната, и има за всеки една и съща потребителна стойност; да бъде носител на разменната

стойност – всеобщо разменно средство. Така в тази една стока е разрешено онова противоречие, което стоката като такава включва в себе си – да бъде като отделна потребителна стойност едновременно и всеобщ еквивалент, а оттам и потребителна стойност за всеки, всеобща потребителна стойност. Тъй че докато всички други стоки сега представят своята разменна стойност преди всичко като идеално, тепърва предстоящо да бъде реализирано уравнение с отделната стока, потребителната стойност на тази отделна стока, макар и реална, се явява в самия процес само като формално битие, което може да бъде реализирано едва чрез превръщане в истински потребителни стойности. Първоначално стоката се представяше като стока изобщо, като всеобщо работно време, предметено в отделна потребителна стойност. В процеса на размяната всички стоки се отнасят към отделната стока като към стока изобщо, просто *стока*, битие на всеобщото работно време в една отделна потребителна стойност. Затова като *отделни* стоки те се отнасят противоположно към една отделна стока като към *всеобщата* стока*. Следователно обстоятелството, че стокопритежателите се отнасят взаимно към своите различни видове труд като към всеобщ обществен труд, се представя по такъв начин, че те се отнасят към своите стоки като към разменни стойности, а взаимното отнасяне на стоките една към друга като разменни стойности се представя в процеса на размяната като тяхно все-странно отнасяне към една отделна стока, като към адекватен израз на тяхната разменна стойност, което, обратно, се явява отново като специфично отнасяне на тази отделна стока към всички други стоки и поради това като определен, сякаш естествено възникнал обществен характер на дадено нещо. Отделната стока, която по този начин представлява адекватното битие на разменната стойност на всички стоки, или разменната стойност на стоките като отделна, изключителна стока, е – *пари*. Това е кристализация на разменната стойност на стоките, която те образуват в самия процес на размяната. Ето защо, докато вътре в процеса на размяната стоките стават една за друга *потребителни стойности*, като смъкват от себе си всякаква определеност по форма и се отнасят едни към други в

* Същият израз се среща у Дженовези. [Бележка в личния екземпляр.]

своя непосредствен веществен образ, те трябва, за да се явят една към друга като *разменни стойности*, да приемат нова определеност по форма, да продължат до образуването на пари. Парите не са символ, тъй както не е символ съществуването на една потребителна стойност като стока. Обстоятелството, че едно обществено производствено отношение се представя като съществуващ въвн от индивидите предмет, а определените отношения, в които те встъпват в производствения процес на техния обществен живот, се представят като специфични свойства на едно нещо, това превръщане е тази не въобразена, а прозаично реална мистификация характеризират всички обществени форми на създаващия разменна стойност труд. В парите това се явява само по-фрапантно, отколкото в стоката.

Необходимите физически свойства на отделната стока, в която трябва да се кристализира паричното битие на всички стоки, доколкото непосредствено произтичат от природата на разменната стойност, са: произволна делимост, еднообразност на всички части и липса на различия между всички екземпляри от тази стока. Като материализация на всеобщото работно време тя трябва да бъде еднородна материализация и да е способна да изразява само количествени разлики. Другото необходимо свойство е трайност на нейната потребителна стойност, тъй като тя трябва да се запази в процеса на размяната. Благородните метали притежават тези свойства в превъзходна степен. Тъй като парите не са продукт на разсъждаване или на споразумение, а се образуват инстинктивно в процеса на размяната, функцията на парите е била изпълнявана поредно от твърде различни, повече или по-малко неподходящи стоки. Появилата се на известна степен от развитието на разменния процес необходимост да се разпределят полярно между стоките определенията на разменната стойност и потребителната стойност, така че една стока да фигурира например като средство за размяна, докато другата се отчуждава като потребителна стойност, довежда до това, че навсякъде отначало случайно една или няколко стоки с най-всеобща потребителна стойност играят ролята на пари. Ако тези стоки не са предмет на някаква непосредствено съществуваща потребност, тяхното битие като веществено най-значителна съставна част на богатството им осигурява един по-общ характер, отколкото на другите потребителни стойности.

Непосредствената разменна търговия, първоначалната форма на процеса на размяната, представлява по-скоро започващото превръщане на потребителните стойности в стоки, отколкото превръщането на стоките в пари. Разменната стойност не получава свободен образ, а е още непосредствено свързана с потребителната стойност. Това се проявява двояко. Самото производство в цялата си конструкция е насочено към създаване на потребителни стойности, а не на разменни стойности и поради това потребителните стойности тук престават да бъдат потребителни стойности и стават средство за размяна, стоки, само доколкото надминават количеството, необходимо за консумация. От друга страна, те, макар и полярно разположени, стават стоки само вътре в границите на непосредствената потребителна стойност, така че разменяните от стокоприжателите стоки трябва да бъдат и за двамата потребителни стойности, но всяка трябва да бъде потребителна стойност за своя притежател. В действителност процесът на размяната на стоки не се появява първоначално в недрата на първобитните общини*, а там, където свършват, на техните граници, в малкото допирни точки, които те имат с други общини. Тук започва разменната търговия и оттук тя прониква във вътрешността на общината, върху която действа разлагащо. Ето защо отделните потребителни стойности, които стават стоки в разменната търговия между отделните общини, като роби, добитък, метали, образуват най-често първите пари вътре в самата община. Ние видяхме, че разменната стойност на една стока се представя като разменна стойност в толкова по-голяма степен, колкото по-дълга е редицата на нейните еквиваленти, или колкото е по-голяма сферата на размяна за тази стока. Ето защо постепенното разширение на разменната търговия, умножаването на размените и разнообразяването на влизащите в разменната търговия стоки развиват стоката като разменна стойност, напират за образуване на пари и с това действат разлагащо върху

* Аристотел отбелязва същото за частното семейство като първоначална общност. Но първобитната форма на семейството е самото родово семейство, от историческото разлагане на което се развива частното семейство. „Защото в първобитната общност (а това е семейството) очевидно не е имало никаква необходимост от нея (размяната).“ (*Аристотел*. Политика, кн. 1, гл. 9, изд. на Бекер, Оксфорд, 1837, с. 14.)

непосредствената разменна търговия. Икономистите обикновено извеждат парите от външните затруднения, които среща разширената разменна търговия, обаче при това забравят, че тези затруднения произлизат от развитието на разменната стойност, а оттам и на обществения труд като всеобщ труд. Например: стоките като потребителни стойности не са произволно делими, каквито трябва да бъдат като разменни стойности. Или пък стоката на *A* може да бъде потребителна стойност на *B*, докато стоката на *B* не е потребителна стойност за *A*. Или пък стокопритежателите може да се нуждаят в нееднакви стойностни пропорции от неделимите стоки, които трябва да разменят помежду си. С други думи, под предлог, че изследват простата разменна търговия, икономистите си изясняват известни страни на противоречието, което се крие в битието на стоката като непосредствено единство на потребителна стойност и разменна стойност. От друга страна, те последователно се придържат към разменната търговия като към адекватна форма на процеса на размяната на стоките, която била само свързана с известни технически неудобства, срещу които парите били хитро измислено средство. Ето защо, изхождайки от това съвсем плоско становище, един духовит английски икономист правилно твърдеше, че парите били просто материален инструмент, като кораб или парна машина, но не и израз на обществено производствено отношение и следователно не били икономическа категория. Поради това те неправилно се разглеждали в политическата икономия, която фактически няма нищо общо с технологията.*

В стоковия свят се предпоставя едно развито разделение на труда или по-скоро то се представя непосредствено в разнобразието на потребителните стойности, които се противопоставят една на друга като отделни стоки и в които се съдържат също тъй разнообразни видове труд. *Разделението на труда*

* „Парите са в действителност само инструмент за извършване на покупки и продажби“ (но кажете, моля, какво разбирате под покупки и продажби) „и тяхното изучаване толкова малко е част от науката политическа икономия, колкото и изучаването на кораби, парни машини или някакъв друг инструмент, който се употребява за облекчаване на производството и разпределяне на богатството.“ (Th. Hodgkin. Popular Political Economy etc. London, 1827, 178 – 179.)

като съвкупност от всички отделни видове производителни дейности е цялостният образ на обществения труд, погледнат от неговата веществена страна, като труд, произвеждащ потребителни стойности. Обаче от гледището на стоките и в рамките на процеса на размяната то съществува като такова само в своя резултат, обособяването на самите стоки.

Размяната на стоките е онзи процес, в който обществената обмяна на веществата, т.е. размяната на отделните продукти на частните индивиди, е едновременно и създаване на определени обществени производствени отношения, в които влизат индивидите при тази обмяна на вещества. Развиващите се отношения на стоките една към друга кристализират като различни определения на всеобщия еквивалент и по този начин процесът на размяната е едновременно и процес на образуване на парите. Целостта на този процес, който се представя като протичане на различни процеси, е *обръщението*.

А. ИСТОРИЧЕСКИ ДАННИ КЪМ АНАЛИЗА НА СТОКАТА

Свеждането на стоката до труд в двойка форма – потребителна стойност до реален труд, или целесъобразно производителна дейност, разменна стойност до работно време, или еднакъв обществен труд – е критическият краен резултат на повече от 150-годишните изследвания на класическата политическа икономия, която в Англия започва с Уилям Пети, а във Франция с Боагилбер* и завършва в Англия с Рикардо, а във Франция със Сисмонди.

Пети свежда потребителната стойност до труд, без да се заблуждава относно природната обусловеност на неговата творческа сила. Той схваща веднага действителния труд в него-

* Едно сравнително изучаване на съчиненията и характерите на Пети и Боагилбер, независимо от светлината, която то би хвърлило върху социалните противоположности в Англия и Франция в края на XVII и началото на XVIII в., би било генетично описание на националния контраст между английската и френската политическа икономия. Същият контраст се повтаря накрая у Рикардо и Сисмонди.

вия цялостен обществен образ като *разделение на труда*.^{*} Този

^{*} Пети е развил разделението на труда и като производителна сила, и то в по-широк план, отколкото Адам Смит. Вж. An essay concerning the multiplication of mankind etc., 3 edition, 1686, 36 – 36. [Очерк върху увеличаването на числеността на човешкия род и т.н., 3 изд., 1686, 35 – 36.] Тук той посочва предимствата на разделението на труда за производството не само по фабрикацията на един джобен часовник, както по-късно Адам Смит направи същото по фабрикацията на една игла, но и с разглеждането на един град или на цяла страна от гледна точка на големите фабрични предприятия. „Spectator“¹⁷ от 26 ноември 1711 г. се позовава на тази „илюстрация на удивителния сър Уилям Пети“. Тъй че Мак Кълък греши, като предполага, че „Spectator“ смесва Уилям Пети с някакъв 40 години по-млад автор. (Вж. Mac Culloch. The Literature of Political Economy, a classified catalogue. London, 1845, p. 102. [Мак Кълък. Литература по политическа икономия, систематичен каталог. Лондон, 1845, с. 102]) Пети се чувства като основател на нова наука. Той казва, че методът му бил не обичайният. Вместо да сплита заедно няколко спекулативни аргумента и редица думи в сравнителна и превъзходна степен, той се бил заел да говори с terms of number, weight or measure [числа, тегла и мерки], да си служи само с аргументи, извлечени от сетивния опит, и да разглежда само такива причини, as have visible foundations in nature [които имат видими опори в природата]. Той предоставял на други да изследват причините, които зависят от mutable minds, opinions, appetites and passions of particular men [променливите умове, мнения, желания и страсти на отделните хора] (Political Arithmetic etc., London, 1699, Preface. [Политическа аритметика и т.н., Лондон, 1699, Предговор.] Неговата гениална смелост се проявява например в предложението му да се транспортират всички жители и движимото имущество на Ирландия и планинска Шотландия в останалата част на Великобритания. С това щяло да се спести работно време, да се увеличи производителността на труда и „кралят и неговите поданици щели да станат по-богати и по-силни“ (пак там, гл. 4). Или в оная глава на неговата политическа аритметика, в която той в един момент, когато Холандия още играела преобладаваща роля като търговска нация, а Франция изглеждала да става господстваща търговска сила, доказва, че Англия е призвана да завладее световния пазар: „че поданиците на английския крал имат достатъчно и подходящи средства да завладеят търговията на целия търговски свят“ (пак там, гл. 10) и „че прелятствията за английското величие са временни и могат да бъдат отстранени“ (с. 247 и сл.). Оригинален хумор протича през всичките му произведения. Така например той посочва, че завладяването на световния пазар от Холандия, която тогава е била такава образцова страна за английските икономисти, както днес Англия е за континенталните икономисти, е станало по съвсем естествен начин, „без онова небесно остроумие и разум, каквито някои приписват на холандците“ (пак там, с. 175, 176). Той защитава свободата на съвестта като условие за търговията, „защото бедните били усърдни и смятали труда и производството за дълг към бога, докато им се позволявало да мислят, че те, които имат по-малко богатство, имали повече схватливост и разум за божествените неща – нещо, което те смятат за специална собственост на бедните“. Ето защо търговията „не била свързана с някакъв вид религия, а

възглед върху източника на вещественото богатство не остава повече или по-малко безплоден, като например при неговия съвременник Хобс, а го довежда до *политическата аритметика*, първата форма, в която политическата икономия се отделя като самостоятелна наука. Обаче той взема разменната стойност тъй, както тя се *явява* в процеса на размяната на стоките, като пари, а самите пари – като съществуваща стока, като злато и сребро. Запленен от представите на монетарната система, той обявява отделния вид реален труд, чрез който се добива злато и сребро, за труд, създаващ разменна стойност. Всъщност той мисли, че буржоазният труд не трябва да произвежда непосредствена потребителна стойност, а стока, такава потребителна стойност, която чрез своето отчуждаване в процеса на размяната може да се представи като злато и сребро, т.е. като пари, т.е. като разменна стойност, т.е. като предметен всеобщ труд. Впрочем неговият пример съкрушително показва, че разбирането на труда като източник на вещественото богатство никак не изключва неразбирането на определената обществена форма, в която трудът е източник на разменната стойност.

Боагилбер от своя страна свежда, макар и несъзнателно, но фактически, разменната стойност на стоката до работно време, по-скоро с другOVERската част на цялото“ (пак там, с. 183–186). Той препоръчва специални данъци в полза на мошениците, защото било по-добре за обществото само да се облага с данъци в полза на мошениците, отколкото да се остави те да го облагат (пак там, с. 199). Напротив, той е против онези данъци, които прехвърлят богатството от ръцете на индустриалците в ръцете на хора, които „само ядат, пият, пеят, играят, танцуват и се занимават с метафизика“. Съчиненията на Пети са почти букинистични рядкости и се намират пръснати само в стари, лоши издания, което е толкова по-чудно, тъй като Уилям Пети е не само бащата на английската политическа икономия, но едновременно и прародител на Хенри Пети – с друго име Маркиз Лансдаун, – нестор на английските виги. Впрочем фамилията Лансдаун едва ли би могла да издаде пълно събрание на съчиненията на Пети, без да прибави неговата биография, а в този случай важи това, което важи за повечето *origines* [родословия] на големите фамилии на вигите: the less said of them the better [колкото по-малко се говори за тях, толкова по-добре]. Смелият в мисълта си, но иначе напълно фриволен армейски хирург, който бил еднакво склонен да плякосва в Ирландия под егидата на Кромуел, както и да измоли чрез пълзене от Чарлз II необходимата баронска титла за ограбеното, е такъв портрет на прадядо, че надали е подходящ за публично излагане. Освен това в повечето си съчинения, издадени от самия него приживе, Пети се старее да докаже, че английската епоха на разцвет е по времето на Чарлз II – еретично гледище за наследствените експлоататори на „glorious revolution“.

определяйки „истинската стойност“ (la juste valeur) чрез правилната пропорция, в която работното време на индивидите се разпределя между отделните клонове на производството, и представяйки свободната конкуренция като онзи обществен процес, който *установява тази* правилна пропорция. Но едновременно с това и противоположно на Пети той се бори фанатично против парите, които с намесата си смущавали естественото равновесие или хармонията на стоковата размяна и като фантастичен Молох искали да им се принася в жертва всичкото естествено богатство. Макар тази полемика против парите да е свързана, от една страна, с определени исторически обстоятелства, тъй като Боагилбер се бори против сляпо-опустошителната алчност за злато на двора на Людовик XIV, на неговите откупчици на парични приходи и неговите благородници*, докато Пети величае в алчността за злато онзи делови порив, който поощрява един народ към индустриално развитие и към завладяване на световния пазар, тук едновременно се проявява дълбоката принципна противоположност, която се повтаря като постоянен контраст между истинската английска и истинската френска** политическа икономия. Боалгибер вижда всъщност само вещественото съдържание на богатството, потребителната стойност, потреблението*** и разглежда буржоазната форма на труда, произ-

* В противоположност на „финансовата магия“ на тогавашното време Боагилбер казва: „Финансовата наука е само задълбочено познаване на интересите на земеделието и търговията“ („Le detail de la France“, 1697. Ausgabe von Eugène Daire „Economistes financiers du XVIII siècle“. Paris, 1843, vol. I, p. 241.) [„Търговията на дребно на Франция“, 1697. Издание на Йожен Дер. „Икономисти финансисти на XVIII век“. Париж, 1843, том I, с. 241.]

** Но не и *романската* политическа икономия, защото италианците и от двете школи – неаполитанската и миланската – повтарят противоположността между английската и френската политическа икономия, докато испанците от по-ранната епоха са или само меркантилисти и модифицирани меркантилисти като Устариц, или като Ховелянос (вж. неговата „Obras“. Barcelona, 1839–1840 [Произведения, Барселона, 1839 – 1840]) се придържат заедно с Адам Смит към „златната среда“.

*** „Истинското богатство... е пълното ползване не само на жизнените потребности, но и на всеки разкош и на всичко, което може да достави радост на сетивата.“ Boisguillbert. Dissertation sur la nature de la richesse etc. L. c., p. 403. [Боагилбер. Дисертация върху природата на богатството и т.н. Цит. съч., с. 404.] Но докато Пети е бил лекомислен и безхарактерен, склонен към грабежи авантюрист, Боагилбер, макар и един от интендантите на Людовик XIV, се е застъпвал с толкова ум, колкото и смелост за потиснатите класи.

водството на потребителни стойности като стоки, и процеса на стоковата размяна като природосъобразна обществена форма, в която индивидуалният труд постига тази цел. Затова там, където среща специфичния характер на буржоазното богатство, както в парите, той мисли, че се намесват чужди узурпиращи елементи, и се нахвърля срещу буржоазния труд в едната му форма, докато в същото време утопично го идеализира в другата^{*}. Боагилбер ни дава доказателство, че работното време може да бъде разглеждано като мярка за величината на стойността на стоките, макар да се смесва предметният в разменната стойност на стоките и измерваният с времето труд с непосредствената естествена дейност на индивидите.

Първият съзнателен, почти тривиално ясен анализ на разменната стойност, който я свежда до работното време, намираме у един човек от Новия свят, където буржоазните производствени отношения, импортирани едновременно с техните носители, са избуяли бързо върху една почва, която компенсирала липсата на исторически традиции с изобилие от хумус. Този човек е *Бенжамин Франклин*, който в своя първи младежки труд, написан през 1719 г. и отпечатан през 1721 г., е формулирал основния закон на съвременната политическа икономия.^{**} Той заявява, че е необходимо да се търси друга мярка за стойността вместо благородните метали. Това според него е трудът.

„Чрез труда може да се измери стойността както на среброто, така и на всички други предмети. Приеми например, че един човек е зает с произвеждане на жито, докато друг копае и рафинира сребро. В края на годината или след някой друг определен период от време целият продукт жито и целият продукт сребро представляват естествена цена един за друг и ако житото е 20 бушела, а среброто 20 унции, тогава една унция сребро има стойността на труда, употребен за произвеждане на един бушел жито. Но ако вследствие открива-

^{*} Френският социализъм в Прудонова форма страда от същия национален наследствен недъг.

^{**} *Franklin, B. The Works of etc.*, edit by J. Sparks, vol. II. Boston, 1836; A modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency. [*Франклин, Б. Съчинения*, изд. от Дж. Спаркс, том II, Бостън, 1836; Скромно изследване върху природата и необходимостта от книжни пари.]

нето на по-близки, по-леснодостъпни и по-богати мини един човек може да произведе 40 унции сребро толкова леко, колкото по-рано е произвеждал 20, а за произвеждането на 20 бушела жито все още е необходим същият труд, както по-рано, тогава 2 унции сребро няма да имат по-голяма стойност, отколкото същият труд, употребен за произвеждане на 1 бушел жито, а 1 бушел жито, който по-рано е струвал 1 унция сребро, сега ще струва caeteris paribus [при равни други условия] 2 унции сребро. Това богатство на една страна трябва да бъде оценявано по количеството труд, което нейните жители са способни да закупят.“*

Работното време се представя у Франклин веднага икономически едностранчиво като мярка на стойностите. Превръщането на действителните продукти в разменни стойности се разбира от само себе си и затова въпросът е да се намери мярка за величината на тяхната стойност.

„Тъй като“, казва той, „търговията изобщо е само размяна на труд, стойността на всички неща се оценява най-правилно с труда.“**

Ако тук вместо думата труд се постави действителен труд, веднага се открива смесването на една форма труд с друга форма труд. Тъй като търговията се състои например в размяната на обушарски труд, миньорски труд, предачески труд, художнически труд и т.н., стойността на обущата най-правилно ли се оценява с труда на художника? Напротив, Франклин мисли, че стойността на обущата, минните продукти, преждата, картините и т.н. се определя от абстрактния труд, който не притежава никакво особено качество и затова е измерим само в количество.*** Но тъй като той не разглежда труда, съдържащ се в разменната стойност, като абстрактно всеобщ, като обществен труд, който произлиза от всестранното отчуждаване на инди-

* Пак там, с. 265. „Thus the riches of a country are to be valued by the quantity of labour its inhabitants are able to purchase.“

** “Trade in general being nothing else but the exchange of labour for labour, the value of all things is, as I have said before, most justly measured by labour” (пак там, с. 267).

*** L. c.: „Remarks and Facts relative to the American Paper Money“, 1764. [Цит. съч.: Бележки и факти относно американските книжни пари, 1764].

видуалните видове труд, той неизбежно не може да разбере парите като непосредствена форма на съществуване на този отчужден труд. По тази причина парите и създаващият разменна стойност труд не се намират за него в никаква вътрешна взаимна връзка; а парите са по-скоро инструмент, внесен в размяната отвън, за техническо удобство.* Франклиновият анализ на разменната стойност е останал без непосредствено влияние върху общото развитие на науката, защото той е разглеждал само отделни въпроси от политическата икономия във връзка с определени практически поводи.

Противоположността между действително полезният труд и труда, създаващ разменна стойност, е вълнувала Европа през XVIII в. във формата на следния проблем: какъв особен вид действителен труд е източникът на буржоазното богатство? Така се приемало, че не всеки труд, който се осъществява с потребителни стойности или доставя продукти, с това вече непосредствено създава богатство. Но за физиократите, както и за техните противници, парливият спорен въпрос не е бил кой труд създава *стойността*, а кой труд създава *принадената стойност*. Следователно те разглеждат проблема в сложна форма, преди да са го разрешили в неговата елементарна форма, тъй като историческото развитие на всички науки едва след маса лутаници насам-натам довежда до техните действителни изходни точки. За разлика от другите строители науката не само чертае въздушни кули, но и завършва отделни обитаеми етажи от сградата, преди да е положила основния ѝ камък. Без тук да се спираме по-дълго при физиократите и като изоставяме цяла редица италиански икономисти, които в повече или по-малко сполучливи догадки докосват правилния анализ на стоката**, нека се обърнем веднага към първия британец, който е работил върху общата система на буржоазната политическа икономия –

* Вж. Papers on American Politics [Статии върху американската политика] Бележки и факти относно американските книжни пари, 1764 (цит. съч.).

** Вж. например *Guliani. Della Moneta*, vol. III, in „Scrittori classici italiani di economia politica“ (Изд. на Custodi) Parte moderna. Milano, 1803. [Галиани. За парите, в изд. на Кустоди „Италиански класици на политическата икономия. Съвременни икономисти“, т. III, Милано, 1803]: „Усилието (fatica), казва той, е единственото, което придава стойност на нещата“, с. 74. Означаването на труда като fatica е характерно за южняка.

сър *Джеймс Стюарт**. Както при него абстрактните категории на политическата икономия са още в процеса на отделянето от тяхното вещественно съдържание и затова се явяват разлати и колебливи, така е с категорията разменна стойност. На едно място той определя *реалната стойност* с работното време (what a Workman can perform in a day**), но редом с него конфузно фигурират работната заплата и суровият материал.*** На друго място борбата му с вещественото съдържание се проявява още по-очевидно. Той нарича съдържащия се в стоката природен материал, например сребро в сребърния филигран, нейна *вътрешна стойност* (intrinsic worth), а съдържащото се в нея работно време – нейна *потребителна стойност* (useful value).

„Първата“, казва той, „е нещо само по себе си реално... Потребителната стойност, напротив, трябва да се оценява според труда, който е струвало, за да бъде произведена. Трудът, употребен за видоизменението на материята, представлява част от времето на човека и т.н.“****

Това, което отличава Стюарт от икономистите преди и след него, е рязкото различаване между специфично обществения труд, който се изразява в разменната стойност, и реалния труд, който създава потребителни стойности.

„Онзи труд“, казва той, „който чрез своето отчуждаване (alienation) създава всеобщ еквивалент (universal equivalent), аз наричам индустрия.“

Той отличава труда като индустрия не само от реалния труд, но и от всички други обществени форми на труда. За него

* Съчинението на Стюарт „An Inquiry into the principles of political economy, being an essay on the science of domestic policy in free nations“ [Изследване върху принципите на политическата икономия, или Очерк върху науката за вътрешната политика в свободните страни] е издадено най-напред в 1767 г. в Лондон в два тома в кварта, десет години преди съчинението на Адам Смит „Wealth of Nations“. Цитирам по изданието от 1770 г., Дъблин.

** Това, което работникът може да произведе за един ден (б. ред.).

*** Стюарт, пак там, т. I, 181 – 183.

**** Стюарт, пак там, т. I, 361 – 362: „represents a portion of a man's time“.

този труд е буржоазната форма на труда в противоположност на античната и средновековната му форма. Особено го интересува противоположността между буржоазния и феодалния труд, последния от които той е наблюдавал във фазата на неговия упадък както в самата Шотландия, така и при своите обширни пътешествия из континента. Стюарт естествено е знаел много добре, че и в предбуржоазната епоха продуктът приема форма на стока, а стоката – формата на пари, но той доказва подробно, че стоката като елементарна основна форма на богатството и отчуждаването като господстваща форма на присвояването принадлежат само на буржоазния период на производството, следователно и характерът на създаващия разменна стойност труд е специфично буржоазен.*

След като отделни форми на реалния труд, като земеделие, манифактура, корабоплаване, търговия и т.н., бяха обявявани поред за истински източници на богатството, *Адам Смит* провъзгласи труда изобщо, и то в неговия цялостен обществен образ, като *разделение на труда*, за единствения източник на материалното богатство, или на потребителните стойности. Докато той тук съвсем не забелязва природния елемент, последният го преследва в сферата на чисто общественото богатство – на разменната стойност. Наистина Адам определя стойността на стоката със съдържащото се в нея работно време, но след това пренася действителността на това определение на стойността в доадамовите времена. С други думи, онова, което му се вижда правилно от гледна точка на простата стока, става за него неясно, щом на нейното място се появяват по висшите и по-сложни форми: капитал, наемен труд, поземлена рента и т.н. Той изразява това така, че стойността на стоките се е измервала със съдържащото се в тях работно време в *paradise lost*** на бюргер-

* Ето защо той обявява патриархалното земеделие, насочено непосредствено към създаване на потребителни стойности на земевладелеца, за „злоупотреба“, наистина не в Спарта, Рим или дори в Атина, а в индустриалните страни през XVIII в. Това „*abusive agriculture*“ [злоупотребяващо земеделие] не било „*trade*“ [професия], а „само средство за съществуване“. Както буржоазното земеделие очиствало селото от излишни гърла, така и буржоазната манифактура очиствала фабриката от излишни работни ръце.

** Изгубения рай (б. ред.).

ството, когато хората още не си противостоели като капиталисти, наемни работници, поземлени собственици, арендатори, лихвари и пр., а само като прости производители и обменители на стоки. Той постоянно смесва определянето на стойността на стоките със съдържащото се в тях работно време с определянето на техните стойности от стойността на труда, лута се навсякъде в разработване на подробностите и погрешно смята обективното изравняване, което общественият процес насилствено провежда между неравните видове труд, за субективно приравняване на индивидуалните видове труд.* Той се опитва да осъществи прехода от действителния труд към създаващия разменна стойност труд, т.е. към буржоазния труд в неговата основна форма, чрез *разделението на труда*. Впрочем колкото е вярно, че частната размяна има за предпоставка разделението на труда, толкова е невярно, че разделението на труда има за предпоставка частната размяна. Например между перуанците трудът е бил извънредно много разделен, макар да не е ставала частна размяна, размяна на продуктите като стоки.

Противоположно на Адам Смит, *Дейвид Рикардо* е разработил определянето на стойността на стоката само от работното време и показва, че този закон господства и над онези буржоазни производствени отношения, които на пръв поглед най-много му противоречат. Изследванията на Рикардо се ограничават изключително с величината на стойността и по отношение на нея той се догажда, че осъществяването на закона зависи от определени исторически предпоставки. Той казва например, че определянето на величината на стойността от работното време важало само за онези стоки,

* Така например Адам Смит казва: „Еднакви количества труд трябва да имат във всички времена и на всички места еднаква стойност за онзи, който работи. При нормално състояние на здравето, силата и дейността и при средна степен на умение, каквото може да притежава, той трябва винаги да отдава същата част от своето спокойствие, свобода и щастие. Следователно каквото и да бъде количеството стоки, което той получава като възнаграждение за своя труд, цената, която той плаща, е винаги една и съща. Наистина за тази цена той може да купи ту по-малко, ту по-голямо количество от тези стоки, но само защото се изменя стойността на стоките, а не стойността на труда, с която ги купува. Следователно самият труд не изменя никога собствената си стойност. Тъй че той е реалната цена на стоките и т.н.“

„които произволно могат да бъдат умножени чрез индустрията и над чието производство господства неограничена конкуренция“*.

Това наистина означава само, че законът за стойността, за да се развие напълно, предпоставя обществото на едрото индустриално производство и на свободната конкуренция, т.е. съвременното буржоазно общество. Впрочем Рикардо разглежда буржоазната форма на труда като вечна природна форма на обществения труд. Той приема, че първобитният рибар и първобитният ловец разменят помежду си рибата и лова веднага като стокоприетатели пропорционално на работното време, определено в тези разменни стойности. При това той изпада в анахронизма, че първобитният рибар и първобитният ловец при изчислението на своите оръдия на труда се ползват от ануитетните таблици, които са били в сила на Лондонската борса през 1817 г. „Паралелограмите на господин Оуен“¹⁸ изглежда да са били единствената обществена форма, която той е познавал извън буржоазната. Макар и ограничен от този буржоазен хоризонт, Рикардо анализира буржоазната икономика – която в дълбочината си изглежда съвсем иначе, отколкото на повърхността – с такава теоретична точност, че лорд Бруъм е могъл да каже за него:

„Изглежда, че мистър Рикардо е паднал от друга планета.“

В пряка полемика с Рикардо *Сисмонди* е подчертал специфичния обществен характер на труда, създаващ разменна стойност**, и е окачествил като „характерна черта на нашия икономически прогрес“ свеждането на величината на стойността до *необходимото* работно време, до

„отношението между потребностите на цялото общество и количеството труд, достатъчно да задоволи тези потребности“***.

* *Ricardo, David. On the principles of political economy and taxation, 3 edition. London, 1821, p. 3. [Рикардо, Дейвид. Принципи на политическата икономия и облагането, 3 изд. Лондон, 1821, с. 3.]*

** *Sismondi. Etudes sur l'économie politique, t. II, p. 162, Bruxelles, 1838 [Сисмонди. Изследвания по политическа икономия, т. 2, Брюксел, 1838, с. 162]: „Търговията свежда цялата работа до противоположността между потребителната стойност и разменната стойност“, с. 162.*

*** *Сисмонди, пак там, 163 – 166 и сл.*

Сисмонди се е освободил вече от представата на Боагилбер, че създаващият разменната стойност труд се фалшифицира чрез парите, но затова пък напада едрия индустриален капитал така, като Боагилбер е нападал парите. Ако в лицето на Рикардо политическата икономия безпощадно прави последните си изводи и по този начин завършва, Сисмонди допълва този завършек, като изразява нейното съмнение в самата себе си.

Тъй като Рикардо като завършител на класическата политическа икономия е формулирал и развил най-чисто определянето на разменната стойност от работното време, върху него естествено се концентрира полемиката, подета от страна на икономистите. Ако от тази полемика се премахне нелепата* в по-голямата ѝ част форма, тя може да се обобщи в следните точки:

Първо: Самият труд има разменна стойност, а различните видове труд имат различни разменни стойности. Ако вземем разменната стойност за мярка на разменната стойност, ще се получи порочен кръг, защото измерващата разменна стойност сама се нуждае от мярка. Това възражение се свежда до проблема: когато работното време е дадено като иманентна мярка на разменната стойност, да се изложи работната заплата на тази основа. Учението за наемния труд ни дава отговора.

Второ: Ако разменната стойност на един продукт е равна на съдържащото се в него работно време, разменната стойност на един работен ден е равна на неговия продукт. Или работната заплата трябва да бъде равна на продукта на труда.** В действи-

* Сигурно най-нелепа в забележките на Ж. Б. Сей към френския превод на Рикардо, направен от Констансио, а най-педантично самонителна в неотдавна излязлата „Theory of Exchange“¹⁹, London, 1858 [„Теория за валутния курс“, Лондон, 1858] от господин Маклеод.

** Това възражение, направено срещу Рикардо от буржоазни икономисти, беше подето по-късно от страна на социалисти. Предполагайки теоретическата правилност на формулата, те обвиняват практиката в противоречие с теорията и подканват буржоазното общество да осъществи на практика мнимия извод от нейния теоретичен принцип. По такъв начин поне английски социалисти обърнаха Рикардовата формула на разменната стойност против политическата икономия. На господин Прудон бе предоставено да възвези не само основния принцип на старото общество като принцип на новото, но заедно с това да се провъзгласи за откривател на формулата, в която Рикардо е обобщил целия резултат на

телност е тъкмо обратното. Ergo* това възражение се свежда до проблема: по какъв начин производството довежда върху базата на определената само от работното време разменна стойност до резултата, че разменната стойност на труда е по-малка от разменната стойност на неговия продукт? Този проблем разрешаваме при разглеждането на капитала.

Трето: Пазарната цена на стоките се движи под или над тяхната разменна стойност заедно с изменящото се отношение между търсенето и предлагането. *Поради това* разменната стойност на стоките е определена от отношението между търсенето и предлагането, а не от съдържащото се в нея работно време. В действителност в това странно заключение се поставя само въпросът, по какъв начин върху основата на разменната стойност се развива една различна от нея пазарна цена или, по-правилно, по какъв начин законът за разменната стойност се осъществява само в своята собствена противоположност. Проблемът се разрешава в учението за конкуренцията.

Четвърто: Последното и, както изглежда, най-смайващо противоречие, ако не се поднася, както обикновено, във формата на куриозни примери: ако разменната стойност не е нищо друго освен съдържащото се в стоката работно време, как могат стоки, които не съдържат труд, да притежават разменна стойност, или, с други думи, откъде идва разменната стойност на самите природни сили? Този проблем се разрешава в учението за поземлената рента.

класическата английска политическа икономия. Доказано е, че дори утопичното тълкуване на формулата на Рикардо беше вече безследно изчезнало в Англия, когато господин Прудон я „откри“ отвъд канала. (Срв. моето съчинение „Misère de la philosophie etc.“, Paris, 1847 [„Нищета на философията и т.н.“, Париж, 1847], параграфа за la valeur constituée [конституираната стойност].)

* Следователно (б. ред.).

ГЛАВА ВТОРА

ПАРИТЕ, ИЛИ ПРОСТОТО ОБРЪЩЕНИЕ

През време на парламентарните дебати по банковите закони на сър Робърт Пил от 1844 и 1845 г.²⁰ Гладстон забеляза, че дори любовта не е превърнала толкова много хора в глупци, колкото мъдруването върху същността на парите. Той говори за британци на британци. Напротив, холандците, тези хора, които, въпреки съмненията на Пети, са притежавали „небесно остроумие“ за паричните спекулации, никога не са си губили остроумието в спекулации по въпроса за парите.

Главната трудност в анализа на парите е превъзможната, щом бъде разбран техният произход от самата стока. При тази предпоставка става въпрос още само да се разберат в чист вид техните своеобразни определености по форма, което до известна степен е затруднено, защото всички буржоазни отношения се явяват позлатени или посребрени, като парични отношения, и вследствие на това паричната форма изглежда, че притежава едно безкрайно разнообразно съдържание, което е чуждо на самата нея.

При по-нататъшното изследване трябва да се има предвид, че се касае само за онези форми на парите, които израстват непосредствено от размяната на стоките, но не и за онези техни форми, които спадат към една по-висша степен в производстве-

ния процес, като например кредитните пари. За опростяване навсякъде за парична стока се взема златото.

1. МЯРКА НА СТОЙНОСТИТЕ

Първият процес на обръщението е, така да се каже, теоретичен, подготвителен процес за действителното обръщение. Стоките, които съществуват като потребителни стойности, си създават най-напред формата, в която те идеално *се явяват* една за друга като разменна стойност, като определени количества предметено *всеобщо* работно време. Първият необходим акт от този процес е, както видяхме, че стоките отделят една специфична стока, да кажем *злато*, като непосредствена материализация на всеобщото работно време, или като всеобщ еквивалент. Нека за момент се върнем към онази форма, в която стоките превръщат златото в пари.

1 тон желязо	= 2 унции злато,
1 квартал пшеница	= 1 унция злато,
1 центнер кафе мока	= $\frac{1}{4}$ унция злато,
1 центнер поташ	= $\frac{1}{2}$ унция злато,
1 тон бразилско дърво	= $1\frac{1}{2}$ унция злато,
Y стока	= X злато

В тази редица уравнения желязото, пшеницата, кафето, поташът и т.н. се явяват едни за други като материализация на еднакъв по форма труд, а именно на труд, материализиран в злато, в който са напълно заличени всички особености на действителните видове труд, представени в различните им потребителни стойности. Като стойност те са идентични, те са материализация на *един и същ* труд или *една и съща* материализация на труда – злато. Като еднаква по форма материализация на един и същ труд те показват само *едно* различие – количественото, или се явяват като различни стойностни величини, защото в техните потребителни стойности се съдържа *нееднакво* работно време. Като такива единични стоки те заедно с това се отнасят едни към други като предметеност на всеобщото

работно време, тъй като към самото всеобщо работно време те се отнасят като към една отделна стока, злато. Същото, процесиращо отношение, чрез което те се представят една на друга като разменни стойности, представя съдържащото се в златото работно време като всеобщо работно време, от което дадено количество се изразява в различни количества желязо, пшеница, кафе и т.н., накратко, в потребителните стойности на всички стоки, или се разгръща непосредствено в безкрайната редица на стоковите еквиваленти. С това, че стоките всестранно изразяват своите разменни стойности в злато, златото изразява своята разменна стойност непосредствено във всички стоки. С това, че стоките сами си придават една на друга формата на разменна стойност, те придават на златото формата на всеобщия еквивалент, т.е. на парите.

Тъй като *всички* стоки измерват своите разменни стойности със злато в пропорцията, в която определено количество злато и определено количество стока съдържат еднакво работно време, златото става *мярка на стойностите* и отначало само поради това свое предназначение като мярка на стойностите, като каквато мярка неговата собствена стойност се измерва непосредствено във всички стокови еквиваленти, златото става всеобщ еквивалент, или пари. От друга страна, разменната стойност на всички стоки се изразява сега в злато. В този израз трябва да бъдат разграничени един качествен и един количествен момент. Разменната стойност на стоката съществува като материализация на едно и също еднакво по форма работно време; величината на стойността на стоката е представена изчерпателно, защото стоките са приравнени една към друга в същата пропорция, в която те са приравнени към златото. От една страна, в техния златен еквивалент се явява *всеобщият* характер на съдържащото се в тях работно време, от друга страна – количеството на същото. Разменната стойност на стоките, изразена по този начин като всеобща еквивалентност и същевременно като степен на тази еквивалентност в една специфична стока, или в едно-единствено уравнение на стоките с една специфична стока, е *цена*. Цената е превърната форма, в която *се явява* разменната стойност на стоките в процеса на обръщението.

Следователно посредством същия процес, посредством който стоките представят своите стойности като цени в злато,

те представят златото като мярка на стойностите, а оттам и като пари. Ако те всестранно измерваха своите стойности със сребро, пшеница или мед и следователно ги представяха като цени в сребро, пшеница или мед, среброто, пшеницата или медта щяха да станат мярка за стойностите, а с това и всеобщ еквивалент. За да се явят в обръщението като цени, стоките са предпоставени на обръщението като разменни стойности. Златото става мярка на стойностите само защото всички стоки оценяват в него своята разменна стойност. Но всестранността на това процесиращо отношение, от което единствено произлиза неговият характер на мярка, има предпоставка обстоятелството, че всяка отделна стока се измерва със злато, пропорционално на съдържащото се в двете работно време, че следователно действителната мярка между стоката и златото е самият труд или че чрез непосредствената разменна търговия стоката и златото биват приравнявани едно на друго като разменни стойности. Как това приравняване става на практика, не може да бъде разгледадено в сферата на простото обръщение. Впрочем става ясно поне това, че в страните, произвеждащи злато и сребро, определено работно време се възплътява непосредствено в определено количество злато и сребро, докато в страните, които не произвеждат злато и сребро, се постига същият резултат по околел път, чрез пряка или непряка размяна на местните стоки, т.е. на определен дял от националния среден труд срещу определено количество на материализираното в злато и сребро работно време на страните, които притежават мини. За да може да служи за стойностите, златото трябва потенциално да бъде *променлива* стойност, защото може да стане еквивалент на другите стоки само като материализация на работното време, а едно и също работно време се осъществява с промяната на производителните сили на реалния труд в неравни количества от едни и същи потребителни стойности. Както при изразяването на разменната стойност на всяка стока в потребителната стойност на друга стока, при оценката на всички стоки в злато се взима за предпоставка само това, че в даден момент златото представлява дадено количество работно време. По отношение на изменението на неговата стойност важи развитият по-рано закон за разменните стойности. Ако разменната стойност на стоките остане

непроменена, всеобщо повишаване на техните цени в злато е възможно само ако спадне разменната стойност на златото. Ако разменната стойност на златото остане непроменена, всеобщо повишаване на цените в злато е възможно само ако се повишат разменните стойности на всички стоки. В случай на всеобщо спадане на стоковите цени става обратното. Ако стойността на една унция злато спадне или се повиши вследствие на промяна в работното време, необходимо за нейното произвеждане, тя спада или се повишава *равномерно* на всички останали стоки, следователно, както и преди това, по отношение на всички стоки представлява работно време от *дадена* величина. Едни и същи разменни стойности се оценяват сега в по-големи или по-малки количества злато, отколкото преди, но те се оценяват съответно на величината на своите стойности, така че техните стойности запазват една към друга същата пропорция. Пропорцията 2:4:8 остава същата като 1:2:4 или 4:8:16. Измененото количество злато, в което се оценяват разменните стойности при промяна в стойността на златото, не пречи на златото да изпълнява функцията на мярка на стойностите, също тъй, както 15 пъти по-малката стойност на среброто спрямо златото не му пречи да измести последното от тази функция. Тъй като работното време е мярката между златото и стоката, а златото става мярка на стойностите само доколкото всички стоки се измерват с него, в процеса на обръщението само изглежда като че ли парите правят стоките съизмерими.* Напротив, само съизме-

* Аристотел наистина разбира, че разменната стойност на стоките е предпоставка на стоковите цени: „че... е имало размяна, преди да е имало пари, това е ясно, защото няма никаква разлика в това, дали се разменят пет легла за една къща или за толкова пари, колкото е стойността на пет легла“. Но, от друга страна, тъй като стоките приемат една за друга формата на разменната стойност само в цената, те, по негово мнение, стават съизмерими само чрез парите. „Всичко трябва да има цена; така всякога ще има размяна, а следователно и общество. И наистина парите, подобно на мярка, правят нещата съизмерими (сбџцетри) и след това ги приравняват. Защото няма общество без размяна, а не може да има размяна без равенство и равенство без съизмеримост.“ Той не скрива от себе си, че тези различни от парите измервани неща са съвсем неизмерими величини. Онова, което той търси, е единството на стоките като разменни стойности, което той като античен грък не е могъл да намери. Той излиза от това затруднение, като с помощта на парите прави съизмеримо онова, което само по себе си е несъизмеримо,

римостта на стоките като предметено работно време прави от златото пари.

Реалният образ, в който стоките влизат в процеса на размяната, е образът на техните потребителни стойности. Действителен всеобщ еквивалент те трябва да станат едва чрез тяхното отчуждаване. Определянето на техните цени е само идеалното им превръщане във всеобщия еквивалент – едно приравняване към златото, което още подлежи на реализиране. Но тъй като стоките в своите цени са превърнати само идеално в злато, или само в представлявано злато, и тяхното парично битие още не е действително отделено от реалното им битие, златото е превърнато още само в идеални пари, то е още само мярка на стойностите и определени количества злато функционират в действителност още само като названия на определени количества работно време. От определения начин, по който стоките изразяват една на друга своята собствена разменна стойност, зависи винаги определеността на формата, в която златото кристализира като пари.

Стоките застават сега една срещу друга като двойки съществувания: действително – като потребителски стойности, идеално – като разменни стойности. Двойката форма на труда, който се съдържа в тях, те изразяват сега една за друга с това, че отделният реален труд съществува действително като тяхна потребителна стойност, а всеобщото абстрактно работно време получава в тяхната цена едно представлявано съществуване, в което те са еднородна и само количествено различна материализация на една и съща стойностна субстанция.

Разликата между разменна стойност и цена изглежда, от една страна, само като номинална разлика, също както Адам Смит казва, че трудът е реалната цена, а парите – номиналната цена на стоките. Вместо да се оцени 1 квартал пшеница с 30 работни дни, той се оценява само с една унция злато, ако 1 унция злато представлява продукта за 30 работни дни. Но, от друга страна, тази разлика до такава степен не е само разли-

доколкото това е нужно за практическите потребности. „Всъщност невъзможно е толкова различни предмети да бъдат съизмерими, но за практическите нужди това става.“ (*Aristoteles. Ethica Nicomachea*, L. V, C. 8, edit. Bekkeri, Oxonii, 1837. [*Аристотел. Никомахова етика*, кн. 5, гл. 8, изд. Бекер, Оксфорд, 1837.])

ка в названията, че в нея са съсредоточени всички бури, които застрашават стоката в действителния процес на обръщението. 30 работни дни се съдържат в квартера пшеница и затова не е нужно той тепърва да бъде изразен в работно време. Но златото е стока, различна от пшеницата, и само в обръщението може да се види дали кварталът пшеница действително ще стане 1 унция злато, както е предвидено в неговата цена. Това зависи от обстоятелството, дали той ще се окаже или не потребителна стойност, дали съдържащото се в него количество работно време ще се окаже или не онова количество работно време, което е необходимо на обществото за произвеждане на един квартал пшеница. Стоката като такава е разменна стойност, тя има цена. В това различие между разменната стойност и цената се проявява фактът, че съдържащият се в стоката отделен индивидуален труд едва посредством процеса на отчуждаването трябва да се представи като своята противоположност, като лишен от индивидуалност, абстрактно всеобщ и само в тази форма обществен труд, т.е. пари. Дали той е способен да се представи като такъв или не, изглежда случайно. Ето защо, макар че разменната стойност на стоката получава в цената само идеално различно от нея съществуване, и двоякото битие на съдържащия се в стоката труд съществува само още като различен начин на изразяване, поради което, от друга страна, материализацията на всеобщото работно време, златото, се противопоставя на действителната стока само още като представлявана мярка на стойността, все пак в съществуването на разменната стойност като цена, или на златото като мярка на стойността, се съдържа в латентно състояние необходимостта от отчуждаването на стоката срещу звонково злато и възможността да не бъде отчуждена, накратко – съдържа се цялото противоречие, което произлиза от това, че продуктът е стока, или че отделният труд на частния индивид, за да има обществен ефект, трябва да се представи като своя непосредствена противоположност, като абстрактно всеобщ труд. Така че утопистите, които искат стоката, но не и парите, искат основаното върху частната размяна производство без необходимите условия за това производство, са последователни, когато „унищожават“ парите не чак в тяхната осезаема форма, а още в тяхната газообразна и мисловна форма като мяр-

ка на стойностите. В невидимата мярка на стойностите дебне твърдата пара.

Ако е налице онзи процес, посредством който златото е станало мярка на стойностите, а разменната стойност е станала цена, всички стоки в своите цени са вече само представлявани количества злато от различна величина. Като такива различни количества от едно и също нещо, златото, те се приравняват, сравняват и измерват помежду си и по този начин технически се появява необходимостта да бъдат отнесени към определено количество злато като *към единица мярка*, единица мярка, която се развива по-нататък в мащаб благодарение на това, че се разделя на кратни части, които от своя страна пак се разделят на кратни части.* Обаче количествата злато като такива се измерват по тегло. Следователно мащабът е заварен вече готов в общите мерки за тежестта на металите, които мерки при всяко метално обръщение служат първоначално като мащаб на цените. Тъй като стоките не се отнасят вече една към друга като разменни стойности, измервани с работното време, а като едноименни величини, измервани със злато, златото се превръща от *мярка на стойностите в мащаб на цените*. Сравняването на стоките цени помежду им като различни количества злато кристализира по този начин в знаци, които се изписват върху мислено количество злато и го представят като мащаб, разделен на кратни части. Златото като мярка на стойността и като мащаб на цените притежава съвсем различна определеност по форма и смесването на едната с другата е породило най-нелепи теории. Като предметено работно време златото е мярка на стойностите, а като определено тегло метал то е мащаб на цените. Златото става мярка на стойностите, когато е отнесено като разменна стойност към стоките като към разменна стой-

* Особеността, че унция злато в Англия като единица мярка на парите не е разделена на кратни части, се обяснява по следния начин: „Нашата монетна система е била първоначално приспособена за използване само на среброто – затова една унция сребро може всякога да бъде разделена на съответен брой монети; но понеже златото е било въведено едва по-късно в една монетна система, пригодена изключително за сребро, една унция злато не може да бъде разделена на съответен брой монети.“ (*Maclaren. History of the currency*, p. 16, London, 1858. [*Макларен. История на средствата за обръщение*. Лондон, 1858, с. 16.])

ност; в мащаба на цените определено количество злато служи като единица за други количества злато. Златото е мярка на стойностите, защото стойността му е променлива; то е мащаб на цените, защото е фиксирано като неизменна тегловна единица, Тук, както във всички определения на мярката на едноименни величини, устойчивостта и определеността на пропорцията между мерките стават решаващи. Необходимостта да се установи едно количество злато като единица мярка, а кратни части от същото – като подразделения на тази единица, е породила представата, че уж определено количество злато, което естествено има променлива стойност, се поставя в постоянно стойностно отношение към разменните стойности на стоките, при което е било пренебрегнато само обстоятелството, че разменните стойности на стоките са превърнати в цени, в количества злато, преди златото да се е развило в мащаб на цените. Както и да се променя стойността на златото, различните количества злато изразяват едно към друго винаги едно и също стойностно отношение. Ако стойността на златото спадеше с 1000 процента, 12 унции злато пак щяха да притежават, както и преди, стойност, 12 пъти по-голяма от една унция злато, а при цените става въпрос само за отношението от различни количества злато едно към друго. Тъй като, от друга страна, една унция злато при спадане или повишаване на нейната стойност не изменя в никой случай теглото си, не се изменя и теглото на нейните кратни части и по този начин златото като установен мащаб на цените оказва винаги една и съща услуга, както и да се изменя неговата стойност.*

* „Парите могат постоянно да се колебаят по стойност и все пак да служат еднакво добре за мярка на стойността, както ако тяхната стойност остана не-изменна. Да приемем например, че стойността им се е намалила... Преди намалението една гиней купуваше 3 бушела пшеница, или труда на 6 дни, след него тя би купила само два бушела, или труда на 4 дни. В двата случая, при дадени отношения на пшеницата и труда към парите, може да бъде определено отношението помежду им: с други думи, ние можем да установим, че един бушел пшеница има стойност на 2 работни дни. Това е всичко, което включва измерването на стойността, а това се извършва и след намалението еднакво гладко, както и преди. Въздигането на нещо в мярка на стойността съвсем не зависи от променливостта на неговата собствена стойност.“ (*Bailey. Money and its vicissitudes. London, 1837, 9–10 [Бейли. Парите и измененията на тяхната стойност. Лондон, 1837, 9–10].*)

Един исторически процес, който ще обясним по-късно, изхождайки от природата на металното обръщение, е довел до това, че се е запазило старото наименование на тегло за едно постоянно изменящо се и намаляващо тегло на благородните метали в тяхната функция като мащаб на цените. Така английският фунт означава по-малко от една трета от своето първоначално тегло, шотландският фунт преди обединението²¹ – само 1/36, френската ливра – 1/74, испанският мараведи – по-малко от 1/1000, португалският рейс – една още по-малка част. По този начин паричните наименования на металните тегла се отделят от техните общи наименования на тегла.* Тъй като определянето на единицата мярка, на нейните кратни части и на техните наименования е, от една страна, чисто условно, а, от друга страна трябва да има в границите на обръщението характер на всеобщност и необходимост, наложило се е да стане определяне по закон. Тази чисто формална операция се паднала следователно на правителствата.** Определяният метал, който е слу-

* Онези монети, наименованията на които днес са вече само мислени, са най-старите при всички народи; някога всички са били реални“ (в този смисъл това не е правилно), „и именно защото са били реални, са смятали с тях.“ (*Galiani. Della Moneta*, I. c., p. 153 [*Галиани*. За парите, цит. изд., с. 153].)

** Романтикът А. Мюлер казва: „Според нашата представа всеки независим суверен има право да сече метални пари, да определя тяхната обществена номинална стойност, категория, разред и титла.“ (S. 288. *Zweiter Teil. A. H. Müller. Die Elemente der Staatskunst*. Berlin, 1809 [с. 288. Част втора. *А. Х. Мюлер*. Основи на изкуството на държавното управление. Берлин, 1809].) Що се отнася до титлата, господин придворният съветник има право; той забравя само *съдържанието*. Доколкото неговите „представи“ са били объркани, се вижда например от следния пасаж: „Всекима е ясно какво голямо значение има правилното определяне на цената на монетите, особено в една страна като Англия, където правителството с *великодушна щедрост* сече пари безплатно“ (господин Мюлер, изглежда, вярва, че правителствените чиновници в Англия покриват от собствения си джоб разходите по сеченето на пари), „не събира мита за сечене и т.н., следователно, ако правителството повишеше значително монетната цена на златото над пазарната цена, ако то, вместо да плаща 1 унция злато с 3 фунта 17 шил. и 10 ½ пенса, установяваше като монетна цена на една унция злато 3 фунта и 19 шил., всички пари биха се устремили към паричния двор, полученото там сребро би се разменило на пазара срещу тук по-евтино злато и така би било върнато пак в монетния двор и цялото монетно дело би изпаднало в безпорядък“ (p. 280, 281, *ibidem*). За да запази порядъка в английския монетен двор, Мюлер сам изпадна в „безпорядък“. Докато шилинг и пени са само наименования, наименования на определени части

жил като материал за парите, е бил обществено даден. Разбира се, в различните страни законният мащаб на цените е различен. В Англия например унцията като метално тегло е разделена на pennyweights, grainsucarats troy, а унцията злато като единица – $3 \frac{7}{8}$ соверейна, соверейнът – на 20 шилинга, шилингът – на 12 пенса, така че 100 фунта 22-каратово злато (1200 унции) = 4672 соверейна и 10 шил. Обаче на световния пазар, където изчезват държавните граници, изчезва и националният характер на паричните мерки и отстъпва пред общите мерки на теглата на металите.

Следователно цената на една стока, или количеството злато, в което тя мислено е превърната, се изразява сега с паричните наименования на златния мащаб. Така че вместо да кажат, че един квартал пшеница е равен на една унция злато, в Англия биха казали, че той е равен на 3 ф. ст. 17 шил. и $10\frac{1}{2}$ пенса. По този начин всички цени се изразяват с еднакви наименования. Своеобразната форма, която стоките придават на своята разменна стойност, е превърната в *парични наименования*, с които те една на друга си казват колко струват. Парите от своя страна се превръщат в *пари за смятане*.*

Превръщането на стоката в пари за смятане в главата, на книга или в говора става винаги, когато някакъв вид богатство бива определено от гледището на разменната стойност.** За това

от една унция злато, представени в сребърни и медни знаци, той си въобразява, че унцията злато се оценява в злато, сребро или мед, и по този начин ощастливява англичаните с една тройна *standard of value* [мярка на стойността]. Наистина среброто като парична мярка редом със златото е било формално премахнато едва в 1816 г. с 68-ия закон от 56-ата година от царуването на Джордж III. По същество то било законно премахнато още в 1734 г. с 42-рия закон от 14-ата година от царуването на Джордж II, а на практика – много по-рано. Своята способност към едно тъй наречено по-висше разбиране на политическата икономия А. Мюлер дължи специално на две обстоятелства: от една страна, на своята широка незапознатост с икономическите факти и, от друга страна, на своето чисто дилетантско мечтателно отношение към философията.

* „Когато запитали Анархарсис за какво елините употребяват парите, той отговорил: *за смятане*.“ (Athenaeus. Deipnosophistai, L. IV, 49, v. II, ed. Schweighäuser, 1802 [р. 120] [Ашеней. Трапезни беседи на учени мъже, в 50 книги, кн. IV, 49, т. 2, изд. Швайгхойзер, 1802, с. 120].)

** Г. Гарние, един от по-старите френски преводачи на Адам Смит, е имал странното хрумване да установи една пропорция между употребата на парите за

превръщане е необходим материалът на златото, но само като представлявано. За да се оцени стойността на 1000 бали памук в определен брой унции злато – в онези наименования на унцията, които служат за смятане, във фунта стерлинги, шилинги и пенси, не е нужен нито един атом действително злато. Така например в Шотландия преди банковия закон на сър Робърт Пил от 1845 г. не е циркулирала нито една унция злато, макар унцията злато, и то изразена в английски мащаб за смятане в 3 ф. ст. 17 шил и 10½ пенса, да е служела за законна мярка на цените. Така и среброто служи за мярка на цените в стокообмена между Сибир и Китай, макар тази търговия да е в действителност само разменна търговия. Ето защо за златото като пари за смятане е безразлично дали – било единицата мярка на парите, било нейните подразделения – действително са насечени в монети или не. В Англия през времето на Вилхелм Завоевателя фунтът стерлинг, равняващ се по онова време на 1 фунт чисто сребро, и шилингът, равняващ се на 1/20 от един фунт, са съществували само като пари за смятане, а пенсът, равняващ се на 1/240 фунт сребро, е бил най-голямата съществуваща сребърна монета. И обратно, в днешна Англия не съществуват никакви шилинги и пенси, макар че те са законни наименования за смятане на определени части от една унция злато. Парите като пари за смятане могат да съществуват изобщо само идеално, а действително съществуващите пари да са насочени по съвсем друг мащаб. Така например в много английски колонии в Северна Америка намиращите се в обръщение докъм края на XVIII в. пари са се състояли от испански и португалски монети, докато парите за смятане са били навсякъде същите, както и в Англия.*

Тъй като златото като мащаб на цените се явява със същите наименования за смятане, както и цените на стоките – напри-

смятане и употребата на действителни пари. Пропорцията е 10 към 1. (*Garnier, G. Histoire de la monnaie depuis les temps de la plus haute antiquité etc.*, t. I, p. 78 [*Гарниер, Ж. История на парите от най-стара древност и т.н.*, т. I, с. 78].)

* Издаденият в 1723 г. закон в Мерилънд, според който тютюнът се обявявал за законна монета, като стойността му обаче се свеждала до английските златни пари, именно 1 пени за 1 фунт тютюн, напомня за *leges barbarorum*²², при които, обратно, определени парични суми се приравняват към волове, крави и т.н. В този случай не златото и среброто, а воловете и кравите са били действителният материал за парите за смятане.

мер една унция злато се изразява, също както и един тон желязо, с 3 ф. ст. 17 шил. и 10½ пенса, – тези негови наименования за смятане били наречени *монетна цена* на златото. Преди това е възникнала странната представа, според която златото като че ли се оценява в своя собствен материал и като че ли, за разлика от всички други стоки, получава от държавата *твърда* цена. Установяването на наименования за смятане за определени тегла злато се смятало погрешно като установяване на стойността на тези тегла.* Златото там, където служи като елемент за определяне на цените и следователно като пари за смятане, не само няма *твърда* цена, но и изобщо *няма* цена. За да има цена, т.е. за да се изрази в една *специфична* стока като *всеобщ* еквивалент, тази друга стока би трябвало да играе в процеса на обръщението същата изключителна роля като златото. Обаче две стоки, които изключват всички останали стоки, се изключват взаимно една друга. Затова там, където среброто и златото едновременно служат като законни пари, т.е. като мярка на стойностите, винаги е бил правен безуспешният опит да бъдат разглеждани и двете като *една и съща материя*. Ако се приеме, че едно и също работно време неизменно се определя в еднакви пропорции сребро и злато, приема се в действителност, че среброто и златото са една и съща материя и че среброто – по-малощният метал, е неизменна дробна част от златото. Още от управлението на Едуард III до времето на Джордж II историята на английското парично дело се лута в непрекъснатата редица от смущения, произлизащи от сблъскването между установените със закона съотношения на стойностите на златото и среброто и действителните колебания на техните стойности. Ту златото е било оценявано много високо, ту среброто. По-ниско оцененият метал е бил изтеглян от обръщението, претопяван и изнасян. След това съотношението на стойностите на двата метала е било изменяно отново по законодателен път, обаче но-

* Така например ние четем във „Familiar words“ [„Дружески слова“] на господин Дейвид Ъркърт: „Стойността на златото трябва да се измерва със самото злато; но по какъв начин една субстанция може да бъде мерило на собствената си стойност в други неща? Стойността на златото трябва да се установи с помощта на собственото му тегло под фалшиво наименование на това тегло – и една унция трябва да има стойността на толкова фунта или части от фунта. Но това е фалшификация на мярката, а не установяване на един мащаб.“

вата номинална стойност скоро е влизала в същия конфликт с действителното състояние на стойностите, както и старата. В наше време много слабото и временно спадане на стойността на златото спрямо среброто, дължащо се на засиленото търсене на сребро от страна на Индия и Китай, предизвика във Франция същото явление в най-голям мащаб, а именно износ на сребро и изтласкването му от обръщението от златото. През годините 1855, 1856 и 1857 превесът на вноса на златото във Франция над износа на злато от Франция е възлизал на 41 580 000 ф. ст., докато превесът на износа на сребро над вноса на сребро е възлизал на 14 704 000 ф. ст. В действителност в страни като Франция, където и двата метала са по закон мерки за стойността, и двата трябва да бъдат приемани задължително като платежно средство, но всеки може да плати по желание в единия или другия метал, метала, стойността на който се покачва, носи ажио и както всяка друга стока измерва цената си в оценения по-високо метал, а този, последният, служи като единствена мярка на стойността. Целият исторически опит в тази област се свежда просто до това, че там, където две стоки по закон изпълняват функцията на мярката на стойностите, фактически винаги само една се затвърдява като такава.*

В. ТЕОРИИ ЗА ЕДИНИЦАТА МЯРКА НА ПАРИТЕ

Обстоятелството, че стоките в своите цени са превърнати само идеално в злато, а поради това и златото е превърнато само идеално в пари, е предизвикало учението за *идеалната единица мярка на парите*. Тъй като при определянето на цените функционира само представлявано злато или сребро, защото златото и среброто функционират само като пари за смятане, някои твърдят, че наименованията фунт стерлинг, шилинг, пенс, талер, франк и т.н., вместо да означават тегловните части от

* „Парите като мярка в търговията би трябвало, както всяка друга мярка, да бъдат запазени по възможност стабилни. Това е невъзможно, ако парите ви се състоят от два метала, стойностното отношение на които се изменя постоянно.“ (John Locke. Some Considerations on the Lowering of Interest etc., 1691, p. 65, в неговите „Words“, 7 ed., London, 1768, vol. II [Джон Лок. Някои съображения за спадането на лихвата и т.н., 1691; с. 65, Съчинения, т. II, изд. 7, Лондон, 1768].)

злато или сребро или опредметен по някакъв начин труд, означавали по-скоро идеални атоми стойност. Следователно, ако се покачеше например стойността на една унция сребро, тя щеше да съдържа повече такива атоми и поради това би трябвало да бъде изчислена и насечена в повече шилинги. Тази доктрина, изтъкната отново през време на последната търговска криза в Англия и дори застъпена в парламента в два специални доклада, приложени към отчета на заседаващия през 1858 г. комитет за банките, датира от края на XVII в. През времето, когато Вилхелм III поел управлението, английската монетна цена на една унция сребро възлизала на 2 шил. и 2 пенса, или $1/62$ унция сребро се наричала пенс, а 12 такива пенса се наричали шилинг. Според този мащаб насичали сребро с тегло например 6 унции на 31 парчета под името шилинги. Обаче *пазарната цена* на една унция сребро се повишила над нейната *монетна цена*, от 5 шил. и 2 пенса на 6 шил и 3 пенса, или за да се купи една унция чисто сребро, трябвало да се заплатят 6 шил. и 3 пенса. Как е могла пазарната цена на една унция сребро да се повиши над нейната монетна цена, щом монетната цена е само наименование за смятане на кратните части от една унция сребро? Загадката се разрешила много просто. От 5 600 000 ф. ст. сребърни пари, които циркулирали тогава, 4 000 000 били изхабени, изтъркани и обрязани. При една проба се оказало, че 57 200 ф. ст. сребро, които трябвало да тежат 220 000 унции, тежали само 141 000 унции. Монетният двор продължавал да сече монети по стария мащаб, но действително циркулиращите леки шилинги били по-малки кратни части от унцията, отколкото показвало тяхното наименование. Следователно на пазара трябвало да се плаща за една унция чисто сребро по-голямо количество от тези намалени шилинги. Когато вследствие на така настъпилото смущение било решено да се направи общо пренасичане на монетите, *Лаундс*, secretary to the treasury*, твърдял, че стойността на унцията сребро се била повишила и поради това занапред трябвало да се насича на 6 шил. и 3 пенса вместо на 5 шил. и 2 пенса, както било дотогава. Така че всъщност той е твърдял, че поради повишената стойност на унцията стойността на нейните кратни части е спаднала. Но неговата погрешна теория била само

* Секретар на съкровището (б. ред.).

разкрасяване на една правилна практическа цел. Трябвало ли да се плащат с тежки шилинги държавните дългове, които били сключени в леки шилинги? Вместо да каже: върнете 4 унции сребро, щом сте получили номинално 5 унции, но в действителност само 4 унции, той казва обратното: върнете номинално 5 унции, но намалете тяхното метално съдържание на 4 унции и наречете шилинг това, което досега сте наричали 4/5 шилинг. Така че Лаундс фактически се придържал към наименованието за смятане. Противниците му, които се придържали само към наименованието за смятане и поради това обявили един с 25 до 30% олекнал шилинг за идентичен с един пълноценен шилинг, твърдели обратно, че се придържат само към металното съдържание. *Джон Лок*, който защитавал новата буржоазия във всички нейни форми – индустриалците срещу работниците и пауперите, търговците срещу старомодните лихвари, финансовите аристократи срещу държавните длъжници – и в едно специално съчинение дори доказва, че буржоазният разсъдък е нормалният човешки разсъдък, поел ръкавицата и против Лаундс. Джон Лок победил и парите, които били взети в заем при 10 или 14 шилинга в една гиней, били върнати в гиней от по 20 шилинга.*

* Лок казва между другото: „Наречете една крона това, което по-рано се е наричало половин крона. Стойността си остава определена от металното съдържание. Ако можете да отрежете от една монета 1/20 от теглото на нейното сребро, без да намалите нейната стойност, със същия успех можете да отрежете и 19/20 от това нейно тегло. Според тази теория би трябвало с един фартинг, стига да бъде наречен крона, да може да се купят толкова подправки, коприна или други стоки, колкото и с една крона, която съдържа 60 пъти повече сребро. Всичко, което можете да направите, е да сложите на едно по-малко количество сребро печата и наименованието на едно по-голямо количество. Обаче изплащането на задължения и покупката на стоки не става с наименования, а със сребро. Ако вашето увеличение на стойността на парите не означава нищо друго освен произволно да се дават наименования на кратните части на един къс сребро, например да наречете пенс една осма част от една унция сребро, вие действително можете да определите парите толкова високо, колкото желаете.“²³ Едновременно с това Лок отговорил на Лаундс, че покачването на пазарната цена над монетната цена не произлизало „от покачването на стойността на среброто, а от олекотяването на сребърната монета“. 77 изтъкани и обрязани шилинга не тежели ни стотинка повече от 62 шилинга с пълно тегло. Накрая той изтъкнал правилно, че независимо от обезсребряването на циркулиращата монета пазарната цена на чистото сребро в Англия можела малко да се покачи над монетната цена, защото износът на чисто сребро бил разрешен, а този на сребърни монети бил забранен. (Вж. цит.

Сър Джеймс Стюарт резюмира иронично цялата операция по следния начин:

„Правителството спечели значително от данъци, кредиторите – от капитал и лихви, а народът, единственият ограбен, беше много радостен, защото неговият *Standart*“ (машабът на неговата собствена стойност) „не бе понижен“.*

Стюарт мислел, че при по-нататъшно развитие на търговията народът ще се покаже по-хитър. Той грешал. Приблизително 120 години по-късно се повторило същото *quid pro quo***.

Било е в реда на нещата епископ *Баркли*, представителят на мистичния идеализъм в английската философия, да даде теоретичен израз на учението за идеалната единица мярка на парите – нещо, което бил пропуснал практичният „секретар на съкровището“. Той пита:

„Не трябва ли наименованията ливра, фунт стерлинг, крона и т.н. да бъдат разглеждани като прости *наименования на отношения*?“ (А именно отношение на абстрактната стойност като такава.) „Нима златото, среброто или хартията са нещо повече от прости билети или марки за пресмятането, записването или контролирането му? (на стойностното отношение) „Нима не е богатство да имаш *властта* да командваш производството на другите“ (обществения труд)? „И нима парите не са в действителност само марки или знаци за прехвърляне или регистриране на тази власт и много ли е важно от какво се състои материалът на тези марки?“****

сч., 54–116.) Лок извънредно много се пазел да не засегне парливия въпрос за държавните дългове, както и предпазливо избягвал обсъждането на деликатния икономически въпрос. Този въпрос бил: както камбиалният курс, така и отношението на чистото сребро към сребърната монета доказали, че циркулиращите пари далеч *не* били обезценени пропорционално на действителното им обезсребряване. На този въпрос ще се върнем в обща форма в отдела за средството за обръщение [срв. р. 112]. *Николас Барбон* в „A discourse concerning coining the new money lighter, in answer to Mr. Locke’s considerations etc.“. London, 1696 [„Трактат върху сеченето на нова, по-лека монета в отговор на „Съображения“ на г-н Лок и т.н.“. Лондон, 1696.] напразно се опитвал да примаме Лок на опасен терен.

* *Стюарт*. Цит. съч., т. II, с. 154.

** Недоразумение (б. ред.).

*** „Питацията“. Впрочем разделът „*Queries on Money*“ [„Въпроси върху парите“] е остроумен. Между другото Баркли с право отбелязва, че тъкмо развитието

Тук става смесване, от една страна, между мярка на стойностите и мащаб на цените, от друга страна, между златото и среброто като мярка или средство за обръщение. От това, че благородните метали могат в акта на обръщението да бъдат замествани със знаци, Баркли заключава, че тези знаци на свой ред не представляват *нищо*, а именно, че представляват абстрактното понятие стойност.

Учението за идеалната единица мярка на парите е така пълно развито при сър Джеймс Стюарт, че неговите последователи – несъзнателни последователи, защото не го познават – не намират нито нов израз, нито дори нов пример.

„Парите за смятане“, казва той, „не са нищо друго освен произволен мащаб с равни деления, измислен, за да се измерва относителната стойност на нещата за продан. Парите за смятане са нещо съвсем различно от монетните пари (money coin), които са цена* и те можеха да съществуват дори и ако нямаше на света никаква субстанция, която да бъде пропорционален еквивалент на всички стоки. Парите за смятане оказват същата услуга за стойността на нещата, както градусите, минутите, секундите и т.н. или мащабите на географските карти и т.н. Във всички тези изобретения се взима за единица винаги едно и също наименование. Както полезността на всички такива приспособления, така и паричната единица е просто ограничена в *показване на пропорцията*. Затова тя не може да има неизменно определено отношение към коя да е част от стойността, т.е. тя не може да бъде фиксирана в някакво определено количество злато, сребро или каква да е друга стока. Ако веднъж е дадена единицата, ние можем чрез умножение да достигнем най-високи стойности. Тъй като стойността на стоките зависи от всеобщото стечение на действащите върху тях обстоятелства и от бръмбарите в главите на хората, тяхната стойност би трябвало да се разглежда само като променяща се в тяхното отнасяне една към друга. Всичко, което смушава и обърква установяването на изменението на пропорциите посредством един всеобщ определен и неизменен мащаб, по необхо-

на северноамериканските колонии прави „лесно като бял ден, че златото и среброто не са толкова необходими за богатството на народа, както си въобразяват простациите от всички рангове“.

* Тук, както у английските писатели икономисти от XVII в., *цената* означава реален еквивалент.

димост оказва вредно въздействие върху търговията. Парите са само един *идеален мащаб* с равни деления. На въпроса, каква трябва да бъде единицата мярка за стойността на едно деление, аз отговарям с друг въпрос: каква е нормалната величина на един градус, на една минута, на една секунда? Такава те не притежават, но щом е определено едно деление, всички останали трябва да следват пропорционално съобразно природата на дадения мащаб. Примери за такива идеални пари са банковите пари в Амстердам и парите в Ангола на африканското крайбрежие.“*

Стюарт се придържа просто към явяването на парите в обръщението като *мащаб на цените* и *като пари за смятане*. Ако цените на различни стоки са отбелязани в ценоразписа съответно с 15 шил., 20 шил., 36 шилинга, при сравняване на техните величини не ме интересува всъщност нито сребърното съдържание на шилинга, нито неговото наименование. Численото съотношение 15, 20, 36 обяснява всичко, а числото 1 е станало единствената единица мярка. Изобщо чист абстрактен израз на една пропорция е само самата абстрактна пропорция на числата. За да бъде последователен, Стюарт е трябвало да изостави не само златото и среброто, но и техните законни кръщелни имена. Тъй като той не разбира превръщането на мярката на стойностите в мащаб на цените, той естествено вярва, че онова определено количество злато, което служи за единица мярка, било отнесено като мярка не към други количества злато, а към стойностите като такива. Тъй като чрез превръщането на техните разменни стойности в цени стоките се явяват като едноименни величини, той отрича качеството на мярката, която ги прави едноименни, а тъй като в това сравнение на различни количества злато величината на служещото за единица мярка количество злато е условна, той отрича, че тази величина изобщо трябва да бъде установена. Вместо да нарича $1/360$ част от кръга градус, той може да нарече градус $1/180$ част от кръга; тогава правият ъгъл щеше да се измерва с 45 вместо с 90 градуса, а остри и тъпи ъгли – съответно. Въпреки това мярката за ъгъл пък щеше да остане, както и преди, първо – една качествено определена математическа фигура, кръгът, и второ – един количествено определен сегмент от кръга. Що се отнася до иконо-

* Стюарт. Цит. съч., т. II, 102–107.

мическите примери на Стюарт, той с единия оборва себе си, а с другия нищо не доказва. Банковите пари от Амстердам са били в действителност само наименование за смятане на испанските дублони, които запазвали пълната си глъстина благодарение на лениво лежане в банковите подземия, докато дейната текуща монета била измършавяла поради грубото търкане с външния свят. А що се отнася до африканските идеалисти, трябва да ги предоставим на собствената им съдба, докато пътешествениците с критичен поглед съобщят по-големи подробности за тях.* Като приблизително идеални пари, както ги разбира Стюарт, могат да бъдат характеризирани френските асигнации: „*Национална собственост. Асигнация от 100 франка*“. Наистина тук потребителната стойност, която асигнацията трябвало да представя, била специфицирана, а именно конфискуваните земи, но количественото определяне на единицата мярка било забравено и затова „франк“ била безсмислена дума. Колко земя представлявал един асигнационен франк, зависело от резултата на публичния търг. Обаче на практика асигнационният франк циркулирал като стойностен знак на сребърните пари и затова неговото обезценяване се измервало по този сребърен мащаб.

Епохата, през която Английската банка преустановила обмяната на банкнотите със злато, едва ли е била по-богата с военни комюникета, отколкото с теории за парите. Обезценяването на банкнотите и повишаването на пазарната цена на златото над неговата монетна цена съживили отново в средите на някои защитници на банката доктрината за идеалната мярка на парите. Класически объркан израз на този объркан възглед е намерил лорд *Касълрей*, определяйки единицата мярка на парите като „a sense of value in reference to currency as compared with commodities“**. Няколко години след Парижкия мир, ко-

* По повод на последната търговска криза известни кръгове в Англия емфатично възхваляваха африканските идеални пари, след като тяхното седалище бе преместено от крайбрежието в сърцето на Берберия. Липсата на търговски и индустриални кризи при берберите се обясняваше с идеалната единица мярка на техните ключета. Не беше ли по-просто да се каже, че наличността на търговия и индустрия е condition sine que non [необходимо условие] за търговски и индустриални кризи?

** „Представа за стойност, произтичаща от сравняването на парите със стоки-те“ (б. ред.).

гато обстоятелствата позволили да се възстановят плащанията в брой, се повдигнал в почти неизменна форма същият въпрос, който Лаундс повдигнал през времето на Вилхелм III. Огромен държавен дълг и маса частни дългове, срочни задължения и т.н., натрупани в течение на повече от 20 години, били сключени в обезценени банкноти. Следвало ли да се върнат тези задължения в такива банкноти, от които 4672 ф. ст. и 10 шилинга представлявали не номинално, а реално 100 фунта 22-каратово злато? *Томас Атууд*, банкиер от Бирмингам, започнал да говори като *Lowndes redivivus**. Кредиторите трябвало да получат номинално толкова шилинга, колкото били номинално уговорени, но ако по старата монетна мярка шилинг се е наричала 1/78 от унцията злато, сега трябвало, да речем, 1/90 от унцията да бъде наречена шилинг. Привържениците на Атууд са известни под името бирмингамска школа на „little Shillingmen“**. Спорът по идеалната парична мярка, който започнал през 1819 г., траял все още през 1845 г. между сър Робърт Пил и Атууд, собствена-та мъдрост на когото, що се отнася до функцията на парите като мярка, е обобщена изчерпателно в следния цитат:

„Сър Робърт Пил в своята полемика с бирмингъмската търговска камара пита: какво ще представлява вашата банкнота от 1 ф. ст.?... Какво е един фунт стерлинг?... И обратно, какво трябва тогава да се разбира под сегашната единица мярка за стойността?... Означават ли 3 ф. ст. 17 шил. и 10½ пенса една унция злато или нейната стойност? Ако означават самата унция злато, защо да не наречем нещата с техните собствени имена и вместо фунт ст., шилинг, пенс да кажем унция, пенс-тегло и гран? Тогава се връщаме назад към системата на непосредствената разменна търговия... Или те означават стойността? Ако една унция = 3 фунта ст. 17 шил. и 10½ пенса, тогава защо тя в различни времена е струвала ту 5 ф. ст. 4 шил., ту 3 ф. ст. 17 шил. и 9 пенса? Изразът фунт (£) се отнася до стойността, но не и до стойността, фиксирана към една неизменна тегловна част злато. Фунтът стерлинг е идеална единица... Трудът е субстанцията, до която се свеждат производствените разходи, и той придава на златото неговата относителна стойност също тъй, както и на желязото. *Ето защо, каквото и особено наименование за смятане да бъде употребено за*

* Лаундс възкръсналия (б. ред.).

** „Привърженици на малкия шилинг“ (б. ред.).

означаване на едnodневния или седмичния труд на един човек, това наименование изразява стойността на произведената стока.“*

В последните думи се разсейва мъглявата представа за идеалната мярка на парите и се показва нейното истинско идейно съдържание. Наименованията за смятане на златото – фунт стерлинг, шилинг и т.н., трябва да бъдат наименования на определени количества работно време. Тъй като работното време е субстанция и иманентна мярка на стойностите, тези наименования биха представлявали по този начин всъщност самата стойностна пропорция. С други думи, твърди се, че работното време е истинската единица мярка на парите. С това ние напускаме бирмингамската школа, но мимоходом отбелязваме още, че доктрината за идеалната мярка на парите придобила ново значение в спора по конвертибилитет или инконвертибилитет на банкнотите. Ако хартията получава своето наименование от златото или среброто, конвертибилитетът на банкнотата, т.е. нейната обменемост в злато или сребро, остава икономически закон, безразлично какъв е юридическият закон. Тъй че един пруски книжен талер, макар и по закон необменяем, веднага би бил обезценен, ако в обикновеното обръщение струваше по-малко от един сребърен талер, следователно ако не беше на практика обменям в злато. Ето защо последователните представители на необменяемите в злато книжни пари в Англия са прибягнали към идеалната парична мярка. Щом паричните наименования за смятане – фунт стерлинг, шилинг и т.н., са наименования за определена сума, стойностни атоми, от които дадена стока при размяна с други стоки всмуква или отделя повече или по-малко, една английска банкнота от 5 ф. ст. например е толкова независима от своето отношение към златото, колкото и към желязото и памука. Тъй като нейното наименование би престанало да я приравнява теоретично към определено количество злато или друга някоя стока, изискването тя да бъде обменяема в злато, т.е. да бъде практически приравнена към определено количество от някаква специфична вещ, би било изключено от самото ѝ понятие.

* „The Gurrency Question, the Gemini Letters“. London, 1844, 266–272 passim. [„Въпроси на паричното обръщение, писма на близнаци“. Лондон, 266–272, на разни места.]

Учението за работното време като непосредствена единица мярка на парите за пръв път е систематически развито от Джон Грей*. Той изисква една национална централна банка да удостоверява чрез своите клонове работното време, изразходвано за производството на различните стоки. В замяна на стоката производителят получава официално удостоверение за стойността, т.е. разписка за толкова работно време, колкото съдържа неговата стока.** Тези банкноти за 1 работна седмица, 1 работен ден, 1 работен час и т.н. служат същевременно като документ за получаване на съответен еквивалент от всички други стоки, намиращи се в банковите складове.*** Това е основният принцип, грижливо разработен в подробности и навсякъде приспособен към съществуващите английски институции. При тази система, казва Грей,

„би било във всяко време също тъй лесно да се купува с пари; производството би било равномерният и никога непресъхващ извор на търсенето“****

* *John Gray. The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange. Edinburgh, 1831. [Джон Грей. Социалната система. Трактат върху принципите на размяната. Единбург, 1831.]* Срв. от същия автор: *Lectures on the nature and use of money. Edinburgh, 1848. [Лекции върху природата и употребата на парите, Единбург, 1848.]* След Февруарската революция Грей изпратил на френското временно правителство един меморандум, в който той му обяснява, че Франция не се нуждае от „organization of labour“ [„организация на труда“], а от organization of exchange [организация на размяната], планът за която бил напълно готов в измъдрената от него парична система. Добрият Джон не е подозирал, че 16 години след появата на неговата „Социална система“ патентът за същото това откритие беше взет от изобретателя Прудон.

** *Грей. Социална система и т.н., с. 63:* „Парите би трябвало да бъдат само свидетелство за това, че техният притежател или е прибавил определена стойност към наличното национално богатство, или е придобил право върху споменатата стойност от някого, който я е прибавил.“

*** „Да приемем, че една оценена стойност, предварително предметена в продукт, се вложи в банката и при нужда се изтегли обратно, обаче под общата уговорка, че лицето, което влага в проектираната национална банка някакво имущество, може да изтегля обратно същата стойност в какъв да е друг вид, без да е задължено да изтегли непременно същото нещо, което е вложило.“ Цит. съч., 67–68.

**** Пак там, с. 16.

Благородните метали биха загубили своята „привилегированост“ спрямо другите стоки и

„биха заели своето подобавашо място на пазара наред с маслото, яйцата, сукното и басмата, а тяхната стойност не би ни интересувала повече от тази на диамантите.“*

„Трябва ли да запазим нашата въображаема мярка на стойностите, златото, и по този начин да сковем производителните сили на страната, или трябва да се обърнем към естествената мярка на стойностите, към труда, и да освободим производителните сили на страната?“**

Щом работното време е иманентната мярка на стойностите, защо съществува покрай него и друга, външна мярка? Защо разменната стойност се развива в цена? Защо всички стоки оценяват своята стойност в една отделна стока, която по този начин бива превърната в адекватно съществуване на разменната стойност, в пари? Това е бил проблемът, който Грей трябвало да разреши. Вместо да го разреши, той си въобразява, че стоките можели да се отнасят непосредствено една към друга като продукти на обществения труд. Но те не могат да се отнасят една към друга само като това, което са. Стоките са непосредствени продукти на обособени, независими видове частен труд, които чрез своето отчуждаване в процеса на частната размяна трябва да се утвърдят като всеобщ обществен труд, или трудът върху основата на стоковото производство става обществен труд едва чрез всестранното отчуждаване на индивидуалните видове труд. Но ако Грей приема съдържащото се в стоките работно време като *непосредствено обществено*, той с това го приема като задружно работно време, или за работно време на непосредствено сдружени индивиди. В такъв случай наистина една специфична стока като златото и среброто не би могла да противостои на другите стоки като възплъщение на всеобщия труд, разменната стойност не би се превърнала в цена, но и потребителната стойност не би се превърнала в разменна стойност, продуктът не би се превърнал в стока и по този начин

* Грей. Лекции върху природата и употребата на парите, с. 182.

** Пак там, с. 169.

би била премахната самата основа на буржоазното производство. Но това съвсем не е мнението на Грей. Според него *продуктите трябва да бъдат произвеждани като стоки, но да не бъдат разменяни като стоки*. Грей прехвърля на една национална банка изпълнението на това благочестиво желание. От една страна, обществото в лицето на банката прави индивидите независими от условията на частната размяна. От друга страна, то ги оставя да продължават да произвеждат върху основата на частната размяна. Но вътрешната последователност кара Грей да отрича едно след друго условията на буржоазното производство, макар че иска само да „реформира“ парите, произлезли от стоквата размяна. По този начин той превръща капитала в национален капитал*, поземлената собственост в национална собственост** и ако си отворим очите, ще видим, че неговата банка не само с едната ръка получава стоки и с другата издава удостоверения за извършена работа, но и регулира самото производство. В своето последно съчинение „Лекции за природата и употребата на парите“, в което Грей страхливо се старае да представи своите трудови пари за чисто буржоазна форма, той се заплита в още по-крещяща безсмислица.

Всяка стока е непосредствено пари. Това е теорията на Грей, извлечена от неговия непълен и поради това погрешен анализ на стоката. „Органичната“ конструкция на „трудови пари“, на „национална банка“ и на „складове със стоки“ е само мираж, в който догмата е представена лъжливо като закон, който господства над света. Догмата, че стоката е непосредствено пари или че съдържащият се в нея отделен труд на частния индивид е непосредствено обществен труд, естествено не става истина от това, че една банка вярва в нея и действа съобразно нея. Напротив, в такъв случай банкрутът би поел ролята на практическа критика. Това, което у Грей остава скрито и неизвестно, особено на самия него, а именно, че трудовите пари са икономически звучаща фраза, изразяваща благочестивото желание да бъдат премахнати парите, а заедно с парите – и разменната стойност,

* „Сделките на всяка страна би трябвало да бъдат извършвани върху основата на един национален капитал.“ (Грей. Социалната система, с. 171.)

** „Земята трябва да бъде превърната в национална собственост.“ (Пак там, с. 298.)

заедно с разменната стойност – и стоката, заедно със стоката – и буржоазната форма на производство, се изказва направо от няколко английски социалисти, които са писали отчасти преди Грей и отчасти след него.* Обаче на господин Прудон и на неговата школа е било предоставено да проповядват сериозно и като същност на социализма деградирането на *парите* и възнесението на *стоката* и с това да сведат социализма до елементарно недоразумение относно необходимата взаимна връзка между стока и пари.**

2. СРЕДСТВО ЗА ОБРЪЩЕНИЕ

След като стоката в процеса на формирането на цената е получила своята годна за обръщение форма, а златото – своя паричен характер, обръщението едновременно ще представя и разрешава противоречията, които включва разменният процес на стоките. Действителната размяна на стоките, т.е. общественият обмен на веществата, се извършва като промяна на форми, при която се разкрива двояката природа на стоката като потребителна стойност и разменна стойност, но заедно с това промяната на нейната собствена форма кристализира в определени форми на парите. Описанието на тази промяна на форми е описанието на обръщението. Както видяхме, че стоката е само тогава развита разменна стойност, когато има за предпоставка един свят от стоки, а оттам и действително развито разделение на труда, така и обръщението има за предпоставка всеотнашни разменни актове и непрекъснатия поток на тяхното възобновяване. Втората предпоставка е, че стоките влизат в процеса на обръщението като *определени по цени* стоки или *се явяват* една за друга в същия процес като двояки съществувания: реално

* Вж. например *W. Thompson. An Inquiry into the Distribution of Wealth etc. London, 1824.* [У. Томпсън. Изследване на принципите за разпределяне на богатството и т.н. Лондон, 1824.] *Bray. Labour's wrongs and labour's remedy. Leeds, 1839.* [Брей. Несправедливости по отношение на труда и средства за отстраняването им. Лийдс, 1839.]

** Като сбито изложение на тази мелодраматична теория на парите може да бъде разгледана: *Alfred Darimon. De la réforme des banques. Paris, 1856.* [Алфред Даримон. За реформата на банките. Париж, 1856.]

като потребителни стойности, идеално – в цената – като разменни стойности.

В най-оживените лондонски улици се притискат магазин до магазин, а зад техните кухи стъклени очи излагат великолепието си всички богатства на света: индийски шалове, американски револвери, китайски порцелан, парижки корсети, руски кожи и тропически подправки, но всички тези неща, жадни да видят света, носят на челото си фатални бели книжни етикети, на които са гравирани арабски цифри с лаконични знаци £, sh., d.* Това е картината на стоките, които се явяват в процеса на обръщението.

а) МЕТАМОРФОЗАТА НА СТОКИТЕ

Разгледан по-отблизо, процесът на обръщението има две различни форми на кръгообръщение. Ако означим стоката с C , а парите с P , можем да изразим тези две форми така:

$$\begin{array}{ccccc} C & - & P & - & C \\ P & - & C & - & P \end{array}$$

В този раздел ще се занимаем изключително с първата форма, или с непосредствената форма на стоковото обръщение.

Кръгообръщението $C - P - C$ се разлага на движението $C - P$, размяна на стока срещу пари, или *продажба*; на противоположното движение $P - C$, размяна на пари срещу стока, или *покупка*, и на единството на двете движения $C - P - C$, размяна на стоката срещу пари, с цел да се разменят парите срещу стока, или *продажба за покупка*. Обаче като резултат, в който угасва самият процес, се явява $C - C$, размяна на стока срещу стока – действителната обмяна на веществата.

Ако вземем за изходна точка първата стока, $C - P - C$ представлява нейното превръщане в злато и нейното обратно превръщане от злато в стока, или движение, в което стоката съществува първоначално като отделна потребителна стойност, после отхвърля това съществуване, придобива съществуване като разменна стойност, или всеобщ еквивалент, откъснато от

* Фунт стерлинг, шилинг, пени (б. ред.).

всякаква връзка с нейното природно битие, след което отхвърля и него и най-после остава като действителна потребителна стойност за отделни потребности. В тази последна форма тя преминава от обръщението в консумацията. Ето защо целостта на обръщението $C - P - C$ е преди всичко цялата редица от метаморфози, през които преминава всяка отделна стока, за да стане непосредствена потребителна стойност за своя притежател. Първата метаморфоза се извършва в първата половина на обръщението $C - P$, втората – във втората половина $P - C$, а цялото обръщение образува *sigillum vitae** на стоката. Но обръщението $C - P - C$ е само цялостната метаморфоза на една отделна стока, като едновременно с това е сбор от определени едностранни метаморфози на други стоки, защото всяка метаморфоза на първата стока е нейно превръщане в друга стока, следователно превръщане на другата стока в нея, следователно двустранно превръщане, което се извършва в един и същ стадий на обръщението. Ние трябва най-напред да разгледаме изолирано всеки един от двата разменни процеса, на които се разпада обръщението $C - P - C$.

$C - P$, или *продажба*: C , стоката, влиза в процеса на обръщението не само като отделна потребителна стойност, например като един тон желязо, но и като потребителна стойност с определена цена, да кажем 3 ф. ст. 17 шил. и $10\frac{1}{2}$ п., или една унция злато. Тази цена, докато, от една страна, е експонат на съдържащото се в желязото количество работно време, т.е. на величината на неговата стойност, изразява едновременно с това и благочестивото желание на желязото да стане злато, т.е. да придаде на съдържащото се в самото него работно време формата на всеобщото обществено работно време. Ако това преминаване от една субстанция в друга не успее, тонът желязо не само престава да бъде стока, но и продукт, защото то е стока само защото не е потребителна стойност на своя притежател, или трудът на последния е действителен труд само като полезен труд за други, а за него е полезен само като абстрактен всеобщ труд. Ето защо задачата на желязото или на неговия притежател е да намери в стоковия свят онзи пункт, където желязото

* Жизнения път (б. ред.).

привлича златото. Но тази трудност, това salto mortale* на стоката е преодоляно, щом продажбата действително се извърши, както се приема тук при анализа на простото обръщение. Щом тонът желязо чрез своето отчуждаване, т.е. преминаване от ръцете, в които той е непотребителна стойност, в ръцете, в които е потребителна стойност, се осъществи като потребителна стойност, той реализира едновременно с това и своята цена и от само представлявано злато става истинско злато. На мястото на наименованието една унция, или 3 ф. ст. 17 шил. и 10½ п., е застанала сега една унция действително злато, а тонът желязо е отстъпил. Посредством продажбата $C - P$ се превръща реално в злато не само като стоката, която в своята цена е била идеално превърната в злато, но посредством същия процес и златото, което като мярка на стойностите е било само идеални пари и фактически е фигурирало само като парично наименование на самите стоки, се превръща в действителни пари.** Също както то идеално е станало всеобщ еквивалент, защото всички стоки са измервали в него своите стойности, така и сега като продукт на всестранното отчуждаване на стоките срещу него, а продажбата $P - C$ е процесът на това всеобщо отчуждаване – то се превръща в абсолютно отчуждаемата стока в реални пари. Но златото става в продажбата реални пари само защото разменните стойности на стоките са били в своите цени вече идеално злато.

Както при продажбата $C - P$, така и при покупката $P - C$ противостоят една на друга две стоки, единства от разменна стойност и потребителна стойност, обаче в стоката нейната разменна стойност съществува само идеално като цена, докато в златото, макар че то самото е действителна потребителна стойност, потребителната му стойност съществува само като носител на разменната стойност и затова – само като формална потребителна стойност, без да е отнесена към някаква действителна индивидуална потребност. Следователно противополож-

* Смъртен скок (б. ред.).

** „Монетата бива два вида: идеална и реална; тя се употребява по два начина: за оценка на вещите и за тяхната покупка. За оценката идеалните пари са също тъй подходящи, както и реалните, а може би дори и повече. Другата употреба на парите се състои в покупката на самите вещи, които те оценяват... Цените и договорите се оценяват в идеални пари, а се осъществяват в реални пари.“ (Галиани. Цит. съч., с. 112 и сл.)

ността между потребителната стойност и разменната стойност се определя полярно между двата крайни члена $C - P$, тъй че стоката е спрямо златото такава потребителна стойност, която тепърва трябва да реализира в злато своята идеална разменна стойност – своята цена, докато златото е спрямо стоката такава разменна стойност, която материализира тепърва в стоката своята формална потребителна стойност. Само чрез това удвояване на стоката, на стока и злато, и чрез също тъй двойното и противоположно отнасяне, при което всеки краен член е идеално това, което е реално противоположният му член, и е реално това, което противоположният член е идеално, следователно само чрез представяне на стоките като двустранни полярни противоположности се разрешават противоречията, съдържащи се в процеса на тяхната размяна.

Досега ние разгледахме $C - P$ като продажба, като превръщане на стока в пари. Но ако погледнем от страната на другия краен член, същият процес се явява по-скоро като $P - C$, като покупка, като превръщане на пари в стока. По необходимост продажбата е в същото време и своята противоположност, покупка – едното, ако се погледне на процеса от едната страна, и другото, ако се погледне на същия от другата страна. С други думи, процесът се различава в действителност само по това, че при $C - P$ инициативата изхожда от крайния член на стоката, или от продавача, а при $P - C$ тя изхожда от крайния член на парите, или от купувача. Следователно, като представяме първата метаморфоза на стоката, нейното превръщане в пари като резултат от изминаването на първия стадий на обръщението $C - P$, ние същевременно приемаме, че друга стока се е превърнала вече в пари и следователно се намира вече във втория стадий на обръщението $P - C$. Така ние попадаме в един порочен кръг на предпоставки. Самото обръщение е този порочен кръг. Ако не разглеждаме P в $C - P$ вече като метаморфоза на някоя друга стока, ние извеждаме акта на размяната от процеса на обръщението. Но извън този процес изчезва формата $C - P$ и една срещу друга остават вече само две различни C , да речем желязо и злато, чиято размяна не е отделен акт на обръщението, а акт на пряката разменна търговия. На мястото на своето производство златото е стока, както и всяка друга стока. Неговата относител-

на стойност, както и тази на желязото или на всяка друга стока, се изразява тук в онези количества, в които те взаимно се разменят. Но в процеса на обръщението тази операция е вече приета като предпоставка; неговата собствена стойност е вече дадена в цените на стоките. Затова нищо не може да бъде по-погрешно от представата, че *в процеса на обръщението* златото и стоката встъпват в отношението на пряката разменна търговия и че следователно тяхната относителна стойност се установява чрез тяхната размяна като прости стоки. Ако изглежда, че в процеса на обръщението златото се разменя срещу стоките просто като стока, тази привидност произлиза просто оттам, че в цените определено количество стока е вече приравнено към определено количество злато, т.е. че е вече отнесено към златото като към пари, като към всеобщ еквивалент, и *поради това* е непосредствено разменимо с него. Доколкото цената на една стока се *реализира* в злато, стоката се разменя срещу златото като стока, като отделна материализация на работното време, но доколкото в злато се реализира нейната *цена*, стоката се разменя срещу златото не вече като стока, а като пари, т.е. тя се разменя срещу златото като всеобща материализация на работното време. Но и в двете тези отношения количеството злато, срещу което се разменя стоката в процеса на обръщението, не се определя от размяната, а, напротив, размяната се определя от цената на стоката, т.е. от нейната разменна стойност, оценена в злато.*

В процеса на обръщението златото се явява в ръцете на всеки като резултат от продажбата $C - P$. Но тъй като $C - P$, продажбата, е същевременно и $P - C$, покупката, явно е, че докато C , стоката, от която започва процесът, извършва своята първа метаморфоза, другата стока, която ѝ противостои като краен член P , извършва своята втора метаморфоза и следователно преминава през втората половина на обръщението, докато първата стока се намира още в първата половина на своя път.

Като резултат от първия процес на обръщението, на продажбата, се получава изходната точка на втория процес, парите. На мястото на стоката в нейната първоначална форма е застанал

* Това, разбира се, не пречи пазарната цена на стоките да стои под или над тяхната стойност. Обаче това съображение е чуждо на простото обръщение и се отнася до една съвсем друга сфера, която предстои да бъде разгледана по-късно, когато ще изследваме отношението между стойността и пазарната цена.

нейният златен еквивалент. Този резултат може да образува на първо време точка на покой, тъй като стоката, в тази нейна форма, притежава трайно съществуване. Стоката, която в ръцете на своя притежател не беше потребителна стойност, е сега във винаги използвана форма, тъй като е винаги разменяема, и от обстоятелствата зависи кога и в коя точка на повърхността на стоковия свят тя пак ще влезе в обръщението. Нейната фаза на златен пашкул образува самостоятелен период в нейния живот, в който тя може да остане по-късо или по-дълго време. Докато в разменната търговия размяната на една отделна потребителна стойност е непосредствено свързана с размяната на друга отделна потребителна стойност, тук общият характер на създаващия разменната стойност труд се проявява в отделянето и в безразличното разпадане на актовете на покупката и продажбата.

П – С, покупката, е обратното движение на *С – П*, а едновременно с това – втората, или заключителна метаморфоза на стоката. Като злато, или в нейното съществуване на всеобщ еквивалент, стоката може непосредствено да бъде представена в потребителните стойности на всички други стоки, които в своите цени се стремят към златото като към своя откъснат живот, но заедно с това посочват и височината на нотата, в която то трябва да звънне, за да скочат техните тела – потребителните стойности – на страната на парите, а душата им – разменната стойност – да скочи в самото злато. Всеобщият продукт на отчуждаването на стоките е абсолютно отчуждаемата стока. Не съществува вече качествено, а само количествено ограничение за превръщането на златото в стока, ограничението на неговото собствено количество, или величината на неговата стойност. „Всичко може да се купи със сухи пари.“ Докато в движението *С – П* стоката чрез отчуждаването ѝ като потребителна стойност реализира своята собствена цена и потребителната стойност на чуждите пари, в движението *П – С* тя реализира чрез отчуждаването ѝ като разменна стойност своята собствена потребителна стойност и цената на другата стока. Ако посредством реализирането на своята цена стоката едновременно превръща и златото в действителни пари, тя посредством обратното си превръщане превръща златото в своето собствено самоизчезващо парично битие. Тъй като стоковото обръщение има за предпоставка развито разделение на труда, следователно многостранност на по-

требностите на отделния индивид, обратно пропорционална на едностранността на неговия продукт, покупката $P - C$ ту ще се представи като уравнение с един стоков еквивалент, ту ще се раздружи в редица стокови еквиваленти, определена от кръга от потребностите на купувача и от величината на неговата парична сума. Както продажбата е едновременно и покупка, така и покупката е едновременно и продажба, $P - C$ е едновременно и $C - P$, обаче тук инициативата принадлежи на златото или на купувача.

Ако се върнем сега към цялостното обръщение $C - P - C$, ще се окаже, че в него една стока преминава през цялата редица свои метаморфози. Но в същото време, докато тя започва първата половина на обръщението и извършва първата метаморфоза, друга стока влиза във втората половина на обръщението, извършва своята втора метаморфоза и излиза от обръщението, и обратно – първата стока влиза във втората половина на обръщението, извършва своята втора метаморфоза и излиза от обръщението, докато в същото време трета стока влиза в обръщението, преминава първата половина от своя път и извършва първата метаморфоза. Следователно цялостното обръщение $C - P - C$ като цялостна метаморфоза на една стока е винаги едновременно и краят на цялостната метаморфоза на друга стока, и началото на цялостната метаморфоза на трета стока, т.е. една редица без начало и без край. Нека за по-голяма прегледност, за да можем да различаваме стоките, да означим по различен начин C в двата крайни члена, например $C' - P - C''$. Всъщност първото звено $C' - P$ има за предпоставка, че P е резултат на друго $C - P$, следователно самото то е само последното звено от $C - P - C'$, докато пък второто звено $P - C''$ в своя резултат е $C'' - P$, следователно се представя самото то като първо звено от $C'' - P - C'''$, и т. н. По-нататък се оказва, че последното звено $P - C$, макар P да е резултат само на една продажба, може да се представи като $(P - C') + (P - C'') + (P - C''')$ и т. н., следователно може да се раздружи на маса покупки, т.е. на маса продажби, т.е. на маса първи звена от нови цялостни метаморфози на стоки. Тъй че ако цялостната метаморфоза на една отделна стока се представя не само като звено на верига от метаморфози без начало и без край, но и като звено на много такива вериги, процесът на обръщението на стоковия свят се представя – тъй като

всяка отделна стока преминава през обръщението $C - P - C$ – като безкрайно сложна плетеница от вериги на това движение, което постоянно завършва и постоянно започва отново в безкрайно много различни точки. Обаче едновременно с това всяка отделна покупка или продажба съществува като безразличен и изолиран акт, чийто допълнящ акт може да бъде отделен от него по време и пространство и затова не е длъжен да се присъедини непосредствено към него като негово продължение. Тъй като всеки отделен циркуляционен процес $C - P$ и $P - C$ образува – като превръщане на една стока в потребителна стойност, а друга стока в пари, като първи и втори стадий на обръщението – в две направления самостоятелна точка на покой, а, от друга страна, всички стоки започват своята втора метаморфоза и заемат отправната точка на втората половина на обръщението в общата за тях форма на всеобщия еквивалент, т.е. на златото, в действителното обръщение едно произволно $P - C$ се нарежда до едно произволно $C - P$, втората глава от житието на една стока до първата глава от житието на друга стока. Например *A* продава желязо за 2 ф. ст., следователно извършва $C - P$, или първата метаморфоза на стоката желязо, но отлага покупката за по-късно време. В същото време *B*, който преди 14 дни е продал 2 квартера пшеница за 6 ф. ст., купува със същите 6 ф. ст. сако и панталон от „Мозес и син“, следователно извършва $P - C$, или втората метаморфоза на стоката пшеница. Тези два акта $P - C$ и $C - P$ се явяват тук само като звена на една верига, защото в P , в златото, всяка стока изглежда като всяка друга и защото по златото не се познава дали е метаморфозизирано желязо или метаморфозизирана пшеница. Следователно $C - P - C$ се представя в действителния циркуляционен процес като безкрайно случайна успоредност и последователност на пъстро разхвърляни звена на различни цялостни метаморфози. По този начин действителният процес на обръщение *се явява* не като цялостна метаморфоза на стоката, не като нейно движение през противоположни фази, а като прост агрегат от множество покупки и продажби, протичащи случайно едновременно или последователно. По този начин е заличена определеността по форма на процеса, и то толкова повече, че всеки отделен акт на обръщението, например продажбата, е в същото време и своята противоположност, покупка, и обратно. От друга страна, процесът на

обръщението е движение на метаморфозите на стоковия свят и затова трябва да се отрази това движение и в своето цялостно движение. Как той го отразява, ще разгледаме в следващия раздел. Тук нека отбележим още само, че в $C - П - C$ двата крайни члена C по формата си не се намират в еднакво отношение спрямо $П$. Първото C се отнася като отделна стока към парите като към всеобща стока, докато парите като всеобща стока се отнасят към второто C като към единична стока. По тази причина $C - П - C$ може абстрактно логически да се сведе до заключителната форма $O - B - E$, при която отделността образува първия краен член, всеобщността – свързващия среден член и единичността – последния краен член.

Притежателите на стоки са влезли в процеса на обръщението просто като пазители на стоки. В този процес те се противопоставят един на друг, в противоположната форма на купувачи и продавачи, единият във вид на персонифицирана буца захар, а другият във вид на персонифицирано злато. Щом буцата захар се превърне в злато, продавачът се превръща в купувач. Следователно тези определени социални характери не произлизат в никой случай от човешката индивидуалност изобщо, а от разменните отношения между хората, които произвеждат своите продукти в определената форма на стока. В отношението между продавача и купувача толкова малко са изразени чисто индивидуални отношения, че двамата могат да влязат в това отношение само доколкото техният индивидуален труд е отречен, т.е. доколкото става пари като *не*индивидуален труд. Ето защо колкото глупаво е да се схващат тези икономически буржоазни характери на продавач и купувач като вечни обществени форми на човешката индивидуалност, толкова погрешно е да бъдат облети в сълзи като премахване на индивидуалността.* Те са не-

* Колко дълбоко наранява красивите души дори съвсем повърхностната форма на антагонизма, който се изразява в покупката и продажбата, показва следната извадка от книгата на господин *Исак Перейра* „Leçons sur l'industrie et les finances“, Paris, 1832 („Лекции по индустрията и финансите“, Париж, 1832). Обстоятелството, че същият този Исак е прословутият като основател и диктатор на „Crédit Mobilier“²⁴ парижки борсов вълк, показва същевременно какво значение има сантименталната критика на политическата икономия. Господин Перейра, тогава апостол на Сен Симон, казва: „Индивидите разменят помежду си продуктите на своите съответни производства вследствие на това, че те са изолирани, отделени един от друг, било в своя труд, било за консумация. От необходимостта за размяна

обходимо изображение на индивидуалността върху основата на определена степен на обществения производствен процес. При това в противоположност между купувач и продавач антагонистичната природа на буржоазното общество се изразява още толкова повърхностно и формално, че тази противоположност принадлежи и на предбуржоазни форми, тъй като тя изисква само индивидите да се отнасят един към друг като притежатели на стоки.

Ако разгледаме сега резултата от $C - P - C$, той се свежда до обмяна на веществата $C - C$. Разменена е стока срещу стока, потребителна стойност срещу потребителна стойност, а превръщането на стоката в пари, или стоката като пари, служи само за опосредстване на този обмен на веществата. По този начин парите се явяват само като *средство за размяна* на стоките, но не като средство за размяна изобщо, а средство за размяна, характеризирано чрез процеса на обръщението, т.е. *средство за обръщение*.*

От обстоятелството, че процесът на стокото обръщение угадва в $C - C$ и поради това изглежда да е само разменна търговия, извършена при посредничеството на парите, или че изобщо $C - P - C$ не само не се разпада на два изолирани процеса, но заедно с това изразява и тяхното подвижно единство, да се прави заключение, че съществува само единството, а не и разделението между покупката и продажбата, е начин на мислене, чието критикуване спада към логиката, но не и към икономиката. Както разделението между покупка и продажба в процеса на размяната взривява местните първобитни, традиционно сми-

произхожда необходимостта да се определи относителната стойност на предметите. Ето защо идеите за стойността и размяната са тясно свързани и изразяват и двете в своята актуална форма индивидуализъм и антагонизъм... Определянето на стойността на продуктите става само защото има покупки и продажби, с други думи – антагонизъм между различните членове на обществото. Интерес към цената и стойността има само там, където има продажба и покупка, т.е. където всеки индивид е принуден да се бори, за да се снабди с предметите, необходими за поддържане на своето съществуване.“ (Пак там, с. 2, 3 и сл.)

* „Парите са само средство и движеща сила, докато стоките, полезни за живота, са само крайна цел.“ *Боагилбер*. Търговията на дребно във Франция, 1967, в сборника на Йожен Дер „Икономисти финансисти от XVIII век“, т. I, Париж, 1843, с. 210.

рени и добродушно глупави прегради на обществения обмен на веществата, така то е същевременно и всеобщата форма на разкъсване на принадлежащите един към друг негови моменти и на тяхното противопоставяне един на друг, с една дума, то е общата възможност на търговските кризи, обаче само защото противоположността между стока и пари е абстрактната и всеобща форма на всички противоположности, съдържащи се в буржоазния труд. Ето защо може да има парично обръщение без кризи, но не може да има кризи без парично обръщение. Обаче това означава само, че там, където основаният върху частната размяна труд дори още не се е развил до образуване на пари, той не може естествено да породи такива явления, които имат за предпоставка пълно развитие на буржоазния производствен процес. Оттук може да се измери дълбочината на критиката, която чрез премахването на „привилегията“ на благородните метали и чрез една така наречена „рационална практична система“ иска да отстрани „недъзите“ на буржоазното производство. От друга страна, като образец на икономическата апологетика е достатъчно да се приведе един израз, за който се носи славата, че е необикновено остроумен. *Джеймс Мил*, бащата на известния английски икономист Джон Стюарт Мил, казва:

„Не може никога да има липса на купувачи за всички стоки. Който и да предлага една стока за продажба, иска да получи в замяна на това друга стока и затова е купувач поради самия факт, че е продавач. Ето защо купувачите и продавачите на всички стоки, взети заедно, трябва да поддържат равновесието по силата на една метафизическа необходимост. Затова, ако за една стока има повече продавачи, отколкото купувачи, за друга стока трябва да има повече купувачи, отколкото продавачи.“*

* През ноември 1807 г. в Англия излязло от печат едно съчинение на Уилям Спенс под заглавие „Britain independent of commerce“ [„Британия независима от търговията“], чийто принцип Уилям Кобет развил по-нататък в своя „Political Register“ [„Политически регистър“] в по-драстичната форма на „Perish commerce“ [„Долу търговията“]. В отговор на това Джеймс Мил публикувал през 1808 г. своето съчинение „Deffence of Commerce“²⁵, в което вече се съдържа приведенят аргумент, взет в текста от неговите „Elements of Political Economy“ [„Основи на политическата икономия“]. В своята полемика със Сисмонди и Малтус върху търговските кризи Ж. Б. Сей си присвоил тази прилична находка и понеже би било невъзможно да се каже с какво ново хрумване този комичен „prince de la science“ [принц на науката] е обогатил политическата икономия – неговата за-

Мил възстановява равновесието, като превръща процеса на обръщението в непосредствена разменна търговия, но затова пък по контрабанден начин вмъква в непосредствената размяна взетите от процеса на обръщението фигури на купувача и продавача. Казано на неговия забъркан език, в такива моменти, когато всички стоки са непродваеми, както например в Лондон и Хамбург в определени моменти на търговската криза през 1857–1858 г., има действително повече купувачи, отколкото продавачи на *една стока*, на *парите*, а повече продавачи, отколкото купувачи на *всички други видове пари*, на стоките. Метафизическото равновесие на покупките и продажбите се ограничава с това, че всяка покупка е продажба и всяка продажба е покупка, което не е никакво утешение за онези пазители на стоки, които не стигат до продажбата и следователно и до покупката.*

Разделението между продажба и покупка дава възможност покрай истинската търговия да се правят маса привидни сделки преди окончателната размяна между стокотроизводителите и консуматорите на стоки. По този начин то дава възможност на маса паразити да проникват в процеса на производството и да

слуга се състояла по-скоро в безпристрастието, с което той еднакво погрешно е разбирал своите съвременници Малтус, Сисмонди и Рикардо, – неговите континентални почитатели го разтръбили като откривател на онова съкровище относно метафизическото равновесие на покупките и продажбите.

* „Начинът, по който икономистите представят различните определения на формата на стоките, може да се види от следните примери:

„Ако притежаваме пари, достатъчно е да извършим само една размяна, за да получим желанния предмет, докато с други излишни нам продукти трябва да извършим две размени, от които първата (получаването на пари) е несравнено по-трудна от втората.“ (*Opdyke, G. A Treatise on Political Economy. New York, 1851, 287–288. [Ъндайк, Д. Трактат върху политическата икономия. Ню Йорк, 1851, 287–288].*)

„По-голямата продаваемост на парите е именно ефект, или естествено следствие, от по-малката продаваемост на стоките.“ (*Corbet, Th. An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals etc. London, 1841, p. 117. [Корбет, Т. Изследване на причините и формите на националното богатство и т. н. Лондон, с. 117].*) „Парите притежават способността винаги да са разменими срещу това, което измерват.“ (*Bosanquet. Metallic, Paper and Credit Currency etc. London, 1842, p. 100. [Бозанкет. Метални, книжни и кредитни пари и т.н. Лондон, 1842, с. 100].*)

„Парите могат всякога да купят други стоки, докато другите стоки не всякога могат да купят пари.“ (*Tooke, Th. An Inquiry into the Currency Principle, 2 ed. London, 1844, p. 10. [Тук, Т. Изследване на законите на паричното обръщение, 2-ро изд. Лондон, 1844, с. 10].*)

експлоатират това разделение. Но това пак означава само, че заедно с парите като всеобща форма на буржоазния труд е дадена и възможността за развитие на неговите противоречия.

б) ОБРЪЩЕНИЕТО НА ПАРИТЕ

Действителното обръщение се представя преди всичко като маса случайно протичащи успоредно покупки и продажби. Както при покупката, тъй и при продажбата отношението, в което стоката и парите взаимно си противостоят, остава винаги същото: продавачът – на страната на стоката, купувачът – на страната на парите. Затова парите като средство за обръщение се явяват винаги като *покупателно средство*, вследствие на което техните различни предназначения в противоположните фази на стоковата метаморфоза са станали неузнаваеми.

Парите преминават в ръцете на продавача в същия акт, в който стоката преминава в ръцете на купувача. Следователно стоката и парите се движат в противоположни посоки и тази смяна на местата, при която стоката преминава на едната, а парите на другата страна, се извършва едновременно в неопределено много точки по цялата повърхност на буржоазното общество. Обаче първата крачка, която стоката прави в обръщението, е същевременно и нейната последна крачка.* Независимо от това, дали тя се придвижва от мястото си, защото златото се привлича от нея ($C - P$) или защото тя се привлича от златото ($P - C$), с едно придвижване, с една смяна на мястото, тя преминава от обръщението в консумацията. Обръщението е непрекъснато движение на стоки, но винаги на други стоки, а всяка стока се движи само веднъж. Всяка стока започва втората половина от своето обръщение не като същата стока, а като друга стока, като злато. Следователно движението на метаморфозизираната стока е движение на златото. Една и съща монета, или идентичният златен индивид, който в акта $C - P$ е сменил веднъж мястото си с една стока, се явява обратно отново като изходна точка на

* Една и съща стока може да бъде много пъти купена и продадена отново. Тогава тя не циркулира като проста стока, а с едно предназначение, което не съществува от гледището на простото обръщение, на простата противоположност между стока и пари.

$P - C$ и разменя по тоя начин за втори път мястото си с друга стока. Както преди тя преминава от ръцете на купувача B в ръцете на продавача A , сега тя преминава от ръцете на превърналия се в купувач A в ръцете на B . Така че движението на формите на стоката, нейното превръщане в пари и нейното обратно превръщане от пари, или движението на цялата метаморфоза на стоката, се представя като външно движение на една и съща монета, която два пъти сменя мястото си с две различни стоки. Колкото разпокъсано и случайно да протичат една до друга покупките и продажбите, все пак в действителното обръщение винаги стои продавач срещу купувач, а парите, които застават на мястото на продадената стока, трябва вече да са разменили веднъж мястото си с друга стока, преди да са дошли в ръцете на купувача. От друга страна, те по-рано или по-късно пак преминават от ръцете на продавача, станал купувач, в ръцете на нов продавач и в това често повтаряне на тази смяна на места парите изразяват преплитането на стоките метаморфози. Следователно едни и същи монети се придвижват от едно място на обръщението към друго, винаги в обратна посока на раздвижените стоки, едни по-бързо, други по-бавно, и по този начин описват по-дълга или по-къса дъга на обръщението. Тези различни движения на една и съща монета могат да следват едно след друго само във времето, така както, обратно, многочислеността и разпокъсаността на покупките и продажбите се проявяват в еднократна смяна на местата между стоки и пари, протичаща едновременно и пространствено паралелно.

В своята проста форма стокото обръщение $C - P - C$ се извършва при преминаването на парите от ръцете на купувача в ръцете на продавача и от ръцете на продавача, станал купувач, в ръцете на нов продавач. C това се извършва метаморфозата на стоката, а следователно и движението на парите, доколкото то е неин израз. Но тъй като трябва да се произвеждат все нови потребителни стойности като стоки, а следователно и все отново да се хвърлят в обръщението, $C - P - C$ се повтаря и подновява от страна на едни и същи стокоприитежатели. Парите, които те са изразходвали като купувачи, се връщат в ръцете им, щом те се появят отново като продавачи на стоки. По този начин постоянното възобновяване на стокото обръщение се отразява в това, че парите не само постоянно се търкалят от ръка в ръка

по цялата повърхност на буржоазното общество, но и описват същевременно множество различни малки кръгообращения, изхождайки от безкрайно различни точки и връщайки се към същите точки, за да повторят отново същото движение.

Тъй като промяната на стоковата форма се явява като проста смяна на местата на парите и непрекъснатостта на движението на обръщението изцяло пада на страната на парите – защото стоката прави винаги само една крачка в противоположната посока на парите, а парите винаги правят втората крачка вместо стоката и казват *Б*, където стоката е казала *А*, – цялото движение *изглежда* да изхожда от парите, макар че при продажбата стоката притегля парите от тяхното място, следователно привежда парите в обръщение също така, както при покупката парите привеждат в обръщение стоката. Освен това, тъй като парите противостоят на стоката винаги в едно и също отношение като *покупателно средство*, но в качеството си на такова те движат стоките само чрез реализирането на тяхната цена, цялото движение на обръщението се явява така, че парите сменят мястото си със стоките, реализирайки техните цени било в едновременно паралелно протичащи отделни актове на обръщението, било последователно, при което една и съща монета реализира една подир друга цените на различни стоки. Ако разгледаме например $C - P - C' - P - C'' - P - C'''$ и т.н. без оглед на качествените моменти, които в действителния процес на обръщението стават неузнаваеми, виждаме само една и съща монотонна операция. След като са реализирали цената на *C*, *P* реализират една подир друга цените на $C' - C''$ и т.н., а стоките $C' - C'' - C'''$ и т.н. идват винаги на онова място, което напускат парите. И така изглежда, че парите привеждат стоките в обръщение, като реализират техните цени. В тази функция на реализиране на цените самите пари постоянно циркулират, при което те ту сменят само веднъж мястото си, ту преминават една дъга на обръщението, ту описват малък кръг, в който изходната точка съвпада с точката на връщането. Като средство за обръщение парите имат свое собствено обръщение. Поради това движението на формите на стоките, които се намират в процес на обръщение, се явява като собствено движение на парите, което спомага за размяната на неподвижните сами по себе си стоки. Следователно движението на циркулационния процес на стоките се представя в дви-

жението на парите като средство за обръщение – в *паричното обръщение*.

Както стокопритежателите представяха продуктите на своя частен труд като продукти на общественя труд, превръщайки едно нещо, златото, в непосредствено битие на всеобщото работно време, а затова и в пари, така и сега тяхното собствено всестранно движение, чрез което те спомагат за обмяна на веществата на техните различни видове труд, им се противопоставя като своеобразно движение на едно нещо, като обръщение на златото. Самият обществен характер на движението е за стокопритежателите, от една страна, външна необходимост, от друга страна – само формален способстващ процес, който дава възможност на всеки индивид срещу онази потребителна стойност, която хвърля в обръщението, да изтегли от нея други потребителни стойности, имащи същата стойност. Потребителната стойност на стоката започва с излизането ѝ от обръщението, докато потребителната стойност на парите като средство за обръщение е само тяхно обръщение. Движението на стоката в обръщението е само изчезващ момент, докато неуморното обикаляне в нея става функция на парите. Тази тяхна своеобразна функция в процеса на обръщението придава на парите като средство за обръщение нова определеност по форма, която сега трябва да бъде разгледана по-подробно.

Преди всичко ясно е, че паричното обръщение е едно безкрайно разпокъсано движение, тъй като в него се отразява безкрайната раздробеност на циркулационния процес на покупки и продажби и безразличното разпадане на допълнящите се фази на стоковата метаморфоза. Наистина, в малките кръгообращения, при които изходната точка съвпада с точката на връщането, се разкрива едно завиващо назад движение, действително кръгово движение, но изходните точки са точно толкова, колкото са и стоките, и вече поради тяхното неопределено множество тези кръгообращения се изплъзват от всеки контрол, измерване или изчисление. Също тъй и времето между отдалечаването и връщането в изходния пункт не е определено. Безразлично е и това, дали в даден случай се описва такова кръгообращение или не. Няма по-всеизвестен икономически факт от този, че някой може да изразходва пари с едната ръка, без да ги получи обратно с другата. Парите излизат от безкрайно различни точки и се връ-

щат в безкрайно различни точки, но съвпадането на изходната точка с точката на връщането е случайно, защото в движението $C - P - C$ обратното превръщане на купувача в продавач не е необходимо условие. Но паричното обръщение още по-малко представлява такова движение, което като лъчи от един център се разпръсква към всички точки на периферията и се връща от всички точки на периферията към същия център. Така нареченото кръгообращение на парите, както се рисува във въображението, се ограничава с това, че във всички точки се вижда появяването и изчезването им, тяхната неуморна смяна на места. В една по-висша опосредствана форма на паричното обръщение, например в банкнотното обръщение, ще установим, че условията на изразходването на парите включват условията на тяхното възвръщане. Напротив, при простото парично обръщение превръщането на един и същ купувач в продавач е само случайно. Там, където в нея се виждат действителни кръгови движения с постоянен характер, те са само отражение на по-дълбоки производствени процеси. Например фабрикантът изтегля в петък пари от своя банкер, изплаща ги в събота на своите работници, те веднага плащат по-голямата част от тези пари на бакали и т.н., а последните ги занасят в понеделник обратно на банкера.

Видяхме, че при онези покупки и продажби, които в пространството стават пъстро една до друга, парите едновременно реализират дадена маса цени и само веднъж сменят мястото си със стоките. Но, от друга страна, доколкото в движението на парите се проявява движението на цялостните метаморфози на стоките и преплитането на тези метаморфози, една и съща монета реализира цените на различни стоки и по този начин извършва по-голям или по-малък брой обръщения. Следователно, ако вземем процеса на обръщението в една страна за даден период от време, например за един ден, количеството злато, което е нужно за реализиране на цените, а оттук и за обръщението на стоките, ще бъде определено от два момента: от една страна, от общата сума на тези цени, от друга страна, от средния брой на обръщенията на едни и същи златни монети. Този брой на обръщенията, или скоростта на паричното обръщение, е от своя страна също така определен, или изразява само онази средна скорост, с която стоките преминават различните фази на своите метаморфози, с която тези метаморфози се продължават като

верига и с която стоките, преминали вече своите метаморфози, се заместват в процеса на обръщението от нови стоки. Следователно, докато при определянето на цените разменната стойност на всички стоки е била идеално превърната в дадено количество злато с еднакво голяма стойност, а в двата изолирани акта на обръщението $P - C$ и $C - P$ една и съща стойност е съществувала два пъти, на едната страна като стока, на другата страна като злато, битието на златото като средство за обръщение не е определено чрез неговото изолирано отнасяне към отделните неподвижни стоки, от неговото подвижно битие в движещия се стокосв свят; от неговата функция да изразява при смяната на мястото си промяната на стокосвите форми, следователно чрез скоростта на смяната на своите места да изразява скоростта на промяната на стокосвите форми. И тъй неговата действителна наличност в процеса на обръщението, т.е. действителната маса злато, която се намира в обръщение, е следователно определена от функциониращото битие на златото в самия цялостен процес.

Предпоставка за паричното обръщение е стокосвото обръщение и при това парите привеждат в обръщение такива стоки, които имат цени, т.е., които вече са идеално приравнени към определени количества злато. При определянето на цените на самите стоки величината на стойността на служещото за единица мярка количество злато, или стойността на златото, е приета като дадена. При тази предпоставка следователно количеството на необходимото за обръщение злато е определено преди всичко от цялата сума на стокосвите цени, подлежащи на реализиране. Но самата тази цяла сума е определена: 1) от равнището на цените, от относително по-високото или по-ниското равнище на оценените в злато разменни стойности на стоките и 2) от масата на стоките, циркулиращи по определени цени, т.е. от масата на покупките и продажбите по дадени цени.* Ако един

* Паричната маса е без значение, „стига да има достатъчно за поддържане на цените, съответстващи на стоките“. *Боагилбер*, цит. съч., с. 209. „Ако обръщението на стоки за 400 милиона ф. ст. изисква една маса злато за 40 милиона и тази пропорция от 1/10 е била адекватното ниво, тогава, в случай че стойността на циркулиращите стоки се повиши по естествени причини на 450 милиона, масата злато, за да остане на своето ниво, би трябвало да нарасне на 45 милиона.“ *Blake, W. Observations on the effects produced by the expenditure of Government etc. London, 1823, p. 80.* [*Блейк, У.* Бележки за действието на правителствените разходи и т.н. Лондон, 1823, с. 80.]

квартер пшеница струва 60 шил., необходимо е два пъти повече злато, за да бъде той пуснат в обръщение, или за да бъде реализирана цената му, отколкото ако той струваше само 30 шил. За обръщението на 500 квартера по 60 шил. е необходимо два пъти повече злато, отколкото за обръщението на 250 квартера по същата цена. Най-после, за обръщението на 10 квартера по 100 шил. е нужно само половината от златото, необходимо за обръщението на 40 квартера по 50 шил. Оттук следва, че нужното за обръщението количество злато може да спадне въпреки повишаването на цените, ако масата на пуснатите в обръщението стоки се намали в по-голяма пропорция, отколкото е пораснала цялата сума на цените, и, обратно, че масата на средствата за обръщение може да се увеличи, ако масата на пуснатите в обръщение стоки спадне, но сумата на техните цени се увеличи в по-голяма пропорция. Добри детайлни изследвания на англичани показаха например, че в Англия през първия стадий на поскъпването на житните храни се увеличава масата на циркулиращите пари, защото сумата на цените на намалените количества пшеница е по-голяма, отколкото е била сумата на цените на по-голямата маса житни храни, а заедно с това за известно време обръщението на масата останали стоки спокойно продължава по техните стари цени. Напротив, в един по-късен стадий на поскъпването на житните храни масата на циркулиращите пари намалява или защото наред с пшеницата се продават по-малко други стоки по старите цени, или защото се продават пак толкова стоки, но на по-ниски цени.

Но както видяхме, количеството на циркулиращите пари не е определено само от цялата сума на стоковите цени, подлежащи на реализиране, но същевременно и от скоростта, с която парите се обръщат, или с която те в даден период време извършват операцията на това реализиране. Ако един и същ sovereign в един и същ ден направи 10 покупки, всяка от които по цена от един sovereign, следователно, ако той премине 10 пъти от ръка в ръка, той извършва точно същата операция, както 10 sovereign, от които всеки един извършва само обръщение в един ден.* Следователно скоростта в обръщението на златото може да замести

* Скоростта на паричното обръщение, а не количеството на метала прави парите да изглеждат повече или по-малко“ (*Галиани*. Цит. съч., с. 99).

неговото количество, или битието на златото в процеса на обръщението не се определя само от неговото битие на еквивалент наред със стоката, а също и от неговото битие вътре в движението на стоковата метаморфоза. Обаче скоростта на паричното обръщение замества само до известна степен неговото количество, тъй като във всеки даден момент се извършват в пространството една до друга безкрайно разпокъсани покупки и продажби.

Ако всички цени на циркулиращите стоки се повишат, но в по-малка пропорция, отколкото нараства скоростта на паричното обръщение, масата на средствата за обръщение ще се намали. Обратно, ако скоростта на обръщението се намали в по-голяма пропорция, отколкото е спаднала общата цена на циркулиращата стокова маса, ще се увеличи масата на средствата за обръщение. Растящо количество на средствата за обръщение при всеобщо спадащи цени или намаляващо се количество на средствата за обръщение при всеобщо повишаващи се цени е едно от най-добре установените явления в историята на стоковите цени. Обаче причините, които предизвикват повишаването на равнището на цените и едновременно с това още по-голямо повишаване на степента на скоростта на паричното обръщение, както и обратното движение, не спадат към областта на разглеждането на простото обръщение. Като пример може да се посочи, че между другото през периоди, когато кредитът преобладава, скоростта на паричното обръщение расте по-бързо, отколкото цените на стоките, а при намаляващ се кредит цените на стоките спадат по-бавно, отколкото скоростта на обръщението. Повърхностният и формален характер на простото парично обръщение проличава именно в това, че всички моменти, които определят броя на средствата за обръщение, като например масата на циркулиращите стоки, цените, повишаването или спадането на цените, броя на едновременните покупки и продажби, скоростта на паричното обръщение, зависят от процеса на метаморфоза на стоковия свят, който от своя страна зависи от целия характер на начина на производството, количеството на населението, отношението между града и селото, развитието на транспортните средства, по-голямото или по-малкото разделение на труда, кредита и т.н., накратко, от обстоятелствата, които всички лежат *вън* от простото парично обръщение и само се отразяват в него.

Следователно, ако скоростта на обръщението е предпоставена, масата на средствата за обръщение е определена просто от цените на стоките. Поради това цените не са високи или ниски, защото има в обръщение повече или по-малко пари, а има повече или по-малко пари в обръщение, защото цените са високи или ниски. Това е един от най-важните икономически закони, подробно доказване на който с помощта на стоковите цени е може би единствената заслуга на английската политическа икономия след Рикардо. Ако опитът показва, че равнището на металното обръщение, или масата на циркулиращото в дадена страна злато или сребро, наистина е изложено на временни отливи и приливи, а понякога на твърде силни отливи и приливи*, но все пак, общо взето, остава постоянно за по-дълги периоди, а отклоненията от средното равнище продължават само в слаби колебания, това явление се обяснява просто с противоречивия характер на обстоятелствата, които определят масата на циркулиращите пари. Едновременното изменение на тези условия парализира дейността им и оставя всичко по старому.

Законът, според който при дадена скорост на паричното обръщение и при дадена сума на стоковите цени е определено количеството на циркулиращите средства, може да се изрази и така, че когато са дадени разменните стойности на стоките и средната скорост на техните метаморфози, количеството на циркулиращото злато зависи от неговата собствена стойност. Ето защо, ако стойността на златото, т.е. необходимото за неговото производство работно време се увеличи или намали, стоковите цени ще се повишат или спаднат обратно пропорцио-

* Пример за необикновено спадане на металната циркулация под нейното средно равнище даде Англия през 1858 г., нещо, което се вижда от следната извадка от лондонското списание „Economist“²⁶: „От самата природа на нещата“ (а именно от разпокъсания характер на простото обръщение) „е невъзможно да се получат точни данни за количеството налични пари, които флукутират на пазара и в ръцете на класите, които не вършат банкови сделки. Но може би активността или безактивността на монетните дворове на големите търговски нации е един от най-добрите показатели за изменението на това количество. Секат се много монети, когато са нужни много, и малко – когато са нужни малко... В английския монетен двор са насечени монети: през 1855 г. – 9 245 000 ф. ст., през 1856 г. – 6 476 000 ф. ст., през 1857 г. – 5 293 858 ф. ст. През 1858 г. монетният двор почти не е работил.“ („Economist“, 10 юли 1858 г.) Обаче в същото време в трезорите на банката лежаха около 18 милиона ф. ст. злато.

нално, а на това всеобщо повишаване или спадане на цените при неизменна скорост на обръщението ще съответства по-голяма или по-малка маса злато, необходимо за обръщението на една и съща маса стоки. Същата промяна щеше да настъпи, ако старата мярка на стойностите се измерваше от някой метал с по-голяма или по-малка стойност. По тази причина Холандия, когато – ръководена от нежно внимание към кредиторите на държавата и от страх пред последиците от откриването на калифорнийските и австралийските златни залежи – замени златните пари със сребърни, трябваше, за да може да движи същата маса стоки, да пусне в обръщението 14 до 15 пъти повече сребро, отколкото беше по-преди златото.

От зависимостта на количеството на циркулиращото злато от променливата сума на стоковите цени и от променливата скорост на обръщението следва, че масата на металните средства за обръщение трябва да бъде способна за свиване и разширяване или че – съответно на потребностите на процеса на обръщението – златото трябва ту да влиза, ту да излиза от него. Как самият процес на обръщението осъществява тези условия, ще видим по-късно.

с) МОНЕТАТА. СТОЙНОСТНИЯТ ЗНАК

В своята функция на средство за обръщение златото получава свой собствен Фаçon* – то става *монета*. За да не се задържа обръщението му поради технически затруднения, то бива насичано на монети съответно на мащаба на парите за смятане. Късове злато, чийто релефен надпис и форма показват, че съдържат същите тегловни части от златото, означени в паричните наименования за смятане като ф. ст., шилинг и т.н., са монети. Както определянето на цената на монетите, така и техническата операция по сеченето на монетите се пада по наследство на държавата. Парите като монети, също както и пари за смятане, получават *местен и политически характер*, говорят на различни езици и носят различни национални униформи. Ето защо сферата, в която парите са в обръщение като монети, се отделя от *всеобщото* обръщение на стоковия свят като *вътрешно* стоково обръщение, ограничено в пределите на една държава.

* Форма (б. ред.).

Впрочем златото на кюлче и златото като монета се различават не повече, отколкото неговото монетно и неговото тегловно наименование. Това, което в последния случай е разлика в наименованията, сега се явява само като разлика във формата. Златната монета може да бъде хвърлена в тигела за претопяване и с това да се превърне пак в злато *sans phrase*^{*}, както и обратно; достатъчно е златното кюлче да бъде изпратено в монетния двор, за да получи формата на монети. Превръщането и обратното превръщане от една форма в друга се явява като чисто техническа операция.

За 100 фунта, или 1200 унции тегло 22-каратово злато, се получават от английския монетен двор 4672½ ф. ст., или златни соверейна, и ако тези соверейни се поставят в едното блюдо на везните, а в другото – 100 фунта злато на кюлче, те ще тежат еднакво и с това се доказва, че соверейнът е само означената в английската монетна цена тегловна част злато със своя форма и свой щемпел. Тези 4672½ златни соверейна се пускат от различни места в обръщението и подхванати от него, извършват за един ден определен брой обръщания, един соверейн повече, а друг по-малко. Ако средният брой на всекидневните обръщания на всяка унция беше 10, то 1200 унции злато щяха да реализират стокови цени на обща сума 12 000 унции, или 46 725 соверейна. Както и да въртим или обръщаме една унция злато, тя никога няма да тежи 10 унции. Но тук, в процеса на обръщението, една унция тежи действително 10 унции. Наличното количество монети в процеса на обръщението е равно на съдържашото се в тях количество злато, умножено на броя на техните обръщания. Следователно освен своето действително битие на отделен къс злато с определено тегло монетата получава и идеално битие, произтичащо от нейната функция. Впрочем соверейнът може да се обърне веднъж или 10 пъти, при всяка отделна покупка или продажба той действа само като отделен соверейн. Също както един генерал, който в деня на сражението чрез навременно появяване на 10 различни пункта замества 10 генерала и все пак на всеки пункт си остава същият идентичен генерал. Идеализацията на средството за обръщение, която в паричното обръщение произлиза от заместването на количе-

^{*} Чисто и проста (б. ред.).

ството със скоростта, се отнася само до функционалното битие на монетата в процеса на обръщението, без да засяга битието на отделната монета.

Обаче паричното обръщение е външно движение и соверейнът, макар че *non olet*^{*}, се движи във всякакво общество. Като минава през какви ли не ръце, кесии, джобове, портмонета, пояси, торби, сандъци и сандъчета, монетата се изтъква, загубва тук един златен атом, там – друг, и по този начин, като се изхабява в скитането по света, тя губи все повече и повече от вътрешното си съдържание. При употреба тя се изхабява. Нека разгледаме соверейна в такъв момент, когато неговият солиден по природа характер изглежда още само слабо засегнат.

„Хлебарят, който днес получава от банката един съвсем нов соверейн и утре го плаща на мелничаря, не плаща вече същия истински (*veritable*) соверейн; той е по-лек, отколкото в момента, когато го е получил.“^{**}

„Ясно е че монетите по самата природа на нещата трябва да се обезценяват една по една вследствие на самото въздействие на обикновеното и неизбежно изтъкване. Физически е невъзможно, когато и да било, дори за един-единствен ден, олекналите монети да бъдат съвсем иззети от обръщението.“^{***}

Според преценката на Джейкъб от съществуващите през 1809 г. в Европа 380 милиона ф. ст. през 1829 г., т.е. в продължение на 20 години, напълно са изчезнали поради изтъкване 19 милиона ф. ст.^{****} Следователно също както стоката още при първата си стъпка в обръщението изскача от него, така монетата след няколко стъпки в обръщението представя вече повече

* Не смърди (б. ред.).

** *Dodd. Curiosities of industry etc. London, 1854, [p. 16]. [Дод. Особености на промишлеността и т.н. Лондон, 1854, с. 16.]*

*** „The currency question reviewed etc. by a banker etc.“ *Edinburgh, 1845, p. 69 etc.* „Ако едно малко изтъкано екю важеше мъничко по-малко от едно съвсем ново екю, обръщението би било постоянно спъвано и не би имало нито един платеж, който да не бъде предмет на спорове.“ (*Гарние. Цит. съч., том I, с. 24.*)

**** *Jacob, W. An historical inquiry into the production and consumption of the precious metals. London, 1831, vol. II, ch. XXVI [p. 322] [Джейкъб, У. Историческо изследване на производството и потреблението на благородните метали. Лондон, 1831, том II, гл. XXVI, с. 322].*

метално съдържание, отколкото притежава. Колкото по-продължително монетата е в обръщение при неизменна скорост на обръщението или колкото по-живо става нейното обръщение през един и същ период от време, толкова повече битието ѝ като монета се отделя от нейното златно или сребърно битие. Онова, което става, е *magnum nominis umbra**. Тялото на монетата е вече само сянка. Докато в началото на процеса тя беше по-тежка, сега, в развоя на процеса, става по-лека, но продължава при всяка отделна покупка или продажба да важи като първоначалното количество злато. Соверейнът продължава като *привиден* соверейн, като *привидно* злато да изпълнява функцията на законната златна монета. Докато другите същества загубват при търкане с външния свят своя идеализъм, монетата се идеализира от практиката и се превръща само в привидно битие на своето златно или сребърно тяло. Това второ, предизвикано от самия процес на обръщението идеализиране на металните пари, или отделянето на тяхното номинално съдържание от реалното, се експлоатира отчасти от правителствата, отчасти от частни авантюристи за най-разнообразни монетни фалшификации. Цялата история на монетното дело от началото на Средновековието до голяма част от XVIII в. се свежда до историята на такива двустранни и антагонистични фалшификации и многотомният сборник на италианските икономисти, издаден от Кустоди, в голямата си част се върти около този пункт.

Обаче привидното битие на златото в рамките на неговата функция влиза в конфликт с неговото действително битие. Една златна монета е загубила в обръщението по-голяма част от своето метално съдържание, друга – по-малка, и поради това единият соверейн сега струва действително повече, отколкото другият. Но тъй като в своето функционално битие като монети те важат наравно и соверейнът, който тежи 1/5 унция, не струва повече от онзи соверейн, който е само привидно 1/4 унция, соверейните с пълно тегло в ръцете на безсъвестни притежатели биват отчасти подложени на хирургически операции и на тях се извършва изкуствено онова, което самото обръщение по естествен начин е извършило на техните по-леки братя. Изрязват ги и ги изтъргват и тяхната излишна златна тлъстина отива в

* Сянка на велико име (*Лукиан. Фарсила*) (б. ред.).

тигела за претапяне. Ако $4672\frac{1}{2}$ златни соверейна, поставени в блюдото на везните, тежат вместо 1200 унции само средно 800, на пазара на златото те ще купят само 800 унции злато, или пазарната цена на златото би се покачила над неговата монетна цена. Всяка монета, дори и да има пълно тегло, в своята монетна форма би струвала по-малко, отколкото в своята форма на кюлче. Соверейните, имащи пълно тегло, биха били превърнати обратно във формата им на кюлче, в която по-голямото количество злато струва повече, отколкото по-малкото. Обхване ли това спадане под металното съдържание достатъчен брой соверейни, за да предизвика трайно повишаване на пазарната цена на златото над неговата монетна цена, паричните наименования за смятане биха останали същите, но биха означавали вече по-малки количества злато. С други думи, мащабът на парите би се изменил и сеченето на монети от злато би се извършвало занапред по този нов мащаб. Чрез идеализирането му като средство за обръщение златото по обратен път изменя установените със закон отношения, в които то е било мащаб на цените. Същата революция би се повторила отново след известен период от време и по този начин златото както в своята функция на мащаб на цените, така и като средство за обръщение би претърпяло постоянна промяна, така че промяната в едната форма би предизвикала промяна в другата и обратно. Това обяснява споменатото по-преди явление, че в историята на всички съвременни народи се е запазило едно и също парично наименование за едно постоянно намаляващо се метално съдържание. Противоречието между златото като монета и златото като мащаб на цените се превръща също и в противоречие между златото като монета и златото като всеобщ еквивалент, като какъвто то циркулира не само в пределите на страната, но и на световния пазар. Като мярка на стойностите златото е имало винаги своето пълно тегло, тъй като то е служило само като идеално злато. Като еквивалент в изолирания акт *C – П* то веднага се връща от своето подвижно битие в това на покой, но като монета неговата естествена субстанция влиза в постоянен конфликт с неговата функция. Превръщането на златния соверейн в привидно злато не може да се избегне напълно, но законодателството се старее да предотврати неговото затвърдяване като монета, като го детронира, щом намалението на неговата субстанция достигне известна степен.

Например съгласно английския закон един соверейн престава да бъде законен, щом е изгубил повече от 0,747 грана тегло. Английската банка, която само от 1844 до 1848 г. е проверила теглото на 48 милиона златни соверейна, притежава в лицето на везните за злато на господин Котон една машина, която не само чувства разликата от 1/100 грана между два соверейна, но подобно на разумно същество изхвърля соверейна с непълно тегло върху една дъска, откъдето той попада в друга машина, която с ориенталска жестокост го нарязва на парчета.

Впрочем златната монета изобщо не би могла да циркулира при тези условия, ако нейното обръщение не беше ограничено в определени сфери на обръщението, в чиито граници тя не се изхабява толкова бързо. Доколкото една златна монета важи в обръщението за $\frac{1}{4}$ унция, въпреки че тежи вече само $\frac{1}{5}$ унция, тя е станала всъщност прост знак или символ на $\frac{1}{20}$ унция злато и по този начин всички златни монети в самия процес на обръщението се превръщат повече или по-малко в прости знаци или символи на своята субстанция. Но няма такова нещо, което може да бъде свой собствен символ. Нарисуваното грозде не е символ на истинско грозде, а само привидно грозде. А още по-малко един олекнал соверейн може да бъде символ на такъв с пълно тегло, също както и един мършав кон не може да бъде символ на тлъст кон. Следователно, тъй като златото се превръща в символ на самото себе си, а не може да служи като символ на самото себе си, то получава в онези сфери на обръщението, в които най-бързо се изгърква, т.е. в сферите, където покупките и продажбите постоянно се възобновяват в най-малки размери, едно символично, сребърно или медно битие, отделено от неговото златно битие. Определена част от цялото количество златни пари винаги биха се въртели като монети в тези сфери, макар и да не са все същите златни монети. В тази част сребърни или медни знаци заместват златото. Тъй че, докато само една специфична стока може да функционира в пределите на една страна като мярка на стойностите, оттам и като пари, различни стоки могат да служат наред с парите като монети. Тези спомагателни средства за обръщение, например сребърни или медни знаци, представляват в обръщението определени части от златната монета. Поради това тяхното собствено сребърно или медно съдържание не е определено от съотношението или стойностите

на среброто и медта спрямо златото, а е установено произволно със закон. Те могат да бъдат пускани само в такива количества, в които биха били постоянно в обръщение представляваните от тях малки части от златните монети, било за размяна на по-големи златни монети, било за реализиране на съответни малки стокови цени. В рамките на дребното стоково обръщение сребърните и медните знаци принадлежат на свой ред на отделни сфери. Съгласно природата на нещата скоростта на тяхното обръщение е обратно пропорционална на цената, която те реализират при всяка отделна покупка и продажба, или на величината на частта от златната монета, която те представляват. Ако се вземе предвид огромният размер на всекидневния оборот на дребно в една страна като Англия, сравнително незначителният относителен дял на цялото количество циркулиращи спомагателни монети показва скоростта и непрекъснатостта на тяхното обръщение. От един неотдавна издаден парламентарен отчет виждаме например, че през 1857 г. английският монетен двор е насякъл злато на сума 4 859 000 ф. ст. и сребро на номинална стойност 373 000 ф. ст. с метална стойност 363 000 ф. ст. Цялата сума на златото, насечено на монети през десетилетието, завършващо на 31 декември 1857 г., е била 55 239 000 ф. ст., а на среброто – само 2 434 000 ф. ст. През 1857 г. медните монети възлизали само на 6720 ф. ст. номинална стойност с 3492 ф. ст. стойност на медта; от тях 3136 ф. ст. – в пени, 2464 – в половин пени, и 1120 – във фартинги. Цялата стойност на насечените през последните 10 години медни монети възлизала на 141 477 ф. ст. номинална стойност със 73 503 ф. ст. стойност на медта. Също както на златната монета се пречи да се затвърди в своята функция на монета чрез законно определяне на онази загуба на метал, която е демонетизирана, така, обратно, на сребърните и на медните знаци се пречи да преминат от своите сфери на обръщение в сферата на обръщение на златната монета и да се затвърдят като пари, като се определя размерът на цените, които те законно реализират. Така например в Англия може да се приеме мед само до 6 пенса, а сребро само до 40 шилинга. Ако се пуснат сребърни и медни знаци в по-големи количества, отколкото изискват нуждите на техните сфери на обръщение, с това няма да се повишат цените на стоките, а ще стане натрупване на тези знаци у продавачите на дребно, които в края на

краищата ще бъдат принудени да ги продадат като метал. Така през 1798 г. английски медни монети, изразходвани от частни лица, на сума 20 350 ф. ст., се били натрупали у разни бакали, които напразно се опитвали да ги пуснат отново в обръщение и най-после трябвало да ги пуснат като стока на медния пазар.*

Сребърните и медните знаци, които представляват златните монети в определени сфери на вътрешното обръщение, притежават законно определено сребърно и медно съдържание, но обхванати веднъж от обръщението, те се изтъркват подобно на златните монети и съответно на по-голямата скорост и непрекъснатост на своето обръщение още по-бързо се идеализират в призрочни тела. Ако би трябвало пак да се прокара гранична линия за загубата на метал, отвъд която сребърните и медните знаци биха загубили своя характер на монети, те самите би трябвало в определени кръгове на тяхната собствена сфера на обръщение да бъдат отново заменени с други символични пари, да кажем, железни или оловни, и това представяне на едни символични пари чрез други символични пари би било един процес без край. Ето защо във всички страни с развито обръщение самата необходимост на паричното обръщение налага да се направи монетният характер на сребърните и медните знаци независим от каквато и да било загуба на метал. С това проличава обстоятелството, което лежи в самото естество на работата, че те са символи на златната монета не защото са символи, направени от сребро или мед, не защото имат стойност, а доколкото нямат такава.

Относително лишени от стойност неща като *хартия* могат следователно да функционират като символи на златните пари. Съществуването на спомагателни монети от метални знаци – сребро, мед и т.н., се дължи главно на това, че в повечето страни по-малоценните метали са циркулирали като пари, например сребро в Англия, мед в древната Римска република, в Швеция, Шотландия и пр., преди процесът на обръщение да ги е деградира до положението на спомагателни монети и да

* *David Buchanan*. Observations on the subjects treated of in Doctor Smith's Inquiry on the wealth of nations etc. Edinburgh, 1814, p. 3. [*Дейвид Бюканън*. Бележки върху предмети, разглеждани в „Изследване върху богатството на народите и т.н.“ на доктор Смит. Единбург, 1814, с. 3.]

е поставил на мястото им по-благороден метал. Впрочем по самата природа на нещата израсналият непосредствено от металното обръщение паричен символ сам е първоначално пак метал. Тъй като метални знаци заместват онази част от златото, която би трябвало постоянно да циркулира като разменна монета, така и другата част от златото, която като монета се поглъща постоянно от сферата на вътрешното обръщение, следователно трябва постоянно да е в обръщение, може да бъде заменена със знаци без стойност. Нивото, под което никога не спада масата на монетите в обръщение, е дадено за всяка страна от самия опит. И така, отначало незначителната разлика между номиналното и металното съдържание на металните монети може да се развие до абсолютно отделяне. Монетното наименование на парите се отделя от тяхната субстанция и съществува във вид на листчета хартия без всякаква стойност. Също както разменната стойност на стоките кристализира в златни пари в резултат на процеса на тяхната размяна, така и златните пари в обръщението сублимират в свой собствен символ, най-напред във формата на изгъркана златна монета, след това във формата на спомагателни монети и най-после във формата на знак без всякаква стойност, на хартийка, на прост *стойностен знак*.

Впрочем златната монета е създавала своите отначало метални, а после книжни заместници само защото въпреки загубата на част от своя метал е продължавала да функционира като монета. Тя не е циркулирала, защото се изхабявала, а се изхабявала чак до превръщане в символ, защото продължавала да циркулира. Само доколкото самите златни пари стават в процеса на обръщението прости знаци на собствената си стойност, само дотолкова те могат да бъдат заместени от прости стойностни знаци.

Доколкото движението $C - P - C$ е процесиращо единство на два преминаващи непосредствено един в друг момента $C - P$ и $P - C$, или доколкото стоката преминава процеса на своята цялостна метаморфоза, дотолкова тя развива своята разменна стойност в цена и пари, за да отхвърли веднага тази форма, за да стане пак стока, или по-скоро потребителна стойност. Следователно стоката се развива *към само привидно обособяване* на нейната разменна стойност. От друга страна, ние видяхме, че златото, доколкото то функционира само като монета, или се намира постоянно в обръщение, представлява всъщност само

преплитането на метаморфозите на стоките и *тяхното само изчезващо парично битие* – реализира цената на едни стоки само за да осъществи цената на другите, но никъде не се явява като битие на разменна стойност в покой, или като намираща се самата в покой стока. Реалността, която разменната стойност на стоките получава в този процес и която стойност златото представлява в своето обръщение, е само реалността на електрическата искра. Макар че е действително злато, то функционира само като привидно злато и затова може в тази функция да бъде заменено със знака на самото себе си.

Стойностният знак, да кажем хартия, който функционира като монета, е знак на количеството злато, изразено в неговото монетно наименование, т.е. *знак на златото*. Както определено количество злато само по себе си не изразява стойностно отношение, така и знакът, който го замества, не изразява такова отношение. Доколкото определено количество злато като предметно работно време притежава определена стойностна величина, стойностният знак представлява стойност. Но представяваната от него стойностна величина винаги зависи от стойността на представляваното от него количество злато. По отношение на стоките стойностният знак представлява *реалността на тяхната цена*, той е *signum pretii** и е знак на тяхната стойност само защото тяхната стойност е изразена в тяхната цена. В процеса $C - P - C$, доколкото той се представя само като процесиращо единство, или като непосредствено превръщане на двете метаморфози една в друга – а той се представя така в сферата на обръщението, в която функционира стойностният знак, – разменната стойност на стоките получава в цената само идеално, а в парите само представлявано, символично съществуване. Така че разменната стойност се явява *само* като мислена или вещно представлявана, но не притежава *реалност* освен в самите стоки, доколкото в тях е предметно определено количество работно време. Ето защо *изглежда* като че ли стойностният знак представлява *непосредствено* стойността на стоките, представяйки се не като знак на златото, а като знак на разменната стойност, която в цената е само изразена, а съществува само в стоката. Но тази привидност е погрешна. Стойностният знак е непосред-

* Знак на цената (б. ред.).

ствено само *знак на цена*, следователно *знак на златото*, и само по околен път е знак на стойността на стоката. Златото не е продало своята сянка като Петер Шлемил²⁷, а купува със сянката си. Затова стойностният знак действа само доколкото той в процеса на обръщението представлява цената на една стока по отношение на друга стока, или доколкото *представлява злато* по отношение на всеки отделен стокопритежател. Определено нещо, сравнително без стойност, например парче кожа, листче хартия и пр., става отначало по навик знак на паричния материал, но то се затвърдява като такъв само след като неговото битие на символ бъде гарантирано от общата воля на стокопритежателите, т.е. след като по закон получи конвенционално битие, а затова и принудителен курс. Държавните книжни пари с принудителен курс са завършената форма на *стойностния знак* и единствената форма на книжните пари, която израства непосредствено от металното обръщение или от самото просто стоково обръщение. *Кредитните пари* спадат към една по-висша сфера на обществения производствен процес и се регулират от съвсем други закони. Символичните книжни пари всъщност съвсем не са нещо различно от спомагателните метални монети, само че действат в по-широка сфера на обръщението. Ако чисто техническото развитие на мащаба на цените, или на монетната цена, а след това и външното оформяне на суровото злато в златни монети вече са предизвикали намесата на държавата и с това видимо се е разграничило вътрешното обръщение от всеобщото стоково обръщение, това отделяне се завършва посредством развитието на монетата в стойностен знак. Като просто средство за обръщение парите могат да се обособяват изобщо само в сферата на вътрешното обръщение.

Нашето изложение показва, че монетното битие на златото като отделен от самата златна субстанция стойностен знак произлиза от самия процес на обръщението, а не от някакво споразумение или държавна намеса. Русия дава поразителен пример за естествено възникване на стойностния знак. През времето, когато сурови кожи и кожухарски изделия служели там като пари, противоречието между този нетраен и неподходящ материал и неговата функция като средство за обръщение създадо навика да се заменя този материал с малки кубчета щемпелу-

вана кожа, които по този начин станали асигнации, платими в обработени нещавени кожи и кожухарски изделия. По-късно под името копейки те се превърнали в прости знаци на части от сребърната рублиа и се запазили на някои места като такива чак до 1700 г., когато Петър Велики заповядал да бъдат обменени срещу малки медни монети, издадени от държавата.* Античните писатели, които са могли да наблюдават само явленията на металното обръщение, разглеждат златната монета вече като символ или като стойностен знак. Така е и у Платон** и Аристотел***.

* *Henry Storch. Cours d'économie politique etc. avec des notes par J. B. Say. Paris, 1823, t. IV, p. 79. [Хенри Щорх. Курс по политическа икономия и т.н. с бележки от Ж. Б. Сей. Париж, 1823, том IV, с. 79.] Щорх издал своето съчинение в Петербург на френски език. Ж. Б. Сей веднага го преиздал в Париж и го допълнил с така наречените „бележки“, които всъщност не съдържат нищо друго освен изтъркани фрази. Щорх приел това допълнение на „принципа на науката“ към своето съчинение не съвсем учтиво. (Вж. неговото съчинение „Considérations sur la nature du revenu national“, Paris, 1824 [„Съображения върху природата на националния доход“, Париж, 1824]).*

** *Plato. De Republica, L. II; νομισμα εἰς ἄλλοιαν τῆς ἀλλαγῆς (монетата е знак на размяната) Opera omnia etc. , ed. G. Stallbaumius. London, 1850, p. 304 [Платон. Република, кн. II „Парите – знак на размяната“. Събрани произведения и т.н., изд. Г. Щалбаум. Лондон, 1850, с. 304]. Платон разглежда парите само в двете определения – като мярка на стойността и като стойностен знак, но освен стойностния знак, служещ за вътрешното обръщение, той иска въвеждането на друг за връзките с Гърция и другите страни (сравни също така 5-а книга на неговите „Законои“).*

*** *Аристотел. Никомахова етика, книга 5, гл. 8: „Парите по споразумение са станали всеобщо средство за размяната. Затова те се наричат νόμισμα, защото не съществуват по природа, а по установяване (νόμος) и от нас зависи те да бъдат заменени или направени неупотребяеми.“ Аристотел схващал парите несравнено по-многоостранно и по-дълбоко, отколкото Платон. В следващия пасаж той много добре обяснява как от разменната търговия между различните общини възниква необходимостта да се придаде паричен характер на една специфична стока, следователно на една субстанция, която сама по себе си притежава стойност. „Когато станаха по-отдалечени помощните източници, откъдето беше възможно да се внесат липсващите предмети и където беше възможно да се изнесе собственият излишък, тогава неизбежно прибегваха до употребата на пари... Стигна се до споразумение при взаимния обмен да се дава или взема нещо такова, което, ценно само по себе си, би било удобно за всекидневна употреба, например желязо, сребро или нещо друго от този род.“ (Аристотел. Политика, кн. 1, гл. 9). Това място Мишел Шевалие, който или не е чел Аристотел, или не го е разбрал, цитира, за да докаже, че според Аристотел средството за обръщение трябва да се състои*

В страни без каквото и да е развитие на кредита, като Китай, книжни пари с принудителен курс се срещат още по-рано.* При по-старите защитници на книжните пари се посочва също тъй изрично, че превръщането на металните монети в стойностни знаци произлиза от самия процес на обръщението. Така се изказват Бенжамин Франклин** и епископ Баркли***.

Колко топа хартия, нарязана на листчета, могат да циркулират като пари? Така поставен, въпросът би бил глупав. Ли-

от една субстанция, притежаваща сама по себе си стойност. Напротив, Аристотел изрично казва, че парите като просто средство за обръщение изглежда, че имат само конвенционално или законно определено битие, както показва самото им наименование νόμισμα и както те всъщност получават своята потребителна стойност като монети единствено от самата си функция, а не от присъщата на самите тях потребителна стойност. „Парите тъкмо затова ни се струват незаслужаващи внимание, защото са изцяло една условност, на която нищо не съответства в природата, защото, ако онези, които ги използват, ги заменят, те губят всякаква стойност и от тях не могат да се ползват за придобиване на каквото и да било необходимо нещо.“ (Пак там, [с. 15]).

* *Mandeville, Sir John. Voyages and Travels. London, ed. 1705, p. 105. [Мендевил, сър Джон. Пътешествия и странствания. Лондон, изд. 1705, с. 105]:* „Този император (на Китай) може да харчи толкоз, колкото иска, без ограничение. Защото той не е зависим и прави пари само от подпечатани кожи или хартийки. И когато тези пари са в обръщение толкова дълго, че започват да се разкапват, носят ги в императорската хазна, където срещу старите получават нови пари. И тези пари са в обръщение из цялата страна и из всички провинции... не правят пари нито от злато, нито от сребро.“ И както предполага Мендевил, „затова той може да харчи непрестанно, безгранично“.

** *Benjamin Franklin. Remarks and facts relative to the American paper money, 1764, p. 348, I c. [Бенджамин Франклин. Бележки и факти относно американските книжни пари, 1764, с. 348, цит. съч.]:* „Именно по това време дори и сребърните пари в Англия стават за част от своята стойност задължително законно платежно средство; тази част е разликата между тяхното реално тегло и тяхното наименование. Голяма част от шилингите и шестпенсовите монети, които сега са в обръщение, са загубили от изтъркване 5, 10, 15, 20, а някои шестпенсови монети и 50% от своето тегло. На тази разлика между *реалното* и *номиналното* съдържание не съответства никаква вътрешна стойност; не съответства дори хартия, не съответства нищо. Сребърната монета с стойност 3 пенса минава за 6-пенсова монета само защото е законно платежно средство и всички знаят, че тя лесно може да се предаде на друг за същата стойност.

*** *Баркли. Цит. съч.:* „Ако бъде запазено наименованието на монетата, след като нейният метал е споделил съдбата на всички тленни вещи, няма търговията не би продължавала?“

шените от стойност знаци са стойностни знаци само доколкото представляват златото в процеса на обръщението, а те го представляват само доколкото самото злато като монети би влязло в процеса на обръщението – количество, определено от неговата собствена стойност, ако са дадени разменните стойности на стоките и скоростта на техните метаморфози. Листчета с наименование 5 ф. ст. биха могли да циркулират само в 5 пъти по-малък брой, отколкото листчета с наименование 1 ф. ст., а ако всички плащания се извършваха с листчета от по 1 шилинг, би трябвало да циркулират 20 пъти повече шилингови листчета, отколкото от по 1 ф. ст. Ако златната монета се представляваше от листчета с различни наименования, например от по 5 ф. ст., 1 ф. ст., 10 шилинга, количеството на тези различни видове стойностни знаци щеше да се определя не само от необходимото за общото обръщение количество злато, но и от количеството злато, необходимо за сферата на обръщение на всеки отделен вид. Ако 14 милиона ф. ст. (така приема английското законодателство, но не за монетите, а за кредитните пари) бяха нивото, под което никога не спада обръщението на дадена страна, можеха да циркулират 14 милиона книжни листчета, всяко от които да е стойностен знак за 1 ф. ст. Ако стойността на златото спаднеше или се повишеше, защото необходимото за неговото производство работно време се е намалило или увеличило, при непроменена разменна стойност на една и съща стокова маса броят на циркулиращите еднофунтови листчета щеше да се увеличи или намали обратно пропорционално на изменението на стойността на златото. Ако златото като мярка на стойностите се заменеше със сребро, ако стойностното отношение на среброто към златото беше 1:15 и ако всяко листче представляваше занапред същото количество сребро, което то по-рано е представлявало в злато, вместо 14 милиона би трябвало да циркулират занапред 210 милиона еднофунтови листчета. Следователно количеството на книжните листчета е определено от количеството на златните пари, които те заместват в обръщението, и тъй като те – доколкото заместват златото – са само стойностни знаци, тяхната стойност е определена просто от тяхното *количество*. Следователно, докато количеството на циркулиращото злато зависи от цените на стоките, стойността

на циркулиращите книжни листчета зависи, обратно, изключително от тяхното собствено количество.

Намесата на държавата, която издава книжните пари с принудителен курс – а ние разглеждаме тук само този вид книжни пари, – изглежда като че ли отменя икономическия закон. Държавата, която в монетната цена само е дала на определено тегло злато определено кръщелно име, а при сеченето на монетите само е сложила върху златото своя герб, сега изглежда чрез магията на своя герб да превръща хартията в пари. Тъй като книжните листчета имат принудителен курс, никой не може да попречи на държавата да пусне в обръщение произволно голям брой от тях и да напечата върху тях произволни монетни наименования като 1 ф. ст., 5 ф. ст., 20 ф. ст. Намиращите се веднъж в обръщението листчета не могат да бъдат изхвърлени не само защото тяхното движение задържа граничните стълбове на страната, но и защото те загубват *извън* обръщението всякаква стойност както потребителна, така и разменна. Откъснати от своето функционално битие, те се превръщат в нищожни хартийки. Впрочем тази власт на държавата е само привидна. Тя може да хвърли в обръщението произволно количество книжни листчета с произволни монетни наименования, но с този механичен акт престава и нейният контрол. Веднъж обхванати от обръщението, стойностният знак или книжните пари попадат под властта на неговите иманентни закони.

Ако 14 милиона фунта стерлинги бяха сумата за златото, необходима за стоковото обръщение, и ако държавата хвърлеше в обръщение 210 милиона листчета, всяко с наименование 1 ф. ст., тези 210 милиона щяха да се превърнат в представители на злато на сума 14 милиона ф. ст. Щеше да е същото като че ли държавата е направила от еднофунтовите листчета представители на един 15 пъти по-малкоценен метал или на една 15 пъти по-малка тегловна част от златото от по-рано. Нищо нямаше да е изменено освен наименованието на мащаба на цените, което естествено е конвенционално, безразлично дали то става направо – чрез изменение на съдържанието на монетата, или косвено – чрез увеличаване броя на книжните листчета в размер, съответстващ на нов, по-нисък мащаб. Тъй като наименованието фунт стерлинг би показвало сега 15 пъти по-малко количество злато, всички стокови цени биха се повишили 15 пъти и 210-те

милиона еднофунтови листчета действително биха били също тъй необходими, както по-рано 14 милиона. В същия мащаб, в който би се увеличила цялата сума на стойностните знаци, би се намалило количеството злато, което представлява всеки от тези знаци. Повишаването на цените би било само реакция на циркулационния процес, който насилствено приравнява стойностните знаци към онова количество злато, на чието място те претендират да циркулират.

В историята на паричните фалшификации, извършвани от английското и френското правителство, констатираме неведнъж, че цените не са се повишавали в същата пропорция, в която е била фалшифицирана сребърната монета. Просто защото съотношението, в което е бил увеличен броят на монетите, не е съответствало на съотношението, в което те са били фалшифицирани, т.е. защото от по-лошата метална композиция не е било насечено достатъчно количество, за да могат разменните стойности на стоките да бъдат занапред оценявани в тази метална композиция като мярка на стойностите и да бъдат реализирани в монети, отговарящи на тази по-ниска единица мярка. Това разрешава затруднението, неразрешено в дуела между Лок и Лаундс. Съотношението, в което стойностният знак, бил той хартия или фалшифицирано злато и сребро, замества изчислени съобразно с монетната цена тегла злато и сребро, зависи не от неговия собствен материал, а от количеството му, намиращо се в обръщение. Трудността при разбиране на това съотношение произлиза от туй, че парите в двете свои функции, като мярка на стойностите и като средство за обръщение, са подчинени не само на обратни, но и на привидно противоречащи на противоположността на двете функции закони. За тяхната функция като мярка на стойностите, в която парите служат само като пари за смятане, а златото – само като идеално злато, всичко зависи от природния материал. Разменните стойности, оценени в сребро, или като цени в сребро, се представят естествено съвсем иначе, отколкото оценени в злато, или като цени в злато. Напротив, в тяхната функция като средство за обръщение, в която златото не е само в нашата представа, а трябва да бъде налице като действително нещо наред с другите стоки, материалът на парите става безразличен, докато всичко зависи от тяхното количество. За единица мярка е от решаващо зна-

чение дали тя е един фунт злато, сребро или мед, докато протият брой прави от монетата, независимо от нейния собствен материал, съответно осъществяване на всяка от тези единици мерки. Но фактът, че при само мислените пари всичко зависи от тяхната материална субстанция, а при сетивно съществуващата монета всичко зависи от едно идеално числено съотношение, противоречи на обикновения човешки разсъдък.

Така че повишаването или спадането на стоковите цени заедно с повишаването или спадането на масата книжни листчета – последното в случаите, когато книжни листчета са изключителното средство за обръщение – е само насилствено осъществяване от циркулационния процес на механично нарушение отвън закон, според който количеството на циркулиращото злато е определено от цените на стоките, а количеството на циркулиращите стойностни знаци – от количеството на златните монети, които те заместват в обръщението. Затова, от друга страна, всяка произволна маса книжни листчета се абсорбира и сякаш смита от процеса на обръщението, защото стойностният знак, с каквато и златна титла да влезе в обръщението, втре в последната се свежда до знак на това количество злато, което би могло да циркулира вместо него.

В обръщението на стойностните знаци всички закони на действителното парично обръщение изглеждат преобърнати и поставени с главата надолу. Докато златото циркулира, защото има стойност, хартията има стойност, защото циркулира. Докато при дадена разменна стойност на стоките количеството на циркулиращото злато зависи от неговата собствена стойност, стойността на хартията зависи от нейното циркулиращо количество. Докато количеството на циркулиращото злато се повишава или спада заедно с повишаването или спадането на стоковите цени, последните изглежда да се повишават или спадат заедно с промяната в количеството на циркулиращата хартия. Докато стоковото обръщение може да абсорбира само определено количество златни монети, поради което последователната контракция и експанзия на циркулиращите пари се представя като необходим закон, книжните пари изглежда, че влизат в обръщението във всяко произволно количество. Докато държавата фалшифицира златните и сребърните монети и така смущава тяхната функция като средство за обръщение, ко-

гато пуска монетите макар и само с 1/100 гран под тяхното номинално съдържание, тя извършва съвсем правилна операция, когато издава книжни листчета без стойност, които нямат нищо от метала освен монетното наименование. Докато златната монета очевидно представлява стойността на стоките, доколкото последната сама е оценена в злато или е представена като цена, стойностният знак изглежда, че непосредствено представлява стойността на стоката. Оттук става ясно защо наблюдателите, които са изследвали едностранчиво явленията на паричното обръщение по циркулацията на книжни пари с принудителен курс, са могли неправилно да схванат всички закони, иманентни на паричното обръщение. В действителност тези закони не само изглеждат превратно в обръщението на стойностните знаци, но и заличени, тъй като книжните пари, когато са издадени в съответно количество, извършват движения, които не им са присъщи като стойностни знаци, докато присъщото на самите тях движение, вместо да произхожда направо от метаморфозата на стоките, възниква от нарушението на тяхната правилна пропорция към златото.

3. ПАРИ

За разлика от монетите *parite*, резултат от процеса на обръщението във формата $C - P - C$, образуват отправната точка на циркулационния процес във формата: $P - C - P$, т.е. размяна на пари срещу стока с цел да се размени стока срещу пари. Във формата $C - P - C$ изходна и крайна точка на движението образува стоката, а във формата $P - C - P$ парите. В първата форма парите посредничат при стоквата размяна, в последната форма стоката посредничи за превръщането на парите в пари. Парите, които в първата форма са само средство, се явяват в последната форма като крайна цел на обръщението, докато стоката, която в първата форма е крайна цел, се явява във втората форма само като средство. Тъй като парите са вече резултат от обръщението $C - P - C$, във формата $P - C - P$ резултатът от обръщението се явява същевременно и като нейна изходна точка. Докато при $C - P - C$ обменът на веществата е действителното съдържание, то самото битие на формата на стоката, произлязло от този пръв

процес, образува действителното съдържание на втория процес $P - C - P$.

Във формата $C - P - C$ двата крайни члена са стоки с еднаква величина на стойността, но същевременно с качествено различни потребителски стойности. Тяхната размяна $C - C$ е действителен обмен на веществата. Напротив, във формата $P - C - P$ и двата крайни члена са злато, и при това злато с една и съща величина на стойността. Да се разменя злато срещу стока с цел да се размени стока срещу злато или ако разгледаме резултата $- P - P$, да се разменя злато срещу злато изглежда безсмислено. Но ако приведем формулата $P - C - P$ във формулата *купувам*, за да *продавам*, което означава само да се разменя с помощта на едно посредническо движение злато срещу злато, тогава веднага ще познаем господстващата форма на буржоазното производство. Обаче на практика никой не купува само за да продаде, а купува евтино, за да продаде по-скъпо. Разменят пари срещу стока, за да разменят същата стока срещу по-голямо количество пари, така че крайните членове на $- P - P$ са различни, ако не качествено, то количествено. Такава количествена разлика предполага размяна на *нееквиваленти*, докато стоката и парите като такива са само противоположни форми на самата стока, следователно различни начини на съществуване на една и съща стойностна величина. Така че кръгообръщението $P - C - P$ крие под формите пари и стока по-развити производствени отношения и в рамките на простото обръщение е само рефлекс на по-висше движение. Ето защо трябва да изведем парите, за разлика от средството за обръщение, от непосредствената форма на стоковото обръщение $C - P - C$.

Златото, т.е. специфичната стока, която служи за мярка на стойностите и за средство за обръщение, се превръща в *пари* без по-нататъшно съдействие на обществото. В Англия, където среброто не е нито мярка на стойностите, нито господстващо средство за обръщение, то не се превръща в пари, така както в Холандия златото престанало да бъде пари, щом било детронирано като мярка на стойностите. Така че една стока става пари преди всичко като единство от мярка на стойностите и средство за обръщение, или единството от мярка на стойностите и средство за обръщение е пари. Но като такова единство златото притежава ново самостоятелно съществуване, различно от неговото

битие в тези две функции. Като мярка на стойностите то е само идеални пари и идеално злато; само като средство за обръщение то е символични пари и символично злато; но в своята метална телесност златото е пари или парите са действително злато.

Нека за момент разгледаме намиращата се в покой стока злато, която е пари в нейното отношение към другите стоки. Всички стоки представляват в своите цени определена сума злато, следователно са само представлявано злато или представлявани пари, *представители на златото*, тъй както, обратно, в стойностния знак парите се явяваха като прост представител на стоковите цени.* Тъй като всички стоки са само представлявани пари, парите са единствената действителна стока. В противоположност на стоките, които само представляват самостоятелно битие на разменната стойност, на всеобщия обществен труд, на абстрактното богатство, златото е *материалното битие на абстрактното богатство*. Откъм потребителната стойност всяка стока изразява чрез отнасянето ѝ към някоя отделна потребност само един момент на вещественото богатство, само една отделна страна на богатството. Обаче парите задоволяват всяка потребност, доколкото могат да бъдат заменени непосредствено с предмета на всяка потребност. Тяхната собствена потребителна стойност е реализирана в безкрайна редица от потребителни стойности, които образуват техния еквивалент. В своята плътна металност парите съдържат неразтворено цялото вещественно богатство, което е разгърнато в стоковия свят. Следователно, ако стоките в своите цени представляват всеобщия еквивалент или абстрактното богатство, златото, то златото в своята потребителна стойност представлява потребителните стойности на всички стоки. Ето защо *златото е материалният представител на вещественото богатство*. То е „*précis de toutes les choses*“** (*Боагилбер*), компендиум на общественото богатство. Заедно с това по своята форма то е непосредствено въплъщение на всеобщия труд, а по съдържание – олицетворение на всички видове реален труд.

* „Не само благородните метали са знаци на нещата... но и обратно, нещата... са знаци на златото и на среброто.“ *A. Genovesi. Lezioni di Economia civile* (1765), p. 281 [*А. Дженовези*. Лекции по гражданска икономика (1765), с. 281] в издание-то на Кустоди. Съвременни икономисти, т. VIII.

** Обобщение на всички неща“ (б. ред.).

То е всеобщото богатство като индивид.* В своя образ на посредник в обръщението то е претърпяло всякакъв вид несгоди, било е обрязвано и дори сведено до само символичен лист хартия. Като пари то получава отново своето златно великолепие. От слуга то става господар.** От прост помагач – става бог на стоките.***

а) ОБРАЗУВАНЕ НА СЪКРОВИЦА

Първоначално златото се отделило като пари от средството за обръщение с това, че стоката прекъснала процеса на своята метаморфоза и се застояла във фазата си на златен пашкул. Това става всеки път, когато продажбата не премине в покупка. Следователно обособяването на златото като пари е преди всичко нагледен израз на разпадането на циркулационния процес, или на стоквата метаморфоза, на два отделни акта, безразлично съществуващи един до друг. Самата монета става пари, щом ней-

* „*Пети*: „Златото и среброто са „universal wealth“ [универсално богатство]. Политическа аритметика, с. 242.

** *E. Misselden*. *Free Trade or the Means to make Trade flourish etc.* London, 1622. [*E. Мисълдън*. Свободната търговия или средството за процъфтяване на търговията и т.н. Лондон, 1622.] Естественият предмет на търговията е merchandize: which, merchants from the end of the trade have stiled commodities [стока, която след завършване на производството търговците наричат полезност]. Изкуственият предмет на търговията са парите, които са получили титлата *sinews of warre and of state* [нерви на войната и държавата]. Парите, макар по естество и по време да идват след стоката, yet for as much as it is now in use has become the chiefe [са станали, доколкото са сега в употреба, главното] (с. 7). Той сравнява стоката и парите с „дватама сина на стария Яков, който сложил дясната си ръка върху по-младия, а лявата върху по-стария“ (пак там). *Boisguillebert*. *Dissertation sur la nature des richesses etc.*, I. c., p. 395, 399. [*Боагилбер*. Трактат върху природата на богатствата и т.н., цит. съч. (с. 395, 399)]... „и ето, робът на търговията става неин господар... Мизерията на народите идва от това, че бившият роб е бил направен господар, или по-право тиранин“.

*** *Боагилбер*: „От тези метали (злато и сребро) са направили идоли и пренебрегвайки целта и намерението, за които са били въведени в търговията, а именно да служат като залог при размяната и при взаимното предаване, тях почти са ги отделили от тази служба, за да ги превърнат в божества, на които са пожертвали и още продължават да жертват повече блага, скъпоценности и дори хора, отколкото спялата древност някога е жертвала на своите лъжливи божества.“ (Пак там, с. 395.)

ното движение бъде прекъснато. В ръката на продавача, който я е получил срещу своята стока, тя е пари, а не монета; щом излязат от неговата ръка, те стават пак монета. Всеки е продавач на едностранната стока, която произвежда, но купувач на всички останали стоки, от които той се нуждае за своето обществено съществуване. Докато изявата му като продавач зависи от работното време, което е необходимо за производството на стоката му, изявата му като купувач се обуславя от постоянното подновяване на жизнените потребности. За да може да купува, без да продава, той трябва да е продал, без да е купил. Всъщност обръщението $C - P - C$ е само процесиращо единство на продажбата и покупката, доколкото тя е същевременно постоянен процес на тяхното разделяне. За да могат парите да текат постоянно като монети, монетите трябва постоянно да кристализират в пари. Постоянното обръщение на монетите е обусловено от тяхното постоянно застояване в по-големи или по-малки количества във вид на монетни резервни фондове – които възникват всестранно в обръщението и също тъй го обуславят, – чието образуване, разпределение, разпадане и възобновяване се изменя непрекъснато, чиято наличност постоянно изчезва, чието изчезване е постоянно налице. Адам Смит е изразил това непрекъсващо превръщане на монетите в пари и на парите в монети така, че всеки стокопритежател покрай отделната стока, която продава, трябва да има винаги в запас известна сума от всеобщата стока, с която той купува. Видяхме, че в обръщението $C - P - C$ вторият член $P - C$ се разпада на редица покупки, които не се извършват изведнъж, а последователно във времето, така че една част от P се намира в обръщение като монети, докато другата част лежи като пари. Парите тук са всъщност само *суспендирани монети* и отделните съставни части на намиращата се в обръщение монетна маса се явяват последователно ту в едната, ту в другата форма. Ето защо това първо превръщане на средството за обръщение в пари представлява само един технически момент от самото парично обръщение.*

* *Боагилбер* веднага надушва в първото преминаване в неподвижно състояние на това *regretium mobile*, т.е. в отрицанието на тяхното функционално битие като средство за обръщение, тяхното обособяване по отношение на стоките. Парите, казва той, трябва да бъдат в „постоянно движение, което е възможно само докато

Първата стихийно възникнала форма на богатството е формата на изобилие или излишък, оная част от продуктите, която не е непосредствено необходима като потребителна стойност, или притежаването на такива продукти, чиято потребителна стойност е извън кръга на най-необходимите потребности. При разглеждането на прехода от стока към пари видяхме, че това изобилие или този излишък на продуктите при неразвита степен на производството образуват същинската сфера на стокообмена. Излишните продукти стават разменяеми продукти, или стоки. Адекватната форма на съществуване на този излишък са златото и среброто – първата форма, в която хората задържат богатството като абстрактно обществено богатство. Стоките не само че могат да бъдат съхранявани във формата на злато и сребро, т.е. в материала на парите, но златото и среброто са богатство в консервирана форма. Всяка потребителна стойност като такава служи с това, че я консумират, т.е. унищожават. Обаче потребителната стойност на златото като пари е да бъде носител на разменната стойност, като безформен суров материал да бъде материализация на всеобщото работно време. Като безформен метал разменната стойност притежава трайна форма. Злато или сребро, приведени в неподвижност като пари, са *съкровище*. При народи с чисто метално обръщение, както е това при древните народи, образуването на съкровища се явява като всестранен процес, като се почне от отделния индивид и се стигне до държавата, която охранява своето държавно съкровище. В по-старите времена в Азия и Европа тези съкровища под разпореждането на царете и жреците се явяват по-скоро като свидетели за тяхната мощ. В Гърция и Рим образуването на съкровища като винаги осигурена и винаги готова за действие форма на излишъка се превръща в политика. Бързото пренасяне на такива съкровища от една страна в друга, извършвано от завоевателите, и тяхното отчасти внезапно вливане в обръщението са една своеобразност на античната икономика.

са подвижни; станат ли неподвижни – всичко е загубено“ („Търговията на дребно на Франция“, с. 213). Той не вижда, че тази неподвижност е условие за тяхното движение. Всъщност той иска стойностната форма на стоките да се явява само като изчезваща форма на техния обмен на веществата, но никога да не се затвърди като самоцел.

Като *опредметено работно време* златото гарантира величината на своята собствена стойност и понеже то е материализация на *всеобщото* работно време, процесът на обръщението му гарантира неговото постоянно действие като разменна стойност. Поради простия факт, че стокoprитежателят може да задържи стоката в образа ѝ на разменна стойност, или да задържи самата разменна стойност като стока, размяната на стоките става – с цел да бъдат получени обратно в преобразената форма на златото – истинския мотив на обръщението. *Метаморфозата* на стоката *C – П* се извършва заради самата нейна метаморфоза, за да бъде тя превърната от отделно натурално богатство във всеобщо обществено богатство. Вместо обмен на веществата, самоцел става смяната на форми. От проста форма разменната стойност се превръща в съдържание на движението. Стоката се запазва като богатство, като стока само доколкото тя се запазва в сферата на обръщението, а тя се запазва в такова текущо състояние само доколкото се вкостенява в сребро и злато. Тя остава в ход като кристал на циркуляционния процес. Впрочем самото злато и сребро се фиксират като пари само доколкото не са средство за обръщение. *Като не средства за обръщение те стават пари*. Така че изтеглянето на стоката от обръщението във формата на злато е единственият начин да се държи стоката постоянно в сферата на обръщението.

Стокoprитежателят може да получи обратно от обръщението във вид на пари само това, което ѝ дава във вид на стока. Ето защо постоянното продаване, непрестанното хвърляне на стоки в обръщението е първо условие за образуване на съкровища от гледище на стокoвото обръщение. От друга страна, парите постоянно изчезват като средство за обръщение в самия циркуляционен процес, като се осъществяват постоянно в потребителни стойности и преминават в преходни потребления. Следователно парите трябва да бъдат изтръгнати от унищожавания ги поток на обръщението, или стоката трябва да бъде задържана в нейната първа метаморфоза, като им се попречи да изпълняват своята функция на покупателно средство. Стокoprитежателят, който сега е станал натрупвач на съкровище, трябва да продава възможно най-много и да купува възможно най-малко, както още старият Катон поучавал: *patrem familias vendacem, non emacem esse*²⁸. Както трудолюбието е положителното условие за образу-

ване на съкровища, така пестеливостта е отрицателното. Колкото по-малко еквивалентът на стоката се изтегля от обръщението във вид на отделни стоки или потребителни стойности, толкова повече той се изтегля от нея във формата на пари или разменна стойност.* Така че присвояването на богатството в неговата всеобща форма обуславя отказването от богатството в неговата веществена реалност. Ето защо живият двигател за образуването на съкровища е *скъперничеството*, за което потребност е не стоката, а разменната стойност като стока. За да се обладава излишъкът в неговата всеобща форма, отделните потребности трябва да бъдат третираны като лукс или излишък. Така през 1593 г. кортесите изпратили на Филип II едно изложение, в което между другото се казва:

„Кортесите на Валядолид помолиха през 1586 г. Ваше Величество занаят да не разрешава внасянето в кралството на свещи, стъклени стоки, бижутерии, ножове и други подобни неща, които идват от чужбина, за да бъдат обменени срещу злато тези толкова безполезни за човешкия живот неща, като че ли испанците са *индианци*.“

Натрупвачът на съкровище презира светските, временните и преходните наслади, за да гони вечното съкровище, което не ядат нито молци, нито ръжда, което е съвсем небесно и съвсем земно.

„Всеобщата далечна причина на нашия недостиг на злато“, казва Мисълдън в цитираното съчинение, „е, че кралството прекалява в консумирането на чуждестранни стоки“, които се оказват за нас вместо *commodities*** *discommodities****, като ни откъсват от също толкова съкровища, които иначе биха били внесени вместо тези играчки (*toys*). Ние консумираме у нас в прекалено голямо изобилие вина от Испания, Франция, Ренания и Левант; испанското сухо грозде, левантските стафиди, *Lawns* (вид фино платно) и *Cambries* (батисти) от Ено, копринените изделия от Италия, захарта и тютюна

* „Колкото повече расте запасът от стоки, толкова повече се намалява запасът, съществуващ като съкровище (*in treasure*).“ Мисълдън. Цит. съч., с. 22.

** Полезни (б. ред.).

*** Вредни (б. ред.).

от Западна Индия, подправките от Източна Индия – всичко това за нас не е *абсолютната необходимост* и все пак тези неща се купуват с чисто злото.^{***}

Като злато и сребро богатството е непреходно както защото разменната стойност съществува в устойчив метал, така и особено защото златото и среброто са възпрепятствани да се превърнат като средство за обръщение в самоизчезващата парична форма на стоката. По този начин преходното съдържание бива пожертвано заради непреходната форма.

„Ако чрез данъци парите се отнемат от този, който ги изяжда и изпива, и се дадат на друг, който ги употребява за мелиорация на земята, риболовство, минно дело, манифактура или дори за облекло, това има предимство за обществото, защото дори и дрехите не са толкова преходни, както яденетата и питиетата. Ако те бъдат употребени за мебели, предимството е по-голямо, за строеж на къщи – още по-голямо и т.н., а най-голямо е, ако в страната бъде внесено злато и сребро, защото само тези неща не са преходни и се ценят като богатство във всички времена и на всички места; всичко друго е само богатство *pro hic nunc* [за тук и сега].^{***}“

Изтръгването на парите от потока на обръщението и спазването им от общественения обмен на веществата се проявява и външно при заравянето, така че общественото богатство като подземно непреходно съкровище е поставено в съвсем тайно частно отношение към стокопритежателя. Д-р Берние, който е прекарал известно време в двореца на Аурангзеб в Делхи, разказва как търговците заравят тайно и дълбоко парите си, особено пък езичниците немохамедани, които държат в ръцете си почти цялата търговия и всички пари,

„заслепени от вярата, че златото и среброто, което скриват приживе, ще им служи след смъртта на оня свят^{****}“.

** Пак там, 11–13 и сл.

*** Пети. Политическа аритметика, с. 196.

*** *François Bernier. Voyages contenant la description des états du Grand Mogol, tome I, conf. p. 312–314. [Франсоа Берние. Пътешествия, съдържащи описание на държавите на Великия Могол, т. I, срв. с. 312–314], парижко издание, 1830.*

Впрочем натрупвачът на съкровище, доколкото неговият аскетизъм е свързан с енергично трудолюбие, в религията си е по същество протестант и още повече пуританин.

„Не може да се отрече, че натрупването и продаването е нещо необходимо, от което не можем да се лишим и можем да се ползваме християнски, особено за такива неща, които задоволяват нуждата и благоприличието, защото и патриарсите са купували и продавали добитък, вълна, жито, масло, мляко и други блага. Това са божи дарове, които бог дава чрез земята и разделя между хората. Обаче търговията с чуждите страни, която докарва стоки от Калкута и Индия и други подобни, като такива скъпоценни коприни, златни изделия и подправки, които служат само за разкош, без да принасят полза, и изсмукват парите от страната и населението, не би трябвало да се допуска, ако имахме управление и князе. Но за това сега не искам да пиша, защото считам, че накрая, когато не ще имаме вече пари, сами ще трябва да се откажем от тази търговия, както и от украшенията и лакомствата; иначе никакви писания и поуки не ще помогнат, докато не ни принудят нуждата и мизерията.“*

* * *Doctor Martin Luther. Bücher vom Kaufhandel und Wucher. 1524 [Д-р Мартин Лутер. Книги за търговията и лихварството. 1524].* На същото място Лутер казва: „Бог е докарал нас, немците, дотам, че трябва да изнасяме своето злато и сребро в чужди страни, да обогатяваме цял свят, а самите да останем просияци. Англия сигурно щеше да има по-малко злато, ако Германия ѝ оставеше нейното сукно, а португалският крал също така щеше да има по-малко злато, ако му оставехме подправките за ястия. Пресметни колко злато се изнася без нужда и без причина от немската земя на един франкфуртски панаир; ще се зачудиш как е могъл да остане хелер в Германия. Франкфурт е златната и сребърна дупка, през която изтича от немската земя всичко, което извира и расте, което у нас се сече и кове на монети; ако тази дупка беше запушена, нямаше сега да чуваме жалбите, че навсякъде има задължения и че няма никакви пари, че села и градове са разорени от лихварите. Но нека си върви тъй, както все пак трябва да върви: немци сме, немци трябва да останем! Няма да отстъпим, защото трябва.“

В цитираното по-горе съчинение *Мисълдън* иска да задържи златото и среброто поне в кръга на християнските народи: „Парите намаляват поради търговията отвъд християнските страни – с Турция, Персия и Източна Индия. Тези клонове на търговията се водят главно с налични пари, обаче съвсем различно в сравнение с клоновете на търговията между самите християнски народи. Защото, макар търговията в християнския свят да се извършва с налични пари, все пак парите остават затворени в неговите граници. Тук има наистина течения и обратни течения, приливи и отливи на парите при търговията, която се води в християнския свят, защото понякога те са повече в едната му част, а по-малко в другата, според това,

През периоди на сътресения в обществения обмен на веществата заравянето на пари като съкровище се извършва дори и в напредналото буржоазно общество. Обществената връзка в нейната компактна форма – за стокопридетелите тази връзка се състои в стоката, а адекватното битие на стоката са парите – се спасява от общественото движение. Общественият *nervus rerum** се погребва до тялото, чийто нерв е той.

Съкровището би било само безполезен метал, паричната му душа щеше да отлети от него и то щеше да остане само като изгорена пепел на обръщението, като нейна *caput mortuum*** , ако не се намираше в постоянно напрежение спрямо обръщението. Парите, или обособената разменна стойност, са по качеството си битие на абстрактното богатство, но от друга страна, всяка дадена парична сума е количествено ограничена величина на стойността. Количествената граница на разменната стойност противоречи на нейната качествена всеобщност и натрупвачът на съкровище чувства тази граница като ограничение, което наистина се превръща същевременно и в качествено ограничение, или прави съкровището ограничен представител на вещественото богатство. Парите като всеобщ еквивалент се представят, както видяхме, непосредствено в едно уравнение, в което те самите образуват едната страна, а безкрайната редица стоки – другата. От величината на разменната стойност зависи доколко парите се реализират приблизително като такава безкрайна редица, т.е. доколко те съответстват на своето понятие като разменна стойност. Движението на разменната стойност като разменна стойност, като автомат изобщо може да се състои само в това, да излезе извън своята количествена граница. Но с прекриването на количествената граница на съкровището се създава нова бариера, която също трябва да бъде премахната. Като бариера се явява не определена граница на съкровището, а всяка негова граница. Следователно образуването на съкрови-

че една страна страда от недостиг, а друга – от излишък; парите идват, отиват си и се въртят в кръга на християнските народи, но винаги остават в техните граници. Но парите, които при търгуване излизат извън християнския свят в посочените по-горе страни, са изразходвани окончателно и никога не се връщат.“ (б. ред.)

* Нерв на нещата (б. ред.).

** Буквално: мъртва глава (название на железен окис), тук в смисъл: мъртви останки (б. ред.).

ше няма иманентна граница, няма мярка в себе си, а е безкраен процес, който във всеки свой постигнат резултат намира подтик за своето започване. Ако увеличаването на съкровището става само чрез консервирането му, неговото консервиране става само чрез увеличаването му.

Парите не са само *един* обект на стремежа към забогатяване, а са *единственият* негов обект. Този стремеж по същество е *auri sacra fames**. За разлика от стремежа към отделно природно богатство или потребителна стойност, като дрехи, украшения, стада и т.н., стремежът към забогатяване е възможен само когато всеобщото богатство, като такова, е индивидуализирано в отделно нещо и затова може да бъде задържано като единична стока. Ето защо парите се явяват едновременно и обект, и източник на стремежа към забогатяване.** Това, което наистина лежи в основата, е, че разменната стойност като такава, а с това и нейното увеличение стават цел. Скъперничеството държи здраво съкровището, като не позволява на парите да станат средство за обръщение, но жаждата за злато съхранява паричната му душа, неговото постоянно напрежение спрямо обръщението.

Дейността, чрез която се образува съкровището, е, от една страна, изтегляне на парите от обръщението по пътя на постоянно повтарящите се продажби, а от друга страна – просто събиране, *натрупване*. И наистина само в сферата на простото обръщение, и то във формата на образуване на съкровище, става натрупването на богатството като такова, докато, както ще видим по-нататък, другите тъй наречени форми на натрупването се смятат погрешно като натрупване само вследствие на спомена, останал от простото парично натрупване. В едни случаи всички други стоки се натрупват като потребителни стойности и тогава начинът на тяхното натрупване е определен от особеността на тяхната потребителна стойност. Така например натрупването на жито изисква специални приспособления. Натрупването на овце ме прави овчар, натрупването на роби и земя изисква господарски и робски отношения и т.н. Образуването на запас

* Проклета жажда за злато (б. ред.).

** „От парите води своето начало скъперничеството... Тук постепенно се разгаря нещо като лудост, вече не съперничество, а жажда за злато.“ (*Plinius. Historia naturalis. L. XXXIII. C. III, [Sect. 14] [Плиний. Естествена история, кн. XXXIII, гл. III, параграф 14]*).

от специално богатство изисква специални процеси, различни от самия прост акт на натрупване, и развива специални страни на индивидуалността. В други случаи богатството във формата на стоки се натрупва като разменна стойност и тогава натрупването се явява като търговска или специфично икономическа операция. Нейният субект става търговец на жито, търговец на добитък и т.н. Златото и среброто са пари не поради някаква дейност на индивида, който ги натрупва, а като кристали на циркуляционния процес, който протича от само себе си без негово съдействие. Неговата работа се състои само в това, да ги отдели настрана и да натрупва тежест върху тежест – съвсем безсъдържателна дейност, която, приложена към всички други стоки, би ги обезценила.*

Нашият натрупвач на съкровище изглежда мъченик на разменната стойност, благочестив аскет на върха на металния стълб. Той търси богатството само в неговата обществена форма и затова го заравя и скрива от обществото. Той жадува за стоката в нейната винаги годна за обръщение форма и затова я изтегля от обръщение. Той мечтае за разменната стойност и затова не върши размяна. Текущата форма на богатството и неговата вкаменелост, еликсир на живота и камък на мъдростта, се мяркат в алхимически вихър. В своята въображаема безгранична жажда за наслади той се отказва от всяка наслада. Желайки да задоволи всички обществени потребности, той едва

* Хораций следователно нищо не разбира от философията на образуването на съкровища, когато казва („Satiren“, L. II, Satir 3) [Втора книга сатири. Сатира 3]: „Ако някой купи цитри и ги натрупа наедно, без да се отдаде нито на изучаване на цитра, нито на някоя муза; ако необущар купи калъпи и шила; ако нямаш намерение да търгува купи корабни платна, заслужено навсякъде ще бъде наречен луд и безумен. Различава ли се от тях този, който трупа пари и злато, не знаейки да се възползва от събраните и страхувайки се да се докосне като че ли е свещеното?“

Господин *Сениър* разбира работата по-добре: „Парите, изглежда, са единственото нещо, към което желанието е общо, и това е така, защото парите са *абстрактно богатство* и защото хората, притежаващи го, могат да задоволят всичките си нужди, каквито и да са те.“ („Principes fondamentaux de l'économie politique“, traduit par le Comte Jean Arrivabène. Paris, 1836, p. 221) Основни принципи на политическата икономия, превод на граф Жан Аривабене. Париж, 1836, с. 221]. Или *Щорх*: „Тъй като парите представляват всички други богатства, достатъчно е те да бъдат натрупани, за да си достави човек всички видове богатства, които съществуват в света.“ (Цит. съч., том II, с. 135.)

задоволява естествените си нужди. Като задържа богатството в неговата метална телесност, той го дестилира в чиста химера. Всъщност натрупването на парите заради самите пари е варварска форма на производството заради самото производство, т.е. развитието на производствените сили на обществения труд извън границите на обичайните потребности. Колкото по-не-развито е стоковото производство, толкова по-важно е първото обособяване на разменната стойност като пари, образуването на съкровище, което поради това играе голяма роля при древните народи – в Азия и до днес – и при съвременните земеделски народи, където разменната стойност още не е обхванала всички производствени отношения. Ние ще пристъпим към разглеждането на специфично икономическата функция на образуването на съкровища в самото метално обръщение, но преди това ще споменем за друга една форма на образуване на съкровища.

Съвсем независимо от естетическите си качества сребърните и златните стоки – доколкото материалът, от който са направени, е паричен материал – могат да бъдат превърнати в пари, както и златните пари или златните кюлчета могат да бъдат превърнати в такива стоки. Тъй като златото и среброто са материалът на абстрактното богатство, най-голямото излагане на показ на богатството се състои в тяхното използване като конкретни потребителни стойности и ако на известни степени на производството стокопритежателят скрива своето съкровище, навсякъде, където няма опасност, нещо го тика да се яви пред другите стокопритежатели като *ricio hombre**. Той позлатява себе си и къщата си.** В Азия, особено в Индия, където образуването на съкровища не се явява, както в буржоазната икономика, като подчинена функция на механизма на общото производство, а богатството в тази си форма се задържа като крайна цел, златните и сребърните стоки всъщност са само естетическа форма на съкровищата. В средновековна Англия златните и сребърните

* Богат човек (б. ред.).

** До каква степен вътрешният човек на стоковия индивид остана непроменен дори и там, където се е цивилизовал и развил в капиталист, показва например лондонският представител на една международна банкерска къща, който закачил една сложена под стъкло в рамка банкнота от 100 000 ф. ст. като подобаващ герб на своята фамилия. Духовитостта тук се състои в това, че банкнотата гледа отвисоко и подигравателно на обръщението.

стоки били считани по закон само като форма на съкровището, тъй като стойността им не се увеличавала много от прибавения към тях груб труд. Тяхното предназначение било да бъдат отново хвърлени в обръщението и затова тяхната проба била също тъй предписана, както и пробата на самите монети. Растящата употреба на златото и среброто като луксозни предмети заедно с нарастването на богатството е толкова просто нещо, че било напълно ясно за древните учени,^{*} докато съвременните икономисти са установили погрешното положение, че употребата на сребърни и златни стоки не нараства пропорционално на увеличаването на богатството, а само пропорционално на спадането на стойността на благородните метали. Затова техните иначе точни данни за употребата на калифорнийското и австралийското злато показват винаги празнота, защото увеличената консумация на златото като суров материал в тяхната представа не е оправдана чрез съответното спадане на неговата стойност. От 1810 до 1830 г. средното годишно производство на благородни метали е спаднало на по-малко от половината вследствие на войната на американските колонии срещу Испания²⁹ и на предизвиканото от революциите прекъсване на работата в мините. Намалването на монетите, циркулиращи в Европа, е било през 1829 г. около 1/6 в сравнение с 1809 г. Следователно, макар че количеството на производството на благородни метали беше спаднало, а производствените разходи – доколкото те изобщо бяха изменени – се бяха повишили, консумацията им като луксозни предмети се беше увеличила извънредно много в Англия още по време на войната, а на континента след Парижкия мир. Тя се увеличи заедно с нарастването на всеобщото богатство.^{**} Като всеобщ закон може да се установи, че превръщането на златните и сребърните пари в луксозни предмети преобладава в мирно време, а тяхното обратно превръщане в кюлчета или монети – в бурни времена.^{***} Колко значително е съотношението на златното и сребърното съ-

^{*} Вж. цитираното по-долу място от Ксенофонт.

^{**} Джейкъб. Цит. съч., том II, гл. 25 и 26.

^{***} „Във времена на големи вълнения и опасности, особено във времена на вътрешни въстания или на нашествия хората бързо превръщат златните и сребърните предмети в пари; в периоди на спокойствие и просперитет хората превръщат парите в прибори и украшения.“ [Цит. съч., т. II, с. 357.]

кровище, съществуващо във формата на луксозни стоки, спрямо благородния метал, служещ като пари, може да се види от това, че през 1829 г. съотношението в Англия е било според Джейкъб 2:1, а в цяла Европа и Америка е имало $\frac{1}{4}$ повече благородни метали в луксозни предмети, отколкото в пари.

Видяхме, че паричното обръщение е само проява на метаморфозата на стоките, или на смяната на формите, в които се извършва общественият обмен на веществата. Поради това с изменението на сбора от цените на циркулиращите стоки или на обема на техните едновременни метаморфози, от една страна, и в зависимост от дадената във всеки случай скорост на смяната на техните форми, от друга, цялото количество на циркулиращите пари трябва постоянно да се разширява или свива, което е възможно само при условие, че цялото количество на намиращите се в една страна пари непрекъснато стои в променливо съотношение спрямо количеството на парите, намиращи се в обръщението. Образуването на съкровища изпълнява това условие. Ако цените спадат или ако скоростта на обръщението се увеличава, съкровищните резервоари поглъщат отстранената от обръщението част от парите; ако цените се повишат или скоростта на обръщението се намалява, съкровищата се размразяват и се вливат отчасти обратно в обръщението. Замръзването на циркулиращите пари в съкровища и вливането на съкровищата обратно в обръщението е движение, което постоянно се връща в обратна посока, при което преобладаването на едното или другото направление се определя изключително от колебанията на стоковото обръщение. Тъй че съкровищата се явяват като приливни и отливни канали на циркулиращите пари, така че като монети циркулира винаги само онова количество пари, което е обусловено от непосредствените нужди на самото обръщение. Ако обемът на цялото обръщение внезапно се разшири и текущото единство на продажбите и покупките вземе превес, но така, че цялата сума на цените, които трябва да бъдат реализирани, да нараства по-бързо от скоростта на паричното обръщение, съкровищата видимо се изпразват; щом в цялото движение настъпи необикновен застой или пък отделянето на продажбите от покупките се затвърди, средството за обръщение замръзва в забележителни размери във вид на пари, а съкровищните резервоари се изпълват далеч над тяхното средно ниво. В стра-

ните с чисто метално обръщение или на неразвита степен на производството съкровищата са безкрайно много разпокъсани и разпръснати по цялата територия на страната, докато в буржоазно развитите страни те са концентрирани в банковите резервоари. Съкровището не бива да бъде смесвано с банковия резерв, който сам образува съставна част от цялото количество на намиращите се постоянно в обръщение пари, докато активното съотношение между съкровищата и средствата за обръщение предполага намаляването или увеличаването на въпросното цяло количество. Както видяхме, златните и сребърните стоки също образуват както отводен канал за благородните метали, така и латентен източник за техния приток. В обикновено време за икономиката на металното обръщение е важна само тяхната първа функция.*

б) ПЛАТЕЖНО СРЕДСТВО

Двете форми, в които парите досега се различаваха от средството за обръщение, бяха формата на *суспендираната монета* и формата на *съкровището*. Първата форма отразяваше в преходното превръщане на монетата в пари обстоятелството, че вторият член от $C - P - C$, покупката $P - C$, трябва в рамките на определена сфера на обръщението да се разпокъса в редица

* Ксенофонт разглежда парите в специфичната им определеност по форма като пари и съкровище в следния пасаж: „В този единствен занаят от всички, които познавам, никой от заетите в него не предизвиква завист у другите... защото колкото по-богата е сребърната мина и колкото повече сребро се добива в нея, толкова повече хора тя привлича към себе си. Щом се придобият толкова прибори и съдове, колкото са необходими за домакинството, няма да се купуват много повече; но никой няма толкова сребро, че да не желае да има повече, а ако у някого то е в изобилие, той заравя в земята излишното и се радва на него не по-малко, отколкото ако го използваше. Когато градовете процъфтяват, гражданите се нуждаят особено много от сребро: мъжете искат да си купят красиво оръжие, добри коне, великолепен дом и мебелировка; жените желаят накити и златни украшения; ако градовете страдат от слаба реколта или война, тогава поради неплодородието на земята парите са необходими за придобиване на продоволствие или за наемане на спомагателни войски.“ (*Xenophon. De Vectig.*, с. IV. [*Ксенофонт*. За налозите, гл. IV.] Аристотел в гл. 9, кн. 1 на „*Republik*“ разглежда двете движения на обръщението $C - P - C$ и $P - C - P$ в тяхната взаимна противоположност под наименованията „икономика“ и „хрематистика“. Гръцките трагици, особено Еврипид, противопоставят двете форми като $\delta\acute{\iota}\eta\lambda$ [право] и $\chi\acute{\epsilon}\rho\delta\omicron\varsigma$ [корист].

последователни покупки. Обаче образуването на съкровища по-чваше просто върху изолирането на акта $C - P$, който не продължаваше да се развива в $P - C$, или беше само самостоятелно развитие на първата метаморфоза на стоката, парите, развити като отчуждено битие на всички стоки, в противоположност на средството за обръщение като битие на стоката в нейната постоянно отчуждаваща се форма. Монетният резерв и съкровището бяха само пари като не средства за обръщение, но не средства за обръщение само защото не циркулираха. В определението, в което ние сега разглеждаме парите, те циркулират или влизат в обръщението, но не във функцията на средства за обръщение. Като средство за обръщение парите бяха винаги покупателно средство, сега те действат като непокупателно средство.

Щом парите чрез образуването на съкровища са развити като битие на абстрактното обществено богатство и като материален представител на вещественото богатство, те получават в тази си определеност като пари своеобразни функции в процеса на обръщението. Ако парите циркулират като просто средство за обръщение и затова като покупателно средство, предположено е, че стока и пари се противопоставят едновременно, че една и съща величина на стойността е два пъти налице – на единия полюс като стока в ръцете на продавача, на другия полюс като пари в ръцете на купувача. Това едновременно съществуване на двата еквивалента на противоположни полюси и едновременната смяна на техните места, или тяхното взаимно отчуждаване, има за предпоставка от своя страна, че продавачът и купувачът се отнасят един към друг само като притежатели на налични еквиваленти. Но процесът на метаморфоза на стоките, който създава различните определености на парите по форма, метаморфозира и стокопритежателите, или променя обществените роли, в които се явяват един спрямо друг. В процеса на стоквата метаморфоза пазителят на стоката променя кожата си толкова пъти, колкото промени извършва стоката или колкото пъти парите се появяват в нови форми. Така първоначално стокопритежателите стояха един срещу друг само като стокопритежатели, след това единият стана продавач, а другият – купувач, след това всеки подред – купувач и продавач, след това – натрупвачи на съкровища и станаха най-сетне богати хора. По този начин

стокопритежателите не излизат от процеса на обръщението такава, каквито са влезли в него. Всъщност различните определености по форма, които парите получават в процеса на обръщението, са само кристализирана смяна на формите на самите стоки, която от своя страна е само предметен израз на изменящите се обществени отношения, в които стокопритежателите извършват своя обмен на веществата. В процеса на обръщението възникват нови разменни отношения и стокопритежателите като носители на тези променени отношения получават нови икономически роли. Също както в рамките на вътрешното обръщение парите се идеализират и простата хартия като представител на златото изпълнява функцията на парите, така същият този процес придава на купувача или продавача, който влиза в него само като представител на парите или стоката, т.е. представлява бъдещи пари или бъдеща стока, значението на действителен продавач или купувач.

Всички определености по форма, в които златото се развива като пари, са само разгръщане на включените в метаморфозата на стоките определения, които обаче в простото парично обръщение, в появата на парите като монети, или в движението $C - P - C$ като процесиращо единство не са били отделени в самостоятелен образ или пък са се явили само като възможности, както например прекъсването на стоковата метаморфоза. Видяхме, че в процеса $C - P$ стоката като действителна потребителна стойност и идеално разменна стойност се отнасяше към парите като към действителна разменна стойност и само идеално потребителна стойност. Отчуждавайки стоката като потребителна стойност, продавачът реализираше нейната собствена разменна стойност и потребителната стойност на парите. Обратно, отчуждавайки парите като разменна стойност, купувачът реализираше тяхната потребителна стойност и цената на стоката. Съответно на това стана смяна на местата на стоката и парите. Живият процес на тази двустранна полярна противоположност сега пак се разкъсва при своето осъществяване. Продавачът действително отчуждава стоката, но реализира цената ѝ отначало пак само идеално. Той е продал стоката по нейната цена, която обаче се реализира едва в по-далечен определен срок. Купувачът купува като представител на бъдещи пари, докато продавачът продава

като притежател на настоящата стока. От страна на продавача стоката като потребителна стойност се отчуждава действително, без да бъде действително реализирана като цена; от страна на купувача парите се реализират действително в потребителната стойност на стоката, без да бъдат действително отчуждени като разменна стойност. Вместо стойностния знак, както беше преди, сега самият купувач символично представлява парите. Но както по-рано всеобщата символика на стойностния знак пораждаше гаранцията и принудителния курс на държавата, така сега личната символика на купувача поражда между стокопритежателите частни договори, чието изпълнение може да бъде наложено с помощта на закона.

Обратно, в процеса $P - C$ парите могат да бъдат отчуждени като действително покупателно средство и по този начин цената на стоката може да бъде реализирана, преди да бъде реализирана потребителната стойност на парите или да бъде отчуждена стоката. Това става например във всекидневната форма на предплащането или във формата, в която английското правителство купува опиум от районите в Индия, или в която живущите в Русия чуждестранни търговци закупуват голяма част от руските земеделски произведения. Обаче парите действат така само в познатата вече форма на покупателно средство и затова не получават никаква нова определеност по форма.* Ето защо ние не се спираме на последния случай, но отбелязваме с оглед на видоизменения образ, в който тук се явяват двата процеса $P - C$ и $C - P$, че само мислената разлика между покупка и продажба, тъй както тя се явява непосредствено в обръщението, сега става действителна разлика, тъй като в едната форма е налице само стоката, а в другата – само парите, а в двете – само крайният член, от който изхожда инициативата. При това двете форми имат това общо, че в двете единият еквивалент съществува само в общата воля на купувача и продавача, воля, която обвързва двамата и получава определени законни форми.

Продавачът и купувачът стават кредитор и длъжник. Ако стокопритежателят като пазител на съкровището по-скоро беше

* Разбира се, има авансиран капитал и във форма на пари и авансираните пари могат да бъдат авансиран капитал, обаче тази гледна точка не спада към хоризонта на простото обръщение.

комична фигура, сега той става страшен, тъй като смята не самия себе си, а своя ближен за битие на дадена парична сума и прави не от себе си, а от него мъченик на разменната стойност. От вярващ той става човек, който дава на вяра, от религията той попада в юриспруденцията.

„I stay here on my bond!“*

Следователно в променената форма *C – II*, в която стоката е налице, а парите са само представени, парите функционират най-напред като мярка на стойностите. Ние оценяваме разменната стойност на стоката в пари като нейна мярка, обаче цената като договорно измерена разменна стойност съществува не само в главата на продавача, а същевременно и като мярка на задължението на купувача. На второ място тук парите функционират като покупателно средство, макар че само хвърлят пред себе си сянката на своето бъдещо битие. А те именно изтеглят стоката от нейното място, от ръцете на продавача в ръцете на купувача. Щом настъпи срокът за изпълнение на договора, парите влизат в обръщението, защото сменят мястото си и преминават от ръцете на бившия купувач в ръцете на бившия продавач. Но те не влизат в обръщението като средство за обръщение, или като покупателно средство. Като такова те вече функционираха, преди да са налице, а се появяват, след като са престанали да функционират като такова. Напротив, те влизат в обръщението като единствен адекватен еквивалент на стоката, като абсолютно битие на разменната стойност, като последна дума на разменния процес, накратко – като пари, и то като пари в определената функция на *всеобщо платежно средство*. В тази функция на платежно средство парите се явяват като абсолютна стока, но вътре в самото обръщение, а не като съкровище вън от нея. Разликата между покупателното средство и платежното средство се проявява твърде неприятно в епохите на търговски кризи.**

Първоначално превръщането на продукта в пари се явява в обръщението само като индивидуална необходимост за стокоп-

* „Аз настоявам на моята полица!“ (*Шекспир*. Венецианският търговец) (б. ред.).

** Разликата между покупателно средство и платежно средство е подчертана у Лутер. [*Бележка в личния екземпляр I.*]

ритежателя, доколкото неговият продукт не е за него потребителна стойност, а трябва да стане такава едва чрез отчуждаването му. Но за да плати на договорния срок, той трябва преди това да е продал стока. Ето защо, съвсем независимо от неговите индивидуални потребности, за него продажбата се е превърнала в обществена необходимост вследствие на движението на процеса на обръщението. Като бивш купувач на дадена стока той по принуда става продавач на друга стока, за да получи парите не като покупателно средство, а като платежно средство, като абсолютна форма на разменната стойност. Превръщането на стоката в пари като заключителен акт, или първа метаморфоза на стоката като самоцел, което при образуването на съкровища изглежда като каприз на стокопритежателя, сега е станало икономическа функция. Мотивът и съдържанието на онази продажба, която човек прави, за да плаща, е съдържание на процеса на обръщение, възникващо от самата негова форма.

В тази форма на продажбата стоката сменя мястото си, циркулира, отсрочвайки първата си метаморфоза, превръщането си в пари. А на страната на купувача потича втората метаморфоза, т.е. става превръщане на парите обратно в стока, преди да е станала първата метаморфоза, т.е. преди стоката да е била превърнатата в пари. Така че тук първата метаморфоза се явява по време след втората. И с това парите – образът на стоката в нейната първа метаморфоза – получават нова определеност по форма. Парите, или самостоятелното развитие на разменната стойност, не са вече посредническа форма на стокото обръщение, а неин приключващ резултат.

Не е необходимо да се доказва подробно, че подобни *продажби със срок*, в които двата полюса на продажбата съществуват разделени във времето, възникват стихийно от простото стокото обръщение. Най-напред развитието на обръщението довежда до това, че се повтаря редуващото се явяване на едни и същи стокопритежатели едни спрямо други като продавачи и купувачи. Това повтарящо се явление не остава само случайно, а се поръчва например стока за дадена бъдеща дата, на която стоката трябва да бъде доставена и платена. В този случай продажбата е извършена идеално, т.е. юридически, без телесната поява на стоката и парите. Двете форми на парите, като средство за обръщение и като платежно средство, тук още съвпадат,

тъй като, от една страна, стоката и парите едновременно сменят местата си, а от друга, парите не купуват стоката, а реализират цената на по-рано продадената стока. Освен това природата на редица потребителни стойности е такава, че тяхното действително отчуждаване става не чрез фактическо предаване на стоката, а само чрез нейното предоставяне за определено време. Например, ако използването на една къща бъде продадено за един месец, потребителната стойност на къщата е напълно доставена едва след изтичането на месеца, макар че тя още в началото на месеца преминава в други ръце. Тъй като тук фактическото предаване на потребителната стойност не съвпада по време с нейното действително отчуждаване, реализирането на нейната цена става също по-късно в сравнение със смяната на нейното място. Но най-после разликата в продължителността или времето на производството на различните стоки става причина единият да се прояви като продавач, докато другият още не може да се прояви като купувач, и по този начин при честото повторение на покупки и продажби между едни и същи стокопритежатели двата момента на продажбата се раздалечават съобразно производствените условия на техните стоки. Така между стокопритежателите се създава отношение на кредитори и длъжници, което наистина образува стихийно възникналата основа на кредитната система, но може да бъде напълно развито, преди да съществува последната. Впрочем ясно е, че заедно с развитието на кредитното дело, т.е. на буржоазното производство изобщо, функцията на парите като платежно средство ще се разширява за сметка на тяхната функция като покупателно средство, а още повече като елемент за образуване на съкровища. В Англия например парите като монета са прогонени почти изключително в сферата на търговията на дребно и дребната търговия между производители и консуматори, докато в качеството си на платежно средство те господстват в сферата на едрите търговски сделки.*

* Въпреки своята доктринерска мания към дефиниции господин Маклеод дотолкова не разбира най-елементарните икономически отношения, че извежда изобщо произхода на парите от тяхната най-развита форма, от формата им на платежно средство. Той казва между другото: Тъй като хората не винаги се нуждаят едновременно от своите взаимни услуги и не в еднакъв размер на стойността, „остава неизравнена известна разлика, или известно количество услуги, които се

Като всеобщо платежно средство парите стават *всеобща стока* на контрактите – отначало в сферата на стоковото обръщение.* Обаче заедно с тяхното развитие в тази функция всички други форми на платежи се свеждат постепенно до парични платежи. Степента на развитието на парите като изключително платежно средство показва степента, в която разменната стойност е завладяла производството в неговата дълбочина и широчина.**

Масата на циркулиращите като платежно средство пари е определена преди всичко от цялата сума на платежите, т.е. от сбора на цените на отчуждените стоки, а не от подлежащите на отчуждаване, както е при простото парично обръщение. Обаче определената по този начин сума е подложена на двояко изменение: първо, от бързината, с която една и съща монета повтаря една и съща функция или с която масата на платежите се представя като верижен процес от платежи. *A* плаща на *B*, след което *B* плаща на *V* и т.н. Бързината, с която една и съща

дължат от първия на втория – дълг“. Ищецът на този дълг се нуждае от услугите на трето лице, което не се нуждае непосредствено от неговите услуги, и „прехвърля на това трето лице дълга, който има към него първият. Документът за този дълг преминава по този начин от ръце в ръце – обръщение. Ако някое лице получи запис за дълг, изразен в метални пари, то може да се разпорежда с услугите не само на първоначалния длъжник, но и на цялото индустриално общество“. *Macleod. Theory and Practice of Banking etc. London, 1855, v, I, ch. I* [Маклеод. Теория и практика на банковото дело. Лондон, 1855, т. I, гл. I].

* В цитираното произведение, с. 3, Бейли казва: „Парите са всеобщата стока на контрактите, или тази, в която се включват повечето имуществени сделки, подлежащи на изпълнение в бъдеще.“

** В цитираното произведение, с. 221, Сениър казва: „Тъй като стойността на всички неща се изменя за определено време, за платежно средство се взема такава, чиято стойност най-малко се изменя, която най-дълго време запазва дадена средна покупателна способност. По този начин парите стават изразители или представители на стойностите.“ Обратно. Тъй като златото, среброто и пр. са станали пари, т.е. форма на обособената разменна стойност, те стават всеобщо платежно средство. Колебанията във величината на стойността на парите се разкриват тогава, когато се появи споменатият от г-н Сениър интерес към трайността на величината на паричната стойност, т.е. в периоди, когато парите, по силата на обстоятелствата, се налагат като всеобщо платежно средство. Такъв период в Англия е била епохата на Елизабет и по нейно време лорд Бърлей и сър Томъс Смит, с оглед на видимото обезценяване на благородните метали, прокарали едно постановление на парламента, което задължавало Оксфордския и Кеймбриджкия университет да условят една трета от техните поземлени ренти да се заплащат в пшеница и малц.

монета повтаря функцията си като платежно средство, зависи, от една страна, от преплитането на отношенията на кредитор и длъжници между стокоприетелите, така че един и същ стокоприетел, който е кредитор по отношение на единия, е длъжник по отношение на другия и т.н., от друга страна, от времето, което разделя сроковете на различните платежи. Тази верига от платежи, или от по-късни първи метаморфози на стоките, е качествено различна от веригата на метаморфозите, която се представя в обръщението на парите като средство за обръщение. Последната верига от метаморфози не само се проявява в хронологична последователност, но и тепърва *възниква* в нея. Стоката става пари, после пак стока и по този начин дава възможност на друга стока да стане пари и т.н. или продавачът става купувач, благодарение на което някой друг стокоприетел става продавач. Тази взаимна връзка възниква случайно в самия процес на стоквата размяна. Обаче в това, че парите, които *A* е заплатил на *B*, се плащат от *B* на *B*, от *B* на *Г* и т.н., и то в бързо следващи един след друг периоди – в тази външна взаимна връзка се разкрива само една вече съществуваща обществена взаимна връзка. Едни и същи пари преминават през различни ръце не защото се явяват като платежно средство, а са в обръщение като платежно средство, защото различни стокоприетелите вече са си стиснали ръцете. Така че скоростта на обръщението на парите като платежно средство показва много по-дълбоко въвличане на индивидите в процеса на обръщението, отколкото скоростта на обръщението на парите като монети, или като покупателно средство.

Сумата от цените на едновременните и затова извършващи се пространствено една до друга покупки и продажби образува границата на заместването на монетната маса със скоростта на нейното обръщение. Тази граница отпада за парите, функциониращи като платежно средство. Ако платежите, които трябва да се извършат едновременно, се съсредоточат на едно място, което най-напред става естествено само в големите възлови пунктове на стокото обръщение, то платежите като отрицателни и положителни величини се изравняват взаимно, тъй като *A*, който има да плаща на *B*, има в същото време да получава платеж от *B* и т.н. Затова паричната сума, необходима като платежно средство, ще бъде определена не от сбора на цените

на платежите, подлежащи едновременно на реализиране, а от по-голямата или по-малката концентрация на същите и от големината на разликата, която остава след взаимното изравняване на платежите като отрицателни и положителни величини. Специални институции за тези изравнявания възникват без каквото и да било развитие на кредитното дело, както например в древния Рим. Обаче тук не е мястото нито за тяхното разглеждане, нито за разглеждането на общите платежни срокове, които навсякъде се установяват в определени обществени среди. Тук нека да отбележим само, че специфичното влияние, което тези срокове упражняват върху периодичните колебания в количеството на циркулиращите пари, е научно изследвано едва в най-ново време.

Доколкото платежите се изравняват взаимно като положителни и отрицателни величини, няма никаква намеса на действителни пари. Тук те се развиват само в своята форма като мярка на стойностите, от една страна, в цената на стоката, от друга – във величината на взаимните задължения. Следователно разменната стойност освен мисленото си битие не получава тук никакво самостоятелно битие, нито дори битието на стойностен знак, или, с други думи, парите стават само идеални пари за смятане. Така че функцията на парите като платежно средство включва противоречието, че, от една страна, доколкото платежите взаимно се изравняват, парите действат само идеално като мярка, от друга страна, доколкото трябва действително да се извърши платежът, влизат в обръщението не като изчезващо средство за обръщение, а като устойчиво битие на всеобщия еквивалент, като абсолютна стока, с една дума – като пари. Ето защо там, където се е развила веригата на платежите и една изкуствена система за тяхното изравняване, парите в случай на сътресения, които насилствено прекъсват течението на платежите и нарушават механизма на тяхното изравняване, се превръщат внезапно от своя газообразен, изтъкан от мозъка образ като мярка на стойностите в сухи пари, или платежно средство. И така, при условията на развито буржоазно производство – при което стокоприетелят отдавна е станал капиталист, познава своя Адам Смит и високомерно се надсмива над суеверието, че само златото и среброто били пари или че изобщо парите, за разлика от другите стоки, били самата абсолютна стока – парите нео-

чаквано пак се появяват не като посредник на обръщението, а като единствена адекватна форма на разменната стойност, като единственото богатство, точно тъй, както ги схваща натрупвачът на съкровище. Парите се разкриват като такова изключително битие на богатството в това, че цялото веществено богатство загубва отчасти и изцяло стойността си не само в представите ни – както например при монетарната система, – а действително. Това е особеният момент на кризи на световния пазар, който се нарича парична криза. *Summum bonum**, което в такива моменти всички искат като единственото богатство, са парите, сухите пари, а сравнени с тях, всички други стоки, именно защото са потребителни стойности, изглеждат безполезни, дреболии, играчки или, както казва нашият д-р Мартин Лутер, само украшения и лакомства. Това внезапно превръщане на кредитната система в монетарна система прибавя към практическата паника теоретичен ужас и агентите на обръщението изтръпват пред непрогледната тайна на своите собствени отношения.**

Платежите от своя страна се нуждаят от резервен фонд, от натрупване на пари като платежно средство. Образоването на такива резервни фондове не се явява вече, както беше при образуването на съкровища, дейност, външна на самото обръщение, нито пък, както при монетния резерв, просто технически застой на монетите, а парите трябва постепенно да бъдат събирани, за да бъдат налице на определени бъдещи дати за плащания. Така че, докато образуването на съкровища в онази абстрактна форма, в която това се смята за обогатяване, се намалява заедно с развитието на буржоазното производство, онова образуване на съкровища, което е непосредствено необходимо за разменния

* Висшето благо (б. ред.).

** Боагилбер, който би желал да възпрепятства буржоазните производствени отношения да се опълчат против самите буржоа, предпочита да разглежда ония форми на парите, в които те се явяват само мислено или само изчезващо. Така беше по-рано със средството за обръщение. Така е – с платежното средство. Онова, което той пак не вижда, е непосредственото превръщане на мислената форма на парите в тяхната външна действителност, че сухите пари се съдържат вече латентно в само мислената мярка на стойностите. обстоятелството, казва той, че парите са само форма на самите стоки, се вижда в търговията на едро, където размяната става без интервенцията на парите, след като „les marchandises sont argécieuses [„стоките са оценени“]. „Le detail de la France“, I. с., р. 210. [„Търговията на дребно на Франция“, цит. съч., с. 210.]

процес, нараства, или по-точно част от съкровищата, които изобщо се образуват в сферата на стоковото обръщение, се абсорбира като резервен фонд от платежни средства. Колкото по-развито е буржоазното производство, толкова повече тези резервни фондове се ограничават до необходимия минимум. В своето съчинение за намалението на лихвения процент* Лок дава интересни данни относно големината на тези резервни фондове по негово време. От тях се вижда каква значителна част от парите, намиращи се изобщо в обръщение, са поглъщали резервоарите за платежни средства в Англия тъкмо в епохата, когато започнало да се развива банковото дело.

Законът за количеството на циркулиращите пари, така както той следваше от разглеждането на простото парично обръщение, съществено се видоизменя чрез обръщението на платежното средство. При дадена скорост на обръщението на парите – било като средство за обръщение, било како платежно средство – цялата сума на циркулиращите в даден период от време пари ще бъде определена от цялата сума на подлежащите за реализиране стокови цени [плюс] цялата сума на просрочените през този период платежи минус платежите, унищожени чрез взаимно погасяване. Общият закон, според който масата на парите в обръщение зависи от цените на стоките, не се засяга от това ни най-малко, защото самата сума на платежите е определена от договорно установените цени. Обаче убедително проличава, че дори ако приемем скоростта на обръщението и икономиката на платежите за неизменни, сумата на цените на стоките маси, циркулиращи в даден период, например в един ден, по никой начин не се покрива с масата на парите, циркулиращи през същия ден, защото циркулират маса стоки, чиито цени ще бъдат реализирани по-късно в пари, и циркулират маса пари, които съответстват на стоки, излезли отдавна от обръщението. Самата тази последна маса ще зависи от това, колко е голяма сумата от стойността на платежите, чийто платеж е в същия ден, макар да са контракувани през съвсем различни периоди.

Ние видяхме, че изменението в стойността на златото и среброто не засяга техните функции като мярка на стойностите или като пари за смятане. Това изменение обаче става решаващо

* Лок. Цит. съч., с. 17, 18.

важно за парите като съкровище, защото заедно с повишаването или спадането на стойността на златото и среброто се повишава или спада и величината на стойността на златното или сребърното съкровище. То е още по-важно за парите като платежно средство. Плащането става по-късно от продажбата на стоката или парите действат в два различни момента в две различни функции, първо, като мярка на стойностите, а след това като платежно средство, съответстващо на това измерване. Ако междувременно се измени стойността на благородните метали, или необходимото за тяхното производство работно време, същото количество злато или сребро ще има, когато се яви като платежно средство, по-голяма или по-малка стойност, отколкото по времето, когато е служело за мярка на стойностите или когато е бил сключен договърът. Функцията на една отделна стока, например златото или среброто, като пари или като обособена разменна стойност, се сблъсква тук с нейната природа на отделна стока, чиято величина на стойността зависи от изменението на производствените ѝ разходи. Голямата социална революция, предизвикана от спадането на стойността на благородните метали в Европа, е толкова известен факт, колкото и обратната революция, предизвикана в една ранна епоха на древната римска република от покачването на стойността на медта, в която били контракувани дълговете на плебеите. Без да разглеждаме по-нататък как колебанията в стойността на благородните метали влияят върху системата на буржоазната икономика, от това вече следва, че спадането на стойността на благородните метали облагодетелства длъжниците за сметка на кредиторите, а, обратно, покачването на тяхната стойност облагодетелства кредиторите за сметка на длъжниците.

с) СВЕТОВНИ ПАРИ

За разлика от монетите златото става пари най-напред, като се оттегли от обръщението като съкровище, после, като влезе в него като нециркуляционно средство, най-после, като пристъпи границите на вътрешното обръщение, за да функционира като всеобщ еквивалент в света на стоките. По този начин златото става *световни пари*.

Както общите мерки за тегло на благородните метали служеха първоначално за мярка на стойностите, така в рамките на световния пазар наименованията за смятане на парите пак се превръщат в съответните наименования за тегло. Така както безформеният суров метал (*aes rude*) беше първоначалната форма на средството за обръщение, а самата монетна форма беше първоначално само официалният знак на теглото, съдържащо се в металните късове, така благородният метал като световна монета захвърля отново формата и гравировката си и се връща обратно към своята безразлична форма на кюлче или когато в чужбина циркулират национални монети, като руски имперали, мексикански талери или английски соверейни, наименованието им става безразлично и важи само тяхното съдържание. Най-сетне благородните метали като международни пари отново изпълняват своята първоначална функция на средство за размяна, която, както и самата размяна на стоките, не се е появила в недрата на стихийно възникналата община, а в допирните точки между различните общини. Така че парите като световни пари получават отново своята първа стихийно възникнала форма. Напушайки вътрешното обръщение, те изоставят отново онези отделни форми, които бяха възникнали от развитието на разменния процес в рамките на онази отделна сфера – своите локални форми, като мащаб на цените, монети, спомагателни монети и стойностни знаци.

Видяхме, че във вътрешното обръщение на дадена страна за мярка на стойностите или като пари за смятане служи само една стока. Но тъй като в една страна тази функция изпълнява златото, а в друга – среброто, на световния пазар важат две мерки на стойността, а парите удвояват съществуването си и във всички други свои функции. Превръщането на стоковите стойности от златни цени в сребърни и обратно се определя всеки път от относителната стойност на двата метала, която се мени постоянно и поради което нейното установяване се явява като постоянен процес. Стокопритежателите от всяка вътрешна сфера на обръщението са принудени да си служат за външното обръщение ту със злато, ту със сребро и да разменят метала, който важи в страната като пари, срещу метала, който тъкмо им трябва в чужбина като пари. Така че всяка нация употребява като световни пари и двата метала, златото и среброто.

В международното стоково обръщение златото и среброто се явяват не като средство за обръщение, а като *всеобщо средство за размяна*. Но всеобщото средство за размяна функционира само в двете развити форми на *покупателно средство* и на *платежно средство*, чието отношение обаче на световния пазар става обратно. В сферата на вътрешното обръщение парите, доколкото бяха монети, представляваха средното звено в процесиращото единство $C - P - C$, или само изчезващата форма на разменната стойност в непрекъснатата смяна на местата на стоките, действаша изключително като покупателно средство. На световния пазар става обратното. Златото и среброто се явяват там като покупателно средство, докато обменът на веществата е само едностранен и затова покупката не съвпада с продажбата. Например пограничната търговия с Кяхта е фактически и по договор³⁰ разменна търговия, в която среброто служи само за мярка на стойността. Войната от 1857–1858 г.³¹ принуди китайците да продават, без да купуват. Тогава среброто внезапно се появи като покупателно средство. С оглед на текста на договора русите преработваха френски петфранкови монети в груби сребърни стоки, които служеха за разменно средство. Среброто функционира непрекъснато като покупателно средство между Европа и Америка, от една страна, и Азия, от друга, където то се наслоява като съкровища. Освен това благородните метали функционират като международно покупателно средство, когато обичайното равновесие в обмена на веществата между две нации бъде внезапно прекъснато, например когато лоша реколта принуди едната от тях да купува в по-голям размер от обикновения. Накрая благородните метали са международно покупателно средство в ръцете на страните, произвеждащи злато и сребро, където те са непосредствен продукт и стока, а не превърната форма на стоката. Колкото повече се развива стокообменът между различните национални сфери на обръщението, толкова повече се развива функцията на световните пари като *платежно средство* за изравняване на международните баланси.

Както вътрешното, така и международното обръщение се нуждаят от постоянно изменящо се количество злато и сребро. Поради това част от натрупаните съкровища служи на всеки народ за резервен фонд на световните пари, който съответно на

колебанията в стокообмена ту се изпразва, ту се попълва отново.* Освен отделните движения, при които световните пари се движат насам-натам между националните сфери на обръщение, те имат и едно общо движение, чиито изходни точки лежат в онези производствени източници, откъдето в различни посоки протичат през световния пазар реки от злато и сребро. Тук златото и среброто влизат в световното обръщение като стоки и се разменят като еквиваленти – пропорционално на съдържашото се в тях работно време – срещу стокови еквиваленти, преди да попаднат във вътрешните сфери на обръщението. Поради това те се явяват в тях с дадена величина на стойността. Ето защо всяко спадане или повишаване при промяната на техните производствени разходи засяга в същия размер тяхната относителна стабилност на световния пазар, която, напротив, е съвсем независима от степента, в която различните национални сфери на обръщението поглъщат злато и сребро. Онези част на потока от метал, която се улавя от всяка отделна сфера на стоковия свят, отива отчасти непосредствено във вътрешното парично обръщение, за да замести изтърканите метални монети, отчасти се задържа в различните съкровищни резервоари от монети, платежни средства и световни пари, отчасти се превръща в луксозни предмети, а остатъкът остава чисто и просто съкровище. При по-развита степен на буржоазното производство образуването на съкровища се ограничава до онзи минимум, който налагат различните процеси на обръщението за свободното функциониране на нейния механизъм. Съкровище като такова тук става само неизползваното богатство, освен ако то не е мимолетна форма на излишък в баланса на платежите, резултат от прекъснат обмен на веществата и следователно замръзване на стоката в нейната първа метаморфоза.

Както златото и среброто като пари са според самото понятие за тях всеобща стока, така в световните пари те получават съответната форма на съществуване на универсалната стока. В

* Натрупаните пари се прибавят към сумата, която, за да бъде действително в обръщение за евентуалните потребности на търговията, се отделя и *излиза от сферата на самото обръщение*.“ (Р. Д. Карли, забележка към Verri. *Meditazioni sulla Economia Politica*, т. XV, р. 162 [Верри. Размишления върху политическата икономия, т. XV, с. 162] в изданието на Кустоди, цит. съч.

степената, в която всички продукти се отчуждават срещу тях, те стават превърнат образ на всички стоки и поради това всестранно отчуждаема стока. Като материализация на всеобщото работно време те са осъществени в онзи размер, в който обемът на веществата на реалните видове труд обхваща земната повърхност. Те стават общ еквивалент в онази степен, в която се развиват редицата отделни еквиваленти, които образуват тяхната сфера на размяна. Тъй като в световното обръщение стоките разгръщат универсално своята собствена разменна стойност, техният превърнат в злато и сребро образ се явява като световни пари. Така че докато нациите от стокопритежатели превръщат – чрез своето всестранно производство и всеобщата размяна – златото в адекватни пари, производството и размяната им се явяват само като средство за изтегляне на парите от световния пазар във формата на злато и сребро. Поради това златото и среброто като световни пари са както продукт на всеобщото стоково обръщение, така и средство за разширяване на неговите сфери. Както зад гърба на алхимиците в опитите им да направят злато е израснала химията, така зад гърба на стокопритежателите в надпреварата им за стоката в нейния омагьосан образ избликват изворите на световната индустрия и търговия. Златото и среброто спомагат за създаването на световния пазар с това, че в понятието си като пари предпоставят неговото съществуване. Че това тяхно магическо въздействие съвсем не е ограничено върху детската възраст на буржоазното общество, а по необходимост израства от превратния вид [Verkehrung], в който на носителите на стоковия свят се явява техният собствен обществен труд, доказва необикновеното влияние, което упражнява откриването на нови златоносни земи – в средата на XIX в. – върху световната размяна.

Както парите се развиват в световни пари, така и стокопритежателят се развива в космополит. Космополитичното отношение на хората един към друг е първоначално само тяхното отношение като стокопритежатели. Стоката сама по себе си стои над всяка религиозна, политическа, национална или езикова ограниченост. Нейният всеобщ език е цената, а нейната обща същност [Gemeinwesen] са парите. Но заедно с развитието на световните пари като противоположност на националните монети се развива и космополитизмът на стокопритежателя като

вяра на практическия разум, в противоположност на религиозни, национални и други предразсъдъци, които спъват обмена на веществата сред човечеството. Когато едно и също злато, което пристига в Англия във формата на американски eagles^{*}, става на соверейн, след три дни се намира в обръщение в Париж като наполеон, след няколко дни ще се срещне във Венеция като дукат, но винаги запазва същата стойност, тогава на стокоприитежателя става ясно, че националността „is but the guinea's stamp“^{***}. Възвишената идея, в която за него се разкрива целият свят, е идеята за пазар, за световния пазар.^{***}

4. БЛАГОРОДНИТЕ МЕТАЛИ

Буржоазният производствен процес овладява отначало металното обръщение като готов наследен орган, който наистина постепенно се преобразува, но все пак винаги запазва основната си конструкция. Въпросът, защо златото и среброто, а не други стоки служат за материал на парите, излиза извън пределите на буржоазната система. Поради това ние само сумарно обобщаваме най-съществените аспекти.

Тъй като самото всеобщо работно време допуска само количествени разлики, предметът, който трябва да важи като негово специфично vyplъщение, трябва да бъде способен да изразява чисто количествени разлики, така че са предпоставени еднаквост и еднообразие на качеството. Това е първото условие за функционирането на една стока като мярка на стойностите. Ако аз например оценявам всички стоки във волове, кожи, пшеница и т.н., всъщност трябва да ги измервам в мислени средни волове или средни кожи, тъй като има качествена разлика между вол и вол, пшеница и пшеница или кожа и кожа. Напротив,

* Орли, десетдоларови монети (б. ред.).

** „е само знакът на гинейта“ (б. ред.).

*** [Монтанари. За парите (1683), цит. съч., с. 40.] „Връзката между всички народи е нещо толкова разпространено по цялото земно кълбо, че почти всеки може да каже, че светът е станал един-единствен град, в който има непрекъснат панаир на всички стоки и където всеки, седейки у дома си, може посредством парите си да си набави и да се наслади на всичко, което произвеждат земята, животните и човешкото трудолюбие. Чудесно изобретение!“

златото и среброто като прости тела са винаги равни на самите себе си и поради това еднакви количества от тях представляват еднакво големи стойности.* Другото условие за стоката, която трябва да служи като всеобщ еквивалент, което произлиза от нейната функция да изразява чисто количествени разлики, е възможността да бъде нарязана на произволни части и отново съединявана, така че парите за смятане да могат да бъдат представени и осезателно. Златото и среброто притежават тези качества в най-висока степен.

Като средство за обръщение златото и среброто имат пред другите стоки това предимство, че тяхното голямо специфично тегло – способността им да представят относително голямо тегло в малък обем – съответства на икономическото им специфично тегло – на способността им да включват относително много работно време, т.е. голяма разменна стойност в малък обем. По този начин е осигурена лекотата на транспортирането, на прехвърлянето от ръце в ръце или от държава в държава, както и способността им бързо да се появяват и изчезват – накратко, тяхната материална подвижност, това *sine qua non*** за тази стока, която трябва да служи като *perpetuum mobile**** на процеса на обръщение.

Високата специфична стойност на благородните метали, тяхната трайност, относителна неразрушимост и неокисляемост на въздуха, а специално при златото неговата неразтворимост в киселини, с изключение на царската вода, всички тези естествени свойства правят от благородните метали естествен материал за образуване на съкровища. Затова Петър Мъченика, който изглежда е бил голям любител на шоколада, казва следното за торбите с какао, които били един от видовете мексикански пари:

„О, щастлива монета, която доставя на човешкия род приятна и полезна напитка и запазва притежателите си свободни от адската язва на алчността, тъй като не може да бъде нито заровена, нито запазена задълго.“ („За новия свят“³²)

* „Металите имат такава свойственост и особеност, че в тях самите се свеждат всички отношения в едно – тяхното количество, тъй като не са получили от природата друго качество нито във вътрешното си устройство, нито във външната си форма и направа.“ (Галиани, цит. съч., 126–127.

** Необходимо условие (б. ред.).

*** Вечен двигател (б. ред.).

Голямото значение на металите изобщо в рамките на непосредствения производствен процес е свързано с функцията им като оръдия на производството. Независимо от рядкостта на златото и среброто тяхната голяма мекота в сравнение с желязото и дори с медта (в закалено състояние, както я употребявали древните народи) ги прави негодни за такова използване и ги лишава до голяма степен от онова свойство, върху което почива потребителната стойност на металите изобщо. Колкото безполезни са те в рамките на непосредствения производствен процес, толкова може и без тях като средства за живот, като предмети за потребление. Затова всяко произволно количество от тях може да влезе в обществения процес на обръщението, без да навреди на процесите на непосредственото производство и потребление. Тяхната индивидуална потребителна стойност не влиза в конфликт с икономическата им функция. От друга страна, златото и среброто са не само излишни в отрицателен смисъл, т.е. предмети, от които можем да се лишим, но техните естетически свойства ги правят естествен материал за разкош, украшения, блясък и празнични потребности, накратко – положителна форма на изобилието и богатството. Те се явяват, тъй да се каже, като самородна светлина, изкопана от подземния свят, при което среброто отразява всички лъчи на светлината в тяхната първоначална смес, а златото – само най-силния цвят – червения. Но усетът за цвят е най-популярната форма на естетичното чувство изобщо. Етимологичната връзка между наименованията на благородните метали и съотношенията между цветовете в индогерманските езици е доказана от Якоб Грим (вж. неговата „История на немския език“³³).

Накрая способността на златото и среброто да бъдат превръщани от формата на монети във формата на кюлче, от формата на кюлче във формата на луксозни артикули и обратно, следователно тяхното предимство пред другите стоки да не бъдат свързани веднъж завинаги с дадени, определени потребителни форми ги прави естественият материал на парите, които трябва постоянно да се превръщат от една определеност по форма в друга.

Природата не произвежда пари, нито банкери, нито камбиален курс. Но тъй като буржоазното производство трябва да

кристализира богатството като фетиш във формата на отделна вещ, златото и среброто са неговото съответно възплъщение. Златото и среброто по природата си не са пари, но парите са по природата си злато и сребро. От една страна, сребърният или златният паричен кристал е не само продукт на процеса на обръщение, но и фактически неговият единствен устойчив продукт. От друга страна, златото и среброто са готови природни продукти и са също тъй непосредствено първото, както са и второто, неразделени от никакви различия на формата. Всеобщият продукт на обществения процес, или самият обществен процес като продукт, е особен природен продукт – метал, скрит в недра на земята и изкопаем от нея.*

Ние видяхме, че златото и среброто не отговарят на изискването, което им се поставя като пари – да бъдат стойности с неизменни величини. Все пак те притежават, както още Аристотел отбелязва, по-перманентна величина на стойността, отколкото средно другите стоки. Независимо от общия ефект от поскъпването или поевтиняването на благородните метали, колебанията в стойностните съотношения на златото и среброто са особено важни, тъй като и двата метала паралелно служат на световния пазар като материал на парите. Чисто икономическите причини за тези промени в стойността – завоевания и други политически промени, които са оказвали голямо влияние върху стойността на металите в стария свят, действат само локално и временно – трябва да бъдат сведени до изменението на работното време, необходимо за производството на тези метали. Самото работно време ще зависи от тяхната относителна естествена рядкост, както и от по-големите или по-малки трудности, с които се съпътства добиването им в чисто метално състояние. Въсъщност златото е първият метал, открит от човека. От една страна, самата природа го представя в самородна кристална форма, индивидуализирано, несвързано химически с дру-

* През 760 г. маса бедни хора се изселили, за да промият речния златоносен пясък южно от Прага, и трима души били в състояние да промият за един ден злато за 3 марки. Вследствие на това притокът към находищата и броят на извадените от земеделието работни ръце нараснали дотолкова, че на другата година страната била сполетяна от глад. (Вж. *M. G. Körner. Abhandlung von dem Alterthum des böhmischen Bergwerks. Schneeberg, 1758* [p. 37 seq.] [*М. Г. Кьорнер. Трактат за миналото на бохемското минно дело. Шнеберг, 1758, с. 37 и сл.*]).

ги тела или, както казвали алхимиците, в девствено състояние; от друга страна, природата сама поема работата на технологията в големите златопромивачници на реките. Така от страна на човека се иска само най-прост труд било за получаване на речното злато, било за златото в наносна почва, докато добиването на сребро има за предпоставка миньорски труд и изобщо сравнително високо развитие на техниката. Ето защо първоначалната стойност на среброто, въпреки неговата по-малка абсолютна рядкост, е по-голяма от тази на златото. Твърдението на Страбон, че при едно арабско племе били давани 10 фунта злато за 1 фунт желязо и 2 фунта злато за 1 фунт сребро, съвсем не изглежда невероятно. Но паралелно с развитието на производителните сили на обществения труд и с поскъпването поради това на продукта на простия труд в сравнение със сложния и паралелно с все по-всестранното разработване на земната кора и на изчерпването на първоначалните повърхностни източници на притока на злато спада стойността на среброто в сравнение с тази на златото. Най-после, на дадена степен в развитието на технологията и на съобщителните средства натежава на везните откриването на нови страни със златни или сребърни залежи. В древна Азия отношението на златото към среброто било 6:1 или 8:1 – последното отношение съществувало в Китай и Япония чак до началото на 19 в.; 10:1 – съотношението по времето на Ксенофонт – може да бъде взето за средно съотношение през средния период на древността. Експлоатацията на испанските сребърни мини от Картаген, а по-късно и от Рим е имала в древните времена приблизително същия ефект както откриването на американските мини в съвременна Европа. За епохата на Римската империя отношението 15 или 16:1 може да се приема за приблизителна средна цифра, макар че в Рим се среща често по-голямо обезценяване на среброто. Същото движение, започващо с относителното обезценяване на златото и завършващо със спадане на стойността на среброто, се повтаря в следващата епоха, която се простира от средните векове до най-ново време. Подобно на времето на Ксенофонт, средното съотношение през Средновековието е 10:1 и се превръща вследствие на откриването на американските мини пак в 16 или 15:1. Откриването на австралийските, калифорнийските и колумбийските златни

източници прави вероятно едно ново спадане на стойността на златото.*

С. ТЕОРИИ ЗА СРЕДСТВАТА ЗА ОБРЪЩЕНИЕ И ЗА ПАРИТЕ

Както през XVI и XVII в. – детския период на съвременното буржоазно общество – всеобщата жажда за злато подтиквала народи и князе към задморски кръстоносни походи за златната грал**, така и първите тълкуватели на съвременния свят – създателите на монетарната система, от която меркантилната система е само вариант – прокламирали златото и среброто, т.е. парите, за единствено богатство. Те правилно формулирали призванието на буржоазното общество: „да прави пари“, т.е. от гледище на простото стоково обръщение да трупа вечното съкровище, което нито молци ядат, нито ръжда разяжда. На монетарната система не се възразява с това, че един тон желязо с цена 3 ф. ст. е същата стойностна величина, както и 3 ф. ст. злато. Тук не

* Откритията в Австралия и другаде досега още не са засегнали отношението между стойностите на златото и среброто. Противното твърдение на Мишел Шевалие има толкова стойност, колкото и социализмът на този екс сенсимонист. Наистина курсовете на среброто на лондонския пазар показват, че средната цена на среброто, изразено в злато, през 1850–1858 г. е близо с 3% по-висока, отколкото през периода 1830–1850 г. Това покачване обаче се обяснява с търсенето на сребро от страна на Азия. През периода от 1852 до 1858 г. цената на среброто в отделни години и месеци се изменя *само* в зависимост от това *търсене*, а съвсем не от притока на злато от новооткритите източници. Ето една таблица на цените на среброто на лондонския пазар, изразени в злато:

Цена на среброто за една унция

Година	Март	Юли	Ноември
1852	61 1/8 пенса	60 1/4 пенса	61 7/8 пенса
1853	61 3/8 „	61 1/2 „	61 7/8 „
1854	61 7/8 „	61 3/4 „	61 1/2 „
1855	60 7/8 „	61 1/2 „	60 7/8 „
1856	61 7/8 „	61 1/4 „	62 1/8 „
1857	61 3/4 „	61 5/8 „	61 1/2 „
1858	61 5/8 „	–	–

** „Златото е чудесно нещо! Който го притежава, е господар на всичко, каквото желае. Със злато човек дори може да настани души в рая.“ (Колумб в едно писмо от Ямайка през 1503 г.) [*Бележка на Маркс в личния му екземпляр I.*]

се касае за величината на разменната стойност, а за нейната адекватна форма. Ако монетарната и меркантилната система окачествят световната търговия и свързаните непосредствено с нея отделни отрасли на националния труд за единствен истински източник на богатство, или пари, трябва да се има предвид, че по-голямата част от националното производство се движело тогава още във феодални форми и служело като непосредствен източник за издръжката на самите производители. Продуктите до голяма степен не се превръщали в стоки, следователно не и в пари, не влизали изобщо във всеобщия обществен обмен на веществата и затова не се явявали като опредметяване на всеобщия абстрактен труд и в действителност не образували буржоазно богатство. Пари като цел на обръщението – това е разменната стойност, или абстрактното богатство, а не някакъв веществен елемент на богатството като определяща цел и движещ мотив на производството. Съответно на предшестващата степен на буржоазното производство тези непризнати пророци се придържали към масивната, осезаема и блестяща форма на разменната стойност, към нейната форма на всеобща стока, в противоположност на всички отделни стоки. Същинската буржоазно-икономическа сфера на тогавашната епоха е била сферата на стоковото обръщение. Ето защо те разглеждали целия заплетен процес на буржоазното производство от гледището на тази елементарна сфера и смесвали парите с капитала. Нестихващата борба на съвременните икономисти срещу монетарната и меркантилната система произтича до голяма степен от това, че тази система в брутално-наивна форма издрънква тайната на буржоазното производство – неговата подчиненост на разменната стойност. Рикардо, макар да го използва с погрешна цел, отбелязва някъде, че дори и във времена на глад жито се внася не защото народът гладува, а защото търговецът на жито печели пари. Така че политическата икономия греши в своята критика срещу монетарната и меркантилната система, защото я напада като проста илюзия, само като лъжлива теория, а не разпознава в нея варварската форма на своята собствена основна предпоставка. При това тази система не само получава историческо право, но и пълно право на гражданство в рамките на определени сфери на съвременната икономика. На всички етапи

на буржоазния производствен процес, където богатството приема елементарна форма на стока, разменната стойност приема елементарна форма на пари и във всички фази на производствения процес богатството винаги отново се връща за един миг във всеобщата елементарна форма на стока. Дори и в най-развитата буржоазна икономика специфичните функции на златото и среброто като пари, за разлика от тяхната функция като средство за обръщение и в противоположност на всички останали стоки, не се премахват, а само се ограничават, така че монетарната и меркантилната система запазват своето право. Католическият факт, че златото и среброто като непосредствено vyplъщение на обществения труд и следователно като битие на абстрактното богатство се противопоставят на останалите светски стоки, засяга естествено протестантската *point d'honneur** на буржоазната политическа икономия, която от страх пред предразсъдъците на монетарната система загубила, както ще видим при по-нататъшното изложение, за дълго време способността да преценява явленията на паричното обръщение.

В противоположност на монетарната и меркантилната система, които познават парите само в определеността по форма като кристален продукт на обръщението, съвсем правилно е, че класическата политическа икономия ги е схващала най-напред в тяхната текуща форма, като форма на разменната стойност, възникваща и отново изчезваща в процеса на стоковата метаморфоза. Затова както стоковото обръщение се схваща изключително във формата $C - P - C$, а тази форма също тъй се схваща изключително в определеността на процесиращото единство на продажбата и покупката, така и парите се утвърждават в определеността им по форма като средство за обръщение, в противоположност на определеността им по форма като пари. Ако самото средство за обръщение се изолира в неговата функция като монета, то се превръща, както видяхме, в стойностен знак. Но тъй като пред класическата политическа икономия е стояло преди всичко металното обръщение като господстваща форма на обръщението, тя схваща металните пари като монети, а металните монети – като прости стойностни знаци и съответно на закона за обръщението на стойностните знаци се оформя схва-

* Чест (б. ред.).

щането, че цените на стоките зависят от масата на циркулиращите пари, а не обратното – че масата на циркулиращите пари зависи от цените на стоките. Този възглед срещаме повече или по-малко споменат при италианските икономисти от XVII в., ту възприет, ту отречен от Лок, определено развит от „*Spektator*“ (в броя от 19 октомври 1711 г.), от Монтеско и от Хюм. Тъй като Хюм е най-значителният представител на тази теория в XVIII в., ние започваме нашия преглед с него.

При определени предпоставки увеличението или намалението било на циркулиращите метални пари, било на циркулиращите стойностни знаци изглежда, че действа *равномерно* върху цените на стоките. Ако спадне или се повиши *стойността* на златото или среброто, в които разменните стойности на стоките са оценени като цени, цените на стоките се повишават или спадат, тъй като мярката на тяхната стойност се е изменила и циркулира повече или по-малко злато и сребро като монети, защото цените са се повишили или спаднали. Обаче видимото явление е изменението на цените заедно с увеличеното или намаленото количество на средствата за циркулация при непроменена разменна стойност на стоките. От друга страна, ако количеството на циркулиращите знаци на стойността се намали или увеличи под или над необходимото им ниво, спадането или повишаването на стоковите цени ги свежда принудително до него. И в двата случая еднаквият ефект изглежда предизвикан от една и съща причина и Хюм се е придържал към тази привидност.

Всяко научно изследване на отношението между количеството на средствата за обръщение и движението на стоковите цени трябва да приеме стойността на паричния материал за дадена. Хюм, напротив, разглежда изключително епохи на революция в мярката на самите благородни метали, следователно революции в мярката на стойностите. Настъпилото след откриването на американските мини повишаване на стоковите цени едновременно с увеличаването на металните пари образува историческия фон на неговата теория, а полемиката срещу монетарната и меркантилната система служи като неин практически мотив. Разбира се, че притокът на благородни метали може да се увеличи при непроменени разходи за тяхното производство. От друга страна, намалението на тяхната стойност, т.е. на необ-

ходимото за тяхното производство работно време, ще се прояви отначало само в увеличението на техния приток. Следователно, казвали по-късно ученици на Хюм, намалението на стойността на благородните метали се проявява в растящата маса на средствата за обръщение, а растящата маса на средствата за обръщение – в повишаването на стоковите цени. Но в действителност се повишава само цената на експортираните стоки, които се разменят срещу злато и сребро като стока, а не като средство за обръщение. Тъй че цената на тези стоки, които са оценени в злато и сребро с намалена стойност, се повишава спрямо всички останали стоки, чиято разменна стойност продължава да бъде оценявана в злато и сребро според мащаба на техните стари производствени разходи. Тази двойна оценка на разменните стойности на стоките в една и съща страна може да бъде естествено само временна и цените, изразени в злато и сребро, трябва да се изравнят в пропорциите, определени от самите разменни стойности, така че накрая разменните стойности на всички стоки да бъдат оценявани съответно с новата стойност на паричния материал. Тук не е мястото за разглеждане нито на този процес, нито пък на начина, по който изобщо разменната стойност на стоките се налага след колебанията на пазарните цени. Но че в по-слабо развитите епохи на буржоазното производство това изравняване става съвсем постепенно и заема дълги периоди от време и във всеки случай не върви в крак с увеличението на наличностите в обръщение, е доказано убедително в резултат на новите критически изследвания върху движението на стоковите цени през XVI в.* Съвсем неуместни са любимите на Хюмовите ученици позовавания върху повишаването на цените в древния Рим вследствие завладяването на Македония, Египет и Мала Азия. Присъщото на древния свят внезапно и насилствено прехвърляне на натрупани парични съкровища от една страна в друга, временното намаление на производствените разходи на благородните метали в определена страна чрез простия процес на грабеж също така не засягат иманентните на паричното об-

* Впрочем Хюм признава тази постепенност, макар че тя не отговаря на неговия принцип. Вж. *David Hume. Essays and treatises on several subjects*. London, 1777, vol. I, p. 300 [*Дейвид Хюм. Очерци и трактати по различни въпроси*. Лондон, 1777, т. I, с. 300].

ръшение закони, както например безплатното раздаване на египетско и сицилийско жито в Рим не засяга общия закон, който регулира цената на житото. На Хюм, както и на всички други автори от XVIII в., липсвал необходимият материал за детайлно наблюдение на паричното обръщение; от една страна, проверена история на стоковите цени, от друга страна, официална и непрекъсната статистика върху експанзията и контракцията на средствата за обръщение, върху прилива и отлива на благородните метали и т.н. – материал, който изобщо се създава едва при пълното развитие на банковото дело. Хюмовата теория за обръщението се резюмира в следните положения: 1. Цените на стоките в една страна се определят от масата на намиращите се в нея пари (реални пари или символични); 2. Парите, циркулиращи в една страна, представляват всички намиращи се в нея стоки. В пропорцията, в която нараства броят на представителите, т.е. на парите, повече или по-малко от репрезентираната вещ се пада на отделния представител; 3. Ако се увеличи количеството на стоките, цената им спада или стойността на парите се повишава. Ако се увеличи количеството на парите, цената на стоките, обратно, се повишава, а стойността на парите спада.*

„Скъпотията на нещата“, казва Хюм, „дължаща се на изобилие от пари, е недостатък на всяка съществуваща търговия, защото позволява на по-бедните страни да конкурират по-богатите на чуждите пазари... Когато разглеждаме една нация като нещо отделно, наличността на много или малко монети за изчисление или репрезентиране на стоките не може да окаже никакво влияние – нито добро, нито лошо, – също както балансът на един търговец не би се изменил, ако той въведеше в счетоводството си вместо арабската система за смятане, която изисква по-малко цифри, римската, която се нуждае от повече цифри. Подобно на римските цифри по-голямото количество пари е дори неудобно и изисква повече труд както за съхранение, така и за транспорт.“**

За да докаже изобщо нещо, Хюм би трябвало да посочи, че в *дадена* цифрова система масата на употребените цифри не зависи от големината на числото, а обратно, големината на

* Стюарт. Цит. съч., т. I, 394–400.

** Дейвид Хюм. Цит. съч., с. 300.

числото зависи от количеството на употребените цифри. Много правилно е, че не е предимство да се оценяват или „изчисляват“ стоковите стойности в злато или сребро с понижена стойност, и затова народите, заедно с нарастването на сумата от стойностите на циркулиращите стоки, винаги са намирали за по-удобно да изчисляват в сребро вместо в мед и в злато вместо в сребро. Колкото по-богати ставали, толкова повече те превръщали по-малоценните метали в спомагателни монети, а по-ценните – в пари. От друга страна, Хюм забравя, че за изчисляване на стойностите в злато или сребро не е необходимо да е „налице“ нито злато, нито сребро. За него парите за смятане съвпадат със средството за обръщение, и двете са монети (coin). От това, че изменението на стойността на мярката на стойностите, или на благородните метали, които функционират като пари за смятане, предизвиква покачване или спадане на стоковите цени, а следователно и на количеството на циркулиращите пари при непроменена скорост на обръщението, Хюм заключава, че повишаването или спадането на стоковите цени зависи от количеството на циркулиращите пари. Това, че през XVI и XVII в. не само се е увеличило количеството на златото и среброто, но заедно с това се намалили и техните производствени разходи, Хюм можел да види от закриването на европейските мини. През XVI и XVII в. стоковите цени в Европа се повишили заедно с масата злато и сребро, внесени от Америка; следователно цените на стоките във всяка страна се определят от масата на намиращото се в нея злато и сребро. Това бил първият „необходим извод“ на Хюм.* В XVI и XVII в. цените на стоките не се повишавали равномерно с увеличението на благородните метали; изминал повече от половин век, преди да проличи *каквато и да е* промяна в стоковите цени, а дори и след това минало дълго време, преди разменните стойности на стоките да се оценяват общо съобразно спадналата стойност на златото и среброто, т.е. преди революцията да обхване всички стокови цени. Следователно – заключава Хюм, който в пълно противоречие с основните положения на своята философия безкритично превръща едностранчиво наблюдавани факти в общи положения – цената на стоките или стойността на парите не се определя от абсо-

* Дейвид Хюм. Цит. съч., с. 303.

лютната маса на намиращите се в една страна пари, а обратно, от онова количество злато и сребро, което действително влиза в обръщението, но в края на краищата всичкото злато и сребро, намиращо се в една страна, трябва да бъде погълнато от обръщението като монети.* Ясно е, че ако златото и среброто притежават собствена стойност, за дадена сума от стокови стойности може, независимо от всички други закони на обръщението, да циркулира като еквивалент само определено количество злато и сребро. Тъй че, ако всяко случайно намиращо се в една страна количество злато и сребро – без оглед на сумата на неговите стойности – трябва да влезе в стокообмена като средство за обръщение, златото и среброто не притежават никаква иманентна стойност и поради това фактически не са действителни стоки. Това е третият „необходим извод“ на Хюм. Той пуска в процеса на обръщението стоки без цени и злато и сребро без себестойност. Затова той никога не говори за стойност на стоките и стойност на златото, а само за тяхното съответно количество. Още Лок беше казал, че златото и среброто имали въображаема, или условна стойност: първата брутална форма на противопоставяне срещу твърдението на монетарната система, че само златото и среброто имат истинска стойност. Обстоятелството, че паричното битие на златото и среброто произтича единствено от тяхната функция в обществения разменен процес, се тълкува в смисъл, че те дължат своята** собствена стойност, а следователно и величината на своята стойност, на една обществена функция.*** Следователно златото и среброто са неща без стой-

* „Очевидно е, че цените зависят не толкова от абсолютното количество на стоките и парите, намиращи се в дадена нация, колкото от количеството на стоки-те, които са или могат да бъдат изнесени на пазара, и от парите, които циркулират. Ако затворят насечените пари в сандъци, за цените това е все едно, че са унищожени; ако стоките се складираат в магазини и складове, действието ще бъде същото. Тъй като в такива случаи парите и стоките никога не се срещат, те не могат да влияят едни на други. Сумата (на цените) достига в края на краищата *точната пропорция към новото количество монети, което се намира в страната.*“ (Цит. съч., с. 303, 307, 308.)

** *своята* е прибавено в личния екземпляр II (б. нем. ред.).

*** Вж. *Ло* и *Франклин* относно свръхстойността, която златото и среброто получават вследствие на тяхната парична функция. Също и *Фарбоне*. [*Бележка на Маркс в личния му екземпляр I.*]

ност, но в процеса на обръщението получават фиктивна величина на стойност *като представители на стоките*. Този процес ги превръща не в пари, а в стойност. Тази тяхна стойност се определя от пропорцията между тяхната собствена маса и масата на стоките, тъй като двете количества трябва да се покрият. Тъй че, докато Хюм застава златото и среброто да влязат в света на стоките като нестоки, той, обратно, щом се явят определени във формата на монети, ги превръща в прости стоки, които чрез простата разменна търговия се обменят срещу други стоки. Ако стоковият свят се състоеше от една-единствена стока, например от 1 милион квартаера жито, бихме могли много лесно да си представим, че един квартал жито ще се обменя срещу 2 унции злато, ако има 2 милиона унции злато, а срещу 20 унции злато, ако има 20 милиона унции злато, че следователно цената на стоката и стойността на парите се повишават и спадат обратно пропорционално на наличното количество пари.* Обаче стоковият свят се състои от безкрайно различни потребителни стойности, чиято относителна стойност съвсем не е определена от тяхното относително количество. Тогава как си представя Хюм тази размяна между масата на стоките и масата на златото? Той се задоволява с непонятно смътната представа, че всяка стока като кратна част от цялата стокова маса се разменя срещу съответна кратна част от цялата маса злато. Следователно процесиращото движение на стоките, което произлиза от съдържащата се в тях противоположност между разменната стойност и потребителната стойност, което се проявява в обръщението на парите и кристализира в различните определености по форма на последните, е заличено и на негово място идва въображаемото, механично изравняване между тегловната маса на намиращите се в една страна благородни метали и масата на наличните едновременно стоки.

Сър Джеймс Стюарт започва своето изследване върху монетите и парите с изчерпателна критика на Хюм и Монтеско.** Той наистина е първият, който поставя въпроса: определя ли се количеството на намиращите се в обръщение пари от цените

* Тази функция буквално се среща у Монтеско. [*Бележки на Марк в личния му екземпляр I.*]

** *Стюарт*. Цит. съч., т. I, с. 394 и сл.

на стоките или цените на стоките се определят от количеството на намиращите се в обръщение пари? Макар неговото изложение да е замъглено от фантастичния му възглед за мярката на стойностите, от колебливото изразяване на разменната стойност изобщо и от реминисценции от меркантилната система, той открива съществените определености по форма на парите и общите закони на паричното обръщение, защото не поставя механично на едната страна стоките и на другата парите, а действително извежда различните функции от различните моменти на самата стокова размяна.

„Употребата на пари за вътрешно обръщение може да се резюмира в две главни точки: заплащане на това, което някой дължи, и купуване на това, от което някой се нуждае; двете, взети заедно, образуват търсенето на налични пари (ready money demands)... Състоянието на търговията, манифактурата, начинът на живот и обичайните разходи на жителите – всички, взети заедно, регулират и определят размера на търсенето на налични пари, т.е. масата на отчуждаванията. За да бъде осъществено това разнообразие от платежи, необходимо е известно количество пари. Това количество може от своя страна според обстоятелствата да се увеличи или намали, макар количеството на отчуждаванията да остава същото... Във всеки случай обръщението на дадена страна може да абсорбира само определено количество пари.“*

„Пазарната цена на стоката се определя от сложната операция на търсенето и конкуренцията (demand and competition), които са съвсем независими от намиращото се в дадена страна количество злато и сребро. Но какво става със златото и среброто, което не е нужно като монета? То се натрупва като съкровища или се преработва като материал за луксозни артикули. Ако масата на златото и среброто спадне под нивото, необходимо за обръщението, тя се замества със символични пари или други спомагателни средства. Ако някой благоприятен камбиален курс донесе в страната излишък от пари и същевременно пресече търсенето им за износ в чужбина, те често попадат в касите, където са така безполезни, като че ли лежат в мините.“**

Вторият закон, открит от Стюарт, е възвръщането на основаното върху кредит обръщение към своя изходен пункт. Накрая

* Джеймс Стюарт, пак там, т. II, 377–379.

** Пак там, 379–380 и сл.

той описва влиянията, които разликата на лихвения процент в различните страни оказва върху международния прилив и отлив на благородните метали. Последните две определения отбелязваме тук само за пълнота, защото те не спадат към нашата тема за простото обръщение.* Символичните пари или кредитните пари – Стюарт още не прави разлика между тези две форми на парите – могат да заместят благородните метали като покупателно средство или като платежно средство във вътрешното об-

* „Добавъчните монети могат да бъдат заключени или превърнати в сребърни съдове... Що се касае до книжните пари, те, щом са изпълнили първата задача да задоволят потребността на този, който ги е взел назаем, ще се върнат при дължника и ще бъдат реализирани... Ето защо, в каквато и пропорция да се увеличат или намали количеството на металните пари в страната, стоките ще се покачват или спадат съобразно принципите на търсенето и конкуренцията, а последните винаги ще зависят от склонностите на лицата, притежаващи собственост или друг някакъв еквивалент за даване, но никога от количеството на монетите, които те притежават... Нека то“ (количеството на металните пари в страната) „бъде съвсем незначително, докато в страната има реална собственост от каквато и да е вид и конкуренция за консумиране между тези, които я притежават, цените ще бъдат високи посредством разменната търговия, символичните пари, взаимните плащания и хиляди други изобретения... Ако страната има връзка с други нации, трябва да съществува известна пропорция между цените на много видове стоки в страната и другаде и внезапното увеличение или намаление на металните пари, ако приемем, че то *само по себе си* би могло до предизвика повишаване или спадане на цените, би било *ограничено* в своето действие от външната конкуренция.“ Стюарт, цит. съч., т. I, 400–402. „Във всяка страна паричното обръщение трябва да съответства на промишлеността на жителите, които произвеждат стоките, постъпващи на пазара... Затова, ако количеството на монетите в страната спадне под пропорцията, съответстваща на цените на промишлените изделия, предлагани за продажба, ще се прибегне до изобретения като символични пари, които ще създадат еквивалент за тях. Ако пък металните пари превишат пропорционално размера на промишлеността, те няма да предизвикат повишение на цените, нито ще влязат в обръщението: *те ще бъдат натрупани като съкровища*... Каквото и да е количеството на парите в дадена нация в сравнение с останалия свят, в *обръщението* винаги може да остане само такава количеството, което е пропорционално на консумацията на богатите жители и труда на бедните“, а тази пропорция не се определя „от количеството на фактически намиращите се в страната пари“. (Пак там, 403–408 и сл.) „Всички нации ще се стараят да отправят своите налични пари, които не са им необходими за тяхното собствено обръщение, в такава страна, където лихвата за парите е висока в сравнение с тяхната собствена страна.“ (Пак там, т. 2, с. 5.) „Най-богатата страна в Европа може да бъде най-бедна откъм циркулиращи метални пари.“ (Пак там, т. 2, с. 6.) – Вж. полемиката срещу Стюарт у Артър Ъънг. [Прибавено в личния екземпляр.]

ръшение, но не и на световния пазар. Поради това книжните пари са парите на обществото (money of the society), докато златото и среброто са парите на света (money of the world).*

Характерна особеност на народите с „историческо“ развитие в смисъл на историческата школа на правото³⁴ е, че забравят постоянно своята собствена история. По тази причина, макар че спорният въпрос за отношението на стоковите цени към количеството на средствата за обръщение постоянно е вълнувал парламента през първата половина на този век и предизвикал в Англия хиляди големи и малки памфлети, Стюарт останал „мъртво куче“ в още по-голяма степен, отколкото Спиноза изглеждал на Мозес Менделсон през времето на Лесинг. Дори и най-новият историк на „urgency“^{***}, Макларен, превръща Адам Смит в автор на Стюартовата теория, а Рикардо – на Хюмовата.^{***} Докато Рикардо е подобрил теорията на Хюм, Адам Смит само регистрира резултатите от изследванията на Стюарт като мъртви факти. Своята шотландска поговорка „щом спечелиш малко, често става лесно да спечелиш много“ *Адам Смит* е приложил и по отношение на духовното богатство и поради това премълчава с дребнаво старание източниците, на които дължи малкото, от което наистина прави много. Неведнъж той предпочита да притъпи острието на въпроса там, където една ясна формулировка би го принудила да разчисти сметките си със своите предшественици. Така е и с теорията за парите. Той мълчаливо приема теорията на Стюарт, като разказва, че намиращото се в една страна злато и сребро се употребява отчасти като монета, отчасти се натрупва като резервен фонд за търговците в страните без банки и като банкови резерви в страните с кредитно обръщение, отчасти служи като съкровище за изравняване на международните платежи и отчасти се преработва в луксозни

* Стюарт, пак там, т. 2, с. 370. Луи Блан превръща „money of the society“, което не значи нищо друго освен вътрешни национални пари, в социалистически пари, което нищо не значи, и последователно прави от Джон Ло социалист. (Вж. първия том от неговата История на френската революция.)

** Паричното обръщение (б. ред.).

*** *Макларен*. Цит. съч., с. 34 и сл. Патриотизмът подвел един преждевременно починал немски автор (Густав Юлиус) да противопостави на школата на Рикардо стария Бюш като авторитет. Почтеният Бюш превел гениалния английски език на Стюарт на хамбургски диалект и обезобразил оригинала, колкото могъл.

артикули. Той мълчаливо отстранява въпроса за количеството на циркулиращите монети, третирайки съвсем неправилно парите просто като стока.* Неговият вулгаризатор, плоският *Ж. Б. Сей*, когото французите са произвели в *prince de la science*** – тъй както Йохан Кристоф Готшед произведе своя Шьонайх в Омир, а Пиетро Аретино произведе самия себе си в *terro principum* и *lux mundi**** – въздигна с голяма важност това не съвсем наивно недоглеждане на Адам Смит в догма.**** Впрочем полемичното напрежение против илюзиите на меркантилната система попречи на Адам Смит да схване обективно явленията на металното обръщение, докато възгледите му относно кредитните пари са оригинални и дълбоки. Както в теориите за вкаменелостите от XVIII в. постоянно протича едно скрито течение, произхождащо от критично или апологетично отношение към библейското предание за потопа, така и зад всички парични теории на XVIII в. се крие тайна борба с монетарната система, с онзи призрак, който беше пазил люлката на буржоазната политическа икономия и все още хвърляше своята сянка върху законодателството.

Изследванията върху паричното дело през XIX в. са били непосредствено подбудени не от явленията на металното, а обратно, от тези на банковото обръщение. Връщането към първата е ставало само за да се открият законите на втората. Преустановяването на плащанията в злато от Английската банка в 1797 г., последвалото по-късно повишаване на цените на много стоки, спадането на монетната цена на златото под неговата пазарна цена и обезценяването на банкнотите, особено след 1809 г., послужили като непосредствени практически из-

* Това не е съвсем точно. Напротив, на някои места правилно формулира закона. [*Бележка на Маркс в личния му екземпляр I.*]

** Принц на науката (б. ред.).

*** Ужас за князете и светлина за света (б. ред.).

**** Поради тази причина разликата между „scipency“ и „monepy“, т.е. между средство за обръщение и пари, не е посочена в „Богатството на народите“. Подведен от привидното безпристрастие на Адам Смит, който отлично познавал своя Хюм и Стюарт, честният Макларен отбелязва: „Теорията за зависимостта на цените от количеството на средствата за обръщение досега не е привлякла вниманието към себе си; и д-р Смит, подобно на г-н Лок“ (Лок се колебае в своя възглед) „не счита металните пари за нищо друго освен за стока.“ (*Макларен. Цит. съч., с. 44.*)

води за борба между партиите в парламента и за теоретичен турнир във от парламента, водени и двете с еднаква страст. За исторически фон на дебатите служели историята на книжните пари в XVIII в., крахът на банката на Ло³⁵ и обезценяването на провинциалните банкноти на английските колонии в Северна Америка, вървящо ръка за ръка с нарастващото количество на стойностните знаци, което продължило от началото до средата на XVIII в.; след това по-късно книжните пари, наложени със закон (Continental bills) от американското централно правителство през време на войната за независимост, и най-после експериментът с френските асигнации, извършени в още по-голям мащаб. Повечето английски автори от онова време смесват банкнотното обръщение, което се определя по съвсем други закони, с обръщението на стойностните знаци или на държавните ценни книжа с принудителен курс и заявявайки, че обясняват явленията на това принудително обръщение със законите на металното обръщение, те в действителност извличат обратно законите на последното от явленията на първите. Ние прескачаме всички тези многобройни автори от периода 1800–1809 г. и се обръщаме веднага към Рикардо, първо, защото той обобщава своите предшественици и по-ясно формулира техните възгледи, и второ, защото видът, който той е придал на паричната теория, до този момент господства в английското банково законодателство. Подобно на своите предшественици Рикардо смесва обръщението на банкнотите или на кредитните пари с простото обръщение на стойностните знаци. Той е повлиян най-много от факта на обезценяването на книжните пари и едновременното повишаване на стоковите цени. Каквото за Хюм са били американските златни мини, това за Рикардо е била печатницата за книжни пари на Трейднидъл стрийт³⁶ и той сам на едно място изрично идентифицира тези два фактора. Неговите първи съчинения, в които се занимава само с паричния въпрос, датират от епохата на най-ожесточената полемика между Английската банка, на чиято страна били министрите и военната партия, и нейните противници, около които се групирани парламентарната опозиция, вигите и партията на мира. Тези съчинения се появили като преки предшественици на прочутия доклад за кюлчетата от 1810 г., в който са приети

възгледите на Рикардо.* Странното обстоятелство, че Рикардо и неговите привърженици, които обявяват парите за прости стойностни знаци, се наричат „булийонисти“ (привърженици на златните кюлчета), не произтича само от наименованието на този комитет, но и от самото съдържание на учението на Рикардо. В своето съчинение по политическа икономия Рикардо е повторил и развил същите възгледи, но никъде не е изследвал паричното дело само по себе си, както е направил по отношение на разменната стойност, печалбата, рентата и т.н.

Рикардо определя отначало стойността на златото и среброто, както и стойността на всички други стоки, с количеството на опредметеното в тях работно време.** В тях както в стоки с дадена стойност се измерват стойностите на всички други стоки.*** Следователно количеството на средствата за обръщение в една държава се определя, от една страна, от стойността на единицата мярка на парите, от друга страна, от сумата на разменните стойности на стоките. Това количество се видоизменя чрез икономика в начина на плащане.**** Тъй като по този начин количеството, в което могат да циркулират парите с дадена стойност, се оказва определено и стойността на парите в обръщението се

* *David Ricardo*. The high Price of Bullion, a proof of the depreciation of Banknotes, 4 edition. London, 1811 [*Дейвид Рикардо*. Високата цена на кюлчетата – доказателство за обезценяване на банкнотите, 4 издание. Лондон, 1811] (Първото издание излязло в 1809 г.) По-нататък: „Reply to Mr. Bosanquet’s practical observations on report of the bullion committee“, London, 1811 [„Отговор на практическите бележки на г-н Бозанкет по доклада на комитета за кюлчетата“, Лондон, 1811.]

** *Дейвид Рикардо*. Принципи на политическата икономия, с. 77. „Стойността на благородните метали, както и на всички други стоки, зависи в края на краищата от общото количество труд, необходим, за да бъдат произведени и доставени на пазара.“

*** Цит. съч., с. 77, 180, 181.

**** *Рикардо*. Цит. съч, с. 421. „Количеството на парите, които могат да бъдат употребени в една страна, зависи от тяхната стойност. Ако циркулираше само злато, щяха да бъдат необходими 15 пъти по-малко пари, отколкото ако се употребеше само сребро.“ Вж. също *Ricardo*. Proposals for an economical and secure currency. London, 1816, p. 8 [*Рикардо*. Предложение за икономично и устойчиво парично обръщение. Лондон, 1816, с. 8], където той казва: „Количеството на циркулиращите банкноти зависи от сумата, необходимата за обръщението в една страна, а тази сума се регулира от стойността на единицата мярка на парите, от сумата на плащанията и от икономиката при тяхното реализиране.“

проявява само в тяхното количество, те могат да бъдат заместени в обръщението с прости стойностни знаци, ако са издадени в определена от стойността на парите пропорция, и при това

„парите в обръщение се намират в своето най-съвършено състояние, ако се състоят изключително от книжни пари, които имат същата стойност, както и златото, което те претендират да представляват“.*

Следователно досега Рикардо определя с цените на стоките количеството на средствата за обръщение, като се приема стойността на парите за дадена, а парите като стойностни знаци означават за него знаци на определено количество злато, а не – както при Хюм – лишени от всякаква стойност представители на стоките.

Там, където Рикардо внезапно прекъсва равния ход на своето изложение и преминава в противоположния възглед, той веднага се обръща към международното обръщение на благородните метали и по този начин забърква проблема чрез внасянето на чужди гледни точки. Като следваме вътрешния глас на неговите мисли, ние най-напред отстраняваме всички изкуствени случайни обстоятелства и затова пренасяме златните и сребърните мини във вътрешността на страните, в които благородните метали циркулират като пари. Единственото положение, което следва от досегашното изложение на Рикардо, е, че при дадена стойност на златото количеството на циркулиращите пари се оказва определено от цените на стоките. Следователно количеството на циркулиращото в една страна злато се определя в даден момент просто от разменната стойност на циркулиращите стоки. Нека сега приемем, че сумата на тези разменни стойности се намалява било защото се произвеждат по-малко стоки със старите разменни стойности, било защото вследствие на увеличената производителна сила на труда същата маса стоки получава по-малка разменна стойност. Или да приемем, обратно, че сумата на разменните стойности се увеличава, защото масата на стоките се е увеличила при неизменящи се производствени разходи или защото стойността – било на същата стокова маса,

* Рикардо. Принципи на политическата икономия, с. 432, 433.

било на по-малка стокова маса – расте вследствие на намалената производителна сила на труда. Какво ще стане в двата случая с *даденото* количество циркулиращ метал? Ако златото е пари само защото е в обръщение като средство за обръщение, ако е принудено да остава в обръщението като издадени от държавата книжни пари с принудителен курс (а Рикардо има това предвид), тогава в първия случай количеството на циркулиращите пари ще получи превес по отношение на разменната стойност на метала; във втория случай то би спаднало под своето нормално ниво. Следователно, макар и надарено със своя собствена стойност, златото в първия случай се превръща в знак на метал с по-ниска разменна стойност от неговата собствена, а във втория случай – в знак на метал с по-висока стойност. В първия случай то като стойностен знак ще се намира по-ниско, а във втория случай – по-високо от своята действителна стойност (пак извод от книжните пари с принудителен курс). В първия случай би било също, като че ли стоките се оценяват в метал с по-ниска стойност, а във втори случай – в метал с по-висока стойност. Ето защо цените на стоките в първия случай биха се повишили, а във втория случай биха спаднали. И в двата случая движението на стоковите цени, тяхното повишаване или спадане, би било последица от относителната експанзия или контракция на масата на циркулиращото злато свръх или под онова ниво, което отговаря на неговата собствена стойност, т.е. свръх или под нормалното количество, което се определя от съотношението между неговата собствена стойност и стойността на стоките, които трябва да се намират в обръщение.

Същият процес би настъпил, ако сумата от цените на циркулиращите стоки останеше неизменна, а масата на циркулиращото злато стигнеше под или над правилното ниво: първото – ако изтърканите в обръщението златни монети не се заместваха чрез съответно ново производство на мините, а второто – ако новият приток от мините превишеше нуждите на обръщението. И в двата случая се приема, че производствените разходи на златото, или неговата стойност, остават неизменни.

Да резюмираме: Циркулиращите пари се намират на нормално ниво, ако при дадена разменна стойност на стоките тяхното количество се определя от тяхната собствена стойност като метал. Те надвишават това ниво, златото спада под своята

собствена стойност като метал и цените на стоките се повишават, защото сумата на разменните стойности на стоковата маса се намалява или притокът на злато от мините се увеличава. Те се свиват под своето правилно ниво, златото се покачва над своята собствена стойност като метал и цените на стоките спадат, защото сумата от разменните стойности на стоковата маса се увеличава или притокът на златото от мините не замества масата на изхабеното злато. И в двата случая циркулиращото злато е стойностен знак с по-голяма или по-малка стойност, отколкото действително съдържа. То може да стане знак на самото себе си с повишена или понижена стойност. Щом всички стоки се оценяват в тази нова стойност на парите, а общите цени на стоките се повишават или спадат съответно, количеството на циркулиращото злато ще съответства отново на нуждите на обръщението (извод, който Рикардо изтъква с особено удоволствие), но ще бъде в противоречие с производствените разходи на благородните метали, а оттам и с тяхното отношение като стока към останалите стоки. Съгласно Рикардовата теория на разменните стойности изобщо покачването на златото над неговата разменна стойност, т.е. над стойността, определена от съдържащото се в него работно време, би предизвикало увеличение на производството на злато, докато неговият увеличен приток го върне пак на нормалната величина на неговата стойност. Обратно, спадането на златото под неговата стойност би предизвикало намаление на неговото производство, докато то се покачи пак до нормалната величина на стойността си. Чрез тези противоположни движения противоречието между металната стойност на златото и неговата стойност като средство за обръщение би се изгладило, правилното ниво на циркулиращата златна маса би се възстановило и нивото на стоковите цени отново би отговаряло на мярката на стойностите. Тези колебания в стойността на циркулиращото злато биха обхванали и златото във форма на кюлче, тъй като съгласно предпоставката всичкото злато, което не се употребява като луксозни артикули, се намира в обръщение. Тъй като самото злато, било като монети, било като кюлче, може да се превърне в стойностен знак с по-голяма или по-малка метална стойност от своята собствена, разбира се, че същата участ споделят и евентуално циркулиращите обменяеми срещу злато банкноти. Макар банкнотите да са обменяеми срещу злато

то и следователно тяхната реална стойност да отговаря на тяхната номинална стойност, цялата маса на циркулиращите пари в злато и банкноти (the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes) може да бъде оценена над или под своята стойност според това, дали цялото нейно количество вследствие на изложените по-горе причини надхвърля или спада под онова ниво, което е определено от разменната стойност на циркулиращите стоки и металната стойност на златото. Необменяемите срещу злато книжни пари имат от тази гледна точка само това предимство пред обменяемите срещу злато книжни пари, че те могат да се обезценяват двойно. Те могат да спаднат под стойността на метала, който трябва да представляват, защото са пуснати в преголям брой или пък защото представляваният от тях метал е спаднал под собствената си стойност. Това обезценяване – не на книжните пари спрямо златото, а на златото и книжните пари, взети заедно, или на цялата маса на средствата за обръщение в една страна – е едно от главните изобретения на Рикардо, което лорд Оувърстоун и компания впрегнаха в своя служба и го направиха основен принцип в банковото законодателство на сър Робърт Пил от 1844 и 1845 година.

Това, което трябвало да бъде доказано, било, че цената на стоките или стойността на златото зависи от масата на циркулиращото злато. Доказателството се състои в предпоставяне на това, което трябва да бъде доказано, именно че всяко количество от благородния метал, което служи за пари, в каквото и отношение да се намира към своята вътрешна стойност, трябва да стане средство за обръщение, монети, а по този начин и стойностен знак на циркулиращите стоки, каквато и да е общата сума на тяхната стойност. С други думи, доказателството се състои в абстрахиране от всички други функции, които парите изпълняват, освен функцията им като средство за обръщение. Поставен натясно, както например в полемиката си с Бозанкет, Рикардо, напълно завладян от явлението, че стойностните знаци са обезценени поради тяхното количество, прибягва към догматични твърдения.*

* *Дейвид Рикардо*. Отговор на практическите бележки на г-н Бозанкет и т.н., с. 49. „Че цените на стоките се повишават или спадат пропорционално на увеличението или намалението на количеството на парите, аз приемам за неоспорим факт.“

Ако Рикардо беше развил тази теория абстрактно по начина, по който ние сторихме това, без да внася в нея конкретни отношения и случайни моменти, които отклоняват вниманието от самия въпрос, нейната празнота щеше да проличи ясно. Обаче той придава на цялото изложение *международна* окраска. Все пак лесно ще може да се докаже, че привидната грандиозност на мащаба с нищо не изменя нищожността на основните идеи.

И тъй, първото положение гласеше: количеството на циркулиращите метални пари е нормално, ако се определя с оценената в тяхната метална стойност сума от стойностите на циркулиращите стоки. Изразено в международен мащаб, това гласи: При нормално състояние на обръщението всяка страна притежава онова количество пари, което отговаря на нейното богатство или на нейното производство. Парите циркулират със стойност, отговаряща на тяхната действителна стойност, или на техните производствени разходи; т.е. те във *всички страни имат* една и съща стойност.* Затова никога нямало да се изнасят или внасят пари от една страна в друга.** По този начин би настанало равновесие между *сигнencies* (цялата маса на циркулиращите пари) на различните страни. Правилното ниво на националното *сигнency* е изразено сега като международно равновесие между отделните *сигнencies* и в действителност не е казано нищо, освен че националността не изменя с нищо общия икономически закон. Сега стигнахме пак до същия фатален пункт, както и по-преди. Как се нарушава правилното ниво, което сега гласи как се нарушава международното равновесие между *сигнencies*, или как парите престават да имат във всички страни една и съща стойност, или най-после как парите престават да имат във всяка страна своя собствена стойност? Както преди правилното ниво беше нарушено, защото масата на циркулиращото злато се увеличаваше или намаляваше при непроменяща се сума на стоковите стойности или защото количеството на циркулиращите пари оставаше непроменено, докато разменните стойности на стоките се увеличаваха или намаляваха, така и сега определеното със стойността на самия метал международно ниво се нарушава,

* Дейвид Рикардо. Високата цена на кюлчетата и т.н., с. 4. Парите биха имали една и съща стойност във всички страни.“ В своята политическа икономия Рикардо е видоизменил това изречение, но не по начин, който тук би имал значение.

** Цит. съч., 3–4.

защото масата на намиращото се в една страна злато нараства вследствие на откриването на нови метални мини в нея* или защото сумата на разменните стойности на стоките, циркулиращи в отделна страна, се е увеличила или намалила. Както преди производството на благородни метали се увеличаваше или намаляваше според това, дали трябваше да се свива или разширява сигнелсу, а стоковите цени съответно да се понижават или повишават, така сега действат експортът и импортът от една страна в друга. В онази страна, в която цените биха се повишили и стойността на златото би спаднала под неговата метална стойност вследствие на набъбналото обръщение, златото би се обезценило в сравнение с другите страни, а цените на стоките биха се увеличили в сравнение с другите страни. Така че би се изнасяло злато и биха се внасяли стоки. При обратен случай би станало обратното. Както преди продължаваше производството на злато, докато се възстанови правилното стойностно съотношение между метал и стока, така и сега вносът или износът на злато, а заедно с това и повишаването или спадането на стоковите цени би продължило, докато отново се възстанови равновесието между международните сигнелсу. Както при първия случай производството на злато се увеличаваше или спадаше само защото златото струваше повече или по-малко от своята стойност, така и сега международното пътуване на златото би се извършило само поради същата причина. Както при първия случай всяка промяна в производството на злато би повлияла върху количеството на циркулиращия метал, а с това и върху цените, така би повлиял сега международният внос и износ. Щом се възстанови отново относителната стойност между златото и стоките, или нормалното количество на средствата за обръщение, при първия случа би се преустановило по-нататъшното производство, а при втория случай – по-нататъшният износ или внос, освен за заместване на изхабените монети или за консумацията на индустрията за лукс. Оттук следва, че

„не може никога да има изкушение да се изнася злато като еквивалент на стоки, или неблагоприятен търговски баланс, освен като резултат на количествено пресищане със средства за обръщение“.**

* Цит. съч., с. 4.

** „An unfavourable balance of trade never arises but from a redundant currency.“

Само когато металът губи от стойността си или я надхвърля вследствие на експанзията или контракцията на масата на средствата за обръщение над или под нейното правилно ниво, се предизвиквал неговият внос или износ.* По-нататък би се получило следното: тъй като в първия случай производството на злато се увеличава или намалява, а във втория случай златото се внася или изнася само защото неговото количество е надхвърлило или спаднало под правилното ниво, защото е получило по-висока или по-ниска стойност от своята метална стойност, защото значи стоките са твърде ниски, всяко такова движение действа като средство за корекция**, като възвръща цените чрез експанзия или контракция на циркулиращите пари пак на истинското им ниво, в първия случай – нивото между стойността на златото и стойността на стоките, а във втория случай – международното ниво на *сигнечис*. С други думи: парите циркулират в различните страни само доколкото циркулират като монети във всяка отделна страна. Парите са само монети и затова намиращото се в една страна количество злато трябва да влезе в обръщението и следователно може да се повиши или спадне като стойностен знак на самото себе си над или под своята собствена стойност. По този начин, по околния път на тази международна заплетеност ние стигнахме благополучно пак до простата догма, съставляваща изходния пункт.

Няколко примера ще покажат как Рикардо насилствено нагажда действителните явления в духа на своята абстрактна теория. Например той твърди, че във времена на слаби реколти често в Англия през периода от 1800 до 1820 г. се изнасяло злато не защото имало нужда от зърнени храни и златото е пари, т.е. винаги ефикасно*** покупателно и платежно средство на световния пазар, а защото златото се е обезценило спрямо другите стоки и следователно *сигнечису* на страната, в която е имало слаба реколта, се е обезценило по отношение на другите национални *сигнечис*. Именно защото слабата реколта е намалила масата на

(Ricardo, L. c., p. 11, 12) [„Неблагоприятен търговски баланс не се получава другояче освен поради прекомерност на средствата за обръщение.“]

* „Износът на монети се предизвиква от тяхното поевтиняване и не е следствие, а причина за неблагоприятен баланс.“ (Цит. съч., с. 14.)

** Пак там, с. 17.

*** В първото издание *действащо*; поправено в личния екземпляр (б. ред.).

циркулиращите стоки, даденото количество на циркулиращите пари било превишило нормалното си ниво и вследствие на това всички стокови цени се били повишили.* В противоположност на това парадоксално тълкуване статистически беше доказано, че от 1793 г. до последно време в случай на слаба реколта в Англия наличните средства за обръщение не са били в прекалено количество, а недостатъчни, и затова са циркулирали и трябвало да циркулират повече пари, отколкото преди.**

Също така Рикардо твърдял през време на Наполеоновата континентална блокада³⁷ и на английските декрети за блокадата³⁸, че англичаните изнасят в континента злато вместо стоки, защото техните пари били обезценени в сравнение с парите на континенталните страни, затова стоките им имали по-високи цени и по този начин износът на злато вместо стоки бил по-изгодна търговска спекулация. Според него Англия била пазар, където стоките били скъпи, а парите евтини, докато на континента стоките били евтини, а парите скъпи.

„Факт беше“, казва един английски автор, „че цената на нашите фабрикации и колониални продукти беше катастрофално спаднала под въздействието на континенталната система през последните 6 години на вой-

* Рикардо. Цит., съч, с. 74, 75. „В резултат на слаба реколта Англия би се оказала в положението на страна, лишена от част от своите стоки, която затова се нуждае от по-малко количество средства за обръщение. Сиггенсу, което по-рано съответстваше на платежите, би се оказало сега прекомерно и относително евтино пропорционално на намаленото производство. Ето защо износът на тази сума би възстановил стойността на сиггенсу спрямо стойността на сиггенсис на другите страни.“ Смесването на понятията пари и стока, както и на понятията пари и монета се разкрива по забавен начин в следващото изречение на Рикардо: „Ако можем да приемем, че след слаба реколта, когато Англия има случай на необикновено голям внос на жито, някоя друга страна има излишък от този артикул, но не се нуждае от никакви други стоки, би следвало безспорно, че тази нация не би изнесла житото си срещу стоки: *но тя също тъй не би изнесла жито и за пари*, тъй като парите са стока, от която всички нации се нуждаят не абсолютно, а само относително.“ (Пак там, с. 75.) В епичната поема на Пушкин бащата на героя не може никак да разбере, че стоката е пари. Но че парите са стока, това русите са разбрали отдавна, което се доказва не само от английския внос на жито през 1838–1842 г., но и от цялата история на тяхната търговия.

** Св. *Thomas Tooke*. *History of prices* [Томас Тук. История на цените] и *James Wilson*. *Capital, currency and banking* [Джеймс Уилсон. Капитал, средства за банково дело] (Последната книга е сборник от статии, излезли през 1844, 1845 и 1847 г. в Лондон в „Economist“.)

ната. Например цените на захарта и кафето бяха на континента, изразени в злато, четири до пет пъти по-високи, отколкото същите цени в Англия, изразени в банкноти. Това беше времето, когато френските химици откриха цвекловата захар и заместиха кафето с цикория, докато в същото време английските арендатори правеха експерименти за угодяване на воловете със сироп и меласа, времето, когато Англия завладя Хелголанд, за да устрои там сточно депо за улеснение на контрабандата със Северна Европа, и когато по-леките сортове британски фабрикатни търсеха път за Германия през Турция... Почти всички стоки на света бяха натрупани в нашите складове и лежах там затворени, освен ако някое малко количество се изкушеше с френско разрешение, за което хамбургските и амстердамските търговци бяха платили на Наполеон една сума от 40 000–50 000 ф. ст. Странни търговци трябва да са били те, щом са плащали такива суми за правото да пренесат една партида стоки от един скъп пазар на един евтин. Коя беше ясната алтернатива за търговеца? Или да купи кафе по 6 пенса в банкноти и да го отправи към един пазар, където можеше веднага да го продаде за 3 или 4 шил. в злато, или да купи злато с банкноти по 5 ф. ст. за една унция и да го отправи към място, където златото се оценяваше по 3 ф. ст. 17 шил. и 10½ пенса унцията. Тъй че глупаво е да се казва, че се правил износ на злато вместо кафе като по-изгодна търговска операция... Нямаше тогава друга страна в света освен Англия, където можеше да се получат такива големи количества желани стоки. Бонапарт постоянно проучваше внимателно английските ценоразписи. Докато виждаше, че в Англия златото е скъпо, а кафето евтино, той беше доволен от действието на своята континентална система.“*

Точно по времето, когато Рикардо за пръв път изложил своята парична теория и комитетът за златните кюлчета я включил в своя парламентарен доклад – в 1810 г., – цените на всички стоки в Англия спаднали катастрофално в сравнение с 1808 и 1809 г., докато в същото време златото сравнително повишило своята стойност. Изключение правели земеделските продукти, тъй като техният внос отвън срещал спънки, а количеството им вътре в страната се било намалило поради слабите реколти.** Рикардо толкова не разбираше ролята на благородните метали като международно платежно средство, че в своята реч пред комитета на камарата на лордовете (1819 г.) той можал да заяви:

* *James Deacon Hume. Letters on the Cornlaws. London, 1834, 29–31. [Джеймс Дийкън Хюм. Писма за житните закони. Лондон, 1834, 29–31.]*

** *Томас Тук. История на цените и т.н. Лондон, 1848, с. 110.*

„Отливите на златото поради износ биха спрели напълно, щом бъдат възобновени плащанията в злато и паричното обръщение бъде възвърнато към своето метално ниво.“

Той умрял навреме, точно преди да избухне кризата от 1825 г., която опровергала неговото предсказване. Периодът, към който спада писателската дейност на Рикардо, бил изобщо малко пригоден за наблюдаване на функцията на благородните метали като световни пари. При въвеждането на континенталната система търговският баланс бил почти винаги в полза на Англия, а по време на тази система сделките с европейския континент били твърде незначителни, за да повлияят на английския камбиален курс. Паричните пратки били главно от политическо естество и изглежда, че Рикардо съвсем погрешно е разбрал ролята, която паричните субсидии играели в английския износ на злато.*

Измежду съвременниците на Рикардо, които образували школата за принципите на неговата политическа икономия, най-значителен е *Джеймс Мил*. Той е направил опит да изложи паричната теория на Рикардо на базата на простото метално обръщение без неуместните международни усложнения, зад които Рикардо скрива несъстоятелността на своя възглед, и без каквато и да е критика на операциите на Английската банка. Неговите основни положения са следните**:

„Стойността на парите е равна на пропорцията, в която ги разменят срещу други артикули, или на количеството пари, които се дават в размяната за определено количество други вещи. Това съотношение се определя от съвкупното количество пари, намиращи се в една страна. Ако приемем, че всички стоки на една държава са на едната страна, а всичките ѝ пари – на другата, очевидно, че при размяната на двете страни стойността на парите, т.е. количеството стоки, срещу което те се разменят, напълно зависи от количеството на самите пари. Съвсем същ е случаят при действителния ход на нещата. Цялата маса на стоките на една страна не се разменя наведнъж срещу цялата маса на парите, а стоките се разменят на части, през различните периоди на годината. Една и съща пара, която днес е послужила за тази размяна, може утре да послужи за друга. Част от парите се използва за по-голям брой разменни актове, друга – за

* Сrv. *У. Блейк*, цитираните по-горе бележки и т.н.

** *James Mill. Elements of political economy. [Джеймс Мил. Основи на политическата икономия.]* В текста преведено от френския превод на Ж. Т. Парисо, Париж, 1823.

твърде малък брой, а трета се натрупва и не служи за никаква размяна. Между тези вариации съществува едно средно ниво, основано върху броя на разменните актове, за които би била употребена всяка златна монета, ако всяка реализираше еднакъв брой разменни актове. Нека установим произволно този среден брой на 10. Ако всяка намираща се в страната монета е послужила за 10 покупки, това е същото като че ли цялата маса на монетите се е удесеторила и всяка монета е послужила само за една-единствена покупка. В този случай стойността на всички стоки е 10 пъти по-голяма от стойността на парите и т.н. Обратно, ако вместо всяка монета да служи през годината за 10 покупки, цялата маса на парите се увеличиеше 10 пъти и всяка монета извършваше само един разменен акт, ясно е, че всяко увеличение на тази маса би причинило пропорционално намаление на стойността на всяка отделна монета. Тъй като се приема, че масата на всички стоки, срещу които парите могат да се разменят, остава една и съща, стойността на цялата парична маса след увеличаването на нейното количество не е станала по-голяма, отколкото е била преди това. Ако приемем, че е станало увеличение с една десета, стойността на всяка кратна част от цялата маса, например една унция, трябва да се е намалила с една десета. Следователно, каквато и да е степента на намалението или увеличението на цялата парична маса, ако количеството на другите вещи остане неизменно, стойността на цялата парична маса и на всяка от нейните части претърпява обратно пропорционално намаление или увеличение. Ясно е, че този закон е абсолютно верен. Всеки път, когато стойността на парите е претърпяла повишаване или спадане, и всеки път, когато количеството на стоките, срещу които те са могли да бъдат разменени, и движението на обръщението остават неизменни, тази промяна трябва да е била предизвикана от относително увеличение или намаление на парите и не може да се припише на никаква друга причина. Ако се намали масата на стоките, а количеството на парите остане неизменно, ще бъде също така, като че ли се е увеличила цялата сума на парите и обратно. Подобни изменения са резултат на всяка промяна на движението на обръщението. Всяко увеличение на броя на обръщенията произвежда същия ефект, както и общото увеличение на парите; намалението на броя на обръщенията предизвиква непосредствено обратния ефект... Ако част от годишното производство изобщо не бъде разменена, както например частта, която производителите сами консумират, тази част не влиза в сметката. Тъй като не се заменя срещу пари, тя по отношение на парите като че ли изобщо не съществува... Всеки път, когато увеличението или намалението на парите може да стане свободно, цялото им количество, намиращо се в една страна, се регулира от стойността на благородните метали... Обаче златото и среброто са стоки, чиято стойност, подобно на стойността на всички останали стоки, се определя от техните производствени разходи – от количеството на съдържащия се в тях труд.“*

* Цит. съч., 128–136 и сл.

Цялото остроумие на Мил се свежда до редица колкото произволни, толкова и нелепи предпоставки, Той иска да докаже, че цената на стоките, или стойността на парите, се определя „от съвкупното количество на съществуващите в една страна пари“. Ако *предположим*, че масата и разменната стойност на циркулиращите стоки остават неизменни, също така и скоростта на обръщението и определената от производствените разходи стойност на благородните метали, и ако едновременно с това *предположим*, че въпреки това количество на *циркулиращите* метални пари се увеличава или намалява по отношение на масата на *съществуващите* в страната пари, тогава действително става „очевидно“, че сме предположили именно това, което трябва да докажем. Впрочем Мил изпада в същата грешка, както и Хюм, да пуца в обръщението потребителни стойности, а не стоки с дадена разменна стойност, и затова неговото твърдение е погрешно, дори и да признаем всички негови „предположения“. Скоростта на обръщението може да остане неизменна, също както и стойността на благородните метали, както и *количеството* на циркулиращите стоки, и все пак с изменението на тяхната разменна стойност може да е нужна ту по-голяма, ту по-малка парична маса за тяхното обръщение. Мил вижда факта, че част от намиращите се в една страна пари циркулира, докато другата част остава в стагнация. С помощта на една крайно забавна средна сметка той *предполага*, че всъщност всички намиращи се в страната пари циркулират, макар че в действителност изглежда иначе. Ако приемем, че 10 милиона сребърни талера правят в дадена страна две обръщения в годината, тогава биха могли да бъдат в обръщение 20 милиона, ако всеки талер извършваше само една покупка. Ако пък цялата сума на намиращото се в тази страна сребро във всички форми възлиза на 100 милиона талера, може да се приеме, че тези 100 милиона могат да бъдат в обръщение, ако всяка монета извършва една покупка в пет години. Би могло също така да се приеме, че парите на целия свят циркулират в Хепстед³⁹, но че всяка кратна част от тях, вместо да прави например по три обръщения в година, прави едно обръщение на 3 000 000 години. Едното предположение е толкова важно за определяне на съотношението между сумата на стоковите цени и количеството на средствата за обръщение, колкото и другото. Мил чувства, че за него е от решаващо значение да постави стоките в непосредствена връзка с целия запас от пари, които всеки

път съществуват в една страна, а не с онова количество пари, което се намира в обръщение. Той признава, че тоталната маса на стоките в една страна не се разменя „наведнъж“ срещу съвкупната маса на парите, а че различни части от стоките се разменят срещу различни части от парите през различни периоди от годината. За да отстрани това несъответствие, той *предполага*, че то не съществува. Впрочем цялата тази представа за непосредственото противопоставяне на стоки и пари в тяхната непосредствена размяна е извлечено от движението на простите покупки и продажби или от функцията на парите като покупателно средство. В движението на парите като платежно средство изчезва вече това едновременно появяване на стоката и парите.

Търговските кризи през XIX в., особено големите кризи през 1825 и 1836 г., не са предизвикали по-нататъшно развитие, а само ново приложение на Рикардовата теория за парите. Конфликтът на всички елементи на буржоазния производствен процес – конфликт, чието произход и начини за предотвратяване са били търсени в най-повърхностната и най-абстрактната сфера на този процес, в сферата на паричното обръщение – се разразява вече не в отделни икономически явления, както при Хюм в обезценяването на благородните метали през XVI и XVII в. или както при Рикардо в обезценяването на книжните пари през XVIII и началото на XIX в., а в големи бури на световния пазар. Същинската теоретична предпоставка, от която изхожда школата на икономическите заклонатели на бури, се състои всъщност само в догмата, че Рикардо е открил законите за чисто металното обръщение. Това, което оставало да направят, било да подчинят на тези закони кредитното и банкното движение.

Най-общото и най-очевидно явление при търговските кризи е внезапното общо спадане на стоковите цени, което настъпва след по-продължително общо повишаване на същите. Общото спадане на стоковите цени може да бъде изразено като повишаване на относителната стойност на парите в сравнение с всички стоки, а общото повишаване на цените – обратно, като спадане на относителната стойност на парите. И в двата начина на изразяване явлението е само споменато, но не е обяснено. Дали поставям задачата: да се обясни общото периодично повишаване на цените, което се сменя с общото им спадане, или формулирам същата задача така: да се обясни периодичното спадане и повишаване на относителната стойност на парите в сравне-

ние със стоките – различната фразеология оставя задачата толкова непроменена, колкото би направило това превеждането ѝ от немски на английски език. Ето защо теорията на Рикардо за парите дойде тъкмо на място, защото тя придава на една тавтология привидността на причинно отношение. Откъде идва периодичното общо спадане на стоковите цени? От периодичното повишаване на относителната стойност на парите. А откъде идва обратното, т.е. периодичното повишаване на стоковите цени? От периодичното спадане на относителната стойност на парите. Със същото право би могло да се каже, че периодичното повишаване и спадане на цените произлиза от тяхното периодично повишаване и спадане. Самата задача е поставена при предпоставката, че иманентната стойност на парите, т.е. тяхната стойност, определяна от производствените разходи на благородните метали, остава *непроменена*. Щом тази тавтология претендира да бъде нещо повече от тавтология, тогава тя почива върху погрешното разбиране на най-елементарните понятия. Ако разменната стойност на *A*, измервана в *B*, спада, ние знаем, че това може да се дължи както на спадане на стойността на *A*, така и на повишаване на стойността на *B*. Същото е и в обратния случай, когато се повишава стойността на *A*, измервана в *B*. Щом признаем веднъж превръщането на тавтологията в причинно отношение, всичко друго следва с лекота. Повишаването на стоковите цени се дължи на спадането на стойността на парите, а спадането на стойността на парите се дължи, както знаем от Рикардо, на препълненото обръщение, т.е. на това, че масата на циркулиращите пари се покачва над нивото, определено от тяхната собствена иманентна стойност и от иманентните стойности на стоките. Също така и обратно, общото спадане на стоковите цени се дължи на повишаването на стойността на парите над тяхната иманентна стойност вследствие на недостатъчно запълнено обръщение. Следователно цените се повишават и спадат периодично, защото периодично циркулират или твърде много, или твърде малко пари. Ако пък се докаже, че повишаването на цените е съвпаднало с намалено парично обръщение, а спадането на цените – с увеличено обръщение, може въпреки това да се твърди, че вследствие на някакво, макар и статистически съвсем недоказуемо намаление или увеличение на циркулиращата стокова маса, количеството на циркулиращите пари се е увеличило или намалило, ако не абсолютно, то поне относително. Видя-

хме, че според Рикардо тези общи колебания на цените трябва да стават и при едно чисто метално обръщение, но се изравняват благодарение на редуването си, защото незапълненото обръщение предизвиква например спадане на стоковите цени, спадането на стоковите цени предизвиква износ на стоки в чужбина, а този износ докарва приток на злато в страната, този приток на злато пък предизвиква отново повишаване на стоковите цени. Обратното става при препълнено обръщение, когато се внасят стоки, а се изнасят пари. Но тъй като въпреки тези общи колебания, произхождащи от естеството на самото Рикардово метално обръщение, тяхната бурна и насилствена форма, тяхната форма на кризи, принадлежи към периодите с развито кредитно дело, ясно е като бял ден, че издаването на банкноти не се регулира точно по законите на металното обръщение. Лечебното средство на металното обръщение е вносът и износът на благородните метали, които веднага влизат в обръщение като монети и по този начин, чрез своя прилив или отлив, предизвикват спадане или повишаване на стоковите цени. Същият ефект върху стоковите цени трябва сега да се предизвика изкуствено от банките чрез подражаване на законите на металното обръщение. Ако има приток на злато от чужбина, това е доказателство, че обръщението е незапълнено, че стойността на парите е твърде висока, а цените на стоките твърде ниски и следователно трябва да бъдат пуснати в обръщение нови банкноти, пропорционално на нововнесеното злато. Обратно, те трябва да бъдат изтеглени от обръщение, пропорционално на златото, което изтича от страната. С други думи, издаването на банкноти трябва да се регулира според вноса и износа на благородни метали или според камбиалния курс. Погрешната предпоставка на Рикардо, че златото е само монета и че затова цялото внесено злато увеличава парите в обръщение и затова предизвиква повишаване на цените, че цялото изнесено злато намалява количеството на монетите и затова предизвиква спадане на цените – тази теоретична предпоставка става *тук практически експеримент: да се пускат в обръщение толкова монети, колкото е наличното злато в даден момент.* Лорд Оувърстоун (банкерът Джоунс Лойд), полковник Торънс, Норман, Клей, Арбътнот и много други авторитети, известни в Англия под името школа на „сигтенсу принцип“, не само проповядваха тази доктрина, но посредством банковите закони на сър Робърт Пил от 1844 и 1845 г. я превърнаха в основа на съществу-

ващото английско и шотландско банково законодателство. Нейното позорно фиаско както на теория, така и на практика, след експерименти в най-голям национален мащаб, може да бъде изложено само в учението за кредита.* Обаче и сега се вижда как теорията на Рикардо, която изолира парите в тяхната текуща форма на средство за обръщение, завършва с това, че приписва на прилива и отлива на благородните метали такова абсолютно въздействие върху буржоазната икономика, каквото суеверието на монетарната система не беше сънувало. Тъй че Рикардо, който обяви книжните пари за най-съвършената форма на парите, стана пророк на булийонистите.

След като теорията на Хюм, или абстрактната противоположност на монетарната система, беше по този начин развита до крайност, Стюартовото конкретно схващане за парите бе най-после пак възстановено в своите права от *Томас Тук*.** Своите принципи Тук извежда не от някаква теория, а от добросъвестен анализ на историята на стоковите цени от 1793 до 1856 г. В първото издание на неговата „История на цените“, която излиза в 1823 г., Тук е още съвсем овладян от теорията на Рикардо и напразно се мъчи да съгласува фактите с тази теория. Неговият памфлет „За парите“, който излиза след кризата от 1825 г., би

* Няколко месеца преди избухването на общата търговска криза през 1857 г. една комисия заседаваше в камарата на общините, за да изследва ефекта от банковите закони от 1844 и 1845 г. Лорд Оувърстоун, теоретичният баща на тези закони, се впусна в своята реч пред комисията в следното самохвалство: „Чрез точно и бързо изпълнение на принципите на закона от 1844 г. всичко протече редовно и леко, паричната система е здрава и непоклатима, процъфтяването на страната е безспорно, доверието на публиката в закона от 1844 г. расте всеки ден. Ако комисията би пожелала още практически доказателства за здравината на принципите, върху които почива този закон, или за благотворните резултати, осигурени от него, правилният и достатъчен отговор би бил: погледнете около себе си; погледнете сегашното положение на търговията в страната, погледнете народното доловство, богатството и процъфтяването на всички обществени класи; и след това комисията ще бъде в състояние да реши дали да спре по-нататъшното действие на закона, при който са постигнати такива резултати.“ Така Оувърстоун надуваше своята собствена победна тръба на 14 юли 1857 г.; на 12 ноември същата година правителството на своя собствена отговорност трябваше да отмени чудотворния закон от 1844 г.

** Тук е бил съвсем непознат със съчинението на Стюарт, както се вижда от неговата „History of price from 1839 to 1847“, London, 1848 [История на цените от 1839 до 1847“, Лондон, 1848], в която той излага историята на паричните теории.

могъл дори да бъде разгледан като първо последователно изложение на възгледите, на които по-късно Оувърстоун придаде валидност. Обаче по-нататъшните изследвания в историята на стоковите цени го заставиха да се убеди, че онази пряка връзка между цените и количеството на средствата за обръщение, която е предпоставка на теорията, е само фантазия, че експанзията и контракцията на средствата за обръщение при непроменена стойност на благородните метали е винаги следствие, а не причина за колебанията на цените, че паричното обръщение изобщо е само вторично движение и че в действителния производствен процес парите получават още и съвсем други определености по форма освен тази на средство за обръщение. Неговите подробни изследвания не спадат към простото метално обръщение, а към друга сфера и затова не могат да бъдат разгледани тук, също както и принадлежащите към същото направление изследвания на Уилсън и Фулъртън.* Всички тези автори не схващат парите едностранчиво, а в различните им моменти, обаче само веществено, без каквато и да е жива връзка било между тези моменти, било с цялата система на икономическите категории. Затова те погрешно смесват *парите*, за разлика от *средствата за обръщение*, с *капитала* или дори със *стоката*, макар, от друга страна, да са принудени при случай да изтъкнат разликата между парите и другите две форми.** Например, ако се изпрати зла-

* Най-значителното съчинение на Тук освен „История на цените“, което е издадено в 6 тома от неговия сътрудник Нюмарч, е „An Inquiry into the currency principle, the connection of currency with price etc.“, 2. Edition, London, 1844 [„Изследване върху закона за средствата за обръщение, връзките на средствата за обръщение с цените и т.н.“, 2 изд., Лондон, 1844] Съчинението на Уилсън вече цитирахме. Накрая трябва да споменем още *John Fullarton*. „On the regulation of currencies“ 2. Edition, London, 1845 [*Джон Фулъртън*. „За регулирането на средствата за обръщение“ 2 изд., Лондон, 1845].

** „Трябва да се прави разлика между парите като стока, т.е. капитал, и парите като средство за обръщение.“ (*Тук*. Изследване върху закона за средствата за обръщение и т.н., с. 10) „Може да се приеме, че златото и среброто при тяхното получаване почти точно покриват сумата, която е необходима... Златото и среброто притежават безкрайното предимство пред всички останали видове стоки... чрез обстоятелството, че те навсякъде се употребяват като пари... Плащането на задълженията, външни и вътрешни, обикновено по договор става в монети, а не в чай, кафе, захар или индиго; и затова изпращането на пари, било в посочените монети, било в кюлчета, които могат веднага да бъдат превърнати в монети чрез монетния двор или на пазара на страната, в която се изпращат, трябва да предлага

то в чужбина, в действителност в чужбина се изпраща капитал, но същото става и ако се изнасят желязо, памук, жито, накратко, всяка стока. И едното, и другото е капитал и затова те не се различават като капитал, а като пари и стока. Следователно ролята на златото като международно разменно средство не произлиза от неговата определеност по форма като капитал, а от неговата специфична функция като пари. Също тъй, когато златото или вместо него банкнотите функционират като платежно средство във вътрешната търговия, те са същевременно и капитал. Обаче капитал във формата на стока не би могъл да ги замести, както нагледно показват например кризите. Тъй че те стават платежно средство пак поради отликата на златото като пари от стоката, а не поради неговото битие като капитал. Дори и когато капиталът се изнася направо като капитал, например, за да се даде под лихва в чужбина определена стойностна сума, от конюнктурите зависи дали ще бъде изнесен във формата на стоки или във формата на злато и ако износът стане в последната форма, това става поради специфичната определеност по форма на благородните метали като пари, в противоположност на стоката. Изобщо споменатите автори не разглеждат отначало парите в онзи абстрактен вид, както се разглеждат в рамките на просто стокото обръщение и както израстват в отношенията между самите стоки, намиращи се в процеса. Затова те се колебаят постоянно насам-натам между абстрактните определености по форма, които парите получават в противоположност на стоката, и онези определености на парите, в които се крият по-конкретни отношения като капитал, revenue* и т.н.**

Написано от август 1858
до януари 1859 г.

К. Маркс и Ф. Енгелс
Съчинения, т. 13, с. 3–170

на изпращача най-сигурен, най-непосредствен и точен начин за постигане на тази цел, без риск за неуспех поради недостатъчно търсене или колебание на цените.“ (Фулъртън. Цит. съч., с. 132, 133.) „Всеки друг артикул“ (освен златото и среброто) „може по своето количество или качество да се окаже извън обичайното търсене в страната, в която е изпратен.“ (Тук. Изследване и т.н.)

* Доход (б. ред.).

** Превръщането на парите в капитал ще разгледаме в трета глава, която тракува капитала и образува край на този първи раздел. [Вж. „Капиталът“, т. I, отдел втори (б. ред.)]

ПРИЛОЖЕНИЯ

Ф. ЕНГЕЛС

КАРЛ МАРКС. „КЪМ КРИТИКАТА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ“

КНИГА ПЪРВА. БЕРЛИН. ФРАНЦ ДУНКЕР. 1859⁴⁰

I

Германците отдавна са доказали, че във всички области на науката са равни на другите цивилизовани нации, а в повечето от тези области дори ги превъзхождат. Само сред корифеите на една наука – политическата икономия – нямаше нито едно германско име. Причината за това е ясна. Политическата икономия е теоретичен анализ на съвременното буржоазно общество и затова предполага развити буржоазни отношения, отношения, които след войните на Реформацията и Селската война, и особено след Тридесетгодишната война векове наред не са могли да възникнат в Германия. Отделянето на Холандия от империята⁴¹ изтиква Германия от световната търговия и от самото начало сведе промишленото ѝ развитие до най-нищожни размери; и докато германците толкова трудно и бавно се съвземаха от опустошенията на гражданските войни, докато пилееха цялата си гражданска енергия, която никога не е била особено голяма, в безплодна борба против митническите граници и ненормалните търговски наредби, на които всеки дребен княз и императорски барон подчиняваше промишлеността на своите поданици, докато имперските градове западаха в условията на дребнава цеховщина и патрицианско високомерие – в това време Холандия, Англия и Франция завоюваха първите места в световната търговия, основаха колония след колония и развиха манифактурната промишленост до най-висок разцвет, докато

най-после Англия, благодарение на пàрата, която за пръв път направи ценни залежите ѝ от въглища и желязо, застана начело на съвременното буржоазно развитие. Но дотогава, докато трябваше да се води борба против просто смешно остарелите остатъци от Средновековието, които до 1830 г. сковаваха материалното буржоазно развитие на Германия, дотогава не беше възможна никаква германска политическа икономия. Едва с основаването на Митническият съюз германците стигнаха до положение, при което изобщо можеха да *разберат* политическата икономия. Оттогава започна в действителност вносът на английска и френска политическа икономия за нуждите на германската буржоазия. Скоро учените и бюрократите сложиха ръка на импортирания материал и го обработиха по такъв начин, който не прави особена чест на „немския дух“. Тогава от пъстрата сбирщина от писателстващи аферисти, търговци, даскали и бюрократи се създаде немската икономическа литература, която по своята вулгарност, повърхностност, липса на мисъл, многословие и плагиатство може да се сравнява само с германския роман. Сред хората на практиката се образува най-напред школата на протекционистите индустриалци, чийто авторитет, Лист, е все още най-доброто, което е създала немската буржоазна икономическа литература, макар че цялото му прославлено произведение е преписано от французина Фурие – теоретическия родоначалник на континенталната система. В противоположност на това течение през 40-те години възниква школата на свободната търговия на търговците от прибалтийските провинции, които с детински наивна, но не безкористна доверчивост приповтаряха доводите на английските фритрейдери. Най-после между даскалите и бюрократите, които се заеха с теоретичното разработване на тази наука, имаше анемични и безкритични събирачи на факти, като г-н Рау, умуващи спекуланти, които превеждаха текстовете на чуждите автори на езика на неразбирания от тях Хегел, като г-н Щайн, или белетристични педанти в областта на „историята на културата“, като г-н Рил. В края на краищата от всичко това се получи камералистиката⁴², някаква каша от галиматии, полята с електрически-икономически сос – нещо, което е полезно да знае при държавния изпит един кандидат за правителствен чиновник.

Докато буржоазията, даскалите и бюрокрацията в Германия още се трепеха да научат наизуст като неприкосновени догми основните начала на англо-френската политическа икономия и поне малко от малко да ги разбират, появи се германската пролетарска партия. Цялото съдържание на нейната теория произтичаше от изучаването на политическата икономия; от момента на появяването ѝ води началото си също и научната, самостоятелна *немска политическа икономия*. Тази немска политическа икономия почива всъщност върху *материалистическото разбиране на историята*, основните черти на която са изложени накратко в предговора към разглежданото произведение.* Този предговор беше вече в основната си част отпечатан в „Das Volk“ и затова отпращаме там читателя. Не само за политическата икономия, но и за всички исторически науки (а исторически науки са онези, които не са природни науки) беше революционизиращо откритие, че „начинът на производство на материалния живот обуславя социалния, политическия и духовния процес на живота изобщо“, че всички обществени и държавни отношения, всички религиозни и правни системи, всички теоретични възгледи, които се появяват в историята, могат да бъдат разбрани само тогава, когато се разберат материалните условия на живота на всяка съответна епоха и когато те бъдат изведени от тези материални условия. „Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а напротив, тяхното обществено битие определя тяхното съзнание.“ Това схващане е толкова просто, че би трябвало да бъде съвсем естествено за всеки, който не е затънал безвъзвратно в идеалистическата шарлатания. Но от него произтичат крайно революционни изводи не само за теорията, но и за практиката: „На известна степен от своето развитие материалните производителни сили на обществото влизат в противоречие със съществуващите производствени отношения, или – което е само юридически израз на същото – с отношенията на собственост, в границите на които са се движили досега. От форми на развитие на производителните сили тези отношения се превръщат в окови за същите. Тогава настъпва епоха на *социална революция*. С изменението на икономическата основа настъпва по-бавен или по-бърз преврат в

* Вж. настоящото издание, с. 19–24.

цялата огромна надстройка... Буржоазните производствени отношения са последната антагонистична форма на обществения производствен процес, антагонистична не в смисъл на индивидуален антагонизъм, а на антагонизъм, израснал от обществените жизнени условия на индивидите; обаче развиващите се в недрата на буржоазното общество производителни сили създават същевременно материалните условия за разрешаването на този антагонизъм.^{с*} Щом развием по-нататък нашата материалистическа теза и я приложим към съвременността, пред нас веднага се разкрива перспективата на една грандиозна, на най-грандиозната на всички времена революция.

Тезата, че съзнанието на хората зависи от тяхното битие, а не обратно, изглежда просто; но ако се разгледа по-отблизо, веднага проличава, че още с първите си изводи това схващане нанася смъртоносен удар на всеки, дори на най-прикрития идеализъм. С това схващане се отричат всички наследени и обичайни възгледи върху всичко историческо. Рухва целият традиционен начин на политическо мислене; патриотичното благородство отхвърля с възмущение един толкова порочен възглед. Ето защо новият мироглед неизбежно се натъква на съпротива не само на представителите на буржоазията, но и на масата френски социалисти, които искат да изменят света с помощта на магическата формула: *liberté, égalité, fraternité*^{**}. Но особено силен гняв възбуди тази теория сред германските вулгарно-демократични кресльовци. Въпреки това те ревностно се опитаха да използват плагиаторски новите идеи, при което проявиха рядко неразбиране.

Разработването на материалистическото схващане, макар и само въз основа на един-единствен исторически пример, представляваше такъв научен труд, който изисква дългогодишни спокойни изследвания, защото е ясно, че само с фрази тук нищо не може да се направи, че такава задача може да бъде решена само с помощта на богат, критично проверен, усвоен до съвършенство исторически материал. Февруарската революция хвърли нашата партия на политическата арена и с това я лиши от възможността да преследва чисто научни цели. Въпреки това

* Вж. настоящото издание, с. 21–23.

** Свобода, равенство, братство (б. ред.)

основният възглед минава като червена нишка през всички литературни произведения на партията. Във всички тях се изтъква за всеки отделен случай как политическото действие винаги е възниквало от преки материални подбуди, а не от съпровождащите го фрази, как, обратно, политическите и юридическите фрази също така се пораядат от материалните подбуди, както и политическото действие и неговите резултати.

След поражението на революцията от 1848–1849 г. настъпи момент, когато ставаше все повече и повече невъзможно да се въздейства на Германия от чужбина; тогава нашата партия предостави на вулгарната демокрация полето на емигрантските вражди, тъй като враждите останаха единствено възможното действие. И докато вулгарната демокрация се занимаваше с удоволствие с тези вражди, пердашейки се днес, за да се побратимим утре, а вдругиден отново да изнася кирливите си ризи пред целия свят, докато тази вулгарна демокрация просеше пари из цяла Америка, за да устрои веднага след това нов скандал за поделянето на няколкото талера – нашата партия се радваше, че отново си е осигурила известно спокойствие за научни занимания. Нейното огромно предимство се състоеше в това, че тя имаше за теоретична основа един нов научен мироглед, разработването на който ѝ създаде достатъчно работа. Дори само по тази причина тя не можеше да падне толкова ниско, колкото „великите мъже“ на емиграцията.

Първият плод на тези изследвания е намиращата се пред нас книга.

II

В такова съчинение като настоящото не може и дума да става за повърхностна критика на отделни, откъснати едно от друго положения на политическата икономия, за отделно разглеждане на едни или други спорни икономически въпроси. Напротив, това съчинение е поначало изградено върху систематично обобщение на целия комплекс на икономическите науки, върху едно свързано изложение на законите на буржоазното производство и буржоазната размяна. А тъй като икономистите

не са нищо друго освен тълкуватели и апологети на тези закони, това изложение е същевременно и критика на цялата икономическа литература.

От смъртта на Хегел насам едва ли е правен някакъв опит да се развие една наука в собствената ѝ, вътрешна връзка. Официалната Хегелова школа беше усвоила от диалектиката на учителя само манипулирането с най-простите похвати, които прилагаше върху всичко и навсякъде, и при това често със смешна несръчност. За тази школа цялото наследство на Хегел се ограничаваше в прост шаблон, с помощта на който се изграждаше всяка тема, и в списък от думи и изрази, които се използваша, за да бъдат вмъквани навреме там, където липсваха мисли и положителни знания. Получи се така, че както казваше един бонски професор, тези хегелианци не разбираха от нищо, а можеха да пишат за всичко. И наистина така беше. Но въпреки цялото им сомнение тези господа толкова добре съзнаваха собствената си слабост, че се стараеха да се държат по възможност по-далеч от големите задачи; старата рутинирана наука запазваше позициите си благодарение на превъзходството си в положителните знания. И едва когато Фойербах обяви умозрителната идея за несъстоятелна, хегелианството постепенно загасна и изглеждаше, че в науката отново е започнало царството на старата метафизика с нейните неизменни категории.

Това явление имаше своята естествена причина. След режима на Хегеловите диадохи⁴³, който доведе до господството на празната фраза, естествено настъпи епоха, в която положителното съдържание на науката отново надделя над формалната ѝ страна. Същевременно обаче Германия се нахвърли с извънредно голяма енергия върху природните науки, което отговаряше на мощното ѝ буржоазно развитие след 1848 г.; и заедно със ставането на мода на тези науки, в които спекулативното направление никога не е играло що-годе значителна роля, отново нахлу и старият метафизичен начин на мислене, до крайната плиткост на Волф. Хегел бе забравен, разви се новият природонаучен материализъм, който теоретически почти никак не се различава от материализма на XVIII в. и в сравнение с него има в повечето случаи само това предимство, че разполага с по-богат, природонаучен, особено химически и физиологически материал. Този ограничен филистерски начин на мислене

от периода преди Кант е възпроизведен крайно плитко у Бюхнер и Фогт; и дори Молешот, който се кълне във Фойербах, се заплита всеки момент по най-забавен начин в най-простите категории. Естествено тромавият каруцарски кон на делничния буржоазен разсъдък се спира смутен пред рова, който отделя същността от явлението, причината от следствието. Но когато човек *par force* [по необходимост] се готви за лов с хрътки по извънредно пресечената местност на абстрактното мислене, тогава именно не бива да язди каруцарски кон.

Така че тук трябваше да се решава друг въпрос, който няма отношение към политическата икономия като такава. Какъв метод на научно изследване трябва да бъде избран? От една страна, съществуваше Хегеловата диалектика в съвсем абстрактен, „спекулативен“ вид, в който я завеща Хегел; от друга – обикновеният, станал сега пак моден, предимно Волфов метафизически метод, с помощта на който именно буржоазните икономисти пишеха своите несвързани дебели книги. Този метод беше така разгромен теоретически от Кант и особено от Хегел, че само инертността и липсата на друг *прост* метод можеха да продължат неговото практическо съществуване. От друга страна, в *тази* негова форма Хегеловият метод беше абсолютно непригоден. Той беше по същество идеалистически, а тук беше нужно да се развие такъв мироглед, който да бъде по-материалистически от всички предишни. Той изхождаше от чистото мислене, а тук трябваше да се вземат за основа най-упоритите факти. Един метод, който, според собственото признание на Хегел, „от нищо през нищо стига до нищо“⁴⁴, в този си вид тук беше съвсем неуместен. Въпреки това от целия наличен логичен материал той беше единственият, който можеше поне да бъде използван. Този метод не беше критикуван, не беше опроверган, никой от противниците на великия диалектик не можа да направи пробив в гордата сграда на този метод; той беше забравен, защото Хегеловата школа не знаеше какво да прави с него. Ето защо преди всичко трябваше да бъде основно разкритикуван Хегеловият метод.

Хегеловият начин на мислене се различаваше от начина на мислене на всички други философи по огромния исторически усет, който се криеше в основата му. При все че формата беше крайно абстрактна и идеалистична, все пак развитието на не-

говите мисли винаги е вървяло успоредно с развитието на световната история, а последното трябва всъщност да бъде само потвърждение на първото. Ако с това истинското отношение беше обърнато наопаки и поставено с главата надолу, все пак реалното съдържание проникваше навсякъде във философията, толкова повече, че Хегел за разлика от учениците си не превръщаше невежеството в добродетел, а беше един от най-образованите хора на всички времена. Той пръв се опита да докаже развитието, вътрешната връзка на историята, и колкото и странно да ни се струват сега много неща от неговата философия на историята, все пак величието на основните му възгледи дори и сега още е поразително, особено ако бъдат сравнени с него предшествениците му или онези, които след него се осмеляха да се впуснат в общи разсъждения за историята. Във „Феноменология“, в „Естетика“, в „История на философията“⁴⁵ – навсякъде минава като червена нишка това великолепно разбиране на историята и навсякъде материалът се разглежда исторически, в определена, макар и абстрактно изопачена, връзка с историята.

Това епохално разбиране на историята беше непосредствената теоретична предпоставка на новия материалистически възглед и благодарение на това беше дадена изходна точка и за логическия метод. Щом тази забравена диалектика доведе дори от гледна точка на „чистото мислене“ до такива резултати, щом при това тя с такава лекота сложи край на цялата предишна логика и метафизика, това означава, че тя във всеки случай съдържаше нещо повече от проста софистика и схоластични извъртания. Но критикуването на този метод не беше лесна задача; цялата официална философия се боеше и сега още се бои да се заеме с нея.

Маркс беше и си остава единственият човек, който можеше да се нагърби да отдели от Хегеловата логика онова ядро, което съдържа действителните открития на Хегел в тази област, и да възстанови диалектическия метод, очистен от неговите идеалистически обвивки, в онзи прост вид, в който той именно става единствено правилната форма на развитие на мисълта. Разработването на метода, залегал в основата на Марксовата критика на политическата икономия, ние оценяваме като резултат, който по своето значение едва ли отстъпва на основния материалистически възглед.

Дори съгласно разработения метод политическата икономия можеше да бъде критикувана само по два начина: исторически или логически. Тъй като в историята, както и в нейното литературно отражение развитието, общо взето, също се извършва от най-простите отношения към по-сложните, историческото развитие на политико-икономическата литература даваше естествена ръководна нишка, към която можеше да се придържа критиката; при това икономическите категории биха се появявали, общо взето, в същата последователност както и в логическото развитие. Тази форма има на пръв поглед предимството на по-голяма яснота, тъй като тук се проследява *действителното* развитие, но всъщност в най-добрия случай тя би била само по-популярна. Историята се развива често със скокове и зигзаги и ако би трябвало да бъде непременно следвана навсякъде, би се наложило не само да се разгледа много материал с малко значение, но и често да се прекъсва ходът на мислите. Освен това не може да се пише история на политическата икономия без история на буржоазното общество, а това би направило работата безкрайна, тъй като липсва каквато и да било подготвителна работа. Така че единствено подходящ беше логическият метод на изследване. Но този метод всъщност не е нищо друго, освен същия исторически метод, само че очистен от историческата форма и от пречещите случайности. С това, с което започва тази история, трябва да започне и ходът на мислите, и по-нататъшното му движение не ще представлява нищо друго освен отражение на историческия процес в абстрактна и теоретически последователна форма; коригирано отражение, но коригирано според закони, които ни дава самият действителен исторически процес, при което всеки момент може да бъде разгледан в точката на развитие на неговата пълна зрялост, в неговата класическа форма.

При този метод ние изхождаме от първото и най-просто отношение, което ни е дадено исторически, фактически, последователно в този случай – от първото икономическо отношение, което заварваме. Ние анализираме това отношение. Дори самият факт, че то е *отношение*, означава, че то има две страни, които *се отнасят една към друга*. Всяка от тези страни ние разглеждаме отделно; от това произтича характерът на тяхното отношение една към друга, тяхното взаимодействие. При това

се разкриват противоречия, които изискват да бъдат разрешени. Но тъй като тук разглеждаме не абстрактен процес на мислене, който протича само в нашите глави, а действителен процес, който някога се е извършвал или все още се извършва, то и тези противоречия се развиват на практика и вероятно са намерили своето разрешение. Ние ще проследим как те са били разрешавани и ще констатираме, че това е било постигнато чрез установяването на ново отношение, чиито две противоположни страни ще трябва да разгледаме, и т.н.

Политическата икономия започва със *стоката*, с онзи момент, в който отделни хора или първобитни общини си разменят продукти. Продуктът, който влиза в размяната, е стока. Но той е стока само защото в тази *вещ*, в този продукт, се завързва *отношение* между две лица, или общини, отношение между производител и потребител, които тук вече не са обединени в едно и също лице. Тук имаме пример на едно своеобразно явление, което минава през цялата политическа икономия и създава ужасна бъркотия в главите на буржоазните икономисти; политическата икономия не се занимава с вещи, а с отношения между хора и в края на краищата между класи, но тези отношения са винаги *свързани с вещи* и *се проявяват като вещи*. Тази връзка, за която в отделни случаи един или друг икономист е само предполагал, беше за пръв път разкрита в цялото ѝ значение за цялата политическа икономия от Маркс и благодарение на това той направи най-трудните въпроси толкова прости и ясни, че сега могат да ги разберат дори буржоазните икономисти.

Ако разглеждаме стоката от различните ѝ страни, и при това в напълно развитата ѝ форма, а не в онова състояние, когато тя още трудно се развива в първобитната разменна търговия между две първобитни общини, тя ще ни се представи в два аспекта: като потребителна стойност и като разменна стойност. И тук веднага навлизаме в областта на икономическите спорове. Който иска да има убедителен пример за това, че на сегашния си стадий на развитие немският диалектически метод най-малко толкова превъзхожда стария вулгарно-празнословен метафизически метод, колкото железниците превъзхождат транспортните средства на Средновековието, нека прочете у Адам Смит или у който и да е друг прочут официален икономист каква мъка са причинили на тези господа разменната стойност

и потребителната стойност, колко трудно им е да разграничат ясно едната от другата и да разберат всяка в своеобразната ѝ определеност, а след това нека съпостави всичко това с ясното просто изложение на този въпрос у Маркс.

След като е направил анализ на потребителната и на разменната стойност, стоката ни е представена като непосредствено единство и на двете, във вида, в който тя влиза *в процеса на размяната*. Какви противоречия възникват тук, читателят може да види на с. 20–21*. Ще отбележим само, че тези противоречия представляват не само абстрактен, теоретичен интерес, но същевременно отразяват и трудностите, които произлизат от естеството на непосредственото разменно отношение, от простата разменна търговия, отразяват невъзможностите, с които неизбежно се сблъсква тази първа груба форма на размяната. Разрешаването на тези невъзможности се намира благодарение на това, че свойството да представляват разменната стойност на всички други стоки се прехвърля върху една специална стока – *парите*. Парите или простото обръщение се разглеждат след това във втора глава, а именно: 1) парите като *мярка на стойностите*, при което измерената в пари стойност, цената, получава своето по-точно определение, 2) като *средство за обръщение* и 3) като единство на двете определения, като *реални пари*, като представител на цялото материално буржоазно богатство. С това завършва изложението на първа книга, а преминаването на парите в капитал е оставено за втората книга.

Както виждаме, при този метод съвсем не е необходимо да се оставя логическото развитие само в чисто абстрактната област. Напротив, то се нуждае от исторически илюстрации, от постоянен допир с действителността. Ето защо тук са дадени много разнообразни примери като указания за действителния исторически ход в различните стадии на общественото развитие, а също и като указания за икономическата литература, които имат за цел да проследят от самото начало процеса на ясното изработване на определенията на икономическите отношения. Критиката на отделните, повече или по-малко едностранчиви или заплетени възгледи е направена вече в основни линии в самото логическо изложение и може да бъде предадена накратко.

* Вж. настоящото издание, с. 45–48 (б. ред.).

В трета статия ще разгледаме икономическото съдържание на самата книга.

Написано от Ф. Енгелс
на 3–15 август 1859 г.

К. Маркс и Ф. Енгелс.
Съчинения, т. 13, с. 491–501.

Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 14 и 16 от 6 и 20 август 1859 г.

КАРЛ МАРКС

ПИСМА ВЪРХУ „КЪМ КРИТИКАТА НА
ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ“

МАРКС ДО ФЕРДИНАНД ЛАСАЛ
В ДЮСЕЛДОРФ

Лондон, 22 февруари 1858 г.
9, Grafton Terrace, Maitland Park
Haverstock Hill

Драги Л[асал],

...Искам да ти поразкажа нещо във връзка с моя икономически труд.⁴⁶ В действителност вече от няколко месеца насам се занимавам с окончателната разработка. Но работата напредва много бавно, защото редица предмети, които човек от много години насам е превърнал в главен обект на изследванията си – щом той сметне, че най-сетне е привършил с тях, те все отново показват свои нови страни и предизвикват ново обмисляне. При това аз не съм господар, а по-скоро само ратай на времето си. За самия мен ми остава само нощта, а пък и много честите пристъпи и рецидиви на едно заболяване на черния дроб също пречат на нощната работа. При всички тези обстоятелства за мен би било най-удобно, ако можех да публикувам цялата работа на сvezки, несвързани с определени срокове. То би имало и предимството, че по този начин по-лесно ще може да се намери книгоиздател, тъй като в изданието ще може да се вложи по-малък капитал. Ти наистина ще ме задължиш, ако се поогледаш дали в Берлин не може да се издири такъв издател. Под думата

„свезки“ разбирам такива части, в каквито последователно излезе „Естетика“ на Фишер.

Трудът, за който преди всичко тук става дума, е *Критика на икономическите категории* или, ако щеш, системата на буржоазната [политическа] икономия, критически разгледана. Това е едновременно изложение, а заедно с това – и нейната критика въз основа на изложението ѝ. Съвсем не ми е ясно колко печатни коли ще излезе цялото. Да имах време, спокойствие и средства да разработя цялата работа още преди да я представя на публиката – бих я дал в много сбит вид, защото открай време съм обичал сбитостта. Но така отпечатвана на последователни свезки – това е може би по-добре за усвояването ѝ от страна на публиката, но съвсем сигурно във вреда на формата ѝ – работата, по необходимост, някак ще се поразточи. *Nota bene**: щом си изясниш дали работата ще може *или няма да може* да се уреди в Берлин – бъди така добър да ми пишеш, защото, ако това там не става, ще направя опит в Хамбург. Един друг пункт се заключава в това, че книгоиздателят, който поеме работата, трябва и да ми заплати – необходимост, заради която може да пропадне и цялото дело в Берлин.

Изложението – имам предвид самия маниер – е напълно научно, значи не нарушава обикновените полицейски изисквания. Цялата работа е разделена на шест книги: 1) За капитала (съдържа няколко предварителни глави). 2) За поземлената собственост. 3) За наемния труд. 4) За държавата. 5) Международната търговия. 6) Световен пазар. Разбира се, не мога да избягна на места да давам и критически становища за други икономисти, по-специално – полемични бележки за Рикардо, тъй като и сам той, *qua*** буржоа, е принуден да прави грешки *дори от строго икономическа гледна точка*. Но, общо взето, критиката и историята на политическата икономия и на социализма би трябвало да съставят предмета на един друг труд. И най-сетне, една кратка *историческа скица* на развитието на икономическите категории и отношения – трети труд. Само че тъкмо сега, когато след 15-годишни проучвания вече съм стигнал дотам, да мога здравата да се заловя за работа – май че ми мирише, че някакви

* Отбележи си (б. ред.).

** Като (б. бълг. ред.).

бурни раздвижвания навън ще ми попречат. Няма що! Ако привърша много късно, така че светът вече да не проявява интерес към такива неща – грешката очевидно ще бъде у мен...

Твой *К. М.*

Публикувано за пръв път в книгата:
F. Lassalle. "Nachgelassene Briefe
und Schriften" Bd. 111,
Stuttgart – Berlin 1922

К. Маркс и Ф. Енгелс.
Съчинения, т. 29, с. 444–445.

МАРКС ДО ЕНГЕЛС

В МАНЧЕСТЪР

[Лондон], 2 април 1858 г.

Драги Фредерик,

...От историята с жлъчката съм така зле, че тази седмица пак не мога ни да мисля, ни да чета или да пиша, или пък да правя каквото и да било, освен статиите за „*Tribune*“. Те, естествено, не бива да отпаднат, тъй като *колкото може по-скоро* трябва да мога да се опълча срещу тия кучета. Само че това неразположение е фатално, защото не мога да почна разработката за Дункер*, докато не се оправя здравословно и докато пак не усетя в пръстите си сила и хватка за работа.

По-надолу накратко давам структурата на първата част. Целият буламач ще се подели на шест книги: 1. За капитала. 2. Поземлена собственост. 3. Наемен труд. 4. Държава. 5. Международна търговия. 6. Световен пазар.

1. *Капиталът* се разделя на четири раздела: а) Капиталът изобщо. *Това е материалът за първата свезка.* б) *Конкуренцията* или действието на многото капитали помежду им. в) *Кредит*, където капиталът се явява спрямо отделните капитали като общ елемент. г) *Акционерният капитал* като най-съвършена форма (отвеждаща към комунизма) и в същото време с всичките му противоречия. Преходът от капитал към поземле-

* *К. Маркс.* Към критиката на политическата икономия (б. ред.).

на собственост се показва едновременно с това и исторически, тъй като съвременната форма на поземлената собственост е продукт на въздействието на капитала върху феодалната и други поземлени собственици. Също и преходът от поземлената собственост към наемния труд се дава не само диалектически, но и исторически, понеже последният продукт на съвременната поземлена стойност е всеобщото установяване на наемния труд, който тогава се явява като основа на целия този буламач.

И тъй (днес ми е трудно да пиша), сега можем да пристъпим към *corpus delicti**.

I. *Капитал. Първи раздел. Капиталът изобщо.* (В целия този раздел се предполага, че надницата винаги остава равна на своя минимум. Движенията на самата надница, спадането или покачването на нейния минимум спадат към разглеждането на въпроса за наемния труд. Сетне поземлената собственост се приравнява на нула, т.е. с поземлената собственост като особено икономическо отношение тук още не се занимаваме. Само по този начин човек може да отбегне необходимостта при всички отделни отношения всеки път да говори за всички тях.)

1. *Стойност.* Чисто се свежда до количеството труд, времето като мярка за труда. Потребителната стойност – разглеждана било субективно, като полезност на труда, или обективно, като полезност на продукта – тук се явява само като веществена предпоставка на стойността, която засега съвсем отпада от икономическото определение на формата. Стойността като такава няма никаква друга „вещност“ освен самия труд. Това определение на стойността, за пръв път доловена от Пети, чисто разработена у Рикардо⁴⁷, е само най-абстрактната форма на буржоазното богатство; още отнапред тя сама по себе си предполага изчезване 1) на първобитния комунизъм (Индия и т.н.), 2) на всички недоразвити предбуржоазни начини на производство, в които размяната не го владее в целия си обхват. Наистина това е абстракция, но историческа абстракция, която е могла да възникне само въз основа на определено историческо развитие на обществото. Всички възражения против тази дефиниция на стойността са извлечени било от по-недоразвити производствени отношения, било пък почиват на неразборията, че по-кон-

* Буквално: веществен състав на престъплението, тук: главният предмет на изследването (б. ред.).

4) Същност и субект на философията. 1) Същност, т.е. същността на философията е да се открие истината за човека и света. 2) Субект на философията е човекът, който се стреми да постигне истината. 3) Същност и субект са свързани, защото човекът е същество, което се стреми да открие истината за себе си и за света.

3) Същност на философията. 1) Същност на философията е да се открие истината за човека и света. 2) Същност на философията е да се открие истината за човека и света. 3) Същност на философията е да се открие истината за човека и света.

1) Същност на философията. 1) Същност на философията е да се открие истината за човека и света. 2) Същност на философията е да се открие истината за човека и света. 3) Същност на философията е да се открие истината за човека и света.

2) Същност на философията. 1) Същност на философията е да се открие истината за човека и света. 2) Същност на философията е да се открие истината за човека и света. 3) Същност на философията е да се открие истината за човека и света.

3) Същност на философията. 1) Същност на философията е да се открие истината за човека и света. 2) Същност на философията е да се открие истината за човека и света. 3) Същност на философията е да се открие истината за човека и света.

Втората страница от писмото на Маркс до Енгелс от 2 април 1858 г.

кретните икономически определения, от които е извлечена стойността и които поради това, от друга страна, могат да бъдат разглеждани като по-нататъшно развитие на стойността – биват противопоставяни на същата в нейната абстрактна недоразвита форма. При неяснотата у самите господи икономисти по отношение на тази абстракция към по-сетнешни, по-конкретни форми на буржоазното богатство тези възражения, повече или по-малко, са били оправдани.

От противоречието между общия характер на стойността и нейното веществено битие в дадена определена стока и т.н. – този общ характер по-после се явява в парите – произтича категорията „пари“.

2. *Пари*

Няколко думи за благородните метали като носители на паричните отношения.

а) *Парите като мярка*. Няколко бележки за идеалната мярка у Стюарт, Атууд, Ъркърт; в по-понятна форма у проповедниците на работните пари (Грей, Брей⁴⁸ и т.н. Пътем – няколко удара върху прудонистите). Стойността на стоката, преведена в пари, е нейната цена, която засега се явява само в тази *чисто формална* разлика от стойността. Въз основа на общия закон за стойността по-сетне определено количество пари изразява само определено количество предметен труд. Доколкото парите са мярка, променчивостта на тяхната собствена стойност е безразлична.

б) *Парите като средство за размяна, или простото обръщение*

Тук трябва да се разглежда само простата форма на самото това обръщение. Всички по-нататъшни обстоятелства, които го определят, тук остават вън от нея, следователно ще бъдат разглеждани едва по-късно (те предполагат по-развити отношения). Ако означим стоката със *C*, а парите с *Π*, тогава простото обръщение наистина показва двете кръгообръщения или двете заключителни точки: *C – Π – Π – C* и *Π – C – C – Π* (последното съставя преход към в), но изходният пункт и възвратният пункт ни най-малко не съвпадат, или пък само случайно съвпадат. Повечето от тъй наречените закони, установени от икономистите, не разглеждат паричното обръщение в рамките на неговите собствени граници, а като такава, в което се включват и което

се определя от по-развити движения. Всичко това сега се изключва. (Това отчасти влиза в учението за кредита, но отчасти трябва да се разглежда при ония точки, където парите пак се появяват, само че в по-развито определение.) Тук следователно парите са като средство за обръщение (*монета*), но в същото време и като *реализация* (не само краткотрайна) на цената. От простото определение, че стоката, изразена като цена, вече идеално е разменена срещу пари, още преди реално да е разменена, от само себе си следва важният икономически закон, че *масата на обръщаемите средства се определя от цените, а не обратно*. (На това място – някои исторически сведения за полемиката по тази точка.) От това по-нататък следва, че скоростта [на обръщението] може да замества масата на [парите], но че е необходима *определена маса* пари за едновременни актове на размяната, доколкото те самите не се отнасят един към друг както плюс и минус – като взаимно изравняване и съгласуване, но тази точка тук може да се засегне само като предварителна бележка. Тук повече не навлизам в по-нататъшното развитие на този отдел. Отбелязвам само, че разпадането на $C - P$ и $P - C$ е най-абстрактната и най-повърхностната форма, в която се изразява възможността за кризите. От развитието на закона, според който циркулиращата маса [пари] се определя от парите, следва, че тук са дадени предпоставки, които по никой начин не съществуват за всички обществени условия; затова е глупаво например притока на пари от Азия и Рим и неговото въздействие върху тамошните цени просто да се поставя наравно със съвременните търговски отношения. Най-абстрактните определения, проучени по-точно, винаги показват по-нататъшната конкретна определена историческа база. (Разбира се, защото в тази своя определеност те са извлечени от нея.)

в) *Парите като пари*. Това е доразвиване на формата $P - C - C - P$. Парите като самостоятелно битие на стойността в противовес на обръщението; материално битие на абстрактното богатство. Показва се още в обръщението, доколкото парите се проявяват не само като средство на обръщението, а и като нещо, което реализира цената. В това свое качество като „в“, в което „а“ и „б“ се явяват само като функции, парите са обща стока при сключване на контракти (тук важна е променчивостта на тяхната стойност, определяна от работното време),

като предмет за натрупване на съкровища. (Тази функция дори сега играе важна роля в Азия, а в античния свят и през Средновековието – навсякъде. Сега още съществува, но само като второстепенен момент, в банковото дело. По време на кризи парите пак в същата форма придобиват важно значение. Парите в тази форма се разглеждат заедно със световноисторическите илюзии, каквито те предизвикват, и т.н.; техни разрушителни свойства и т.н.) Като реализация на всички по-високи форми, в които ще се изяви стойността; окончателни форми, в които външно се приключват всички стойностни отношения. Обаче фиксирани в тази форма, парите престават да бъдат икономическо отношение – тази форма угасва в техния материален носител: златото и среброто. От друга страна, доколкото парите влизат в обръщението и пак се обменят срещу *C*, от икономическото отношение пак отпада заключителният процес – потреблението на стоката. Простото парично обръщение не съдържа в себе си принципа на самовъзпроизводството и затова изгласква отвъд себе си. В парите – както показва това развитието на техните определения – е заложено искането за влизащата в обръщението и запазващата се в него, и в същото време предполагаща обръщението, стойност – *капитала*. В същото време този преход е исторически. Допотопната форма на капитала е търговският капитал, който винаги развива пари. Едновременно с това – възникване на истинския капитал от парите или на търговския, който завладява производството.

г) Това просто обръщение, разгледано само по себе си – а тъкмо то е повърхността на буржоазното общество, където са заличени по-дълбоките процеси, от които то произлиза, – не показва никакво различие между субектите на размяната, освен само формално и временно. Това е *царството на свободата, на равенството и на основаната върху „труда“ собственост*. Акумулацията, която тук се явява под формата на натрупване на съкровища, се представя само като резултат от много голяма пестеливост и т.н. Нелепост, от една страна, на проповедниците на икономическа хармония, съвременните фритрейдери (Бастиа, Кери⁴⁹ и т.н.), да представят спрямо по-развити производствени отношения и техните антагонизми това най-повърхностно и най-абстрактно нещо като тяхна истина. Нелепост на прудонистите и други подобни социалисти да противопоставят

идеите за равенство и т.н. – които отговарят на тази размяна на еквиваленти (или предполагагани като такива) – на неравенствата и т.н., в които се възвръща тази размяна и от които тя произтича. Като закон за присвояването в тази сфера се явява присвояването чрез труд, размяна на еквиваленти, така че размяната възвръща само същата стойност, но в друга материална форма. Накратко, тук всичко е „красиво“*, само че веднага ще вземе ужасен край, и то по силата на закона за еквивалентността. А именно сега тук стигаме до

3. *Капитала.*

Всъщност това е най-важното в тази първа свезка, за която най-много трябва да получа твоето мнение. Но сега не мога да продължа писането. Тая мръсна жлъчка ме затруднява да държа перото, а от това навеждане на главата над хартията ми се завива свят. И тъй, за другия път.

Поздрав.

Твой *К. М.*

Публикувано за пръв път в книгата:

„*Der Briefwechsel zwischen*

F. Engels und K. Marx“.

Bd. 11, Stuttgart, 1913.

К. Маркс и Ф. Енгелс.

Съчинения, т. 29, с. 253–257.

МАРКС ДО ФЕРДИНАНД ЛАСАЛ

В БЕРЛИН

Лондон, 12 ноември 1858 г.

9, Grafton Terrace, Maitland Park

Haverstock Hill

Драги Ласал,

...Колкото се отнася до закъснялото изпращане на ръкописа** – попречи ми, първо, заболяването ми, а после пък трябваше да наваксам други работи за препитание. Но съществената

* В оригинала вместо правилната дума schön, иронично е дадена в диалектна форма scheen (б. ред.).

** *К. Маркс.* Към критиката на политическата икономия (б. ред.).

причина беше следната: материалът беше готов пред мен, касаеше се само за формата. Но каквото и да пишех, привнасях някакъв привкус от стила на чернодробното си заболяване. А имам дважд по-голямо основание да не допускам това съчинение да бъде развалено поради някакви медицински причини:

1. То е резултат от петнайсетгодишни изследвания, а това значи – резултат от най-доброто време на моя живот.

2. То за пръв път научно застъпва един важен възглед за обществените отношения. Тъкмо затова пред партията съм длъжен да не допускам тази работа да бъде обезобразявана от някакъв тровав, дървен почерк, какъвто е присъщ при заболяването на черния дроб.

Аз не се стремя към елегантно изложение, а само към това, да пиша на привичния си стил, което по време на болестните месеци ми беше невъзможно поне на тази тема, макар че през това време трябваше да напиша, а затова и написах, най-малко за два печатни тома, английски уводни статии *de omnibus rebus et quibusdam allis**.

Ако някой – дори да не е толкова похвален, какъвто си ти, – представи това положение на нещата на господин Дункер, аз смятам, че той само ще одобри моето поведение, защото за него, като книгоиздател, просто всичко се свежда до това, аз да се старая да му представя срещу неговите пари най-добрата стока.

След около месец ще бъда готов, тъй като всъщност едва сега пристъпвам към писането.

Поздрав.

Твой *К. М.*

Публикувано за пръв път в книгата:

F. Lassalle. "Nachgelassene Briefe und Schriften" B. 111, Stuttgart – Berlin, 1922

К. Маркс и Ф. Енгелс.

Съчинения, т. 29, с. 457–458.

* За всякакви неща и разни други (б. ред.).

МАРКС ДО ЕНГЕЛС

В МАНЧЕСТЪР

(Лондон, между 13 и 15 януари 1859 г.),

Драги Енгелс,

Ако ти е възможно до вторник да ми доставиш една статия (докато пък аз бих поел *следващия* петък), това би било *важно*, защото ми се иска до сряда да изпратя ръкописа си* на Дункер, а пък това е невъзможно, ако не мога да разполагам с вторника.

Ръкописът е около 12 печатни коли (3 свезки) и макар че заглавието му е: „Капиталът изобщо“ – само не припадай! – тези свезки още **нищо** не съдържат за капитала, а само двете глави: 1) *Стоката*, 2) *Парите, или простото обръщение*. Както виждаш, частта, която подробно е разработена (през май, когато идвах при теб), все още няма да излезе. Това е добро в двояко отношение. Ако това издание потръгне добре, бързо ще може да последва третата глава за капитала⁵⁰. Второ, тъй като тия кучета поради самото естество на предмета в публикуваната част няма да могат да сведат своята критика само до тенденциозни ругателства, цялото ще им се види изключително сериозно и научно – ще принудя тия каналии по-после много сериозно да приемат и моите възгледи за капитала. Впрочем смятам, че – независимо от всякакви практически съображения – главата за парите ще бъде интересна за познавачите на материята.

Твой *К. М.*

Публикувано за пръв път в книгата:

„*Der Briefwechsel zwischen F. Engels und K. Marx*“. Bd. 11, Stuttgart, 1913.

К. Маркс и Ф. Енгелс.

Съчинения, т. 29, с. 309–310.

* *К. Маркс*. Към критиката на политическата икономия (б. ред.).

МАРКС ДО ЕНГЕЛС

В МАНЧЕСТЪР

[Лондон], 21 януари [1859 г.]

Драги Енгелс,

Злополучният ръкопис* е готов, само че не може да се изпрати, защото нямам пукната пара, за да внесе пощенските разности и да го осигурия. Последното е необходимо, тъй като тук нямам копие от него. Затова трябва да те помоля до понеделник да ми изпратиш малко пари (пощенската станция в Тотнъм, Корт-роуд корнър). Ще ми бъде много добре дошло, ако можеш да пратиш 2 ф. ст., тъй като отложих за понеделник няколко плащания към дребни хорица, които повече никак не могат да се отсрочват. Ти сам разбираш, че съвсем не ми е приятно пак да увисвам на врата ти – сега, когато тъкмо си изплатил или трябва да изплащаш полицата на Ф[райлиграт]. Но това е желязна необходимост. През идната седмица – тъй като за осем дни си давам отпуск, преди да се заловя с *продължението* на ръкописа – ще видя дали няма да измайсторя някакъв финансов ход. Не вярвам някога да са писали за „парите“ при такова безпаричие. Повечето автори, писали по този предмет, са били в дълбок мир с предмета на своите изследвания.

Потръгне ли този труд в Берлин, може би ще се измъкна от цялата тая кал. Вече е крайно време за това.

Поздрав.

Твой *К. М.*

Публикувано за пръв път в книгата:

„*Der Briefwechsel zwischen F. Engels und K. Marx*“. Bd. 11, Stuttgart, 1913.

К. Маркс и Ф. Енгелс.
Съчинения, т. 29, с. 311.

* Пак там.

МАРКС ДО ЙОЗЕФ ВАЙДЕМАЙЕР⁵¹

В МИЛУОКИ

Лондон, 1 февруари 1859 г.
9, Grafton Terrace, Maitland Park
Haverstock Hill

Драги Вайви,

...А сега – най-важното. Моята „Критика на политическата икономия“ ще излиза на отделни свезки (първите свезки – след 8–10 дни) при Франц Дункер в Берлин (книгоиздателството на Бесер). Благодарение само на Ласаловото необикновено усърдие и на изкуството му да придумва можа да се убеди Дункер да предприеме тази крачка. Разбира се, той си запази отворена вратичка. *Окончателният договор зависи от продажбата на първата свезка.*

Аз разделям цялата политическа икономия на 6 книги:

Капитал; поземлена собственост; наемен труд; държава; външна търговия; световен пазар.

Първата книга се състои от четири раздела:

Първи раздел. Капиталът изобищо се разпада на три глави:

1) *Стоката*; 2) *Парите, или простото обръщение [циркулация]*; 3) *Капиталът*. Първата и втората глава, около 10 коли, съставят съдържанието на първите излизащи свезки. Ти разбираш *политическите* основания, които ме подбудиха да позабавя третата глава за „капитала“, докато пак стъпя на твърда почва.

Съдържанието на излизащите свезки е следното:

Първа глава: Стоката

А. *Исторически сведения по анализа на стоката* (Уилям Пети, англичанин от времето на Чарлз II); *Боагилбер* (от времето на Луи XIV); Б. *Франклин* (първата му младежка работа от 1729 г.)⁵²; физиократите; сър Джеймс Стюарт, Адам Смит, Рикардо и Сисмонди.

Втора глава: Парите, или простото обръщение [циркулация]

1. *Мярка на стойностите*

Б. *Теории за единица мярка на парите* (в края на 17 в. – Лок

и Лаундс, епископ Баркли (1750)⁵³; сър Джеймс Стюарт; лорд Касълрей; Томас Атууд; Джонс Грей; прудонистите)

2. *Средство на обръщението* [на циркулацията]

а) *Метаморфоза на стоките*

б) *Обръщението на парите*

в) *Монета. Стойностен знак*

3. *Пари*

а) *Образуване на съкровищата*

б) *Платежно средство*

в) *Световни пари (money of the world)*

4. *Благородни метали*

В) *Теории за средствата за обръщението* [за циркулацията] и за парите [монетарна система]; „Spectator“⁵⁴, Монтескьо, Дейвид Хюм; сър Джеймс Стюарт; А. Смит, Ж. Б. Сей; комитет за кюлчетата⁵⁵, Рикардо, Джеймс Мил; лорд Оувърстоун и неговата школа; Томас Тук (Джеймс Уилсън, Джон Фулъртън).

В тези две глави наред с другото ще бъде разбит из основи прудоновският социализъм, който сега е на мода във Франция и който иска да запази частното производство, *но* пък да *организира* размяната на частните продукти, желае *стоката*, но не желае *парите*. Комунизмът трябва да се отърве преди всичко от този „лъжлив брат“*. Но независимо от цялата полемична цел ти знаеш, че анализът на простите парични форми е най-мъчният, защото е и най-абстрактният дял на политическата икономия.

Надявам се, че ще извоювам научна победа за нашата партия. Но още сега самата партия трябва да покаже дали е достатъчно многобройна, за да изкупи достатъчно екземпляри, и по този начин да поуспокои издателя заради неговите „утризации на съвестта“. От продажбата на първите свезки зависи по-нататъшното излизане на цялата работа. Получа ли аз най-сетне окончателен договор, всичко ще бъде наред.

Поздрав.

Твой *К. Маркс*.

Публикувано за пръв път изцяло
на руски език в Сочинения

К. Маркса и Ф. Енгелса, I изд.
т. XXV, 1934 г.

К. Маркс и Ф. Енгелс.
Съчинения, т. 29, с. 464–465..

* Библията. Второ послание към коринтците, глава XI, стих 26 (б. ред.).

КАРЛ МАРКС

КЪМ КРИТИКАТА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ

УВОД⁵⁶

I. ПРОИЗВОДСТВО, ПОТРЕБЛЕНИЕ, РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ, РАЗМЯ- НА (ОБРЪЩЕНИЕ)⁵⁷

1. ПРОИЗВОДСТВО

[М-1] а) Настоящото изследване има за предмет преди всичко *материалното производство*.

Произвеждащите в обществото индивиди – следователно обществено определеното производство на индивидите – са естествено изходният пункт. Отделният и обособен ловец и рибар, с които започват Смит и Рикардо⁵⁸, спадат към лишените от фантазия измислици на XVIII век – робинзонади, които в никакъв случай не изразяват само реакция срещу прекалената изтънченост и връщане към криворазбран природен начин на живот, както си въобразяват някои историци на културата. Също тъй малко почива върху подобен натурализъм и *contrat social* на Русо⁵⁹, който чрез договор установява отношения и връзки между независимите по природа субекти. Това е привидността, и то само естетическата привидност на малките и големите робинзонади. По-скоро това е предугаждане на „буржоазното общество“, което се подготвяло от XVI век, а през XVIII век правело гигантски крачки към своята зрелост. В това общество на свободната конкуренция отделният човек се явява освободен от природните връзки и т.н., които в по-раншни

исторически епохи правели от него принадлежност към определен ограничен човешки конгломерат. Пророците от XVIII век, върху плещите на които още изцяло стоят Смит и Рикардо, си представят този човек на XVIII век – продукт, от една страна, на разпадането на феодалните обществени форми, а от друга страна, на развилите се от XVI век насам нови производителни сили – като идеал, чието съществуване е в миналото. Не като исторически резултат, а като изходен пункт на историята, като природосъобразен индивид, отговарящ на тяхната представа за човешката природа, не като възникващ исторически, а като даден от природата. Това заблуждение е било досега присъщо на всяка нова епоха. Стюарт, който в известно отношение в противоположност на XVIII век и като аристократ стои повече на историческа почва, е избегнал тази ограниченост.

Колкото по-назад се връщаме в историята, толкова повече индивидът, а следователно и произвеждащият индивид, се явява като несамостоятелен, принадлежащ към по-голямо цяло: отначало, още по съвсем естествен начин, към семейството и към разширеното в род семейство; по-късно към излязлата от противоположността и претопяването на родовете общинна формация в нейните различни форми. Едва в XVIII век, в „буржоазното общество“, различните форми на обществената взаимовръзка се противопоставят на отделния индивид само като средство за постигане на неговите частни цели, като външна необходимост. Ала епохата, която създава това становище – становището на обособения индивид, – е тъкмо епохата на най-развитите досега обществени (от това становище всеобщи) отношения. Човекът е в най-буквалния смисъл на думата ξῶον πολιτικόν⁶⁰, не само обществено животно, а животно, което само в обществото [М–2] може да се обособява. Производството на обособения индивид вън от обществото – рядкост, която може да се случи с някой случайно попаднал в дива местност цивилизован човек, който вече динамично притежава в себе си обществените сили – е също такава безсмислица, както и развитието на езика без *съвместно* живеещи и разговарящи помежду си индивиди. На това няма защо повече да се спираме. Съвсем не би имало нужда да се засяга този пункт, ако тази глупост, която е имала смисъл и разум у хората на XVIII век не беше

отново сериозно внесена в най-новата политическа икономия от Бастиа, Кери*, Прудон⁶¹ и т.н. Между другото, за Прудон е естествено приятно да се обяснява историко-философски произхода на едно икономическо отношение – чието историческо възникване не познава, – като митологизира, че на Адам или Прометей идеята хрумнала съвсем готова, че след това била въведена и т.н. Няма нищо по-сучно и по-сухо от фантазиращата *locus communis***.

London August 1. 57

Laura Marx

Rice.

2/30

- A. B. C. of Economics
- 1) 2. Production – Capitalism.
 - 2) Marx's Critique of Political Economy, Part I – Capitalism.
 - 3) 2. Kritik der politischen Ökonomie.
 - 4) Production, Kritik der politischen Ökonomie, Kritik der politischen Ökonomie – Kritik der politischen Ökonomie.

Корицата на тетрадка М, съдържаща „Увода“

И така, когато става дума за производство, винаги се говори за производство на определено стъпало на общественото

* Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 46, част I, с. 8, 10–12 (б. ред.).

** Баналност (б. ред.).

развитие – за производство на обществени индивиди. Ето защо би могло да изглежда, че за да говорим изобщо за производство, трябва или да проследим историческия процес на развитие в неговите различни фази, или отначало да заявим, че имаме работа с определена историческа епоха, например със съвременното буржоазно производство, което фактически е нашата същинска тема. Обаче всички епохи на производството имат известни общи признаци, общи определения. *Производството изобщо* е абстракция, но разумна абстракция, доколкото тя действително изтъква, фиксира общото и затова ни спестява повтарянето. Впрочем самото това всеобщо или това отделено чрез сравняване общо само е многократно разчленено, разпръскващо се в различни определения. Част от него принадлежи на всички епохи; друга е обща само за няколко. [Някои] определения ще бъдат общи както за най-съвременната, така и за най-старата епоха. Без тях всяко производство ще бъде немислимо; обаче щом най-развитите езици имат общи закони и определения с най-неразвитите, тъкмо онова, което представлява тяхното развитие, трябва да е разликата от това всеобщо и общо, тъкмо определенията, които важат за производството изобщо, трябва да бъдат отделени, та покрай единството – което вече произтича от това, че субектът, човечеството, и обектът, природата, са едни и същи – да не бъде забравено същественото различие. В това забравяне се крие например цялата мъдрост на съвременните икономисти, които доказват вечността и хармонията на съществуващите социални отношения. Например никакво производство не е възможно без оръдие за производство, макар и това оръдие да е само ръката. Никакво производство не е възможно без минал, натрупан труд, макар и този труд да е само онази сръчност, която е събрана и концентрирана в ръката на дивака чрез многобройни [М–3] упражнения. Между другото, капиталът е също оръдие за производство, също минал, обективен труд. Следователно капиталът е всеобщо, вечно природно отношение; т.е. ако се изоставя тъкмо специфичното, което тепърва превръща „оръдието на производството“, „натрупания труд“ в капитал. Ето защо цялата история на производствените отношения се явява например у Кери като фалшификация по злонамерено нареждане на правителствата.

Щом няма производство изобщо, няма и всеобщо производство. Производството е винаги *отделен* отрасъл от производството – например земеделие, скотовъдство, манифактура и т.н. – или е *съвкупност*. Обаче политическата икономия не е технология. Отношението на общите определения на производството на дадено общество стъпало спрямо отделните форми на производство ще бъде разгледано на друго място (по-късно).

Най-сетне производството не е само отделно производство. Напротив, то винаги е само известен обществен организъм, обществен субект, който действа сред по-голяма или по-малка съвкупност от отрасли на производството. Тук също така още не е мястото и на отношението, което научното изложение има към реалното движение. Производство изобщо. Отделни отрасли на производството. Съвкупност на производството.

Мода в политическата икономия е да се започва с обща част – и това е тъкмо онази част, която фигурира под заглавието „Производство“ (вж. например Дж. Ст. Мил⁶²) и в която се разглеждат *общите условия* на всяко производство.

Тази обща част се състои или казват, че би трябвало да се състои:

1) От условията, без които производството е невъзможно, т.е. фактически да не се даде нищо освен съществените моменти на всяко производство. Обаче това фактически се свежда, както ще видим, до няколко твърде прости определения, които биват размазвани в плоски тавтологии.

2) От условията, които повече или по-малко стимулират производството, както например прогресиращото и стагнационното състояние на обществото у Адам Смит⁶³. За да бъде издигнато това, което у него има само стойност като аргумент*, до научно значение, би било необходимо да се изследват периодите на *степените на производителността* в развитието на отделни народи – изследване, което лежи вън от същинските граници на темата, а доколкото влиза в нея, мястото му е при разглеждането на конкуренцията, натрупването и т.н. В общата си формулировка отговорът се свежда до общото положение, че един промишлен народ достига върха на своето производство в моменти, когато той изобщо се намира на най-високата

* Кратко изложение (б. ред.).

точка на своето историческо развитие. Действително. Високо равнище на промишленото развитие на един народ наблюдаваме, докато за него главното още не е печалбата, а добиването. В такъв смисъл янките стоят над англичаните. Или пък обстоятелството, че известни расови особености, климати, природни условия като достъп до морето, плодородност на почвата и пр. са по-благоприятни за производството, отколкото други. И това се свежда до тавтологията, че богатството се създава в такава степен по-лесно, в каквата по-висока степен субективно и обективно са налице неговите елементи.

[М-4] Но не е това всичкото, за което действително става въпрос у икономистите в тази област. Напротив, производството – вж. например Мил⁶⁴ – трябва за разлика от разпределението и т.н. да бъде представено като обхванато от независими от историята вечни природни закони, по който случай съвсем незабелязано биват промъкнати буржоазни отношения като неизменими природни закони на обществото *in abstracto**. Това е повече или по-малко съзнателната цел на този начин на постъпване. Напротив, при разпределението хората си били позволявали наистина всякакъв произвол. Съвсем независимо от грубото разкъсване на производството и разпределението и от тяхното действително отношение поначало трябва да е ясно поне това, че колкото и различно по вид да е разпределението при различните стъпала на общественото развитие, трябва да е възможно, също както и при производството, да бъдат изтъкнати общи определения и всички исторически различия да бъдат смесени и заличени в *общочовешки* закони. Например робът, крепостният и наемният работник получават всички известно количество храна, което им дава възможност да съществуват като роб, крепостен или наемен работник. Завоевателят, който живее от налога, или чиновникът, който живее от данъка, или земевладелецът – от рентата, или монахът – от милостинята, или левитът – от десетъка – всички те получават известен дял от общественото производство, който се определя от по-други закони, отколкото делът на роба и т.н. Двете главни точки, които всички икономисти поставят под тази рубрика, са:

* Изобщо (б. ред.).

1) собственост, 2) осигуряването ѝ чрез правосъдието, полицията и т.н.

На това трябва съвсем кратко да се отговори:

ad* 1) Всяко производство е присвояване на природата от страна на индивида в рамките на определена форма на обществото и посредством нея. В този смисъл е тавтология да се казва, че собствеността (присвояването) е условие на производството. Смешно е обаче оттук да се прави скок към определена форма на собствеността, например към частната собственост. (Нещо, което при това предпоставя като условие и една противоположна форма – *липсата на собственост*.) Напротив, историята посочва като по-първоначална форма общата собственост (например у индийците, славяните, древните келти и т.н.), форма, която във вид на общинна собственост играе значителна роля още дълго време. Тук още съвсем не се повдига въпросът, дали богатството се развива по-добре при тази или онази форма на собствеността. Но че не може и дума да става за производство, следователно и за общество, там, където не съществува никаква форма на собственост, е тавтология. Присвояване, което нищо не присвоява, е *contradiction in subjecto***.

ad 2) Осигуряване на добитото и т.н. Ако тези тривиалности бъдат сведени до тяхното действително съдържание, те говорят повече, отколкото знаят техните проповедници. А именно, че всяка форма на производството създава свои собствени правни отношения, форма на управление и т.н. Грубостта и липсата на разбиране се състои именно в това, органично [М–5] свързаното да се отнася случайно едно към друго в чисто разсъдъчна взаимна връзка. Буржоазните икономисти само си въобразяват, че със съвременната полиция може да се произвежда по-лесно, отколкото например при юмручното право. Те само забравят, че и юмручното право е право и че правото на по-силния продължава да съществува под друга форма и в тяхната „правова държава“.

Когато отговарящите на определено стъпало на производството обществени отношения тепърва възникват или когато

* Към (б. ред.).

** Противоречие в самия предмет (б. ред.).

те вече изчезват, настъпват естествено смущения в производството, макар и в различна степен и с различен ефект. Да резюмираме: Има общи за всички стъпала на производството определения, които от мисълта биват фиксирани като общи; обаче така наречените общи условия на всяко производство не са нищо друго освен тези абстрактни моменти, чрез които не се разбира нито едно действително историческо стъпало на производството.

2. ОБЩОТО ОТНОШЕНИЕ НА ПРОИЗВОДСТВОТО КЪМ РАЗПРЕДЕЛЕНИЕТО, РАЗМЯНАТА И ПОТРЕБЛЕНИЕТО

Преди да навлезем в по-нататъшен анализ на производството, необходимо е да имаме предвид различните рубрики, които икономистите поставят наред с него.

Повърхностната представа: В производството членовете на обществото присвояват (създават, преобразуват) природните продукти за човешките потребности; разпределението определя пропорцията, в която отделният индивид има дял в тези продукти; размяната му доставя отделните продукти, срещу които той иска да размени падналия му се при разпределението дял; най-после, в потреблението продуктите стават предмети на ползването, на индивидуалното присвояване. Производството създава предметите, отговарящи на потребностите; разпределението ги разпределя съгласно обществените закони; размяната преразпределя вече разпределеното съобразно отделните потребности; най-после, в потреблението продуктът излиза от това обществено движение, става направо обект и служител на отделната потребност и я задоволява при употребата. По този начин производството се явява като изходна точка, потреблението – като крайна точка, а разпределението и размяната – като среда, която от своя страна е двойна, тъй като разпределението се определя като момент, изхождащ от обществото, а размяната – като момент, изхождащ от индивидите. В производството се обективира личността, в личността се субективира вещта; при разпределението обществото поема във формата на всеоб-

щи господстващи наредби посредничеството между производството и потреблението; при размяната това посредничество се извършва от случайната определеност на индивида.

Разпределението определя пропорцията (количеството), в която продуктите се падат на индивида; размяната определя продукцията, от която индивидът [М–6] иска да получи дела, определен му чрез разпределението.

По този начин производството, разпределението, размяната и потреблението образуват правилен силогизъм; производството – всеобщността, разпределението и размяната – специфичността, потреблението – единичността, в която се включва цялото. Това наистина е взаимовръзка, но повърхностна. Производството е определено от общи природни закони; разпределението – от обществена случайност и затова то може да въздейства повече или по-малко поощрително върху производството; размяната се намира между двете като формално обществено движение, а заключителният акт на потреблението, който се схваща не само като крайна точка, но и като крайна цел, е всъщност извън политическата икономия, освен доколкото има обратно въздействие върху изходната точка и отново повежда целия процес.

Противниците на политико-икономистите – били те противници от или вън от тяхната област, – които ги упрекват във варварско разкъсване на нещо цялостно, стоят или на същата почва с тях, или по-ниско от тях. Няма нищо по-обикновено от упрека, че политико-икономистите гледали на производството твърде изключително като на самоцел. Разпределението било също тъй важно. В основата на този упрек лежи именно представата на политико-икономистите, че разпределението съществува наред с производството като самостоятелна, независима сфера. Или моментите не се схващали в тяхното единство. Като че ли това разкъсване не е проникнало от действителността в учебниците, а обратно – от учебниците в действителността, и като че ли тук се касае до диалектическо примиряване на понятия, а не до схващане на реални отношения!

а) ПОТРЕБЛЕНИЕ И ПРОИЗВОДСТВО

Производството е непосредствено и потребление. Двойно потребление – субективно и обективно: индивидът, който при произвеждане развива своите способности, също така ги изразходва, консумира ги в акта на производството точно както естественото създаване на живот е потребление на жизненни сили. Второ: производството е потребление на средствата за производство, които се консумират и изхабяват, а отчасти (както например при горивото) отново се разпадат на основните елементи. Същото е и с потреблението на суровини, които не запазват, а напротив – изгубват своя естествен облик и своите свойства. Ето защо самият акт на производството е във всички свои моменти едновременно и акт на потребление. Но политико-икономистите признават това. Производството като непосредствено тъждество с потреблението, потреблението като непосредствено съпадащо с производството те наричат *производително потребление*. Тази тъждественост на производството и потреблението се свежда до израза на Спиноза: „determination est negation“⁶⁵.

[М–7] Но това определение на производителното потребление се прави тъкмо само за да отдели тъждественото с производството потребление от същинското потребление, което се схваща по-скоро като унищожаваша противоположност на производството. И така, да разгледаме същинското потребление.

Потреблението е непосредствено и производство, тъй като в природата потреблението на химическите елементи и вещества е производство на растението. Че например при храненето – една форма на потребление – човек произвежда своето собствено тяло, е ясно. Обаче това важи и за всеки друг вид потребление, което по един или друг начин произвежда човека в някоя посока. Потребително производство. Обаче, казва политическата икономия, това тъждествено с потреблението производство е второ производство, което произтича от унищожаването на първия продукт. В първото производителят се овеществяваше, а във второто се олицетворява създадената от него вещ. Следователно това потребително производство – макар че е непосредствено единство между производство и потреб-

ление – се различава съществено от същинското производство. Непосредственото единство, в което производството съвпада с потреблението и потреблението – с производството, запазва тяхната непосредствена двойкост.

Следователно производството е непосредствено потребление, а потреблението е непосредствено производство. Всяко от тях е непосредствено в своята противоположност. Но същевременно се извършва едно опосредстващо движение между тях. Производството опосредства потреблението, за което създава материала и на което без производството би липсвал предметът. Но и потреблението опосредства производството, като тепърва създава за продуктите субекта, за когото те са продукти. Едва в потреблението продуктът получава последния си завършек. Железница, с която не се пътува, която следователно не се изхабява, не се потребява, е само *дунџмет** железница, но не и действително. Без производство няма потребление; но и без потребление няма производство, защото така производството би било безцелно.

Потреблението произвежда производството двойко:

1) С това, че продуктът едва в потреблението става действителен продукт. Например една дреха става действителна дреха едва чрез акта на носенето; една къща, която не се обитава, фактически не е действителна къща; така че за разлика от чисто природния предмет продуктът се проявява като продукт, *става* продукт едва в потреблението. Като унищожава продукта, потреблението тепърва му дава последния щрих; защото производството е продукт не като овеществена дейност, а само като предмет на дейния субект.

2) С това, че потреблението създава потребността за *ново* производство, следователно създава идеалната, вътрешно движеща причина за производството, която е негова предпоставка. Потреблението създава влечението към производството: то създава и предмета, който действа целенасочващо в производството. Щом е ясно, че производството дава външно предмета на потреблението, тогава [М–8] следователно е също така ясно, че потреблението предполага идеално предмета на производство-

* Потенциално (б. ред.).

то като вътрешен образ, като потребност, като влечение и като цел. То създава предметите на производството в тяхната още субективна форма. Без потребност няма производство. Обаче потреблението възпроизвежда потребността.

На това от страна на производството съответства, че то

1) доставя на потреблението материала, предмета. Потребление без предмет не е потребление; следователно в тази насока производството създава, произвежда потреблението.

2) Но производството не създава само предмета на потреблението. То придава на потреблението неговата определеност, неговия характер, неговия завършък. Също както потреблението придаваше на продукта неговия завършък като продукт, производството придава завършъка на потреблението. Преди всичко предметът не е предмет изобщо, а определен предмет, който трябва да бъде потребен по определен начин, опосредстван пак от самото производство. Гладът си е глад, но гладът, който се задоволява с варено месо, ядено с вилица и нож, е различен от онзи глад, който гълта сурово месо с помощта на ръце, нокти и зъби. Ето защо производството произвежда не само предмета на потреблението, но и начина на потреблението, не само обективно, но и субективно. Така че производството създава потребителя.

3) Производството не само доставя материал за потребността, но и доставя потребност за материала. Когато потреблението напусне своята първоначална природна грубост и непосредственост – а самото оставане в нея би било все още резултат от едно останало в природна грубост производство, – самото като влечение е опосредствано от предмета. Потребността, която то изпитва от него, е създадена от възприемането му. Предметът на изкуството – както и всеки друг продукт – създава публика с усет за изкуство и със способност да се наслаждава на красотата. Ето защо производството произвежда не само предмет за субекта, но и субект за предмета.

Следователно производството произвежда потреблението

1) като му създава материала; 2) като определя начина на потреблението; 3) като произвежда като потребност у консуматора продуктите, приети преди това от производството като предмет. Така че то произвежда предмета на потреблението, начина

на потреблението и влечението на потреблението. Също така потреблението произвежда *предразположението* на потребителя, като възбужда у него целеопределящата потребност.

Тъждествеността между потреблението и производството се явява следователно трояко:

1) *Непосредствена тъждественост*: Производството е потребление, потреблението е производство. Потребително производство. Политико-икономистите наричат и двете [М–9] производително потребление, обаче правят още една разлика. Първото фигурира като възпроизводство; второто – като производително потребление. Всички изследвания върху първото са изследвания върху производителния или непроизводителния труд; изследванията върху второто са изследвания върху производителното или непроизводителното потребление.

2) Всяко от тях се явява като средство на другото, опосредства се от него; обстоятелство, което бива изразено като тяхна взаимна зависимост; движение, чрез което те влизат във взаимни отношения и се явяват необходими едно за друго, но все пак остават още външни едно спрямо друго. Производството създава материала като външен предмет за потреблението; потреблението създава потребността като вътрешен предмет, като цел на производството. Без производство няма потребление; без потребление няма производство; фигурира в политическата икономия в много форми.

3) Производството е не само непосредствено и потребление, а потреблението – непосредствено и производство; нито пък производството е само средство за потребление, а потреблението – само цел на производството, т.е. че всяко от двете доставя на другото неговия предмет, производството – външния предмет на потребление, а потреблението – представения предмет на производството; напротив, всяко от тях е не само непосредствено и другото, нито само опосредства другото, а всяко от двете, като се извършва, създава другото; създава себе си като другото. Потреблението извършва акта на производството, като завърши продукта като продукт, като го унищожи, като погълне неговата самостоятелна вещна форма; като чрез потребността от повтаряне издигне в сръчност способността, развита в първия акт на производството; така че то не е само заключителен акт, чрез който продуктът става продукт, а и оня,

чрез който производителят става производител. От друга страна, производството произвежда потреблението, като създава определен начин на потребление и след това, като създава като потребност подбудата за потребление, самата способност за потребление. Тази последна тъждественост, определена в точка 3, е многократно разглеждана в политическата икономия в отношението между търсенето и предлагането, между предметите и потребностите, между създадените от обществото и естествените потребности.

След всичко казано за един хегелианец няма нищо по-просто от това, да приеме за тъждествени производството и потреблението. И това е направено не само от социалистически белетристи⁶⁶, но дори от прозаични политико-икономисти, например от Сей, във формата, че ако се разглежда един народ, производството му било неговото потребление. Същото било и с човечеството *in abstracto*. Щорх изтъква погрешното у Сей, тъй като например един народ не потребява изцяло своя продукт, а създава и средства за производство, основен капитал и т.н.⁶⁷ Освен това, да се разглежда обществото като *един* единствен субект, значи да се разглежда неправилно, спекулативно. За единичния субект производството и потреблението се явяват като моменти от един акт. Тук трябва само [М-9] да бъде изтъкнато важното обстоятелство, че ако разглеждаме производството и потреблението като дейности на един субект или на много индивиди, те във всеки случай се явяват като моменти в един процес, в който производството е действителната изходна точка и затова е и господстващият момент. Самото потребление като нужда, като потребност е вътрешен момент на производителната дейност. Обаче последната е изходната точка на реализацията, а оттам и нейният господстващ момент, актът, в който отново протича целият процес. Индивидът произвежда един предмет и чрез неговото потребление се връща отново към себе си, но като произвеждащ и възпроизвеждащ себе си индивид. По такъв начин потреблението се явява като момент на производството.

В обществото обаче отношението на производителя към продукта, щом той вече е готов, е външно и връщането на продукта към субекта зависи от неговите отношения към други индивиди. Той не влиза непосредствено във владение на проду-

кта. Освен това непосредственото му присвояване не е негова цел, когато продуктът е произведен в обществото. Между производителя и продукта застава *разпределението*, което чрез обществени закони определя неговия дял от света на продуктите, следователно застава между производството и потреблението.

Стои ли разпределението като самостоятелна сфера наред с производството и вън от него?

б) РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ И ПРОИЗВОДСТВО

Когато се разглеждат обикновените съчинения по политическа икономия, прави най-напред впечатление, че в тях всичко е дадено двойно. Например при разпределението фигурират поземлената рента, работната заплата, лихвата и печалбата, докато в производството земята, трудът и капиталът фигурират като фактори на производството. За капитала е ясно от самото начало, че е даден двойно: 1) като фактор на производството; 2) като източник на приход; като определящ определени форми на разпределение. Ето защо лихвата и печалбата фигурират като такива и при производството, доколкото са форми, в които капиталът се умножава, нараства, следователно като моменти на неговото собствено производство. Като форми на разпределението лихвата и печалбата имат за предпоставка капитала като фактор на производството. Те са начини на разпределение, които имат за предпоставка капитала като фактор на производството. Те са също така и начини на възпроизводство на капитала.

Работната заплата е също така разглежданият под друга рубрика наемен труд: определеността, която трудът тук има като фактор на производството, се явява като определеност на разпределението. Ако трудът не беше определен като наемен труд, начинът, по който той участва в продуктите, не би се явил като работна заплата, както например при робството. Най-сетне, поземлената рента – за да вземем веднага най-развитата форма на разпределение, в която поземлената собственост [M-10] участва в продуктите – има за предпоставка едрата поземлена собственост (всъщност едрото земеделие) като фактор на производството, а не просто земята, както и работната за-

плата няма за предпоставка просто труда. Ето защо отношенията и начините на разпределение се явяват само като обратна страна на факторите на производството. Един индивид, който участва в производството във формата на наемен труд, участва във формата на работна заплата в продуктите, в резултатите на производството. Структурата на разпределението се определя напълно от структурата на производството. Самото разпределение е продукт на производството не само с оглед на предмета – че само резултатите на производството могат да бъдат разпределени, – но и с оглед на формата – че определеният начин на участие в производството определя отделните форми на разпределението, формата, в която индивидът участва в разпределението. Чиста илюзия е да се приема в производството земя, а в разпределението поземлена рента.

Ето защо политико-икономисти като Рикардо, на който най-много се прави упрек, че имали предвид само производството, са определили изключително разпределението за предмет на политическата икономия, защото те инстинктивно са схващали формите на разпределението като най-определен израз, в който се фиксират факторите на производството в дадено общество.

Естествено по отношение на отделния индивид разпределението се явява като обществен закон, който обуславя неговото положение в онова производство, в което той произвежда, което следователно предхожда производството. По рождение индивидът няма капитал, няма поземлена собственост. Вследствие на общественото разпределение той от раждането си е обречен на наемен труд. Но самата тази обреченост е резултат от обстоятелството, че капиталът, поземлената собственост съществуват като самостоятелни фактори на производството.

Ако разглеждаме цели общества, разпределението изглежда в още една насока да предхожда производството и да го определя; подобно на предисторически факт. Един народ-завоевател разпределя земята между завоевателите и по този начин установява определено разпределение и определена форма на поземлена собственост; следователно определя производството. Или превръща победените в роби и по този начин прави робския труд основа на производството. Или даден народ раздробява чрез революция едрата поземлена собственост на

парцели; следователно чрез това ново разпределение дава нов характер на производството. Или законодателството увековечава поземлената собственост в ръцете на известни семейства, или разпределя труда като наследствена привилегия и по такъв начин го фиксира кастово. Във всички тези случаи – а всички те са исторически – изглежда, че не разпределението получава структурата си и се определя от производството, а обратно, производството – от разпределението.

[М-11] Схванато най-повърхностно, разпределението се явява като разпределение на продуктите и по този начин по-отдалечено от производството и като че ли самостоятелно спрямо него. Но преди разпределението да е разпределение на продуктите, то е: 1) разпределение на оръдията на производството и 2) – а това е друго определение на същото отношение – разпределение на членовете на обществото по различни видове производство. (Подчиняване на индивидите на определени производствени отношения.) Разпределението на продуктите е очевидно само резултат от това разпределение, което е включено в самия производствен процес и определя структурата на производството. Да се разглежда производството без оглед на това включено в него разпределение е очевидно празна абстракция, докато, обратно, разпределението на продуктите е от само себе си дадено заедно с това разпределение, образуващо първоначално момент от производството. Тъкмо по тази причина Рикардо, като се стремял да схване съвременното производство в неговата определена социална структура и който е *par excellence** политико-икономист на производството, обявява *не* производството, а разпределението за същинската тема на съвременната политическа икономия. От това пак следва глупостта на политико-икономистите, които приемат производството като вечна истина, а прогонват историята в областта на разпределението.

Какво отношение заема спрямо производството това определящо самото производство разпределение, е очевидно въпрос, който спада към самото производство. Ако някой каже, че поне тогава – тъй като производството трябва да изхожда от известно разпределение на оръдията за производство – разпределението в този смисъл предхожда производството, образува

* Предимно (б. ред.).

негова предпоставка, на това следва да се отговори, че производството действително има свои условия и предпоставки, които образуват негови моменти. Тези моменти могат първоначално да изглеждат естествено възникнали. Самият процес на производството ги превръща от естествено възникнали в исторически и ако за даден период те се явяват като естествена предпоставка на производството, за друг период те са били негов исторически резултат. В рамките на самото производство те постоянно се изменят. Например приложението на машините изменило разпределението както на оръдията за производство, така и на продуктите. Самата съвременна едра поземлена собственост е резултат както на съвременната търговия и съвременната промишленост, така и на приложението на последната в земеделието.

Всички повдигнати по-горе въпроси се свеждат в края на краищата до това, как общоисторически условия се намесват в производството и какво е неговото отношение към историческото развитие изобщо. Въпросът очевидно спада към разглеждането и разработването на самото производство.

[М–12] Но в тривиалната форма, в която са повдигнати по-горе, тези въпроси могат да бъдат също така набързо ликвидирани. При всички завоевания са възможни три положения. Народът завоевател натрапва на победения народ своя собствен начин на производство (например англичаните в Ирландия през този век, отчасти в Индия); или оставя да съществува стария начин на производство и се задоволява с налог (например турците и римляните); или пък настъпва взаимодействие, от което възниква нещо ново, една синтеза (отчасти при германските завоевания). При всички случаи начинът на производство, бил той на завоюващия или на завоювания народ, или произлезлият от сливането на двата, е определящ за новото разпределение, което настъпва. Макар да се явява като предпоставка за новия производствен период, самото то е пак продукт на производството не само на историческото изобщо, а на определеното историческо производство.

Например монголците с опустошенията си в Русия са действали съобразно своето производство – скотовъдството, за което големи ненаселени пространства са главно условие. Германските варвари, за които обработването на земята с крепостни е

било традиционното производство, както и изолираният живот на село, могли по-лесно да подчинят на тези условия римските провинции, толкова повече че станалата там концентрация на поземлената собственост вече напълно била съборила по-старите отношения в земеделието.

Съществува една традиционна представа, че през известни периоди хората са живели само от грабеж. Но за да може да се граби, трябва да има какво да се граби, т.е. да има производство. А самият начин на грабеж се определя пак от начина на производство. Например една *stock-jobbing nation** не може да бъде ограбена, както една нация от скотовъдци.

Грабежът на роби е направо грабеж на оръдието за производство. Но тогава производството на страната, за която става грабежът, трябва да има такава структура, че да допуска робски труд, или трябва да бъде създаден (както е в Южна Америка и т.н.) съответен на роба начин на производство.

Закони могат да увековечат в ръцете на известни семейства дадено оръдие за производство, например земята. Тези закони придобиват икономическо значение само когато едрата поземлена собственост е в хармония с общественото производство, като например в Англия. Във Франция имало дребно земеделие въпреки едрата поземлена собственост, затова и последната била раздробена от революцията. Но може ли да се увековечи със закони например парцелирането? Въпреки тези закони собствеността се концентрира отново. Влиянието на законите за запазване на отношенията на разпределението и по този път въздействието им върху производството трябва да бъдат определени специално.

с) НАКРАЯ РАЗМЯНА И ОБРЪЩЕНИЕ. РАЗМЯНА И ПРОИЗВОДСТВО

[М-13] Самото обръщение е само определен момент от размяната, или и размяната, разгледана в нейната цялост.

В такъв смисъл размяната е само опосредстващ момент между производството и определеното от него разпределение,

* Нация с развита борсова спекулация (бел. ред.).

от една страна, и потреблението, от друга; но доколкото последното само се явява като момент от производството, размяната очевидно е включена като момент в производството.

Ясно е, първо, че размяната на дейности и способности, която става в самото производство, спада направо към него и негова съществена страна. Второ, същото важи за размяната на продуктите, доколкото тя е средство за произвеждане на готовия, предназначен за непосредствено потребление продукт. В такъв смисъл самата размяна е акт, включен в производството. Трето, така наречената размяна между делови хора и делови хора⁶⁸ е както по организацията изцяло определена от производството, така и самата е произвеждаща дейност. Размяната се явява като независима и индиферентна спрямо производството само в последния стадий, когато продуктът се разменя непосредствено за потребление. Обаче 1) няма размяна без разделение на труда, било то естествено възникнало, или самото вече исторически резултат; 2) частната размяна има за предпоставка частно производство; 3) интензивността на размяната, нейното разпространение, както и нейният вид се определят от развитието и структурата на производството. Например: размяна между града и селото; размяна на село, в града и т.н. По този начин размяната във всички нейни моменти се явява или направо включена в производството, или определена от него.

Резултатът, до който стигаме, не е, че производството, разпределението, размяната и потреблението са тъждествени, а че всички те са части на една цялост, различия в рамките на едно единство. Производството господства както над себе си в противоположното определение на производството, така и над другите моменти. От него процесът започва все отново. Че размяната и потреблението не могат да бъдат господстващото, е ясно от само себе си. Същото важи и за разпределението като разпределение на продукти. Обаче като разпределение на факторите на производството самото то е момент на производството. Следователно определено производство определя определено потребление, разпределение, размяна и определени взаимоотношения между тези различни моменти. Наистина и производството в своята едностранна форма се определя от своя страна от другите моменти. Например: ако се разширява пазарът, т.е.

сферата на размяната, нараства по обем и производството и се диференцира по-дълбоко. С изменението на разпределението се изменя и производството; например заедно с концентрацията на капитала, с различното разпределение на населението в града и селото и т.н. Накрая потребностите на потреблението определят производството. Има взаимодействие между различните моменти. Такъв е случаят при всяко органично цяло.

3. МЕТОД НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ

[М–14] Когато разглеждаме дадена страна в политико-икономическо отношение, започваме с нейното население, с разделението му на класи, на градско, селско и морско, по участието му в различните отрасли на производството, в износа и вноса, в годишното производство и потребление, стоковите цени и т.н.

Изглежда, че е правилно да се започва с реалното и конкретното, с действителната предпоставка, следователно например в политическата икономия с населението, което е основа и субект на целия акт на общественото производство. Но при по-внимателно разглеждане това се оказва погрешно. Населението е абстракция, ако аз например не взема под внимание класите, от които то се състои. Тези класи са също празна дума, ако не познавам елементите, върху които те почиват, например наемен труд, капитал и т.н. Тези елементи имат за предпоставка размяната, разделението на труда, цените и т.н. Например капиталът е нищо без наемен труд, без стойност, пари, цени и т.н. Следователно, ако започна с населението, това би дало една хаотична представа за цялото и само чрез по-точно определяне аз бих стигнал аналитично до все по-прости понятия; от представата за конкретното – до все по-тънки абстракции, докато стигна до най-простите определения. Оттук би трябвало сега да тръгна по обратния път, докато най-после стигна пак до населението, но вече не като хаотична представа за цялото, а като богата съвкупност от множество определения и отношения.

Първият път е именно онзи, по който исторически е тръгнала политическата икономия при възникването си. Например икономистите от XVII век започват винаги от живото цяло, от

населението, нацията, държавата, от няколко държави и т.н.; но те винаги свършват с това, че откриват чрез анализ няколко определящи абстрактни, общи отношения като разделение на труда, пари, стойност и т.н. След като тези отделни моменти били повече или по-малко фиксирани и абстрахираны, започнали икономическите системи, които се издигали от простото като труд, разделение на труда, потребност, разменна стойност до държавата, размяната между народите и световния пазар.

Последното очевидно е научно правилният метод. Конкретното е конкретно, защото е обобщение на много определения, следователно единство на многообразното. Ето защо при мисленето то се явява като процес на обобщаване, като резултат, а не като изходна точка, макар че то е действителната изходна точка, следователно и изходната точка на нагледа и представата. По първия път пълната представа се изпарява в абстрактно определение, по втория път абстрактните определения довеждат до възпроизвеждане на конкретното по пътя на мисленето.

Ето защо Хегел изпадна в илюзията да схваща реалното като резултат от самообобщаващото се, самозадълбочаващото се и саморазвиващото се мислене, докато методът да се възхожда от абстрактното към конкретното е само начин на мисленето да усвоява конкретното, да го възпроизвежда като духовно конкретно. Но това в никой случай не е процесът на възникване на самото конкретно. Например най-простата икономическа категория, да кажем напр. разменната стойност, има за предпоставка население, население, което произвежда при определени отношения: както и [М-15] определени форми на семейство, община или държава и т.н. Тя може да съществува само като абстрактно, едностранно отношение на вече дадено конкретно, живо цяло.

Напротив, като категория разменната стойност води допотно съществуване. Ето защо за съзнанието – а философското съзнание е определено по този начин, – за което разбиращото мислене е действителният човек и следователно едва разбиращият свят като такъв е действителното, движението на категориите се явява като действителния производствен акт – който за съжаление само получава тласък отвън, – чийто резултат е светът; а това е – но това е пак тавтология – дотолкова вярно,

доколкото конкретната съвкупност като съвкупност на мисли, като мисловна конкретност, фактически е продукт на мисленето, на разбирането; но в никакъв случай не е продукт на мислещото самопораждащото се извън или над нагледа и представата понятие, а е продукт на преработката на нагледа и представата в понятия. Цялото, тъй както се явява в главата като мисловно цяло, е продукт на мислещата глава, която усвоява света по единствено възможния за нея начин, по начин, който се различава от художественото, религиозното и практически духовното усвояване на този свят. Реалният субект продължава все още да съществува в своята самостоятелност извън главата; дотогава именно, докато главата се проявява само спекулативно, само теоретично. Ето защо и при теоретичния метод субектът, обществото, трябва винаги да фигурира в представата като предпоставка.

Но нямат ли тези прости категории и независимо историческо или естествено съществуване преди по-конкретните? *Ça depend**. Например Хегел правилно започва философията на правото с владението като най-простото правно отношение на субекта. Обаче не съществува владение преди семейството или преди отношенията на господство и подчинение, които са много по-конкретни отношения. Но правилно би било да се каже, че съществуват семейства, родове, които още само *владяят*, но нямат *собственост*. Следователно по-простата категория се явява като отношение на прости семейни или родови общества спрямо собствеността. В по-развитото общество тя се явява като по-простото отношение на една развита организация. Но конкретният субстрат, чието отношение е владението, е постоянна предпоставка. Можем да си представим отделен дивак, който владее нещо. Но тогава владението не е правно отношение. Не е вярно, че владението исторически се е развило в семейството. Напротив, владението винаги има за предпоставка тази „по-конкретна правна категория“. Впрочем тогава все би останало това, че простите категории са израз на отношения, в които може да се е реализирала по-неразвитата конкретност, преди още да е установила по-многогранната връзка или по-многогранното отношение, което е изразено мислено

* Зависи (б. ред.).

в по-конкретната категория; докато пък по-развитата конкретност запазва тази категория като подчинено отношение.

Парите могат да съществуват и са съществували исторически, преди да е съществувал капитал, преди да е имало банки, наемен труд и т.н. В този смисъл може следователно да се каже, че по-простата категория може да изразява господстващите отношения на едно по-неразвито цяло, които вече са съществували исторически, преди цялото да се е развило в онази посока, която е изразена в една по-конкретна категория. Дотолкова и ходът на абстрактното мислене, което се възхожда от най-простото към комбинираното, би отговарял на действителния [М-16] исторически процес.

От друга страна, може да се каже, че има твърде развити, но исторически все пак по-незрели форми на общество, в които се срещат най-висши икономически форми, например кооперация, развито разделение на труда и т.н., без да съществуват никакви пари, например Перу⁶⁹. И при славянските общини парите и обслужващата ги размяна не се появяват или рядко се появяват в отделни общини, а се появяват на границите им, във връзките им с другите, както впрочем изобщо е погрешно да се поставя размяната като първоначален конституиращ елемент в рамките на една и съща община. Напротив, в началото тя се явява по-скоро в отношенията между различните общини, отколкото между членовете на една и съща община. По-нататък: Макар че парите играят роля много рано и всестранно, те се срещат в древността като господстващ елемент само у едностранно определени народи, у търговски народи. И дори у най-развитите антични народи, у гърците и римляните, пълното развитие на парите, което е предпоставка в съвременното буржоазно общество, се явява само в периода на разложението на тези народи. Следователно тази съвсем проста категория се появява исторически в пълната си сила едва в най-развитите условия на обществото. Тя в никакъв случай не преминава през всички икономически отношения. Например в Римската империя на върха на своето развитие за основа останали натуралните данъци и доставките в натура. Всъщност там паричното дело било напълно развито само в армията. То никога не е обхващало цялата сфера на труда.

И така, макар по-простата категория да е съществувала исторически преди по-конкретната, тя може да принадлежи в своето пълно интензивно и екстензивно развитие само на комбинирани форми на обществото, докато по-конкретната е била по-пълно развита в една по-слабо развита форма на обществото.

Трудът изглежда съвсем проста категория. И представата за него, схваната така общо – като труд изобщо, – е прастара. Въпреки това, схванат икономически в тази простота, „трудът“ е също такава съвременна категория, каквито са и отношенията, които създават тази проста абстракция. Например монетарната система приема богатството още съвсем обективно като вещь извън себе си в парите. В сравнение с това становище е било голям прогрес, когато манифактурната или търговската система пренася източника на богатството от предмета в субективната дейност – в търговския или манифактурния труд, – но все още схваща само тази ограничена дейност като създаваща пари. На тази система противостои и системата на физиократите, която приема една определена форма на труда – земеделието – за създаваща богатство, приема самия обект вече не в парична форма, а като продукт изобщо, като общ резултат на труда. Пак съобразно ограничеността на дейността тя приема този продукт като все още природно определен продукт – земеделски продукт, продукт на земята *par excellence*.

[М–17] Огромна напредък от страна на Адам Смит бе, че отхвърли всяка определеност на създаващата богатство дейност – чисто и просто труд, нито манифактурен, нито търговски, нито земеделски труд, а както единия, така и другия. Заедно с абстрактната всеобщност на създаващата богатство дейност се признава и всеобщността на определения като богатство предмет, продукт изобщо или пак труд изобщо, но като минал, предметен труд. Колко труден и голям е бил този преход, се вижда от това, че самият Адам Смит все още от време на време се връща към системата на физиократите. Би могло да изглежда, че с това е намерен само абстрактният израз за най-простото и най-старото отношение, при което хората – в която и да е форма на обществото – се явяват като производители. Това, от една страна, е вярно. От друга – не.

Безразличието спрямо определен вид труд има за предпоставка твърде развита съвкупност от действителни видове труд,

ното един от които вече не господства над всичко. Така най-общите абстракции се създават изобщо само при най-богатото конкретно развитие, при което едно се явява общо за много, общо за всички. Тогава то не може вече да бъде мислено само в специфична форма. От друга страна, тази абстракция на труда изобщо не е само духовен резултат на една конкретна съвкупност от различни видове труд. Безразличието спрямо определения вид труд отговаря на една форма на обществото, при която индивидите лесно преминават от един вид труд към друг, а определеният вид труд е за тях случаен и затова безразличен. Тук не само в категорията, но и в действителността трудът е станал средство за създаване на богатството изобщо и вече не е като определение сраснат с индивидите в една специфичност. Подобно състояние е най-развито в най-съвременната форма на съществуване на буржоазните общества – в Съединените щати. Следователно едва тук абстракцията на категорията „труд“, „труд изобщо“, труд *sans phrase*^{*}, изходната точка на съвременната политическа икономия, става практически истинска.

И така, най-простата абстракция, която съвременната политическа икономия поставя начело и която изразява едно прастаро и важещо за всички форми на обществото отношение, все пак се явява в тази абстракция практически истинска само като категория на най-съвременното общество. Би могло да се каже, че това безразличие спрямо определения вид труд, което в Съединените щати е исторически продукт, се явява например у русите като вродена заложба. Само че, първо, има огромна разлика между това, дали варварите имат заложба да бъдат използвани за всичко или цивилизованите използват сами себе си за всичко. И освен това у русите на това безразличие спрямо определеността на труда практически отговаря традиционната обвързаност към съвсем определен труд, от който могат да бъдат откъснати само чрез влияния отвън.

[М–18] Този пример с труда показва убедително как дори най-абстрактните категории, въпреки валидността им – именно поради тяхната абстрактност – за всички епохи, са все пак в самата определеност на тази абстракция също тъй продукт

* Безусловно (б. ред.).

на историческите условия и имат пълна валидност само за тези условия и само в техните рамки.

Буржоазното общество е най-развитата и най-многообразната историческа организация на производството. Ето защо категориите, които изразяват неговите отношения, разбирането на неговата структура, дават същевременно възможност да се проникне в структурата и производствените отношения на всички ония загинали форми на обществото, върху чиито развалини и елементи то се е изградило, някои от които още продължават да се влачат в него като непреодолени остатъци, други са се развили от прости намеци до пълни значения и т.н. В анатомията на човека се намира ключ за анатомията на маймуната. Напротив, намеците за нещо по-висше в низшите животински видове могат да бъдат разбрани само когато самото по-висше е вече познато. По този начин буржоазната политическа икономия ни дава ключа за античната и т.н. Но не по начина на икономистите, които заличават всички исторически различия и във всички форми на обществото виждат буржоазните. Налогът, десятъкът и т.н. могат да бъдат разбрани, ако е позната поземлената рента. Но те не бива да бъдат отъждествявани.

Освен това, тъй като самото буржоазно общество е само антагонистична форма на развитието, отношенията от предишни формации се срещат в него често в съвсем хилав или дори пародиен вид. Например общинската собственост. Ето защо, ако е вярно, че категориите на буржоазната политическа икономия съдържат истина за всички останали форми на обществото, това трябва да се приеме само *cum grano salis**. Те могат да съдържат тези форми в развит, хилав или карикатурен вид, но винаги със съществена разлика. Така нареченото историческо развитие почива изобщо върху това, че последната форма разглежда миналите форми като стъпала, водещи към самата нея, и тъй като тя рядко или само при съвсем определени условия е в състояние да се критикува сама – естествено тук не става дума за такива исторически епохи, които сами се смятат за упадъчни – тя ги схваща винаги едностранчиво. Християнската религия едва тогава е била в състояние да допринесе за обективното

* Буквално: „с зрънце сол“; преносно: „с уговорка“, „не съвсем буквално“, „в ограничен смисъл“ (б. ред.).

разбиране на по-предишните митологии, когато нейната самокритика е била до известна степен, така да се каже, *δυνάμει*, готова. Така и буржоазната политическа икономия стигна до разбиране на феодалната, античната и източната икономия едва когато започна самокритиката на буржоазното общество. Доколкото буржоазната политическа икономия, без да митологизира, чисто и просто се отъждествява с миналото, нейната критика на по-раншната, а именно феодалната, с която трябваше още непосредствено да води борба, приличаше на критиката, която християнството упражняваше спрямо езичеството или протестантството спрямо католицизма.

[М–19] Както изобщо при всяка историческа, социална наука, така и при развитието на икономическите категории трябва винаги да се помни, че субектът – тук съвременното буржоазно общество – е даден както в действителността, така и в главата и че затова категориите изразяват форми на наличното битие, определения на съществуването, а често само отделни страни на това определено общество, на този субект, и че затова то и *научно* съвсем не започва едва там, където сега става дума за него *като такова*. Това трябва да се има предвид, защото веднага дава решаващи неща за използване относно подразделянето.

Например нищо не изглежда по-естествено от това, да се започне с поземлената рента, с поземлената собственост, тъй като тя е свързана със земята, с източника на всяко производство и на всяко съществуване и с първата форма на производство във всички донякъде затвърдени общества – със земеделието. Но нищо не би било по-погрешно. Във всички форми на обществото има едно определено производство, което определя ранга и влиянието на всички други и чиито отношения следователно определят ранга и влиянието на всички останали. То е общото осветление, в което са потопени всички останали багри и което ги модифицира в тяхната специфичност. То е особен етер, който определя специфичното тегло на всяко изпъкващо в него съществуване. Например у пастирските народи (народите, които се занимават само с лов и риболов, стоят извън точката, от която започва истинското развитие). У тях се среща известна форма на земеделие – спорадичната. Това определя поземлената собственост. Тя е колективна и повече или по-малко запазва

тази си форма според това, дали тези народи се придържат повече или по-малко към своите традиции, например общинната собственост у славяните. У народи с уседнало земеделие – тази уседналост е вече голям прогрес, – където то преобладава, както например в античното и феодалното общество, самата промишленост и нейната организация и формите на собственост, които ѝ отговарят, имат повече или по-малко земевладелски характер; промишлеността или напълно зависи от земеделието, както у древните римляни, или, както през Средновековието, тя в града и градските отношения подражава организацията на селото. Самият капитал през Средновековието – доколкото не е чист паричен капитал – има като традиционен занаятчийски инструмент този земевладелски характер.

В буржоазното общество става обратното. Все повече земеделието става само отрасъл на промишлеността и се намира съвсем под господството на капитала. Същото е и с поземлената рента. Във всички форми на обществото, в които господства поземлената собственост, още преобладава отношението към природата. В онези, в които господства капиталът, преобладава елементът, създаден от обществото, от историята. Поземлената рента не може да бъде разбрана без капитала. Но капиталът може да бъде разбран без поземлената рента. Капиталът е господстващата над всичко икономическа сила на буржоазното общество. Той трябва да бъде както началният, така и крайният пункт и да бъде разгледан преди поземлената собственост. След като те бъдат разгледани поотделно, трябва да бъде разгледано и тяхното взаимоотношение.

[М–20] Би било следователно недопустимо и погрешно икономическите категории да бъдат оставени в онази последователност, в която те исторически са били определящи. Напротив, тяхната последователност се определя от отношението, в което те се намират една към друга в съвременното буржоазно общество и което е тъкмо противоположно на онова, което изглежда естествено за тях и отговаря на последователността на историческото развитие. Не се касае за мястото, което икономическите отношения заемат исторически в последователността на различните форми на обществото. Още по-малко се касае за тяхната последователност „в идеята“ (*Прудон*⁷⁰) (неясна пред-

става за историческото развитие). Касае се за тяхната структура в самото съвременно буржоазно общество.

Чистотата (абстрактната определеност), в която търговските народи – финикийци, картагенци – се появяват в древния свят, е дадена тъкмо чрез преобладаването на самите земеделски народи. Капиталът като търговски или паричен капитал се явява в тази абстракция именно там, където капиталът още не е господстващ елемент в обществата. Ломбарди и евреи заемат същото положение спрямо занимаващите се със земеделие средновековни общества.

Друг пример за различното положение, което едни и същи категории заемат при различните стъпала на общественото развитие: една от последните форми на буржоазното общество: *joint-stock companies**. Те обаче се явяват и в началото му в големи привилегирани и притежаващи монопол търговски компании.

Самото понятие национално богатство се промъква у икономистите на XVII век в такъв вид – представа, която отчасти имат и икономистите от XVIII век, – че богатството се създава само за държавата, а нейната мощ е пропорционална на това богатство. Това е било още несъзнателно лицемерна форма, в която самото богатство и неговото производство се обявяват за цел на съвременните държави, а самите те се разглеждат като средство за произвеждане на богатство.

Очевидно подразделението трябва да бъде такава:

1) Общите абстрактни определения, които поради това се отнасят повече или по-малко до всички форми на обществото, но в обяснения по-горе смисъл. 2) Категориите, които образуват вътрешната структура на буржоазното общество и върху които се базират основните класи. Капитал, наеман труд, поземлена собственост. Тяхното отношение една към друга. Градът и селото. Трите големи обществени класи. Размяната между тях. Обръщението. Кредитното дело (частното). 3. Концентриране на буржоазното общество във формата на държава. Разглеждана в отношението ѝ към самата себе си. „Непроизводителните“ класи. Данъците. Държавният дълг. Публичният кредит. Населението. Колониите. Емиграцията. 4) Международните отно-

* Акционерните дружества (б. ред.).

шения на производството. Международното разделение на труда. Международната размяна. Износ и внос. Камбиален курс. Световният пазар и кризите.

4. ПРОИЗВОДСТВО. СРЕДСТВА ЗА ПРОИЗВОДСТВО И
ПРОИЗВОДСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ.
ПРОИЗВОДСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ И ОТНОШЕНИЯ
НА ОБЩУВАНЕ. ДЪРЖАВНИ ФОРМИ И ФОРМИ НА
СЪЗНАНИЕТО В ОТНОШЕНИЕТО ИМ
С ПРОИЗВОДСТВЕНИТЕ ОТНОШЕНИЯ
И ОТНОШЕНИЯТА НА ОБЩУВАНЕ. ПРАВНИ ОТНОШЕНИЯ.
СЕМЕЙНИ ОТНОШЕНИЯ

[М-21] Бележки относно точките, които тук трябва да се споменат и не бива да бъдат забравени:

1) *Войната* е добила завършен вид по-рано, отколкото мирът; начинът, по който чрез войната, в армиите и т.н. известни икономически отношения като наемен труд, машинно производство и т.н. се развиват по-рано, отколкото в самото буржоазно общество. И отношението между производителните сили и отношенията на общуване е особено нагледно в армията.

2) *Отношението на досегашното идеалистическо изложение на историята към реалистичното. Особено на така наречените истории на културата*, които всички са истории на религиите и държавите. (По този повод може да се каже нещо и за различните методи на досегашното изложение на историята. Така нареченият обективен. Субективен (морален и др.). Философски.)

3) *Второстепенни и третостепенни, изобщо производни, пренесени*, не първоначални и производствени отношения. Тук намесата на международни отношения.

4) *Упреки срещу материализма на това схващане. Отношение спрямо натуралистичния материализъм.*

5) *Диалектика на понятията производителни сили (средства за производство) и производствени отношения, диалектика*, чиито граници трябва да бъдат определени и която не премахва реалната заплаха.

6) *Неадекватно отношение между развитието на материалното производство и например художественото.* Изобщо понятието прогрес не бива да се схваща в обикновената абстракция. При съвременното изкуство и т.н. Тази диспропорция още не е толкова важна и трудна за разбиране, както в рамките на самите практически социални отношения. Например образованието в Съединените щати в сравнение с европейското. Но истински трудният пункт, който тук трябва да бъде разгледан, е по какъв начин производствените отношения встъпват като правни отношения в нееднакво развитие. Така например отношението на римското частно право (за наказателното и публичното право това не се отнася толкова) към съвременното производство.

7) *Това схващане** се явява като *необходимо развитие.* Но основателност на случайността. Как. (Между другото и на свободата.) (Влияние на съобщителните средства. Световната история не е съществувала винаги; историята като световна история – резултат.)

8) *Изходната точка естествено е природната определеност;* субективно и обективно. Племена, раси и т.н.

1)⁷¹ За изкуството е известно, че определени периоди на неговия разцвет съвсем не са в съответствие с общото развитие на обществото, следователно и с материалната основа, която образува един вид скелета на неговата организация. Например гърците, сравнени със съвременните народи, както и Шекспир. За известни форми на изкуството, например за епоса, е дори признато, че никога не могат да бъдат създадени в своята класическа форма, представляваща епоха в световната история, щом започне художественото производство като такова; че следователно в областта на самото изкуство известни значителни негови творби са възможни само на едно неразвито стъпало от развитието на изкуството. Щом такъв е случаят в отношенията между различните видове изкуство в рамките на областта на самото изкуство, вече по-малко учудващо е, че такъв е случаят и в отношението на цялата област на изкуството към общото развитие на обществото. Трудността е само в общата формулировка на тези противоречия. Щом бъдат специфицирани, те са вече изяснени.

* Очевидно Маркс тук има предвид *историята* в това ѝ схващане (б. ред.).

[М–22] Да вземем например отношението на гръцкото изкуство, а след това и на Шекспир, към съвременността. Известно е, че гръцката митология е била не само арсенал на гръцкото изкуство, но и негова почва. Възможен ли е такъв възглед за природата и обществените отношения, какъвто лежи в основата на гръцката фантазия и затова и на гръцката (митология), при наличността на селфактори, железници, локомотиви и електрически телеграф? Къде може да се мери Вулкан с Робъртс и К⁰⁷², Юпитер⁷³ с гръмоотвода и Хермес с Crédit Mobilier⁷⁴! Всяка митология превъзможва природните сили, господства над тях и ги формира във въображението и чрез въображението; следователно тя изчезва заедно с действителното господство над тях. Какво става с Фама при Printing House Square⁷⁵? Гръцкото изкуство има за предпоставка гръцката митология, т.е. самата природа и самите обществени форми, преработени вече от народната фантазия по несъзнателно художествен начин. Това е негов материал. Не коя да е митология, т.е. не всяка несъзнателно художествена преработка на природата (тук се подразбира всичко предметно, следователно включително и обществото). Египетската митология не е могла да бъде почва или утроба за гръцкото изкуство. Но във всеки случай *никаква* митология. Следователно в никакъв случай някакво обществено развитие, което изключва всяко митологично отношение към природата, всяко митологизиращо отношение към нея; което да изисква следователно от художника независима от митологията фантазия.

От друга страна: възможен ли е Ахил в епохата на барут и куршум? Или изобщо? Илиадата при наличността на печатарска преса или още повече на печатарска машина? Не изчезват ли неизбежно песента, преданието и музата, следователно и необходимите условия за епическата поезия, заедно с появата на печатарската преса?

Но трудността не се състои в това, да се разбере, че гръцкото изкуство и епос са свързани с определени форми на общественото развитие. Трудността се състои в това, че те все още ни доставят художествена наслада и в известно отношение вадат като норма и недостижими образци.

Човек не може да стане отново дете, а само се вдетинява. Но не го ли радва наивността на детето и не трябва ли сам да

се стреми да възпроизведе отново на по-високо стъпало детската правдивост? В детската природа не оживява ли във всяка епоха нейният собствен характер в естествената му правдивост? Защо историческото детство на човечеството там, където е било най-красиво развито, да няма вечното обаяние на една неповторима епоха? Има палави деца и като възрастни хора умни деца. Много от древните народи спадат към тази категория. Нормални деца са били гърците. Обаянието на тяхното изкуство върху нас не се намира в противоречие с неразвитото стъпало на обществото, върху което то е израсло. То е по-скоро негов резултат и е по-скоро неразделно свързано с това, че никога вече не могат да се върнат отново незрелите обществени условия, при които то е възникнало и при които единствено е могло да възникне.

Написано в края на август 1857 г.

Публикувано за пръв път в списание

„Die Neue Zeit“, Bd. I

№ 23–25, 1902 – 1903 г.

К. Маркс и Ф. Енгелс.

Съчинения, т. 46, част I, с. 15–44.

БЕЛЕЖКИ
ПОКАЗАЛЦИ

БЕЛЕЖКИ

¹ Забележителното произведение на Карл Маркс „*Към критиката на политическата икономия*“, което бележи важен етап в създаването на марксистката политическа икономия, е било написано от август 1858 до януари 1859 г. Написването на тази книга е предшествано от петнадесетгодишна разностранна научноизследователска работа, при която Маркс проучил огромна маса обществено-икономическа литература и е разработил основите на икономическото си учение.

През август 1857 г. Маркс пристъпва към систематизиране на събрания от него материал и написване на голямо икономическо произведение. Първата скица на плана на това произведение Маркс съставил през август – септември 1857 г. През следващите няколко месеца Маркс детайлизира плана си и през април 1858 г. решава, че цялото произведение ще се състои от шест книги. Предвиждало се първата книга да се посвети на изследването на капитала, като авторът имал предвид няколко уводни глави да предхождат изложението на проблемите на капитала, втората книга – на поземлената собственост, третата – на изследването на наемния труд, четвъртата – на държавата, петата – на международната търговия, и шестата – на световния пазар. Предвиждало се първата книга да включи четири раздела, като в първия раздел, наречен от Маркс „Капиталът изобщо“, да влязат три глави: 1) стойност, 2) пари и 3) капитал.

Работейки върху първата книга, т.е. върху книгата „За капитала“, от август 1857 до юни 1858 г. Маркс написал ръкопис от около 50 печатни коли, издаден от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС през 1939–1941 г. на немски език под заглавие „Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie (Rohentwurf)“ („Основни черти на критиката на политическата икономия (Чернова)“). В този ръкопис, който съдържа общ увод, раздел за парите и значително по-обширен раздел за капитала, Маркс изложил в чернова първите резултати от многогодишните си икономически изследвания, включително основните тези на своята теория за принадената стойност. Ръкописът от 1857–1858 г. е всъщност първоначален незавършен вариант на първата част на замисленото по това време от Маркс фундаментално икономическо произведение.

В началото на 1858 г. Маркс решава да пристъпи към написването на своя труд на части, в отделни свезки. Сключил предварителен договор с берлинския издател Ф. Дункер, той работи върху първата свезка. През август 1858 – януари 1859 г. преработва главата за парите, пише главата за стоката, редактира окончателния текст на този ръкопис и като го озаглавява „Към критиката на политическата икономия“, на 26 януари 1859 г. го изпраща на издателя в Берлин. Вместо предвижданите 5–6 печатни коли първата свезка се разраства на 12 печатни коли и се състои вече не от три глави, както е било набелязано по плана, а от две: „Стоката“ и „Парите, или простото обръщение“. През февруари 1859 г. Маркс изпраща в издателството и предговора. През юни 1859 г. произведението „Към критиката на политическата икономия“ излиза от печат. Поставените в произведението „Към критиката на политическата икономия“ подзаглавия „Книга първа. За капитала“ и „Раздел първи. Капиталът изобщо“ показват, че то представлява началото на първа книга от запланиваните шест книги.

Маркс възнамерявал след първата свезка да публикува втора, в която да намерят отражение проблемите на капитала. По-нататъшните изследвания обаче подтикнали Маркс да измени първоначалния план на своя голям труд. Планът от шест книги бил заменен с плана за четирите тома на „Капиталът“. Затова вместо втората и следващите свезки Маркс подготвил „Капиталът“, в който включил в преработен вид и някои основни тези от книгата „Към критиката на политическата икономия“.

Докато Маркс бил жив, книгата „Към критиката на политическата икономия“ не е била преиздавана. Изключение прави предговорът, който в малко съкратен вид бил публикуван на 4 юни 1859 г. и в лондонския немски вестник „Das Volk“ („Народ“). Откъс от втората глава на книгата, посветен на критиката на утопичната теория на Грей за трудовите пари, Енгелс включил като допълнение в немските издания от 1885 и 1892 г. на произведението на Маркс „Нищета на философията“. Първото руско издание на книгата излязло в 1896 г. в Москва. В основата на настоящото издание на „Към критиката на политическата икономия“ е положен текстът на неговото първо немско издание, подготвено за печат от автора. Но при това са взети под внимание, първо, поправките и бележките на Маркс в неговия личен екземпляр на книгата и второ, поправките и бележките, направени от Маркс в екземпляра на книгата, която той подарил на Вилхелм Волф на 19 август 1859 г. Някои от тези поправки и бележки са били реализирани от Енгелс при подготовката за печат на третия том на „Капиталът“. Цитирайки отделни места от „Към критиката на политическата икономия“, Енгелс ги е привел в поправена, уточнена от Маркс редакция. Фотокопия от тези екземпляри на книгата с поправките и бележките на Маркс се намират в Архива на Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС.

² Има се предвид незавършеният „Увод“, който Маркс бил определил за голямо икономическо произведение (вж. настоящото издание, с. 231–264). – 19.

- ³ „*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*“ („Рейнски вестник за политика, търговия и промишленост“) – всекидневник, излизал в Кьолн от 1 януари 1842 до 31 март 1843 г. Вестникът бил основан от представители на рейнската буржоазия, опозиционно настроена към пруския абсолютизъм. За сътрудничество във вестника били привлечени и някои младохегелианци. От април 1842 г. Маркс станал сътрудник на „*Rheinische Zeitung*“, а от октомври същата година – един от основните редактори. В „*Rheinische Zeitung*“ били публикувани също редица статии на Ф. Енгелс. При редакторството на Маркс вестникът започнал да придобива все по-определен революционно-демократичен характер. Правителството установило за „*Rheinische Zeitung*“ особено строга цензура, а след това го спряло. – 20.
- ⁴ Има се предвид статиите на К. Маркс: „Дебати на шестия рейнски Ландтаг (трета статия). Дебати по закона за кражбата на дърва“ и „Оправдане на мозелския кореспондент“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 1, с. 115–156, 182–210). – 20.
- ⁵ „*Allgemeine Zeitung*“ („Всеобщ вестник“) – немски реакционен всекидневник, основан в 1798 г.; от 1810 до 1882 г. излизал в Аугсбург. През 1842 г. излязъл с фалшификация на идеите на утопичния комунизъм и социализъм, която Маркс разобличил в своята статия „Комунизмът и аугсбургският „*Allgemeine Zeitung*“, отпечатана в „*Rheinische Zeitung*“ през октомври 1842 г. Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 2, с. 225–506. – 22.
- ⁶ „*Deutsch-Französische Jahrbücher*“ („Немско-френски годишници“) били издавани в Париж под редакцията на К. Маркс и А. Руге на немски език. Излязла само първата двойна книжка през февруари 1844 г. В нея били публикувани произведенията на К. Маркс: „По европейския въпрос“ и „Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод“, както и произведенията на Ф. Енгелс: „Очерци към критика на политическата икономия“ и „Положението на Англия. Томас Карлайл. „Минало и настояще““ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 1, с. 368–398, 399–413, 523– 550, 551–575). Тези произведения бележат окончателното преминаване на Маркс и Енгелс от революционния демократизъм към материализма и комунизма. Главната причина за спирането на списанието били принципните разногласия на Маркс с буржоазния радикал Руге. – 20.
- ⁷ Има се предвид първото икономическо произведение на Ф. Енгелс „Очерци към критика на политическата икономия“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 1, с. 523–550). – 22.
- ⁸ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 2, с. 225–506. – 22.
- ⁹ Има се предвид произведението на К. Маркс и Ф. Енгелс „Немска идеология“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 3, с. 9–531). – 22.
- ¹⁰ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, с. 419–458 и 403–417. – 23.
- ¹¹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, с. 67–184. – 23.
- ¹² Има се предвид произведението на К. Маркс „Наемен труд и капитал“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 6, с. 427–458). – 23.

¹³ *Германското работническо дружество* в Брюксел било основано от Маркс и Енгелс в края на август 1847 г. за политическата просвета на германските работници, които живеели в Белгия, и за пропагандиране сред тях на идеите на научния комунизъм. Под ръководството на Маркс и Енгелс и на техните съратници дружеството станало легален център за обединяване на германските революционни пролетарии в Белгия и поддържало пряка връзка с фламандските и валонските работнически клубове. Най-добрите елементи на дружеството влизали в брюкселската община на Съюза на комунистите. Дейността на Германското работническо дружество в Брюксел се прекратила наскоро след февруарската буржоазна революция от 1848 г. във Франция във връзка с арестите и изгонването на неговите членове от белгийската полиция. – 23.

¹⁴ „*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*“ („Нов рейнски вестник. Орган на демокрацията“) излизал всеки ден в Кьолн под редакцията на Маркс от 1 юни 1848 до 19 май 1849 г. В редакцията влизал Енгелс, както и В. Волф, Г. Веерт, Ф. Волф, Е. Дронке, Ф. Фрайлиграт и Х. Бюргерс.

Боеви орган на пролетарското крило на демокрацията, „*Neue Rheinische Zeitung*“ играел ролята на възпитател на народните маси, вдигал ги на борба против контрареволуцията. Уводните статии, които определяли позицията на вестника по най-важните въпроси на германската и европейската революция, били писани обикновено от Маркс и Енгелс.

Решителната и непримирима позиция на вестника, неговият борчески интернационализъм, появяването на неговите страници на политически разобличения, насочени против пруското правителство и против местните кьолнски власти – всичко това още от първите месеци на съществуването на „*Neue Rheinische Zeitung*“ довело до преследване на вестника от страна на феодално-монархическия и либерално-буржоазния печат, както и до преследвания от страна на правителството, които се засилили особено след контрареволуционния преврат в Прусия през ноември – декември 1848 г.

Въпреки всички преследвания и полицейски спънки „*Neue Rheinische Zeitung*“ мъжествено отстоявал интересите на революционната демокрация, интересите на пролетариата. През май 1849 г., в обстановка на общо настъпление на контрареволуцията, пруското правителство, като се възползвало от обстоятелството, че Маркс не бил получил пруско поданство, издало заповед той да бъде изгонен от пределите на Прусия. Поради изгонването на Маркс и репресиите срещу другите редактори на „*Neue Rheinische Zeitung*“ вестникът престанал да излиза. Последният – 301-вият, брой на „*Neue Rheinische Zeitung*“, отпечатан с червено мастило, излязъл на 19 май 1849 г. В прощалното обръщение към работниците редакторите на вестника заявили, че „тяхната последна дума винаги и навсякъде ще бъде освобождението на работническата класа!“ – 23.

¹⁵ „*New-York Daily Tribune*“ („Нюйоркска всекидневна трибуна“) – американски вестник, излизал от 1841 до 1924 г. Основан от видния американ-

ски журналист и политически деец Хорас Грили, вестникът до средата на 50-те години бил орган на лявото крило на американските виги, а след това орган на републиканската партия. През 40–50-те години вестникът стоял на прогресивни позиции и се обявявал против робовладението. Във вестника сътрудничели редица големи американски писатели и журналисти; един от неговите редактори от края на 40-те години бил Чарлз Дана, който се намирал под влиянието на идеите на утопичния социализъм. Сътрудничеството на Маркс във вестника започнало през август 1851 г. и продължило повече от 10 години, до март 1862 г. Голям брой статии за „New-York Daily Tribune“ били написани по молба на Маркс и Енгелс. Тъй като Енгелс пишел своите статии главно в Манчестър, поставените върху тях в редица случаи дати се различават от истинските дати на тяхното написване, понеже Маркс обикновено посочвал върху статиите датата на изпращането им за Ню Йорк. Някои от статиите, написани в Лондон, Маркс отбелязвал с Париж, Виена или Берлин. Статиите на Маркс и Енгелс в „New-York Daily Tribune“ обхващали най-важните въпроси на международната и вътрешната политика, на работническото движение, на икономическото развитие на европейските страни, на колониалната експанзия, на националноосвободителното движение в потиснатите и зависимите страни и др. През периода на настъпилата в Европа реакция Маркс и Енгелс използвали широко разпространения американски вестник за разобличаване с конкретни материали недъзите на капиталистическото общество, присъщите му непримирими противоречия, както и за показване ограничения характер на буржоазната демокрация.

В редица случаи редакцията на „New-York Daily Tribune“ се отнасяла произволно със статиите на Маркс и Енгелс, печатайки много от тях без подпис на автора, като редакционни уводни статии. От средата на 1855 г. изобщо всички статии на Маркс и Енгелс се отпечатвали във вестника без подпис. В някои случаи редакцията си позволявала намеса в текста на статиите и произволно ги датирала. Тези действия на редакцията предизвиквали нееднократните протести на Маркс. От есента на 1857 г. във връзка с икономическата криза в САЩ, която се отразила и върху финансовото положение на вестника, редакцията предложила на Маркс да съкрати броя на кореспонденциите си в „New-York Daily Tribune“. Сътрудничеството на Маркс във вестника окончателно се прекратило в началото на Гражданската война в САЩ; значителна роля за скъсването на „New-York Daily Tribune“ с Маркс изиграло засилването в редакцията на привържениците на компромиса с робовладелските щати и отстъпването на вестника от прогресивните позиции. – 23.

¹⁶ Маркс цитира излязлата анонимно книга на У. Пети: „A Treatise of Taxes and Contributions“. London, 1667 („Трактат за данъците и таксите“. Лондон, 1667). – 36.

¹⁷ „The Spectator“ („Зрител“) – английско всекидневно литературно списание, излизало в Лондон през 1711–1714 г. – 56.

- 18 За паралелограмите на Оуен Рикардо споменава в своя труд „On Protection to Agriculture“. Fourth ed., London, 1822, p. 21 („За покровителството на земеделието“. 4-то издание, Лондон, 1822, с. 21). Развивайки своя утопичен проект за социални преобразования, Оуен доказвал, че икономически, както и от гледище на устройството на домашния бит най-целесъобразно е селището да се строи във формата на паралелограм или квадрат. Оттук се появил изразът „паралелограмите на Оуен“. – 65.
- 19 Споменатото от К. Маркс произведение „Theory of Exchanges“ е четвърта глава от съчинението на Х. Д. Маклеод „The Elements of Political Economy“. London, 1858 („Основи на политическата икономия“, Лондон, 1858). – 66.
- 20 В стремежа да предотврати затрудненията в размяната на банкноти срещу злато в 1844 г. английското правителство по инициатива на Р. Пил приело закон за реформиране на Английската банка, като я разделило на две самостоятелни отделения – банково и емисионно – и установило твърда норма за гарантиране на банкнотите със злато. Пускането на банкноти, негарантирани със злато, се ограничавало на 14 млн. ф. стерлинги. Но въпреки действието на банковия акт от 1844 г. количеството на намиращите се в обръщение банкноти фактически зависело не от фонда за покритие, а от търсенето им в сферата на обръщението. През периодите на икономически кризи, когато нуждата от пари се чувствала особено остро, английското правителство временно спирало действието на акта от 1844 г. и увеличавало сумата на банкнотите, негарантирани със злато. – 68.
- 21 Има се предвид англо-шотландската уния от 1707 г., според която Шотландия била окончателно присъединена към Англия. Вследствие на този акт, който ликвидирал шотландския парламент, били унищожени и всички икономически бариери, които съществували между двете страни. – 76.
- 22 *Leges barbarorum* (Варварски закони) – записи на обичайното право на различни германски племена, съставени между V и IX век. – 79.
- 23 Маркс цитира произведението на Дж. Лок: „Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money. In d Letter sent to a Member of Parliament, 1691“ („Някои съображения относно последиците от намаляването на лихвата и повишаването на стойността на парите. В писмо до член на парламента, 1691“) по книгата: „The Works of John Locke“. In four volumes. The seventh edition, London, 1768, p. 54 („Съчинения на Джон Лок“ в четири тома. Седмо издание, Лондон, 1768, с. 54). – 83.
- 24 Има се предвид „*Société générale du Crédit Mobilier*“ – голямо френско акционерно дружество, основано в 1852 г. от братя Перейра и узаконено с декрет от 18 ноември 1852 г. Основна цел на „Crédit Mobilier“ било посредничеството в кредита и грюндерството (участие в основаването на индустриални и други предприятия). Дружеството широко участвало в железопътното строителство във Франция, Австрия, Унгария, Швейцария, Испания и Русия. Главният източник на неговите доходи била

спекулата и фондовата борса. Със средства, получени от издаването на свои собствени акции, гарантирани само с притежаваните от него ценни книжа на други предприятия, „Crédit Mobilier“ изкупувало акциите на различни компании, гарантирани със стойността на тяхното имущество. Така че една и съща реална собственост извиквала на живот фиктивен капитал в двоен размер. „Crédit Mobilier“ било тясно свързано с правителството на Наполеон III и се ползвало с неговото покровителство. През 1867 г. дружеството претърпяло банкрут и в 1871 г. било ликвидирано. Появяването през 50-те години на XIX в. на „Crédit Mobilier“ като финансово предприятие от нов тип било предизвикано от специфичните особености на епохата на реакцията, която се характеризирала с невероятното развихряне на борсовия ажиотаж и спекула. По образец на френското „Crédit Mobilier“ аналогични институции били създадени в редица други страни в Централна Европа. Истинската същност на „Crédit Mobilier“ Маркс е разкрил в редица свои статии, публикувани във вестник „New-York Daily Tribune“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 12, с. 21, 37, 207, 215, 296, 299 и др.). – 102.

25 Има се предвид книгата: J. Mill. „Commerce defended. An Answer to the Arguments by which Mr. Spence, Mr. Cobbett, and others, have attempted to prove that Commerce is not a Source of National Wealth“. London, 1808 (Дж. Мил. „Защита на търговията. Отговор на аргументите, с помощта на които г-н Спенс, г-н Кобет и др. се опитваха да докажат, че търговията не е източник на национално богатство“. Лондон, 1808). – 104.

26 „The Economist“ („Икономист“) – английско седмично списание по икономика и политика, излиза в Лондон от 1843 г.; орган на едрата индустриална буржоазия. – 114.

27 Петер Шлемил – герой от повестта на германския поет-романтик Щамико „Чудната история на Петер Шлемил“, който разменил сянката си срещу вълшебна кесия. – 124.

28 *Patrem familias vendacem, non emacem esse* (Башата на семейството трябва да продава, а не да купува) – израз на Катон Стари от неговото произведение „De re rustica“ (За земеделието). – 138.

29 Има се предвид войната за независимост на испанските колонии в Америка през 1810–1826 г. В резултат на тази война повечето страни от Латинска Америка се освободили от испанско господство. – 146.

30 Има се предвид *Кяхтинският договор* за търговия и за границите, сключен между Русия и Китай на 21 октомври 1727 г. Благодарение на Кяхтинския договор руско-китайската търговия, главно разменната, значително се разширила. – 162.

31 Става дума за грабителската, така наречена втора „опиумна война“ против Китай, която водели Англия и Франция, за да получат нови привилегии в Китай и да го превърнат в зависима полуколониална държава. Войната завършила с поражението на Китай и сключването на грабителския Тянцизински договор. – 162.

- 32 Маркс цитира произведението на Пиетро Мартир Ангиера (на български Петър Мъченика) от „De Orbe Novo“ („За новия свят“) по книгата: W. H. Prescott. “History of the Conquest of Mexico, with a Preliminary View of the Ancient Mexican Civilisation, and the Life of the Conqueror Hernando Cortez“. Vol. I, London, 1850, p. 123. (У. Х. Прескот. „История на завоюването на Мексико, с предшествващия преглед на древната мексиканска цивилизация и живопис на завоевателя Ернандо Кортес“. Т. 1, Лондон, 1850, с. 123). – 166.
- 33 Jacob Grimm. “Geschichte der deutschen Sprache“. Bd. I–II, Leipzig, 1848. – 167.
- 34 *Историческа школа на правото* – реакционно направление в историческата и юридическата наука, възникнало в Германия в края на XVIII в. Характеристиката на тази школа вж. в статията на К. Маркс „Философският манифест на историческата школа на правото“ и в неговото произведение „Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод“ (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 1, с. 82–89 и 401). – 180.
- 35 Английският икономист-финансист Джон Ло се опитвал да осъществи на практика своята абсолютно несъстоятелна идея, че посредством пускането в обръщение на негарантирани банкноти държавата може да увеличи богатството на страната. В 1716 г. той основал във Франция частна банка, преобразувана през 1718 г. в държавна банка. Едновременно с неограничената емисия на книжни пари банката на Ло изземала от обръщение металните пари. В резултат от това се развили извънредно много борсовият ажиотаж и борсовата спекула, които завършили в 1720 г. с пълен банкрут на държавната банка и на самата „система на Ло“. – 182.
- 36 *Трейднидъл стрийт* – улица в Лондон, на която се намира Английската банка. – 183.
- 37 *Континентална блокада или континентална система*, обявена от Наполеон I в 1806 г., забранявала на страните от европейския континент да търгуват с Англия. В осъществяването на континенталната блокада участвали Испания, Неапол, Холандия, Прусия, Дания, Русия, Австрия и др. страни. – 192.
- 38 Имат се предвид редица „кралски укази“ (orders in council), които били издадени през 1807 г. в отговор на обявяването на континенталната блокада от Наполеон I и с които се забранявало на неутралните страни да търгуват с Франция и с присъединилите се към континенталната система страни. – 192.
- 39 *Хемпстед* – един от 29-те окръга на Лондон. – 196.
- 40 Рецензията за книгата на К. Маркс „Към критиката на политическата икономия“ останала незавършена. Публикувани са само първите две части. Третата част, в която Енгелс смятал да направи разбор на икономическото съдържание на книгата, не е публикувана в печата и ръкописът ѝ не е намерен. – 205.
- 41 Холандия влизала в състава на Свещената римска империя на германската нация от 1477 до 1555 г., когато след разделянето на империята попадна-

ла под властта на Испания. Към края на буржоазната революция от XVI век Холандия се освободила от испанско господство и станала независима буржоазна република

След отделянето на Холандия от Свещената римска империя Германия била лишена от най-важните си търговски пътища и изпаднала в зависимост от посредническата търговия на холандците, което се отразило отрицателно върху икономическото ѝ развитие. – 205.

42 *Камералистика* (или *камерални науки*) – единен курс от административни, финансови, икономически и други дисциплини, които били преподавани в средновековните, а по-късно в буржоазните университети на редица европейски страни; камералистиката била всъщност „миш-маш от най-разнообразни сведения“ (Маркс). – 206.

43 Ироничен намек за десните хегелианци, които през 30–40-те години заемали много катедри в германските университети и използвали положението си, за да отправят нападки срещу представителите на по-радикалното течение във философията; десните хегелианци тълкували учението на Хегел в реакционен дух.

Диадокси се наричали пълководците на Александър Македонски, които след неговата смърт повели ожесточена борба помежду си за подялба на империята му. – 210.

44 Вж. G. W. F. Hegel „Wissenschaft der Logik“, Th. 1, Abt. 2; Werke, Bd. IV, Berlin, 1834, S. 15, 75, 145 (Г. В. Ф. Хегел, „Науката логика“, ч. I, отд. 2; Съчинения, т. IV, Берлин, 1834, с. 15, 75, 145). – 211.

45 Имат се предвид книгите на Г. В. Ф. Хегел: „Phänomenologie des Geistes“. Bamberg und Würzburg, 1807 („Феноменология на духа“. Бамберг и Вюрцбург, 1807); „Vorlesungen über die Aesthetik“. Bd. I–III; Werke, Bd. X, Berlin, 1835, 1837–1838 („Лекции по естетика“. Томове I–III; Съчинения, т. X, Берлин, 1835, 1837–1838); „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie“. Bd. I–III; Werke, Bd. XIII–XV, Berlin – 1833, 1836 („Лекции по история на философията“. Томове I–III; Съчинения, томове XIII–XV. Берлин, 1833, 1836). – 212.

46 Маркс има предвид своите икономически ръкописи от 1857–1858 г. Тези ръкописи представлявали материал от икономическите издирвания на Маркс, започнати още в началото на 50-те години за написване на замисления от него голям икономически труд, в който той възнамерявал да проучи цялата съвкупност на проблемите на капиталистическия начин на производството и заедно с това да разкритикува буржоазната политическа икономия. Маркс е посочил основните точки на плана за този голям труд в редица негови писма до Енгелс и други лица (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 29, с. 253–257, 444–445, 447–448, 464), както и в незавършения проект за „общ увод“ към този труд (вж. настоящото издание, с. 231–264). В хода на по-нататъшните издирвания Маркс нееднократно променял първоначалния си план и в съответствие с новите му варианти създал „Към критиката на политическата икономия“ и „Капиталът“.

Ръкописите от 1857–1858 г. били, така да се каже, чернови бележки за двете произведения. Ръкописите са публикувани за пръв път на езика на оригинала от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС през 1939 г. под редакционното заглавие „Grundrisse der Kritik der politischen Oeconomie (Rohentwurf)“. – 217.

47 W. Petty. „A Treatise of Taxes and contributions“. London, 1667 (У. Пети. „Трактат за налозите и данъците“. Лондон, 1667). Маркс цитира в свой собствен превод на немски език книгата на Рикардо: „On the Principles of Political Economy and Taxation“. London, 1821, p. 420 („Принципи на политическата икономия и облагането“. Лондон, 1821, с. 420) (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 29, с. 240). – 220.

48 Маркс има предвид следните произведения на изброените там автори: J. Steuart. „An Inquiry into the Principles of Political Economy, being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations“. London, 1767 (Дж. Стюарт. „Изследване относно принципите на политическата икономия или Опит за науката на вътрешната политика при свободните народи“. Лондон, 1767). Маркс използвал дъблинското издание на тази книга от 1770 г.; Th. Attwood. „The Currency Question, the Gemini Letters“. London, 1844 (Т. Атууд. „Въпросът за паричното обръщение. Писма на близнаци“. Лондон, 1844); D. Urquhart. „Familiar Words“. London, 1855 (Д. Ъркхърт. „Дружески думи“. Лондон, 1855); J. Gray. „The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange“. Edinburgh, 1831 (Дж. Грей. „Социалната система. Трактат за принципа на [паричния] обмен“. Единбург, 1831) и от същия автор: „Lectures on the Nature and Use of Money“. Edinburgh, 1848 („Лекции за природата и употребата на парите“. Единбург, 1848); J. F. Bray. „Labours Wrongs and Labours Remedy“. Leeds, 1839 (Дж. Ф. Брей. „Трудови несправедливости и трудови средства за тяхното премахване“. Лийдс, 1839). – 222.

49 Маркс навежда към следните произведения на споменатите там автори: F. Bastiat. „Harmonies économiques“. Paris, 1850 (Ф. Бастиа. „Икономически хармонии“. Париж, 1850) и H. Ch. Carey. „Essay on the Rate of Wages with an Examination of the Causes of the Differences in the Condition of the Labouring Population throughout the World“. Philadelphia, 1835 (Х. Ч. Кери. „Опит за размера на надницата с анализ на причините за различието в положението на трудещото се население в целия свят“. Филадельфия, 1835). – 224.

50 Маркс има предвид онази част от своите икономически ръкописи (вж. бележка 46), която той нарекъл „главата на капитала“. Тя е написана през периода от ноември 1857 до май 1858 г. Вж. К. Маркс. „Grundrisse der Kritik der politischen Oeconomie“. Bd. I, Moskau, 1939, S. 149–762 (К. Маркс. „Основни черти на критиката на политическата икономия“. Т. I, Москва, 1939, с. 149–762).

От 6 май докъм 24 май 1858 г. Маркс бил при Енгелс в Манчестър. – 227.

51 Това писмо е публикувано за пръв път с големи съкращения в списание „Die Neue Zeit“, Bd. 2, Nr. 32, 1906–1907. – 228.

- ⁵² Маркс има предвид труда на Б. Франклин, написан през 1729 г. и отпечатан през 1731 г. – „A Modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency“ („Скромно изследване за природата и необходимостта от книжни пари“) (вж. настоящото издание, с. 59). – 229.
- ⁵³ Маркс има предвид труда на Бъркли „The Querist“. London, 1750 („Поставителят на въпроси“. Лондон, 1750). – 229.
- ⁵⁴ Както се вижда по първия свитък на „Към критиката на политическата икономия“ от К. Маркс, става дума за броя на списание „Spectator“ от 19 октомври 1711 г. (вж. настоящото издание, с. 172). – 229.
- ⁵⁵ За отчета на комитета за кюлчетата (1810) (вж. настоящото издание, с. 183). – 229.
- ⁵⁶ „Уводът“ е написан от Маркс в края на август 1857 г. в тетрадката, означена с буквата „М“ и снабдена с датата: „23 август 1857 г.“. Очевидно тази дата фиксира началото на Марксовата работа над „Увода“. По всяка вероятност Маркс прекъснал тази работа в последните дни на август, като оставил „Увода“ незавършен. В предговора към първия издаден свитък на „Към критиката на политическата икономия“, датиран януари 1859 г., Маркс пише по повод на „Увода“: „Изоставям общия увод, който бях нахвърлил, защото при по-обстойно размисляне всяко предварително изказване върху подлежащите тепърва за доказване резултати ми се струва спънка, а читателят, който изобщо желае да ме следва, трябва да се реши да върви от частното към общото (вж. настоящото издание, с. 19).

Независимо от своя чернови и незавършен характер „Уводът“ има изключително голямо значение предвид на това, че Маркс тук по-обстойно, отколкото където и да било, излага мислите си за предмета и метода на политическата икономия, а и дава редица извънредно важни съображения по въпроса за съотношението между материалната база на обществото и идеологическата надстройка.

„Уводът“ е написан от Маркс към първата чернова на бъдещия „Капитал“, която се съдържа в тетрадките I–VII, написани от октомври 1857 до май 1858 г.

На корицата на тетрадка „М“, в която се съдържа „Уводът“, освен бележката „Лондон, 23 август 1858 г.“ Маркс е написал и съдържанието на своя „Увод“. Фигуриращите в това съдържание заглавия на отделите на „Увода“ в отделни подробности малко се отличават от съответните заглавия в самия текст на „Увода“. Ето това съдържание, написано на корицата на тетрадка „М“:

СЪДЪРЖАНИЕ

А. Увод

1. Производство изобщо
2. Общо съотношение между производство, разпределение, размяна и потребление

3. Метод на политическата икономия

4. Производствени средства (сили) и производствени отношения – производствени отношения и отношения на общуване и т.н.“

Тъй като тези заглавия по-точно отразяват общата логическа структура на „Увода“, отколкото заглавията на някои отдели в самия текст на „Увода“, може да се мисли, че заглавията на корицата са написани от Маркс вече след като текстът на „Увода“ е бил нахвърлен от него. – 231.

57 Заглавието „I. Производство, потребление, разпределение, размяна (обръщение)“, което липсва в съдържанието, съставено от Маркс на корицата на тетрадка „М“, се отнася, точно казано, само за първите два отдела на „Увода“: за отдела „Производство“ (на корицата на тетрадка „М“ този отдел има по-точно заглавие: „Производство изобщо“) и за отдела „Общо отношение на производството към разпределението, размяната, потреблението“. Римската цифра „I“, с която Маркс е означил отдела „Производство, потребление, разпределение, размяна (обръщение)“, не отговаря на никакви други римски цифри в по-нататъшния текст на „Увода“. – 231.

58 Вж. Увода към труда на А. Смит „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations“ (London, 1776) и отдел III в първата глава на труда на Рикардо „On the Principles of Political Economy, and Taxation“ (Third edition, London, 1821). – 231.

59 *Contract social* (Обществен договор) е според учението на Русо онова доброволно споразумение между първобитните хора, които първоначално живеели в „естествено състояние“, което довело до образуване на държавата. Тази теория е подробно развита в книгата на Русо „Du Contract social: ou, Principes du droit politique“. Amsterdam, 1762. – 231.

60 Ζῷον πολιτικόν (в латинска транскрипция: *zoon politikon*) – буквално: „политическо животно“, в по-широк смисъл: „обществено животно“ – с тези думи Аристотел определя човека в началото на I книга на своята „Политика“. В 13-а бележка към 11-а глава на I том на „Капиталът“ Маркс по следния начин разкрива *по-тесния* смисъл на това Аристотелово определение на човека: „Дефиницията на Аристотел всъщност гласи, че човек по природа е гражданин на градската република“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 23, с. 338). – 232.

61 Маркс има предвид глупавите философско-исторически построения на Прудон в книгата му „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère (Paris, 1846), които в 1847 г. били разгледани и осмени от Маркс в книгата му „Нищета на философията“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, с. 67–184, особено с. 73–76 и 124–128).

За фигуриращия в следващата фраза Прудонов Прометей Маркс говори в края на първата глава на своята „Нищета на философията“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, с. 124–127). – 234.

62 J. St. Mill. „Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy“. In two volumes. Vol. I. London, 1848, Book I: Production, Chapter I: Of the Requisites of Production. – 235.

- ⁶³ За *прогресиращото и стагниращото състояние на обществото*. А. Смит говори в глава VIII и в заключението към глава XI на книга първа на своя труд „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations“. (London, 1776). – 236.
- ⁶⁴ J. St. Mill. “Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy“. In two volumes. Vol. I. London, 1848, p. 25–26. – 236.
- ⁶⁵ *Determinato est negatio* – определението е отрицание. Маркс привежда тук този израз на Спиноза в Хегеловото тълкуване, придобило широка известност. У Спиноза този израз се употребява в смисъл на „ограничението е отрицание“ (Вж. Б. Спиноза. „Преписка“, писмо № 50). У Хегел (вж. Хегел. „Науката логика“, кн. I, отд. I, гл. 2, бележка „Реалност и отрицание“ и Хегел. „Енциклопедия на философските науки“. Част първа: „Логика“, § 91, Добавка) тук се подчертава моментът на отрицание, вътрешно присъщ на всяко определено битие, на всяко „нещо“. – 240.
- ⁶⁶ Под „социалистически белетристи“ Маркс разбира тук такива вулгарни социалисти като немските „истински социалисти“, по-специално Карл Харш, и като френския дребнобуржоазен социалист Прудон. Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 3, с. 500, 506–510 и т. 4, с. 125). – 244.
- ⁶⁷ За възгледите на *Сей* и *Щорх* за съотношението между производството и потреблението вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 26, ч. I, с. 76–77). – 244.
- ⁶⁸ Като говори за „*така наречената размяна между делови хора и делови хора*“ („zwischen dealers und dealers“), Маркс има предвид провежданото от А. Смит разделяне на цялата сфера на обръщението на две различни области: обръщение, което се извършва между делови хора, и обръщение, което се извършва между делови хора и индивидуални потребители. Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 26, ч. I, с. 100). – 250.
- ⁶⁹ Сведенията за Перу преди завоюването му от испанците Маркс е почерпил от книгата на американския историк Прескот „History of the Conquest of Peru, with a Preliminary View of the Civilisation of the Incas“. Fourth edition. In three volumes. London, 1850. Извадки от I том на тази книга се съдържат в XIV записна тетрадка на Маркс, започната в 1851 г. в Лондон. За това, че инките не са познавали парите, се говори на с. 147 на първия том. – 254.
- ⁷⁰ Маркс има предвид двутомното Прудоново съчинение „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère. Tomes I–II, Paris, 1846, по-специално страниците 145–146 на първия том, които той цитира и подлага на критически разбор във II глава на своя труд „Нищетата на философията“ (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, с. 129–132). Вж. и настоящото издание, т. 26, ч. I, с. 35. – 259.
- ⁷¹ Този първи пункт именно останал и единствен и при това незавършен, тъй като изразеното в него Марксово намерение да поговори и за отношението на Шекспир към съвременността не било осъществено. Маркс прекъснал работата над „Увода“ веднага след нахвърлените тук бележки за гръцкото изкуство. – 262.

⁷² От 1843 г. английският изобретател Ричард Робъртс възглавявал манчестърската фирма „Робъртс и К^о“, конструираща разни инструменти, машини и локомотиви. Робъртс бил един от най-видните изобретатели на XIX век в областта на механиката; той по-специално изобретил сел-фактора.

Древноримският бог *Вулкан* (той отговаря на древногръцкия бог Хефест) се смятал за бог на огъня и ковачеството, много сръчен за изработване на всякакви метални изделия. – 263.

⁷³ *Jupiter* – древноримско небесно божество, отъждествявано от римляните с древногръцкия бог Зевс. Основният му епитет е „гръмовержец“, т.е. мълниеносец, тъй като съгласно античните вярвания той управлявал всички небесни явления и преди всичко гърма и мълнията. – 263.

⁷⁴ *Crédit Mobilier* (пълно название Société générale du Crédit Mobilier) – голяма френска акционерна банка, учредена в 1852 г., която придобила известност със спекулативните си финансови операции и в края на краищата фалирала (в 1867 г.). През 1856–1857 г. Маркс написал 6 статии за вестници за спекулативната дейност на тази банка – за лондонския чартистки вестник „The People’s Paper“ („Народен вестник“) и американския вестник „New-York Daily Tribune“ („Нюйоркска всекидневна трибуна“. Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 12, с. 21–37, 207–215 и 296–299, както и т. 13, с. 81 и 179).

Древногръцкият бог *Хермес* се смятал за покровител на търговците, бог на търговията и печалбата, голям майстор в мошеничеството. – 263.

⁷⁵ *Printing House Square* – малък площад в Лондон, където се намират редакцията и печатницата на най-големия английски всекидневен вестник „The Times“ („Времена“), а в преносен смисъл означава самата тази редакция и печатница, прочути в средата на XIX век с превъзходно организираното си вестникарство.

Фамма – римско название на гръцката богиня на мълвата Оса, олицетворение на бързо разпространяващи се слухове. – 263.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

Ангиера (Anghiera, Pietro Martire δ'), Петър Мъченика (1457–1526) – историк и географ, роден в Италия, дълго време служил в испанския двор. – 166.

Арбътнот (Arbuthnot), Джордж (1802–1865) – чиновник в английското държавно съкровище (министерство на финансите), автор на редица трудове по въпроси на паричното обръщение и кредита, привърженик на школата „принцип на паричното обръщение“. – 199.

Аристотел (384–322 преди н. е.) – велик мислител на древността; във философията се е колебаел между материализма и идеализма; идеолог на робовладелската класа; по своите икономически възгледи защитник на натуралното робовладелско стопанство, пръв е анализирал формата на стойността. – 27, 44, 53, 72, 126, 148, 168.

Атений (края на II – началото на III в.) – древногръцки ритор и граматик. – 78.

Атууд (Attwood), Томас (1783–1856) – английски банкер, икономист и политически деец, буржоазен радикал. – 87–88, 222.

Аурангзеб (1618–1707) – падишах (1658–1707) от династията на Великите Могили в Индия. – 140.

Б

Барбон (Barbon), Николай (1640–1753) – английски буржоазен икономист, смятал, че стойността на вещта се определя от нейната полезност, предшественик на така наречената държавна теория за парите. – 8436–37, 84–85, 127.

Баркли (Berkeley), Джордж (1685–1753) – английски реакционен философ, виден представител на субективния идеализъм, епископ, в политическата икономия – критик на меркантилизма; смятал труда за главен източник на богатството, представител на номиналистичната теория за парите. – 38–39, 234.

Бастиа (Bastiat), Фредерик (1801–1850) – френски вулгарен икономист, проповедник на теорията за хармония на класовите интереси и на буржоазното общество. – 38–39, 234.

Бейли (Bailey), Самюел (1791–1870) – английски буржоазен икономист и философ; от позициите на вулгарната политическа икономия се обявявал против трудовата теория на Рикардо за стойността, същевременно посочил правилно някои противоречия в икономическите възгледи на Рикардо. – 76, 155.

Бекер (Bekker), Имануил (1785–1871) – германски филолог, подготвил редица издания на произведения на древни автори (Платон, Аристотел, Аристофан и др.). – 27, 53, 72.

Берние (Bernier), Франсоа (1625–1688) – френски лекар, пътешественик и писател. – 140

Бесер (Besser), В. – издател в Берлин. – 228.

Блан (Blanc), Луи (1811–1882) – френски дребнобуржоазен социалист и историк, деец на революцията от 1848–1849 г., бил за споразумение с буржоазията. – 180.

Блейк (Blake), Уилям – английски икономист от първата половина на XIX в., автор на трудове за паричното обръщение. – 111, 193.

Боагилбер (Boisguillbert), Пиер (1646–1714) – френски икономист, предшественик на физиократите, родоначалник на класическата буржоазна политическа икономия във Франция. – 58, 65, 103, 111, 135–136, 158.

Бозанкет (Bosanquet), Джеймс (1804–1877) – английски banker и икономист, публикувал също редица трудове по библейска хронология. – 105.

Бозанкет (Bosanquet), Чарлз (1769–1850) – английски предприемач и икономист, полемизирал с Рикардо по въпроси на паричното обръщение. – 183, 188.

Брей (Bray), Джон Френсис (1809–1895) – английски икономист, социалист-утопист, последовател на Р. Оуен; развивал теорията за „трудовите пари“. – 92.

Бруъм (Brougham), Хенри Питър, барон (1778–1868) – английски юрист и литератор, през 20–30-те години виден деец на партията на вигите, лорд-канцлер (1830–1834); от 50-те години не играл значителна роля в политическия живот. – 65.

Бърлей – вж. *Сесил*, Уилям, лорд Бърлей.

Бюканън (Buchanan), Дейвид (1779–1848) – английски публицист и буржоазен икономист, последовател и коментатор на А. Смит. – 122.

Бюш (Büsch), Йохан Георг (1728–1800) – германски икономист, имал в основни линии меркантилистски възгледи. – 181.

В

Вайдемайер (Weydemeyer), Йозеф (1818–1866) – виден деец на немското и американското работническо движение, член на съюза на комунистите, участник в революцията от 1848–1849 г. в Германия, по време на Гражданската война в САЩ полковник от армията на Северните щати; сложил началото на пропагандата на марксизма в Америка; приятел и съратник на Маркс и Енгелс. – 228.

Вери (Verri), Пиетро (1728–1797) – италиански буржоазен икономист, един от първите критици на учението на физиократите. – 162.

Вилхелм I Завоевател (1027–1087) – английски крал (1066–1087). – 79.

Вилхелм III Орански (1650–1702) – щатхалтер на Нидерландия (1674–1702). – 82, 87.

Г

Галиани (Galiani), Фернандо (1728–1787) – италиански буржоазен икономист, критик на учението на физиократите; твърди, че стойността на вещта се определя от нейната полезност, същевременно правел редица правилни предположения за характера на стоката и парите. – 35, 61, 77, 95, 112, 165.

Гарние (Garnier), Жермен (1754–1821) – френски икономист и политически деец, монархист; епигон на школата на физиократите, преводач и критик на А. Смит. – 78, 117.

Гизо (Guizot), Франсоа Пиер Гийом (1787–1874) – френски буржоазен историк и държавен деец, от 1840 до февруарската революция през 1848 г. фактически ръководел вътрешната и външната политика на Франция, изразявал интересите на едрата финансова буржоазия. – 20.

Гладстон (Gladstone), Уилям Юарт (1809–1898) – английски държавен деец, тори, по-късно пилит, през втората половина на XIX в. един от водачите на либералната партия; канцлер на държавното съкровище (министър на финансите) (1852–1855 и 1859–1866) и министър-председател (1868–1874, 1880–1885, 1886, 1892–1894). – 68.

Готшед (Gottsched), Йохан Христоф (1700–1766) – германски писател и критик, представител на ранното Просвещение на XVIII в. в Германия. – 181.

Грей (Gray), Джон (1798–1850) – английски икономист, социалист-утопист, последовател на Р. Оуен; един от авторите на теорията за „трудните пари“. – 89–92.

Грим (Grimm), Якоб (1785–1863) – виден германски филолог, събирач на германски фолклор, професор в Берлинския университет. – 167.

Д

Данте Алигиери (Dante Alighieri) (1265–1321) – велик италиански поет. – 24.

Даримон (Darimon), Луи Алфред (1819–1902) – френски политически деец, публицист и историк; споделял и пропагандирал възгледите на Прудон. – 92.

Дер (Daire), Йожен (1798–1847) – френски икономист, издател на съчинения по политическа икономия – 58, 103.

Джейкъб (Jacob), Уилям (ок. 1762–1851) – английски търговец, автор на редица икономически трудове. – 117, 146.

Дженовези (Genovesi), Антонио (1712–1769) – италиански философ-идеалист и икономист-меркантилист. – 51, 134.

Джордж II (Georg), (1683–1760) – английски крал (1727–1760). – 77, 80.

Джордж III (Georg), (1738–1820) – английски крал (1760–1820). – 77.

Дод (Dodd), Джордж (1808–1881) – английски публицист, автор на редица трудове по въпроси на промишлеността. – 117.

Дункер (Duncker), Франц (1822–1888) – немски буржоазен политик и издател. – 219, 226, 227, 228.

Е

Еврипид (ок. 480 – ок. 406 преди н. е.) – бележит древногръцки драматург, автор на класически трагедии. – 148.

Едуард III (1312–1377) – английски крал (1327–1377). – 80.

Елизабет (1533–1603) – английска кралица (1558–1603). – 155.

Енгелс (Engels), Фридрих (1820–1895) (биографични бележки). – 22.

Й

Йънг (Young), Артър (1741–1820) – английски агроном и буржоазен икономист, привърженик на количествената теория за парите. –

К

Касълрей (Castlereagh), Робърт Стюарт, виконт (1769–1822) – английски държавен деец, тори, министър на военните работи и колонии (1805–1806, 1807–1809), министър на външните работи (1812–1822). – 87, 230.

Катон (Марк Порций Катон Старши) (234–149 преди н. е.) – римски политически деец и писател, обявил се в защита на аристократическите привилегии. – 138.

Кери (Carey), Хенри Чарлз (1793–1879) – американски вулгарен буржоазен икономист, автор на реакционната теория за хармония на класовите интереси в капиталистическото общество. – 224, 234, 235.

Клей (Clay), Уилям (1791–1869) – английски политически деец и икономист, привърженик на школата „принципът на паричното обръщение“. – 199.

Кобет (Cobbett), Уилям (1762–1835) – английски политически деец и публицист, виден представител на дребнобуржоазния радикализъм, борел се за демократизиране на английския политически строй. – 104.

Колумб (Colombo), Христофор (1451–1506) – бележит мореплавател, откривател на Америка, по произход генуезец. – 170.

Констансио (Constancio), Франсиско Солано (1772–1846) – португалски лекар, дипломат и писател; превеждал на френски език трудове на английски икономисти. – 66.

Корбет (Corbet), Томас – английски буржоазен икономист от XIX век. – 105.

Котън (Cotton), Уилям (1786–1866) – английски търговец, директор на Английската банка; изобретател на теглилка за злато. – 119.

Кромвел (Cromwell), Оливър (1599–1658) – водач на буржоазната и обуржоазила се аристокрация по време на английската буржоазна революция от XVII век; от 1653 г. лорд-протектор на Англия, Шотландия и Ирландия. – 57.

Ксенофонт (ок. 430 – ок. 354 преди н. е.) – древногръцки историк и философ, идеолог на робовладелската класа, защитник на натуралното стопанство. – 145, 148, 169.

Купър (Cooper), Томас (1759–1840) – американски учен и политически деец; виден представител на буржоазната политическа икономия в САЩ, проповедник на идеите за свободна търговия. – 37.

Кустоди (Custodi), Пиетро (1771–1842) – италиански икономист, известен с издаване съчиненията на италиански икономисти от края на XVI – началото на XIX век. – 35, 41, 61, 118, 134, 162.

Кьорнер (Körner), Георг – германски историк от средата на XVIII век. – 168.

Лансдаун (Lansdowne), Хенри Пети-Фицморис, маркиз (1780–1863) – английски държавен деец, виг; през 1806–1807 г. канцлер на държавното съкровище (министър на финансите), председател на Тайния съвет (1830–1841, 1846–1852), министър без портфейл (1852–1863). – 57.

Ласал (Lassalle), Фердинанд (1825–1864) – немски дребнобуржоазен публицист, адвокат, през 1848–1849 г. участвал в демократичното движение в Рейнската провинция; от 1846 до 1854 г. водил бракоразводния процес на графиня Хацфелт; в началото на 60-те години се присъединил към работническото движение и станал един от основателите на Общия германски работнически съюз (1863); поддържал политиката за обединение на Германия „от горе“ под хегемонията на Прусия; сложил началото на опортюнистическото течение в германското работническо движение. – 217, 225.

Лаундс (Lowndes), Уилям (1652–1724) – английски икономист и държавен деец, секретар на държавното съкровище (министерство на финансите). – 82, 83, 87, 130, 220.

Лесинг (Lessing), Готхолд Ефраим (1729–1781) – велик германски писател, критик и философ, един от видните просветители на XVIII век. – 180.

Лист (List), Фридрих (1789–1846) – германски вулгарен буржоазен икономист, проповедник на краен протекционизъм. – 38.

Ло (Law), Джон (1671–1729) – английски буржоазен икономист и финансист, министър на финансите във Франция (1719–1720); известен със спекулативната си дейност по пускането на книжни пари, завършила с грандиозна катастрофа. – 177, 180, 182.

Лойд (Loyd), Самюъл Джоунс, барон Оувърстоун (1796–1883) – английски banker, буржоазен икономист, привърженик на школата „принципът на паричното обръщение“. – 187, 199, 200, 230.

Лок (Locke), Джон (1632–1704) – бележит английски философ-дуалист, сенсуалист, буржоазен икономист, колебал се между номиналистичната и монетарната теория за парите. – 81, 83, 84, 130, 158, 172, 177, 181, 229.

Луи XIV (1638–1715) – френски крал (1643–1715). – 58, 229

Лутер (Luther), Мартин (1483–1546) – виден деец на Реформацията; основател на протестантството (лутеранството) в Германия; идеолог на германското бюргерство; по време на Селската война през 1525 г. се обявил против въстанията на селяни и бедните в градовете, на страната на князете. – 141, 152, 158.

Людовик XIV – вж. Луи XIV.

Мак Кълък (Mac Culloch), Джон Рамзи (1789–1864) – английски буржоазен икономист, вулгаризатор на икономическото учение на Рикардо, върл апологет на капитализма. – 36, 56.

Макларен (Maclaren), Джеймс – английски буржоазен икономист от XIX в., изследовател на историята на паричното обръщение. – 75, 180, 181.

Маклеод (Macleod), Хенри Данинг (1821–1902) – английски вулгарен буржоазен икономист, развивал така наречената капиталотворческа теория за кредита. – 66, 154.

Малтус (Malthus), Томас Робърт (1766–1834) – английски свещеник, икономист, идеолог на буржоазилата се земеделска аристокрация, апологет на капитализма, проповедник на човеконенавистническата теория за населението. – 38, 104.

Мендевил (Mandeville), Джон (ок. 1300–1372) – предполагаем съставител на популярни разкази за пътешествия из различни страни на света. – 127.

Маркс (Marx), Карл (1818–1883) (биографични данни). – 19, 20, 21, 22, 23, 199–205.

Менделсон (Mendelssohn), Мойсей (Мозес) (1729–1786) – германски реакционен буржоазен философ-деист. – 180.

Мил (Mill), Джеймс (1773–1836) – английски буржоазен икономист и философ, вулгаризатор на теорията на Рикардо. – 104, 193–194, 229.

Мил (Mill), Джон Стюарт (1806–1873) – английски буржоазен икономист и философ-позитивист, епигон на класическата школа в политическата икономия. – 104, 235, 236.

Миселдън (Misslden), Едуард (1608–1654) – английски търговец и икономист, меркантилист. – 135, 139–141.

Монтанари (Montanari), Джеминяно (ок. 1633–1687) – италиански учен, професор по математика и астрономия; автор на редица трудове за парите. – 41, 165.

Монтескьо (Montesquieu), Шарл (1689–1755) – бележит френски буржоазен социолог, икономист и писател, представител на буржоазното Просвещение през XVIII век; привърженик на количествената теория за парите. – 172, 178, 230.

Мюлер (Müller), Адам Хайнрих (1779–1829) – германски публицист и икономист, представител на така наречената романтична школа в германската икономическа наука, изразявала интересите на феодалната аристокрация; противник на икономическото учение на А. Смит. – 77.

Н

Норман (Norman), Джордж Уърд (1793–1882) – английски буржоазен икономист, автор на трудове за паричното обръщение и данъците, привърженик на школата „принципът на паричното обръщение“; директор на Английската банка. – 199.

Нюмарч (Newmarch), Уилям (1820–1882) – английски буржоазен икономист и статистик. – 201.

О

Омир – полулегендарен древногръцки епически поет, автор на „Илиада“ и „Одисея“. – 181

Оувърстоун – вж. Лойд, Самюъл Джоунс, барон Оувърстоун.

Оуен (Owen), Робърт (1771–1858) – велик английски социалист-утопист. – 65.

П

Перейра (Péreire), Исак (1806–1880) – френски banker, бонапартист, през 1852 г. заедно с брат си Емил Перейра учредил акционерно дружество *Crédit Mobilier*, автор на редица трудове по въпросите на кредита. – 102.

Петти (Petty), Уилям (1623–1687) – английски икономист и статистик, родоначалник на класическата буржоазна политическа икономия в Англия. – 36, 40–59, 68, 134, 140, 229.

Петър I (1672–1725) – руски цар от 1682 г., император всеруский от 1721 година. – 125.

Пил (Peel), Робърт (1788–1850) – английски държавен деец, водач на умерените тори, наречени по негово име пилати, министър на вътрешните работи (1822–1827 и 1828–1830), министър-председател (1843–1835 и 1841–1846); с подкрепата на либералите отменил житните закони. – 68, 79, 88, 187, 199.

Платон (ок. 427 – ок. 347 преди н. е.) – древногръцки философ-идеалист, идеолог на робовладелската аристокрация, защитник на натуралното стопанство. – 126.

Плиний (Гай Плиний Секунд) (32–79 от н. е.) – римски учен натуралист, автор на „Естествена история“ в 37 книги. – 143.

Проперций, Секст (ок. 49 – ок. 15 преди н. е.) – римски поет-лирик. – 29.

Прудон (Proudhon), Пиер Жозеф (1809–1865) – френски публицист, икономист и социолог, идеолог на дребната буржоазия, един от родоначалниците на анархизма. – 23, 59, 66, 89, 92, 229, 259.

Пушкин, Александър Сергеевич (1799–1837) – велик руски поет. – 191.

Р

Рикардо (Ricardo), Дейвид (1772–1823) – английски икономист, един от най-големите представители на класическата буржоазна политическа икономика. – 55, 64–66, 83, 171, 181, 183, 194, 196–200, 218, 220, 229, 231, 232, 246, 247.

Робъртс (Roberts), Ричард (17–1864) – известен английски изобретател в областта на механиката. – 263.

Русо (Rousseau), Жан Жак (1712–1778) – бележит френски просветител, демократ, идеолог на дребната буржоазия. – 231.

С

Сей (Say), Жан Батист (1767–1832) – френски вулгарен буржоазен икономист, пръв изложил систематизирано апологетичната теория за „услугите“. – 38, 66, 104, 126, 181, 229, 244.

Сениър (Senior), Насау Уилям (1790–1864) – английски вулгарен буржоазен икономист, апологет на капитализма, обявил се против намаляването на работния ден. – 144, 155.

Сен Симон (Saint-Simon), Анри (1760–1825) – велик френски социалист-утопист. – 102, 169.

Сесил (Cecil), Уилям, лорд Бърлей (1520–1598) – английски държавен деец, пръв министър (1558–1598). – 155.

Сисмонди (Sismondi), Жан Шарл Леонар *Сисмонд дьо* (1773–1842) – швейцарски икономист, дребнобуржоазен критик на капитализма, виден представител на икономическия романтизъм. – 55, 65, 104, 229.

Смит (Smith), Адам (1723–1790) – английски икономист, един от най-големите представители на класическата буржоазна политическа икономика. – 38, 55, 58, 63–64, 73–78, 122, 136, 158, 180–182, 229, 231, 232, 236, 255.

Смит (Smith), Томас (1513–1577) – английски държавен деец, професор по гражданско право. – 155.

Спаркс (Sparks), Джаред (1789–1866) – американски историк, основател на първата в САЩ катедра по история в Харвардския университет. – 59.

Спенс (Spence), Уилям (1783–1860) – английски ентомолог, занимавал се и с икономически въпроси. – 104.

Спиноза (Spinoza), Барух (Бенедикт) (1632–1677) – бележит холандски философ-материалист, атеист. – 180, 240.

Страбон (ок. 63 преди н. е. – ок. 20 от н. е.) – голям древногръцки географ и историк. – 169.

Стюарт (Steuart), Джеймс (1712–1780) – английски буржоазен икономист, един от последните представители на меркантилизма, противник на количествената теория за парите. – 61, 62, 83,–87, 175, 177–181, 200, 222, 229, 232.

Т

Томпсън (Thompson), Уилям (ок. 1785–1833) – ирландски икономист, използвал теорията на Рикардо за социалистически изводи; последовател на Оуен. – 92.

Торънс (Torrens), Робърт (1780–1864) – английски буржоазен икономист, привърженик на школата „принципът на паричното обръщение“. – 199.

Тук (Took), Томас (1774–1858) – английски буржоазен икономист, стоял близо до класическата школа в политическата икономия, критик на теорията на Рикардо за парите. – 105, 192, 193, 200, 201, 230.

У

Уилсън (Wilson), Джеймс (1805–1860) – английски буржоазен икономист и политически деец, фритрейдер, основател и редактор на списание „Economist“, член на парламента, през 1853–1858 г. секретар на държавното съкровище (министър на финансите); през 1859–1860 г. канцлер на индийската хазна; противник на количествената теория за парите. – 192, 201, 230.

Устарис (Ustaris), Херонимо – испански икономист през първата половина на XVIII в., меркантилист. – 58.

Ф

Филип II (1527–1598) – испански крал (1556–1598). – 139.

Фишер (Fischer) – германски политически деец, участвал в създаването на партията Национален съюз. – 218.

Форбоне (Forbonnais), Франсоа Верон Дюверже, дьо (1722–1800) – френски буржоазен икономист, финансист, привърженик на количествената теория за парите. – 177.

Франклин (Franklin), Бенжамин (1706–1790) – бележит американски политик и дипломат, участник във войната за независимост в Северна Америка, голям учен, физик и икономист, пръв определял съзнателно стойността въз основа на работното време. – 60, 61, 126, 177, 229.

Фулъртън (Fullarton), Джон (1780–1849) – английски буржоазен икономист, писал по въпросите на паричното обръщение и кредита, противник на количествената теория за парите. – 201.

Х

Хегел (Hegel), Георг Вилхелм Фридрих (1770–1831) – най-големият представител на германската класическа философия, обективен идеалист, най-всестранно разработил идеалистическата диалектика. – 20, 206, 210–212, 252, 253.

Хобс (Hobbes), Томас (1588–1670) – бележит английски философ, представител на механистичния материализъм; социално-политическите възгледи на Хобс се отличавали с рязко антидемократични тенденции. – 56.

Ховелянос-и-Рамирес (Jovellanos y Ramirez), Гаспар (1744–1811) – испански държавен деец, писател, юрист и икономист, последовател на френските просветители от XVII в., имал меркантилистки възгледи. – 58.

Ходскин (Hodgskin), Томас (1787–1869) – английски икономист и публицист; защитавал интересите на пролетариата; критикувал капитализма от позициите на утопичния социализъм, използвайки при това теорията на Рикардо. – 54.

Хораций (Квинт Хораций Флак) (65–8 преди н. е.) – бележит римски поет. – 144.

Хюм (Hume), Дейвид (1711–1776) – английски философ, субективен идеалист, агностик; буржоазен историк и икономист, противник на меркантилизма, един от ранните представители на количествената теория за парите. – 172–178, 180–184, 195–197, 200, 230.

Хюм (Hume), Джеймс Дийкън (1774–1842) – английски буржоазен икономист, фритрейдер. – 192–193.

Ч

Чарлз II (Charles II) (1630–1685) – английски крал (1660–1685). – 57, 229.

Ш

Шапер (Schaper), фон – един от представителите на пруската реакционна бюрокрация, оберпрезидент на Рейнската провинция (1842–1845). – 20.

Шевалие (Chevalier), Мишел (1806–1879) – френски инженер, икономист и публицист, през 30-те години сенсимонист, по-късно буржоазен фритрейдер. – 126, 169.

Шекспир (Shakespeare), Уилям (1564–1616) – велик английски писател. – 151, 262.

Шьонайх (Schönaich), Кристоф Ото (1725–1807) – германски поет, автор на епичната поема „Херман“. – 181.

Щ

Щайн (Stein), Лоренц (1815–1890) – германски юрист, професор по държавно право, историк, вулгарен икономист. – 28, 36, 206.

Щорх, Андрей Карлович (Анри, Хайнрих) (1766–1835) – руски буржоазен икономист, статистик и историк, член на Петербургската академия на науките, епигон на класическата школа в политическата икономия. – 126, 144, 244.

Ъ

Ъндайк (Orduke), Джордж (1805–1880) – американски предприемач, буржоазен икономист. – 105.

Ъркърт (Urquhart), Дейвид (1805–1877) – английски дипломат, реакционен публицист и политик, туркофил; през 30-те години изпълнявал дипломатически мисии в Турция, разобличавал външната политика на Палмерстън и на вигите в Турция, член на парламента (1847–1852); основател и редактор на вестник „Free Press“. – 80, 222.

Ю

Юлиус (Julius), Густав (1810–1851) – германски публицист, дребнобуржоазен демократ, представител на „истинския социализъм“. – 181.

ЛИТЕРАТУРНИ И МИТОЛОГИЧНИ ГЕРОИ

Адам – според библейското предание първият човек, сътворен от Бога от кал и след това извършил грях. – 234.

Ахил – в древногръцката митология най-храбрият от гръцките герои, обсаждащи Троя; един от главните герои на „Илиада“ от Омир. – 263.

Мойсей – според библейското предание пророк, който освободил древните евреи от преследванията на египетските фараони („излизането от Египет“). – 38.

Молох – бог на слънцето в религията на Древна Финикия и Картаген, поклонението пред когото било съпровождано с пренасяне на човешки жертви; по-късно името Молох станало олицетворение на свирепа всепоглъщаща сила. – 58.

Нестор – според гръцката митология най-старият и най-мъдрият от гръцките герои, участвал в Троянската война; в литературната традиция влязъл като тип на богат с житейски опит старец. – 57.

Петер Шлемил – герой от повестта на германския поет-романтик Шамисо „Чудната история на Петер Шлемил“, който разменил сянката си срещу вълшебна кесия. – 124

Прометей – в гръцката митология един от титаните, който откраднал от боговете огъня и го занесъл на хората; за наказание по заповед на Зевс бил прикован от Хефест към скала, където орел кълвял черния му дроб. – 234.

Робинзон Крузо – главен герой на едноименния роман на Даниел Дефо; робинзонада е наречен литературният подход, заимстван от Дефо и прилаган от редица буржоазни просветители и икономисти. – 231

ПРЕДМЕТЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

Абстракция – 31, 47, 49, 220, 222, 234, 247, 251, 255, 256, 260, 262.

Австралия – вж. златни залежи.

Азиатски начин на производство – 22.

Азия – 137, 145, 162, 169, 170.,

Акумулация на пари – 143, 158; – на капитал – 236.

Акционерни дружества – 219, 260.

Америка – 59, 146, 162, 249, 261.

Амстердам – 86.

Анализ – 55, 251.

Английска банка – 87, 182, 183, 193.

Английско парично дело – 75, 77, 78, 79, 82, 83, 84–85, 116, 121;
– социалисти – 66; – философия – 84.

Англичани в Ирландия – 248.

Англия – 55, 56, 82, 84, 145, 154, 191, 193, 199, 249.

Антагонизъм на буржоазното общество – 22, 207–208, 224–225.

Апологетика, икономическа – 104.

Армия – 254, 261.

Аристократ – 232.

Асигнации, френски – 87, 182.

Б

- Баланс, международен – 163, 190, 193.
- Банкотно обръщение – 109–110, 182, 183, 187, 197.
- Банкови закони, на Пил – 68, 78–79, 198–199.
- Банкови пари от Амстердам – 86.
- Банкови резерви – 181.
- Банково дело – 159, 174.
- Банково законодателство, шотландско – 199.
- Битие – 21, 207.
- Благо – 28.
- Благородни метали – 52, 80–81, 103–104, 148, 160, 173, 174, 185, 187–188, 193, 199, 201–202; производствени разходи на – 197; стойност на – 145–146, 159, 168, 195, 196–197.
- Богатство, абстрактно – 37, 134, 137, 138, 142, 143, 145, 170, 171; буржоазно – 27, 59, 61; материално – 37, 38, 55–56, 58, 134, 139; като цел на съвременните държави – 260.
- Буржоазия – 83.
- Буржоазно общество – 20, 22, 64, 164, 170, 205, 231, 254, 257, 258, 259, 260.

В

- Величина на стойността – 41, 59, 60, 64.
- Виги – 183.
- Война – 261.
- Война за независимост, северноамериканска – 182.
- Възпроизводство – 243, 245–246.

Г

- Германия – 141, 192, 205, 206, 210.
- Германски варвари – 248.
- Грабеж – 249.
- Град и село – 250.
- Гърци – 78, 254, 263, 264.

Д

Данъци в натура – 254.

Двойката природа на стоката – 93.

Диалектика – 210, 212–213, 220, 261.

Длъжник – вж. кредитор.

Доставки в натура, феодални – 34, 254.

Доход – 202.

Държава – 19, 79, 115, 131, 261.

Държавни дългове – 82, 83–84, 87, 260.

Държавни книжни пари с принудителен курс – вж. книжни пари.

Държавни форми – 20.

Е

Евреи – 260.

Европа – 162.

Египет – 137.

Единица мярка за парите – 74–76, 81–83, 85.

Единица на потребителна стойност и разменна стойност – 43.

Езици – 233.

Еквивалент, всеобщ – 33–35, 40, 48–50, 69, 73, 80, 96, 97, 134, 142, 157.

Еквиваленти – 42.

Еквивалентност –

Епос – 262, 263.

З

Завоевание – 246, 248–249.

Закон за стойността – 64.

Земеделие – 38, 63, 255; дребно – 250.

Златна монета – 115–116, 120, 123.

Златни залежи – 23, 146, 169, 173.

Златни пари – 115, 123.

Злато – 52, 69, 80–81, 120, 132–133, 139–140, 160, 162–163, 165–166, 177; – като всеобщ еквивалент – 119; – като парична стока – 69; – като мярка на стойностите – 70, 71, 72, 95; – като мащаб на цените – 75; – като форма на съкровище – 137, 144, 146–147; пазарна цена на – 118; монетна цена на – 182; производствени разходи на – 186, 197; стойност на – 79–80, 114–115, 159, 183, 187; – като материален представител на вещественото богатство – 134; съотношение на стойностите на сребро – 80, 168–169.

Знак на златото – 124.

И

Идеализъм – 84, 208, 261.

Идеална единица мярка на парите – 81, 85, 87, 88, 222.

Идеология – 21.

Идентичност – 240, 241, 243.

Изгъркване на монети – 117–118.

Икономика, антична – 137.

Икономия, буржоазна – 65, 145, 182, 218.

Индивид – 231, 239.

Индивидуалност – 102.

Индия – 34, 80, 140, 145, 151, 237, 248.

Индустрия – 39.

Ирландия – 248.

Изкуство – 242, 261–264.

Испания – 58, 139.

Исторически процес – 254; – правна школа – 180.

История на културата – 261.

К

Калифорния – вж. златни залежи.

Камбиален курс – 193.

Капитал – 19, 63, 66, 201, 219–220, 224, 225, 227, 228–229, 245, 251; като обществено отношение – 36, 235; индустриален – 65; във форма на стока – 201; начин на производството на – 245; и пари – 253–254; – през средните векове – 259; вж. основен.

Картагенци – 260.

Категории, икономически – 36, 54, 218, 252, 253, 254, 257, 260.

Католицизъм – 258.

Келти – 34, 237.

Китай – 79, 80, 169.

Класи – 19, 251, 260.

Книжни пари – 122, 123, 126, 127, 128, 129, 150, 182, 197; количество на – в обръщението – 128–129, 132; – с принудителен курс – 125, 126, 128–129, 132; история на – 182, 183, 184.

Количество на циркулиращите пари – 109–114, 158–160, 172, 184–185, 186–187, 188–190, 195, 198, 222–223; – книжни пари – 128, 164; – стойностни знаци – 173, 188; заместване на – със скоростта – 116; – и количеството на наличните пари – 147; – като платежно средство – 154–155, 158–159, 184; – и книжните пари – 128; – на стойностните знаци – 172–173; – и стоковите цени – 176, 177–178, 180, 191, 195; цялата маса – 187.

Колонии – 84, 146, 260.

Комитет за кюлчетата – 183, 193.

Комунизъм – 229; френски утопичен – 20; самобитен – 220

Конвертибилитет – вж. обменяемост.

Конкретното – 252, 253–255.

Конкуренция – 64, 67, 236.

Консумация – 53, 106, 238–245; производителна – 240.

Концентрация на капитала – 251; – на плащанията – 156–157.

Космополитизъм на стокопритежателя – 164.

Кредитни пари – 69, 125, 179–180, 182, 183, 197.

Кредитно дело – 154, 156, 159, 219.

Кредитор и длъжник – 151, 155.

Крепостен – 237.

Кризи – 74, 152, 159, 196, 202, 260; възможност за – 103, 106; вж. търговски кризи.

Кръгообращение – 94.

Купувач – 102, 104, 149, 156.

„Currency principle“ – 199.

Кюлчета от благородни метали – 115, 119, 146, 161, 167, 187.

Л

Лихва – 245.

Лихвен процент – 158,

Ломбарди – 260.

М

Машаб на цените – 75–79, 85, 86, 119.

Материал на парите – 77–78, 79.

Материализъм, натуралистически – 210.

Материалистическо схващане на историята – 207, 208.

Машина – 38.

Машинно производство – 261.

Медни пари – 120, 121, 122.

Международно разделение на труда – 260; – равновесие между currencies – 189; платежно средство – 192; размяна – 260; – условия на производството – 260

Меркантилна система – 58, 170, 171, 173, 178, 181–182.

Метали, благородни – вж. благородни метали.

Метално обръщение – 165, 194.

Метаморфоза на стоката (смяна на форми) – 44–45, 93–94, 96–100, 107–108, 109–110, 123, 135–136, 138, 146, 148–150, 153, 156, 172.

Метафизическо равновесие между покупките и продажбите – 104–105.

Метафизика – 210, 212.

Метод на политическата икономия – 251; диалектически – 212–213.

Митология, гръцка – 263.
Монголи – 248.
Монета – 115, 116, 117, 118, 126, 128, 161, 163, 223.
Монетарна система – 36, 56, 159, 170, 171, 173, 177, 182, 200, 229.
Монетна резерва – 148, 158.
Монетна цена – 79, 82, 116, 130, 182.
Монетно дело – 77.
Мярка на стойностите – 69, 72–73, 75, 81, 84, 86, 94–95, 130, 133, 152, 160, 178, 215, 229.

Н

Надстройка, политическа – 21.
Наемен работник – 237.
Наемен труд – 18, 63, 245, 246, 251, 261.
Наименования за смятане, на парите – 89, 110, 160.
Наказателно право – 262.
Население – 251–252.
Науките, развитие на – 60–61.
Национално богатство – 260.
Начин на производство – 21, 22, 207, 249.
Немска философия – 22.
Необходимост – 152, 232.
„Непроизводителни“ класи – 260.
Неплодородие – вж. слаби реколти.
Неща, обществено отношение на – 35, 36, 51–52, 167, 214.
Номинална стойност – 80, 187.
Номинално съдържание – 118, 123, 131.

О

Обмяна на веществата, обществена – 54–55, 108, 132, 138, 141, 149, 162, 170–171.

Обменяемост, на банкнотите в злато – 88.

Обръщение – 55, 68, 92,–93, 97–99, 106, 136, 184, 245; просто – 222, 229; вътрешно – 125, 126, 150, 161, 162; международно – 162, 184; метално – вж. парично обръщение; скорост на – 147, 195; средство за – 92–94, 103, 105, 109, 110, 115–116, 119, 125, 130, 133, 135–136, 148–149, 152, 153, 157, 159, 161, 166, 170–171, 172–173, 177, 184, 185, 186, 188, 190, 200, 201, 215, 229; сфера на – 121, 125, 161–163.

Обща собственост, първобитна – 34, 237.

Обществени формации – 21–22.

Обществени форми – 232, 256, 257, 258, 259,

Обществено отношение – 35–36.

Общинни формации – 53, 161, 214, 232, 254.

Общинска собственост – 237, 257, 259.

Основен капитал – 244.

Отливи на злато – 192, 198–199.

Отношения на общуване – 260.

Отношения на собственост – 207.

Отчуждаване – 44, 45.

П

Пари, количество на циркулиращите – вж. количество на – пазарна цена на стоките – 67, 174; сравни стокони цени, цена.

Пари – 52–53, 58–59, 65, 68–69, 70–71, 74, 85, 94, 95, 96, 132, 170–171, 220–224, 226–230, 254, 255; образуване на – 53; – като всеобща стока – 51, 101; – като обществено производствено отношение – 35, 40–41; – като опредметен всеобщ труд – 56; като обособена разменна стойност – 142, 155; потребителна стойност на – 73; единица мярка на – 81; – като средство за размяна – 103, 222; количество на циркулиращи – 157, 159, 160, 186, 187, 188–189, 195, 198; – като пари – 132–133, 223; – и капитал – 254; сравни мярка на стойностите, машаб на цените, пари за смятане, скорост на обръщението, световни пари и т.н.

Пари за смятане – 78, 79, 85, 161, 175.

Паричен капитал – 260.

Парично обръщение – 103, 105–106, 108, 132, 222.

Парични кризи – 158–159.

Парични теории – 170; Рикардова – 182–183, 193, 196–197.

Парични фалшификации, история на английските и френските – 130.

Парично обръщение – вж. скорост.

Партия, пролетарска – 207, 209, 230.

Парцелиране – 249.

Пастирски народи – 258.

Патриархално стопанство – 34, 63.

Пауперизъм – 83.

Перуанци – 64.

Пестеливост – 138.

Печалба – 245.

Платежно средство – 148, 152–153, 154–156, 158–159, 162, 196, 201–202; всеобщо – 152; международно – 193; маса на – 155; скорост на обръщението на – 155.

Плащания, концентрация на – 156–157 икономия в – 160, 184.

Плебеи – 160.

Поземлена рента – 67, 245, 246, 258, 259.

Поземлена собственост – 19, 20, 92, 219–220, 246, 247, 248, 249, 258, 259.

Покровителствени мита, школа – 206.

Покупателно средство – 105–106, 138, 152, 161, 196.

Покупка – 94, 98, 103, 133, 154, 172; разделение между покупката и продажбата – 103.

Политическа икономия – 53, 54, 59, 61, 77, 104, 145, 171, 193, 209, 211, 213, 214, 230, 235, 236, 238, 239, 240, 247, 251, 256, 257, 258; немска – 205, 206, 207; английска – 58, 66, 114, 206; френска – 58, 206, 207; италианска – 118, 172; класическа – 55, 65, 66, 172; романска – 58; романтична – 77; испанска – 58; история на – 23, 212; метод на – 251; сантиментална критика на – 102.

Полиция – 237.

Потребителна стойност – 27–28, 43, 62, 69, 94, 95, 98, 99, 109, 134, 137, 139, 142, 143, 152, 153, 154, 230; – измерва разменната стойност на друга стока – 40–41, 44; – и работно време – 33, 39; природен субстрат на – 37–38; – и разменен процес – 44, 45, 48, 50, 52–53, 73; всеобща – 50; – на парите – 150, 151.

Потребност – 27, 28, 33, 43–45, 136, 144.
Правни отношения – 30, 261.
Правова държава – 238.
Предлагане и търсене – 67.
Принадена стойност – 61.
Природа – 263.
Природна определеност – 262.
Природни науки – 210.
Природни сили – 67.
Природни условия – 39, 236.
Природно вещество – 36.
Прогрес – 261.
Продавач – 101–102, 104, 149–150.
Продажба – 94–96, 98, 99, 103–104, 133, 153–154, 172.
Продажби със срок – 153.
Продукт – 74, 240, 242–243.
Производителна консумация – 240, 243.
Производителна сила на труда – 39, 71, 169, 185.
Производителни сили, обществени – 21, 40, 55, 144, 207, 208, 231, 236, 261.
Производствен процес, обществен – 102, 165–167, 247.
Производствени отношения, обществени – 21, 35–36, 51–52, 207, 220, 247, 257, 261; буржоазни – 59, 64, 68, 207.
Производствени разходи на благородни метали – 186, 197.
Производство – 21, 231, 233–234, 235–239; буржоазно – 154, 158, 163, 165, 171, 234; идентичност на – и консумация – 240–245; изобщо – 234–238; вж. начин на производство –
Производство на злато – 23, 71, 146, 168, 169, 186.
Просто обръщение – 68.
Протестант – 140.
Протестантство – 258.

Противоречия на стоката – 74; – на разменния процес – 96 на платежното средство – 157

Процес на обръщението – 69–70, 72, 73, 97–98, 100–101, 104, 108–109, 110, 111, 116, 127–128, 132, 135, 148, 149, 153, 163, 167, 177.

Прудонисти – 222, 224.

Пуританин – 140.

Р

Работна заплата – 66, 245.

Работно време, всеобщо – 33–34, 40, 45–46; всеобщо обществено – 40, 95; – като непосредствена единица мярка на парите – 88–91; – като субстанция и иманентна мярка на стойността – 38–40, 58–60, 62–63, 64–66, 88, 89–90, 135–136, 163, 183–184; количество на съдържащото се в една стока – 40, 67, 71, 74, 124, 220; материализация на – 74, 97; необходимо – 32, 33, 42, 72, 168; предметено – 45, 48–49, 124, 137, 183.

Равенство – 208, 224.

Равновесие, метафизическо – 104.

Разделение на труда – 34, 54, 55–56, 63, 64; международно – 260.

Разменен процес – 43–44, 46–47, 49–50, 52–53, 56, 72, 93, 123, 215; – противоречия на – 96; вж. стокова размяна.

Разменна стойност – 27, 28–29, 32, 35–36, 43–45, 48–50, 56, 71–72, 74–75, 92–96, 98–99, 123–124, 127–128, 136, 137, 138, 139, 155, 157–158, 171, 173–174, 178, 214, 252; абсолютна форма на – 153; – като определяване на всеобщото работно време – 49; – анализ на – 59, 62–64, 65–66; – се проявява в потребителната стойност – 40, 43; – обща мярка на – 41; – източник на – 36; – и потребителна стойност – 15, 16, 37, 43–45, 46–47, 50–52, 68–69, 150, 178; – и образуване на пари – 53; – и злато като мярка на стойностите – 70–71; – и производителна сила на труда – 39; – и цена – 73–74, 76, 152, 173–174; – материален носител на – 44; – специфична – 39; – обособяване на – 142, 144, 155.

Разменна търговия, непосредствена – 52–53, 71, 79, 98, 103, 126, 162, 177, 214.

Разменно средство – вж. средство за размяна.

Размяна – 54–55.

Разпределение – 236, 238, 239, 245, 246, 247, 248; – на продукти – 247; – на оръдията на производство – 247; – в самия производствен процес – 247.

Раси – 236, 262.

Реална стойност – 187.
Реално съдържание – 118.
Революция – 21, 160, 207; – от 1848–1849 г. – 209; – раздробява едрата поземлена собственост – 246, 249.
Резервни фондове от платежни средства – 158–159.
Религия – 140, 257.
Речно злато – 168.
Римляни – 34, 156, 160, 169, 173, 248, 254, 259.
Роб – 237, 246, 249.
Робинзонади – 231.
Романтика – 77.
Русия – 35, 125, 151, 162, 248, 256.

С

Salto mortale – 95.
Световен пазар – 19, 78, 160–161, 164, 165, 196–197, 252, 260; кризи на – 159, 197.
Световна история – 262.
Световна търговия – 164.
Световни пари – 160, 161, 163, 165, 194, 230, 301.
Свобода – 208, 234.
Свободна търговия, привърженици на (free trader) – 224.
Северна Америка – 59, 79, 84, 182, 256, 261.
Семейство – 34, 53, 232, 252, 253.
Сибир – 79.
Символи на златните пари – 120, 122, 124–125, 126.
Скорост на паричното обръщение – 110, 112, 113, 116, 122, 127–128, 146–147, 155, 158–159, 176.
Славяни – 35, 237, 258259.
Слаби, лоши реколти – 191, 192, 193.
Случайност – 239, 262.

Смущения в производството – 238.

Смяна на формите на стоката – вж. метаморфоза.

Собственост – вж. отношение на собственост; вж. обща собственост.

Социализъм, френски – 20, 59.

Социалисти, дребнобуржоазни – 66, 224; вж. английски, френски.

„Социалистически пари“ – 180.

Спадане на стойността на благородните метали – 146.

Сребро – 56, 72, 75, 77, 80–81, 82, 83–84, 120, 122, 126, 134, 139–140, 161–162;
цени в – 130; стойност на – 159, 169.

Сребърни пари – 115.

Сребърно съкровище – 146, 159.

Средни векове – 34, 145, 169, 206, 214; сравни феодализъм.

Средства за производство – 247–249, 261.

Средство за размяна – 44, 50, 103, 161, 222; всеобщо – 50,, 161.

Срокове на платежите – 155, 157; общи – 157.

Стойност – 41–42, 60–61, 69, 70, 88–89, 220, 251–252; на парите – 197–199; за-
кон за – 64.

Стойностен знак – 115, 123, 124, 118–119, 127–128, 131–132, 151, 157, 172,
182–183, 186, 187.

Стока – 27, 38, 43–44, 50–51, 53–54, 55–56, 62–64, 73, 74, 92, 94–96, 97–99,
101–102, 154–155, 163, 214; сравни метаморфоза; абсолютно отчуждае-
ма – 99; всеобща – 51, 101, 154–155, 163; – като непосредствено единство
на потребителната стойност и разменната стойност – 43, 54; капитал във
форма на – 201–202; – и пари – 149, 229; – и продукт – 74.

Стокова размяна, произход на – 53, 54, 137–138, 161, 214; вж. размяна, разме-
нен процес.

Стоково обръщение – 107, 111, 131, 202.

Стокови цени – 71–72, 75, 79, 112, 116, 131, 173, 176, 179, 181, 185, 188, 189,
192, 196, 197, 198, 199, 200; сравни цена; история на – 114, 174, 200; спа-
дане на – 197, 198; – и количество на средствата за обръщение – 110–111,
114; вж. цена.

Стоков капитал – 201–202

Съединени щати – вж. Северна Америка.

Съзнание – 21, 208.

Съкровище – 141, 146, 147, 159, 162; нагрупвач на – 138, 140, 142, 144, 149;
образуване на – 135–136, 138–139, 142, 144, 145, 147, 154, 158, 166, 234.

Съобщителни средства – 169, 262.

Суровини – 240.

Схващане на историята – идеалистическо – 261; материалистическо – 207,
212.

Т

Технология – 169.

Труд, буржоазна форма на – 62, 64; всеобщ абстрактен – 30, 37, 53, 95, 134;
всеобщ обществен – 91, 134; индивидуален – 30, 32–33, 47–48; – „изоб-
що“ – 255, 256; – като единствен източник на разменната стойност – 37;
конкретен, полезен – 37, 54–55, 60, 63; натрупан – 235; необучен – 31; об-
ществен – 29, 31, 48, 53, 60, 74; предметен всеобщ – 56; производителен
и непроизводителен – 243; прост – 29, 31; създаващ разменна стойност
– 30, 35, 60, 63, 64, 65; феодален – 62; частен – 48; различни видове – 29.

Трудови пари – 93, 222.

Турци – 248.

Търговия, външна – 19, 79.

Търговски баланс – 190, 193.

Търговски капитал – 260.

Търговски кризи – 82, 86, 103, 104, 196; сравни кризи.

Търсене и предлагане – 67.

У

Уравняване на плащанията – 157, 159.

Услуга – 38.

Ф

Февруарска революция – 209.

Феодализъм – 22, 62, 232, 259.

Фетиш – 167.

Фетишизъм – 36.
Физиократи – 61, 255.
Философия – 84, 212; Хегелова – 210, 212, 253.
Финансови аристократи – 83.
Франция – 81.
Френски социалисти – 208.

Х

Холандия – 56, 115, 133.
Християнство – 141, 258.
Хюмова теория за обръщението – 174.

Ц

Целесъобразност на труда – 37; сравни труд, конкретен.
Цена – 70, 74, 78, 79–80, 95, 96, 97–99; сравни стокови цени; – и разменна стойност – 73, 76; определяне на – 73; колебания на – 198; сбора на цените и масата на парите – 111–112, 114; знак на – 124.
Циркулационен процес – вж. Процес на обръщението.

Ч

Частен труд – 35.
Частна собственост – 34.
Човек – 232.

Ш

Швеция – 122.
Шотландия – 62, 78, 122, 199.

Ю

Юмручно право – 238.

Я

Япония – 169.

СЪДЪРЖАНИЕ

Към четвърто издание	5
Предговор към българското издание от акад. <i>Евгени Матеев</i>	7
Предговор	19
<i>Книга първа. За капитала</i>	25
<i>Раздел първи. Капиталът изобщо</i>	27
<i>Глава първа. Стоката</i>	27
А. Исторически данни към анализа на стоката	55
<i>Глава втора. Парите, или простото обръщение</i>	68
1. Мярка на стойността	69
В. Теории за единицата мярка на парите	81
2. Средство за обръщение	93
а) Метаморфозата на стоките	93
б) Обръщението на парите	105
в) Монетата. Стойностният знак	115
3. Пари	132
а) Образуване на съкровища	135
б) Платежно средство	148
в) Световни пари	160
4. Благородните метали	165
С. Теории за средствата за обръщение и за парите	170

ПРИЛОЖЕНИЯ:	203
<i>Фридрих Енгелс</i> : Карл Маркс. Към критиката на политическата икономия	205
<i>Карл Маркс</i> : Писма върху „Към критиката на политическата икономия“	217
<i>Карл Маркс</i> : Увод към критиката на политическата икономия	231
Бележки	265
Именен показалец	281
Предметен показалец	294